

ÖSZTÖNZŐ LELKISÉG

Tanulmányok Bodó Sára 60. születésnapja alkalmából

А

Acta. Debreceni teológiai tanulmányok

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
kiadványsorozata
13. kötet

Főszerkesztő és felelős kiadó:
Kustár Zoltán, rektor

ÖSZTÖNZŐ LELKISÉG

Tanulmányok Bodó Sára 60. születésnapja alkalmából

Szerkesztette: Baráth Béla Levente – Fekete Károly – Kis Klára

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Debrecen, 2019

Ösztönző lelkeség

Tanulmányok Bodó Sára 60. születésnapja alkalmából

Szerkesztők: *Baráth Béla Levente – Fekete Károly – Kis Klára*

Acta. Debreceni teológiai tanulmányok

13. kötet

Főszerkesztő és felelős kiadó:

Kustár Zoltán, rektor

ISSN: 2416-3570

ISBN: 978-615-5853-15-9

Kiadja: Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Debrecen, 2019

© Debreceni Református Hittudományi Egyetem.

Minden jog fenntartva

A borítón található textil-képről készített fotó címe „Egy fedél alatt”.

Készült 2008. október 10-én, a dr. Bodó Sára vezetésével lezajlott intézményi spirituális csendesnapon, amelyen a Debreceni Református Kollégium óvodájának munkatársi közössége vett részt.

Fotó: *Barcza János*

Technikai szerkesztő: *Szilágyiné Asztalos Éva*

Nyomdai kivitelezés: *Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen*

Felelős vezető: *Kapusi József*

Dr. Bodó Sára

TARTALOMJEGYZÉK

LECTORI SALUTEM!	9
------------------	---

TÖRTÉNETMONDÓ SZENTÍRÁSSAL

KUSTÁR ZOLTÁN:

Isten igazságosságáról – Kain és Ábel történetének fényében. Adalékok az ószövetségi theodicea kérdésköréhez	13
---	----

SZABÓNÉ MÁTRAJ MARIANNA:

Régmúlt vagy jelen? Néhány pillanat Jákob fia József történetéből	23
---	----

GACSÁLYI ZSOLT:

Mese a Minden Manna Istenéről és annak szorgalmas mannaszedőiről	33
---	----

HODOSSY-TAKÁCS ELŐD:

Salamon király vadasparkjában	45
-------------------------------	----

VLADÁR GÁBOR:

Lídia. Vázlat	55
---------------	----

BALOG MARGIT:

A Pásztori levelek. Inspiráció a szakoktató lelkész és a gyakornok munkatársi kapcsolatához	67
--	----

GÉMES ISTVÁN:

A lelkipásztor – megértő lény. Adalékok a Zsidókhoz írt levél szerzőjének képéhez	75
--	----

KIÁLTÓ ÉLETHELYZETEK BEN

LÉVAI-MAGYAR NOÉMI:

Az istenképek jelentősége a trauma-feldolgozásban	85
---	----

KISS KLÁRA:

A verbális agressziótól az imádságig	97
--------------------------------------	----

HODOSSI SÁNDOR:

A „Z” generáció középiskolásainak világa és a Szentírás	109
---	-----

<i>NYITRAI ERIKA:</i> Az érintés érzelmeket közvetítő szerepe	119
<i>SOLTÉSZ JÁNOS:</i> Az öregkor megközelítése bibliai, lelki és erkölcsi szempontok fényében	129
<i>KÁLMÁNCHEY ALBERT:</i> Konfliktusok a háromszéki népballadák és a magyar népdalok szövegeiben	139
<i>HÉZSER GÁBOR:</i> „... de hát örültem...” Tűnődések a köszönetről, a háláról és az örömről	147

MEGÚJULÓ TETTERŐVEL

<i>BUGÁN ANTAL:</i> Találkozások	155
<i>HORSAI EDE:</i> Válaszd az életet! Életre bátorító katechézis a második adventben	173
<i>KUSTÁRNÉ ALMÁSI ZSUZSANNA:</i> A (báb) játékban rejlő gyógyító lehetőségek	181
<i>MÉZES ZSOLT LÁSZLÓ:</i> Látni a láthatatlant. A láthatatlan színház kapcsolata a spiritualitással	191
<i>JAAP DE LANGE:</i> Het lied in het pastoraat. Een praktijkgerichte bijdrage	203
<i>KOVÁCS ÁBRAHÁM:</i> A Heidelbergi Káté útján vagy arról letérve? Újorthodox és liberális református antropológiák a Biblia fényében	213
<i>FEKETE KÁROLY:</i> Miért jó tankönyv Ravasz László Homiletikája?	221
<i>KORÁNYI ANDRÁS:</i> Vigasztaljátok népemet! Közösségi traumák és az igehirdetés	231
<i>SZABÓ LAJOS:</i> Hitünk megerősítése hétköznapijainkban. „Erősítsd meg Istenünk, amit cselekedtél értünk...”	239

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA BODÓ SÁRA PUBLIKÁCIÓIHOZ	251
A KÖTET SZERZŐI	257
A SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI	259

LECTORI SALUTEM!

Az Ünnepelt neve és munkássága évtizedek óta összekapcsolódik a gyakorlati teológia különböző szaktárgyaival. Inspiráló előadásain lelkipásztorok, vallástanárok és hitoktatók generációi nőttek fel, szolgálatai nyomán gyülekezeti közösségek jutottak mindig igényes lelki-szellemi táplálékhoz.

Az általa művelt tudományág feladatából adódik, hogy élesnek tetsző határokon kell átlépnie: elméletből a gyakorlatba, betűből a lélekbe, évezredes biblikumból az élet mai dilemmái közé. Ez elsősorban bátorságot és kreativitást igényel, ugyanakkor átfogó – a biblikus és a rendszeres teológia témaköreiben biztonságosan tájékozódó – szemléletmódot is, amely az emberi élet egységét nem cseréli fel a ma oly annyira jellemző töredékes megközelítésekkel. Nos, Bodó Sára *ilyen* értelemben gyakorlati teológus. Bátran, sőt kíváncsian lép ki a „hazai pálya” biztonságából, az életet és az embert a maga sorsában; dicsőségében és elesettségében kutató kérdésekre választ keresve. Miközben a megismerés vágyával és a tudós ember nyitottságával jár-ke, erősen kötve van Jézusához. Személyében találkozik a teológia érzelmeit is vállaló női olvasata, a magas műveltség és az egyszerű, igaz emberség.

Lelkiségében helye van a kételynek, szemléletében a józan, kritikai gondolkodásnak; miszerint keresztyénségünk önmagában semmire sem jogcím. Főleg arra nem, hogy mindenre automatikus recept legyen. Sokkal inkább erőforrás arra, hogy a megoldhatatlannak látszó problémákkal is nyíltan szembe nézzünk, gondolataink, szavaink, tetteink felelősségét vállaljuk.

Kollégák, pályatársak, tanítványok, barátok köszöntése és köszönete ez a kötet. A benne szereplő írások különböző témakörben, műfajban, személyes vagy kevésbé személyes hangvételben születtek, de Bodó Sára szakterületéhez és munkásságához mindig kötődnek. Találjon örömet benne az Ünnepelt, s az is, aki pusztá kíváncsiságból, vagy a gyakorlati teológia iránti érdeklődésből olvassa.

A szerkesztők

TÖRTÉNETMONDÓ SZENTÍRÁSSAL

Isten igazságosságáról – Kain és Ábel történetének fényében Adalékok az ószövetségi theodicea kérdésköréhez

I) Bevezetés

A legismertebb bibliai történetek sorsa gyakran az, hogy az értelmezés-történet folyamatának hatalmas hordaléka rakódik rájuk, ami alatt maga a szöveg szinte már alig jut szóhoz: szavait a hagyomány fényében értjük, a tradíció pedig eleve kijelöli értelmezésének a szűk kereteit. Különösen igaz ez akkor, ha a történet szokatlan vagy nehezen elfogadható teológiai vonásokat tükröz. Ilyenkor e vonásokat a hagyomány igyekszik a kánon egészének üzenetéhez igazítani, megfosztva a szöveget saját, egyedi jellemzőitől, illetve belevetítve olyan, nem szándékolt gondolatokat is, melyek a szövegnek – a bibliai hagyományozódás lezáródásáig – nem voltak sajátjai.¹

Kain és Ábel története ezek közé a történetek közé tartozik. Az első gyilkosság történetét szinte minden egyháztag ismeri, és alig van olyan gyermekbiblia vagy iskolai hittankönyv-sorozat, amelyben ne szerepelne. Ám az ismertség ennek a történetnek az esetében is ahhoz vezetett, hogy a hagyomány – a korabeli júdaista exegézistől az újszövetségi szerzők interpretációján át el egészen a modern kor kommentárjaiig – számos preconcepciót rakott le rá, melyek mögött a történet eredeti szándékát igen nehéz a bibliaolvasók számára felmutatni.

E rövid tanulmány most erre tesz kísérletet. A magyarázat során igyekszünk a hagyomány toldalékait leválasztani a szövegről, és felmutatni, hogy Kain története, a maga eredeti szándéka szerint, milyen gazdag adalékkal járul hozzá a bűn és a büntetés, az isteni kiválasztás vagy éppen elvettetés, s végső soron a theodicea ószövetségi értelmezéséhez.²

1 A kérdéshez lásd röviden KUSTÁR Zoltán: A tudományos írásmagyarázat szükségessége és módja, *Református Szemle* 109 (2016)/5, 477–482.

2 A theodicea fogalmához és biblika-teológiai vonatkozásaihoz a kérdés gazdag irodalmából lásd pl. SZABÓ Csaba: *Hit és szenvedés*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1998., PÖHLMANN, Hörst Georg: A kétségbeesés falánál – a theodicea kérdése, *Lekipásztor* 73 (1998)/7-8, 242–245., LAATO, Antti – DE MOOR, Johannes C. (ed.): *Theodicy in the World of the Bible*, Leiden – Boston, Brill, 2003., KUSTÁR Zoltán: Az igazak szenvedésének oka és értelme – a

II) Kain és Ábel története – a hagyomány mögött

A történet szorosan kapcsolódik az előtte álló perikópához, Ádám és Éva történetéhez (1Móz 2–3). A Paradicsomból kiűzött ember a feleségével hált, az teherbe esett, majd fiúnak adott életet. Éva a gyermeknek a Kain nevet adja. A névmagyarázat egy eufórikus felkiáltás, az élet továbbadásának lehetőségétől megmámorosodott anya öröme: „Igen, sikerült: Isten segítségével, de embert teremtettem!” (vö. 1Móz 3,20).³ Hamarosan Éva újabb fiút szül, aki az Ábel nevet kapja. Baljóslatú név ez, ami azt jelenti: 'pára, lehelet; semmiség, múlandóság', és Ábel sorsának tragikus alakulását sejteti.

A fiúk felnőnek, s mindegyik foglalkozást választ magának. A fizikai munka nem Isten büntetése, hiszen már az Édenben is az volt az ember dolga, „hogy művelje és őrizze” a kertet (1Móz 2,15). A két testvérrel megkezdődik azonban a foglalkozások, illetve az ókori társadalmak két alapvető csoportjának elkülönülése: Ábel pásztor lesz, Kain pedig földműves.⁴

Hogy ez miért alakult így, nem mondja a szöveg. Lehetek volna mindketten földművesek vagy éppen pásztorok, de nem így történt. A két foglalkozás között az elbeszélő értékben nem tesz különbséget. A földművelésre használt 'bd ige ugyan azt jelenti, hogy 'szolgálni', ám a termőtalajjal összefüggésben nem hordoz negatív tartalmat: az őstörténetben a bibliai elbeszélő ugyanezzel az igével a földművelést egyenesen az emberi lét céljának, Istentől megszabott feladatának nevezi (1Móz 2,5; 3,23, lásd még 2Sám 9,10; Zak 13,5; Péld 12,11). A hivatások szétválását tehát a történet teljes természetességgel nyugtázza. Sőt, talán – éppen az értékkitelet mellőzésével – ennél többet is akar mondani: Ahol két ember él, ott kétféle elképzelés, kétféle életút születik, s a kettő szükségszerűen elválik egymástól.⁵ Ilyenek vagyunk: képességeiben, vágyaiban, tetteiben, döntéseiben mindenki egyedi, s ezért mindenki

hagyományos bibliai bölcselkedés és Jób könyve alapján, *Lelkipásztor* 79 (2004)/3, 82–88., BUSTYA Dezső: A szenvedés a Szentírásban, *Református Szemle* 100 (2007)/3, 506–514., ESZENYEINÉ SZÉLES Mária: Istenfélelem – és mégis szenvedés? *Theológiai Szemle* Úf. 38 (1995)/3, 139–144.

3 Így ZIMMERLI, Walther: *Die Urgeschichte. 1Moz 1–11*, Zürich, Theologischer Verlag, (ZBK 1/1), 1991. 207., WESTERMANN, Claus: *Genesis. Kapitel 1–11*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener, 1974. (BKAT 1/1), 395. A *qajin* szó jelentése valójában 'lándzsa' (vö. 2Sám 21,16), és személynévként a korai arab nyelvből is ismert, lásd VON RAD, Gerhard: *Das erste Buch Mose. Genesis*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1976. (ATD 2/4), 75. Az elbeszélő itt most a szót a héber *qnh* 'megvásárolni; megszerezni' igéből vezeti le, ami Isten teremtményi aktusát is jelölheti, lásd 1Móz 14,19.22; 5Móz 32,6; Zsolt 78,54; 139,13; Péld 8,22.

4 TÓTH Kálmán: Mózes első könyve (Genesis), in: [szerk. nélkül]: *Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata, I. kötet*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1995. 144.

5 Hasonlóan WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 399–400.

más. E mögé nem lehet visszakérdezni, ezért nem lehet, legalábbis értelmetlenül Istent felelősségre vonni: ez teremtettségünk és relatív szabadságunk szerves és természetes folyománya ebben a világban.

Egy bizonyos idő után mindkét testvér áldozatot mutat be Istennek (3. vers). Az eltelt idő hosszát a szöveg nem árulja el: nyilván legalább annyi, amennyi munkájuk első gyümölcsének a beéréséhez kellett. Hiszen az áldozatot mindkét fiú kétkezi munkája első hozamából mutatja be: Kain a föld terméséből, Ábel pedig nyájának elléséből. Bár ezt a történet nem állítja, nyilván az az elképzelés, hogy a fiúk, már csak eltérő foglalkozásuk miatt is, külön laknak, s így az áldozatot is külön-külön mutatják be; a család meghasonlására vagy a két fiú között valamiféle korábbi, lappangó konfliktus feltételezésére⁶ a szöveg nem szolgáltat alapot.

Az elbeszélőt az áldozatbemutatás kultikus részletei nem érdeklik. Tömören fogalmaz, és mindkét fiú esetében az áldozatra ugyanazt az általános, gyűjtőfogalomnak tekinthető *minchá*^h 'ajándék, adó; áldozat' szót használja a precízebb papi szakkifejezések helyett. Nyilván szándékos ez a „gondatlanság”: az elbeszélő ezzel is azt jelzi, hogy a két áldozat között nem volt jellegében, minőségében különbség. Mindketten abból áldoztak, amit Istentől kaptak, s amiért hálások lehettek, az elsőszülöttek, illetve az első termés bemutatására vonatkozó előírások szerint (vö. 2Móz 34,19, illetve 23,19).⁷ Annak, hogy a későbbi előírások csak az állatáldozatot tekintették önállóan is érvényesnek, a történetben nincs nyoma. Téves tehát az a magyarázat, amely Kaint fukarsággal vádolja, vagy valamiféle kultikus mulasztást próbál a „nyakába varrni”.⁸

Eddig tehát minden szép és idilli. Ám a 4–5. versekkel érthetetlen fordulathoz érünk. Isten ugyanis Ábel áldozatára „rátekintett”, azaz azt kegyesen fogadta, ám Kain áldozatára „nem tekintett rá”.

Honnan értesült Kain és Ábel áldozatuk fogadtatásáról? Az ókori Közel-Keleten a papok különböző technikákat fejlesztettek ki, amik segítségével kiolvasták, hogy az istenség kegyesen fogadta-e az áldozatot. Ezek közül az egyik *ómen* az oltár tüzeinek füstje volt: ha az felfelé száll, egyenesen az ég felé, akkor Isten elfogadta azt, de ha nem, akkor elutasította. Ezt a szokást a rabbinikus írásmagyarázat is ismeri, s e szakaszt is így magyarázza; ezt a magyarázatot aztán a keresztyén hagyomány is átveszi, szóban vagy a bibliai

6 Így VON RAD, *Das erste Buch Mose*, 75–76.

7 ZIMMERLI, *Urgeschichte*, 210., WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 401.

8 Így nyomatékkal pl. VON RAD, *Das erste Buch Mose*, 76.

illusztrációkban máig is makacsul tovább örökítve azt.⁹ Ám itt erről aligha lehetett szó, hiszen ezt a szokást maga az Ószövetség sehol sem dokumentálja. A „rátekintést”, illetve annak hiányát tehát nyilván életük további alakulásában, az áldás és a siker mértékéből olvasták ki maguknak.¹⁰ Kaint nem áldotta meg Isten, vagy nem annyival, mint Ábelt, vagy, még inkább, sorsa alakulásának fényében Kain magát Ábelhez képest hátravetettnek, mellőzöttnek, elhanyagoltnak, kevésbé szeretettnek látta. Kaint irigység fogta el: Isten nagyobbnek látott áldását irigyelte Ábeltől, de egyben Isten nagyobbnek látott szeretete is féltékenységgel tölthette el.¹¹

Miért történt ez így? Azt a magyarázatot, miszerint Istennek jobban tetszett volna a véresáldozat, mint a növényi, fentebb már elutasítottuk. Vagy Kain lelkületében lett volna a hiba? Ő eleve romlott, gonosz volt, ahogy az 1Jn 3,12 állítja? Vagy ő számításból, azaz nem hitből áldozott, Ábel pedig önzetlenül, azaz igaz hittel és bizalommal, ahogy azt a Zsid 11,4 feltételezi? Egyikre sem utal semmi a szövegben.¹² Vegyük ehhez még hozzá azt is, hogy Isten a történet folytatásában sem próbálja meg sehol a döntését megmagyarázni – még akkor sem, amikor észreveszi Kain megbántottságát és egyre gyülemlő haragját, s amikor emiatt szóba áll vele.

Azt is világosan látnunk kell, hogy az áldozat el nem fogadása, illetve a kevesebbnek ítélt áldás nem jelenti Kain elutasítását. Hogy ez valóban így van, világosan mutatja a folytatás: mint egy szerető apa a megbántódott, durcás fiának,¹³ Isten utánanyúl Kainnak (vö. Lk 15,11kk idősebb testvérét), aki hiába horgasztotta le a fejét, elutasítva ezzel a további kommunikációt Istennel és testvérével is (5b. vers). Súlyos a helyzet: Kain sem Isten döntését, sem Ábelt nem hajlandó tovább elfogadni, és nem hajlandó hagyni meggyőzni magát. Isten azonban ennek ellenére is megszólítja őt (6. vers). Szavaiban nincs semmi vád, csak jó szándékú figyelmeztetés, ami egy lehetséges, de még el nem követett bűntől akarja őt még időben eltéríteni.¹⁴ Ez a dühöt és megbántottságot áttörni igyekvő intelem a szeretet és a jó szándék jele: annak bizonyí-

9 Így a kommentárirók közül is pl. VON RAD, *Das erste Buch Mose*, 76., ZIMMERLI, *Urgeschichte*, 211.

10 WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 403., TÓTH, *Genezis*, 144.

11 Lásd ZIMMERLI, *Urgeschichte*, 212.

12 WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 403–404.433–434, az utóbbi helyen rövid kutatástörténeti áttekintéssel bizonyítva, hogy e két újszövetségi igehelyen a korabeli zsidó írásmagyarázók felfogásának kritikátlan átvételéről van szó. Ugyanígy RÓZSA Huba: *A Genezis könyve. I. kötet: A bibliai őstörténet (Gen 1–11)*, Budapest, Szent István Társulat, 2011. 178.

13 Így VON RAD, *Das erste Buch Mose*, 76.

14 ZIMMERLI, *Urgeschichte*, 213.

téka, hogy Isten nem önkényből vagy szeretetlenségből juttatott kevesebbet Kainnak. Ő ugyanúgy viszonyul hozzá, mint az áldozat előtt – ahogy a szavai is majd világosan mutatni fogják.

A 7. vers értelme attól függ, hogy a tárgy nélkül álló *szé't* 'felemelés, elhordozás' szót hogyan értelmezzük. Azt, hogy a szó itt a *nsz' áwón* = 'eltörölni a bűnt' kifejezés rövidült alakja lenne, s így itt Isten feltételhez kötött bűnbocsánatát ígérné Kainnak, kizárhatjuk, hiszen, amint láttuk, a történet idáig nem vádolta Kaint még semmivel. Az sem valószínű, hogy az ige tárgya maga Kain lenne, „akkor elfogadást nyersz” értelemben, hiszen itt már maga a dialógus kezdeményezése feltételezi az elfogadottságot.¹⁵ A *szé't* szó ezért itt csakis a „leejtett”, azaz lehorgasztott arcra vonatkozhat: ezt lehet, illetve kell Kainnak ismét felemelnie. „Ha jót cselekszel, – mondja eszerint Isten, – akkor emelt fővel járhatsz”.¹⁶ Akkor nincs okod a haragra, az irigységre. Fogadd el önmagad helyzetét; fogadd el Istent és a másik embert olyannak, amilyen. Ha jót cselekszel, akkor sem kell dühöt és haragot érezned, ha a másik ember sikeresebb és eredményesebb nálad. Mert a jóság, a jó cselekvése az ember legnagyobb értéke, nagyságának egyetlen igazi mércéje.

„De ha nem jót cselekszel, akkor – figyelmezteti Isten Kaint – szabad utat engedsz az ajtó előtt heverésző bűnnek.” (7b. vers) A *rbc* igét gyakran értelmezik úgy, mint a prédára leselkedő ragadozó feszült várakozását ('rád leselkedik').¹⁷ Csakhogy ez az ige sehol nem áll ebben a jelentésben; sokkal inkább a gondtalan heverészést, a jóllakott állatok lustálkodását fejezi ki – leggyakrabban a delelő növényevők, de adott helyzetben a ragadozók esetében is (vö. 1Móz 49,9.14; Ézs 11,6–7; 13,21; 14,30; 17,2; Ez 19,2). Azaz, figyelmezteti Kaint Isten, ha nem teszel jót, a bűn szemtelenül heverészik szíved ajtaja előtt, mert tudja, hogy téled nem kell félnie; s te is, mert azt hiszed, nem kell tartanod tőle, figyelmetlenül ajtót nyitsz neki. Örök, nagy igazságot mond itt ki Isten: A bűn ellentéte nem a semmittevés, a bűn mellőzése, hanem a jó cselekvése. A bűn elkerülése nem passzív módon, hanem csakis a jó aktív cselekvésével valósulhat meg.

15 CLIFFORD, Richard J. – MURPHY, Roland E.: Teremtés könyve, in: BROWN, Raymond E. – FITZMYER, Joseph A. – MURPHY, Roland E. (szerk.): *Jeromos Bibliakommentár. I. kötet: Az Ószövetség könyveinek magyarázata*, Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2002, 56.

16 Így VON RAD, *Das erste Buch Mose*, 76., WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 407., RÓZSA, *Genezis*, 179.

17 Így pl. VON RAD, *Das erste Buch Mose*, 77, valamint TÓTH, *Genezis*, 144, az 1Pt 5,8-ra is utalva itt.

A bűn megszemélyesítése aztán tovább folytatódik. A bűn „vágyódik rád” – mondja Isten Kainnak. Érdekes, hogy a héberben itt ugyanaz a *ʾsúqá*^h ’vágyakozás’ szó szerepel, mint az 1Móz 3,16-ban az asszony büntetésében. Ott azt mondta Isten Évának: „*Vágyakozni fogsz férjed után, ő pedig uralkodni fog rajtad*”. Ahogy az egykori csábítóján uralkodnia kellett a férfinak a nő minden epekedése ellenére is, ugyanúgy kell most a saját szíve előtt heverésző bűn vágyakozása felett is uralkodnia.

Ám ismerjük a történet folytatását: Hiába volt Isten jó szándékú figyelmeztetése, Kain kicsalta Ábelt a mezőre, ott rátámadt és végzett vele (8. vers). Megtörtént az első gyilkosság az emberiség történetében. Nem meglepő, hogy milyen hamar? Az első ember, aki az Édenen kívül fogant, aki már a megromlott emberi természetbe született bele, első felindulásában végez a testvérével! Az az Isten, aki Ádámot és Évát vétükük miatt jogosan sújthatta volna halálra (vö. 1Móz 2,17), irgalmából és szeretetéből lemond az embe-
rölésről – míg az ember, akinek (az 1Móz 9,6 rendelkezéséig) erre semmiféle felhatalmazása sincsen, irigy indulatában az első adandó alkalommal embe-
rölést követ el.

Isten büntetése rettenetes; rettenetesebb, mint az első emberpár büntetése volt.¹⁸ Hiszen Ádámnak és Évának is fizetnie kellett a vétkéért, s miattuk Isten megátkozta a kígyót (1Móz 3,14) és a termőföldet is (1Móz 3,17) – ám magát az embert akkor még nem érte az átok. Itt azonban Isten már kimondja, mint akinél betelt a pohár: „*Most azonban légy [te is] átkozott!*” (11. vers).¹⁹ Ádám büntetése az volt, hogy fáradtságos verejtékkel szerezze meg a kenyerét, de a termőföld mégiscsak eltartja őt. Itt azonban Kaint elűzi Isten a termőföldről, mert a föld a gyilkosnak nem hajlandó szolgálni, nem hajlandó neki többé a terméséből adni.²⁰ A földműves, aki azért gyilkolt, mert elégedetlen volt Isten áldásával, most azt is elveszíti, amiye eddig volt. Földönfutóvá válik, a letelepült élet lehetőségétől megfosztja őt az Isten. Az ókori földműves ember perspektívája ez: a termékeny szántóföldek helyett a félsivatagos pusztákban kóborolni – számára a legnagyobb büntetés, amit csak elképzelni lehet.²¹

A történet akár itt véget is érhetne. Isten szembesítette a bűnöst a tettével, kiszabta a megérdemelt büntetést, amit az összetörve, döbbenten vesz tudo-

18 VON RAD, *Das erste Buch Mose*, 78.

19 ZIMMERLI, *Urgeschichte*, 219–220.

20 WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 417.

21 VON RAD, *Das erste Buch Mose*, 78. Tudjuk, hogy Kain története eredetileg a kénita félnomád törzs, a Júdától délnyugatra elterülő pusztaság lakóinak eredet-mondája lehetett; ám az őstörténet szerkesztője életmódjukban az örök emberi sorsot látta meg: *amilyen a kóborló kénita a zsidó földműves szemében*, olyan Isten színe előtt valójában minden ember.

másul – győzött az igazság, a gonosz elnyerte méltó büntetését. Ám egy bibliai történet, amely az emberi bűnről és Istenről beszél, nem végződhet így. Mert Isten és Kain párbeszéde a kegyelem szavával ér véget. „Nem úgy!” – kezdi zárszavát Isten.²² Éles szembeállítást, tiltakozást fejez ki ez a szókapcsolat. Igen, szinte sietve szólal meg, hogy megnyugtassa Kaint: „Ne félj, veled ez nem történhet meg!” Az előbb még Ábelért haragvó Isten most Kainért aggódik. Mint a verekedő gyermekeire néző édesanya, aki nem tudja kevésbé szeretni a rosszabbik gyermekét. Isten egy védő jelet helyez Kainra – a szerző nyilván egy tetoválásra vagy valamilyen bőrfestésre gondol, egy ahhoz hasonló jelre, amivel az arabiai törzsek jelölték meg magukat, hogy mindenki láthassa: „Nem magányos vándor vagyok, hanem egy törzs tagja. Aki engem bánt, egész törzsem bosszújával kell, hogy szembenézzon.” Kain bélyege tehát nem szégyenbélyeg, ahogy azt a köznyelv gyakran értelmezi. Nem, ez az oltalom, a védettség, az Istenhez tartozás jele (vö. Ézs 44,5).²³

Aki visszaemlékszik az első emberpár történetére, azt nem lepi meg ez a befejezés.²⁴ Hiszen bűnük miatt Ádámot és Évát is megbüntette Isten, és kiűzte őket az Éden kertjéből. De a meztelenségét szégyenlő embert végül maga Isten öltözteti fügefa-levelek helyett tartós bőrruhába (1Móz 3,21). Elfogadta a bűn és büntetése által teremtett új helyzetet, és segített az embernek, hogy ebben a helyzetben tovább tudjon élni. Ugyanez történik most itt Kainnal is. Isten megbünteti a gyilkosságot, de a bűnöst a büntetésként kirótt helyzetben sem hagyja magára, hanem oltalmazóként mellette áll. Így áll majd Ábráhámmal, Izráel kiválasztásával, s végül Jézus Krisztus kereszthalálával mellénk, hogy visszavezesse magához az emberiséget. S amíg mi nem akartunk a testvérünk őrzője lenni, ő jó pásztorként eljött közénk, hogy életét adja az övéért (vö. Jn 10,11kk).

Így Wellhausent és Gunkelt követve pl. ZIMMERLI, *Urgeschichte*, 226–230., VON RAD, *Das erste Buch Mose*, 78–79. (A kérdés kutatástörténeti áttekintéséhez lásd WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 385–388.)

22 A héber szövegben szereplő *lákén* 'ezért' kötőszó helyén a Septuaginta az *úch hutosz* szavakat hozza, ami a héber *ló' kén* 'Nem úgy (ám/lesz)!' fordítása, lásd a BHS-t, hasonlóan pl. ZIMMERLI, *Urgeschichte*, 224.

23 A tetováláshoz mint egy törzs vagy csoport közös jelzéséhez az Ószövetségben lásd pl. 1Kir 20,41; Zak 13,6; Ez 9,4, de hasonlóan a Jel 7,3–4 is.

24 A két történetnek ehhez és további párhuzamaihoz lásd RÓZSA, *Genezis*, 172.

III) Isten igazságosságának kérdése

A fentiek alapján azt kell megállapítanunk, hogy az elbeszélés Kain és Ábel sorsának elágazását teljesen természetesnek tekinti. Megmásíthatatlan tényként fogadja el, hogy mi, emberek nem vagyunk egyformák, ezért a sorsunk is szükségszerűen másképpen alakul.²⁵ Az egyik ember pásztor lesz, a másik földműves, és ezzel a döntésükkel elindul egy-egy életút, amely eltérő nehézségekkel van kikövezve, és eltérő jellegű és mértékű eredményekre vezet. Mert minden ember egyedi és megismételhetetlen. Az Istentől kapott relatív szabadságunkból adódóan döntéseink, eltérő testi és lelki alkatunk, külső körülményeink, természeti környezetünk és talentumaink okán mindannyiunknak másként alakul az élete. Én más vagyok, mint te, te pedig más vagy, mint ő, mert én – én vagyok, te – te, ő pedig ő. Hogy miért? E mögé a történet nem kérdez vissza, és ezzel áttételesen nekünk is azt ajánlja, hogy ne tegyük.²⁶ Legfeljebb Isten szuverén döntéséig juthatunk vissza: az egyik áldozatra – akkor és ott – rátekintett, a másokra nem, mert megteheti: „*kegyelmezek, akinek kegyelmezek, és irgalmazok, akinek irgalmazok*” (2Móz 33,19 és máshol).²⁷ E döntéséhez nem Kain és Ábel eltérő magatartása, etikai döntései, bűnös vagy igaz természete, hite vagy hitetlensége vezetett: Kain sorsának ezt a fontos mozzanatát nem tettei, jelleme vagy hite határozta meg. Ami történt, tőle függetlenül és végső soron „ok nélkül” történt, akárcsak Jóbba (vö. Jób 2,3). Kain az áldozatbemutatás, illetve Isten intelme előtt még semmiben sem vétkezett.²⁸ Ám ami történt, nem is Isten szeretetének eltérő mértékéből adódott, és semmiképpen sem jelentette Kain elvetését. Isten világosan jelét adta annak, hogy ő ennek a fejleménynek ellenére is a korábbi kapcsolat töretlen folytatását szeretné, s ezért kész is volt kezdeményezőleg fellépni. Az Isten–ember kapcsolatot nem Isten, hanem Kain szakította meg.

Miért? Mert az Édenből kiűzött ember a sorsa egyedi jellegét értékítélettel kapcsolja össze. Adottságait, a neki kijutott áldást összehasonlítja a másik emberével, és megszületik az irigység a szívében (vö. Jak 1,14–15).²⁹ Irigyleti az áldást, irigyleti az evilági mérce szerint nagyobb sikert és gazdagságot, és irigyleti – végső soron – Isten szeretetét a másinak juttatott áldás mögött. Ezért haragszik Istenre és felebarátjára egyszerre, és szakítja meg ezért mind-

25 Így WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 403–405.

26 Így ismét WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 405.

27 CLIFFORD–MURPHY, *Teremtés könyve*, 56.

28 Lásd WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1–11*, 434., BRUEGGEMANN, Walter: *Genesis*, Atlanta, John Knox Press, (Interpretation. A Bible Commentary for Teaching and Preaching 1), 1982. 56., RÓZSA, *Genezis*, 178.

29 RÓZSA, *Genezis*, 178.

kettővel egyszerre a kapcsolatát. Isten álláspontját – a példázatbeli szőlősgazda szavait parafrázálva – ebben a két kérdésben foglalhatjuk össze: „*Hát nem tehetek azt a javaimmal, amit akarok? Vagy azért vagy irigy, mert én jó vagyok hozzá?*” (Mt 20,15)

Mivel mások vagyunk, egymásétól eltérően alakul az életünk. Márpedig, ahol két ember él, az egyik távolabbnak érezheti magát Isten szeretetétől, mint a másik.³⁰ Ez az alaphelyzet, a megmásíthatatlan tény és körülmény, ami e történet szerint nem etikai döntéseink következményeként áll elő.³¹ A történet nagy kérdése tehát nem az: „Miért alakul másképp az emberek élete? Igazságos-e az Isten az emberekkel?” Létünk igazi nagy kérdése az elbeszélés szerint sokkal inkább így hangzik: „Mit tegyen az, aki másokhoz képest mellőzöttnek, hátrátételt szenvedőnek érzi magát?” A válasz világos és egyszerű: az irigység és az elvakult düh sebezhetővé tesz, és utat nyit a bűnnek az életünkben. Ezért az embernek el kell fogadnia a sorsát Istentől, felemelt fővel folytatni útját, nyitottan Isten és a másik ember felé, és akkor a bűn hiába epekedik utánunk, mert mi uralkodhatunk rajta.

Kain és Ábel története tehát az Ószövetségnek a theodiceáról szóló tanításához fontos adalékokkal szolgál. Sajátos hozzájárulása e diskurzushoz az, hogy az eltérő emberi sorsokat nem az isteni jutalmazás és büntetés kategóriáiban értelmezi. Az emberi jótett vagy bűn nem az eltérő sorsok előzménye vagy kiváltó oka, hanem a sorsunk – tőlünk független – fordulataira adott helyes vagy helytelen reakcióink következménye. Az ok, amiért eltérően alakul az életünk, részben egyediségünkben keresendő, részben pedig el van rejtve Isten szuverén döntésében. Az első lépés tőlünk független, az összes többi lépés egyedül rajtunk áll. A végső kérdés tehát nem az, miért történnek a dolgok úgy, ahogy történnek, hanem az: mit kezd az Istentől készen kapott helyzetével az ember. Dacosan fellép ellene, romlást hozva ezzel a társára és átkot saját magára – vagy elfogadja, és akkor emelt fővel nézhet továbbra is Isten és a testvére szemébe. E döntésében egyrészt szerető atyaként Isten áll mellette intő, buzdító szavával – másrészt a bűn ólálkodik ott körülötte, az alkalmat várva, hogy besurranhasson a szív tisztaságának nyitva felejtett ajtaján.

30 Így a szakaszhoz ZIMMERLI, *Urgeschichte*, 212., 231–232.

31 BRUEGGEMANN, Genesis, 56, helyesen látja, hogy a történet alaphelyzete ez. Ám abban már nem tudom követni őt a magyarázatában, miszerint Isten önkénye lenne az egész konfliktus alapja, aki jobban tette volna, ha nem avatkozik bele a család életébe, lásd i. m., 57. és 61. oldal. Ez a legfeljebb a modern olvasó, de semmiképpen sem az ókori elbeszélő értékítélete.

Kain és Ábel története – egy gyakran félreértett történet, melyet éppen Isten kényszeredett mentegetése miatt terhel annyi belemagyarázás. Akárcsak a barátok Jób történetében, keressük, kutatjuk Kain vétkét, felelősségét, hogy „tisztára moshassuk” Istent – a nekünk nem tetsző, a megfigyeltetés-tan sémájába bele nem kényszeríthető döntése miatt. Pedig e történet több és szebb ennél. Ez egy valódi „theodicea-történet”, akárcsak Jób története maga. A Jób-történet párja, mondhatnánk, ellen-története ez. Jób a sorsukat elfogadók, s így igaznak megmaradók példája – Kain pedig a sorsa miatt Istennel és testvérével szakító ember. Jób a próbát kiálló Kain – Kain pedig a próbában elbukott Jób.

Ám a történet bizonyossága szerint a Kain-sorsú ember sem marad egyedül a bukásában. Igen, Jézus Krisztusban örök segítséget kaptunk, hogy jól döntsünk, hogy rossz döntéseink terhét elviseljük, s hogy mindig kapjunk lehetőséget újra a jó mellett dönteni. Krisztussal Kainból Jóbbá lehet az ember. Krisztussal jobbbá lehet az irigységre hajló, a sorsa ellen lázongó ember...

Régmúlt vagy jelen? Néhány pillanat Jákob fia József történetéből¹

Amikor az Ószövetség nagy történeteit olvasom, furcsa kettős érzés kerít hatalmába. Egyfelől érzem a hihetetlen idői távolságot az életmód, a körülmények, a családstruktúrák, a társadalmi hierarchia terén, másrészt mint valami száraz avar alól elő-elővillan a jelen, mégpedig ellenállhatatlan aktualitással. Mintha az én életutam bontakozna ki az eseményekben, mintha az én érzelmi vagy lelki vívódásaim ölténének testet, mintha magam lélegeznék fel a konfliktusokból kivezető utat megelve. Így hát ebben a szokásosnál könnyedebb bibliatanulmányban megpróbálom előhívni József életének néhány olyan pillanatát, amelyen felszikrázik a jelen, a „bármelyikünkkel megtörténhet, megtörténik” érzése.

A felnőtté válás pillanatai (1Móz 37,23-25a)

Thomas Mann regénye részletesen írja le a drámai jelenetet, amelyben József, a merész álmodó megérkezik a nyáját legeltető testvérekhez, hogy apjuk parancsára megnézze, jól vannak-e testvérei és a nyáj (1Móz 37,14). A boldog gyermek gondtalanságával és örömeivel érkezik, csak úgy csillog, ám a másik oldalon gyűlöletté sűrűsödik a sértettség, az irigység és a bosszúvágy. Testet öltének a komplexusok, elszabadulnak az indulatok, semmivé válnak a korlátok, és már záporoznak is az ütések az irigyletten széparcú fiú testen. Kiserken a vér, feldagad a szem, felhasad az ajak. De az olvasó mégis azt érzi, nem ez a legnagyobb dráma. A legnagyobb dráma egy felismerés. Olyan ráébredés, amelyet ember aligha úszhat meg: „a vad és durva ütlegetés jég-esőjében, amely iszonyú módon, mit sem törődve vele, hova talál, mintegy derült égből szakadt le rá, és hitét, világképét, természeti törvény erejével

1 Ennek a bibliatanulmánynak egy teológiai és egy szépirodalmi forrása van: *The New Interpreter's Bible*, vol. 1, Nashville, Abingdon Press, 1994.; MANN, Thomas: *József és testvérei*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1975.

benne élő meggyőződését, hogy mindenki jobban szereti őt még önmagánál is, apró szilánkokra verte.”²

Az elkényeztetett kistestvér döbbenten ismeri fel: hiszen ezek engem nem szeretnek! Minden kisgyerek számára természeti törvény, hogy ő a világ közepe, őt mindenki szereti. Az ő sikerének mindenki örül, és vele sír, ha bánat éri. A felnőtté válás egyik legfontosabb pillanata az, amikor ez az egocentrikus világ hirtelen szertefoszlik vagy lassacskán köddé válik, s az ember ráébred, hogy csupán egy a sok szereplő között, és semmiképp sem a világ közepe. Megrendítő ez a felismerés. József robbanásszerűen, ráadásul drámai pillanatban élte át a felnőtté válást: a régóta folyamatosan gyülemelő méreg és a többé nem fékezett düh robbantotta szét gyermeki világát.

Miért pont most? – kérdezhetné az ember, hiszen a testvérek nyilvánvalóan régóta dédelgették az ellenszenvet József iránt. Tudjuk, hogy az Ószövetség világának társadalmi rendjében mekkora tekintéllyel és tényleges hatalommal rendelkeztek az apák. Jákob kimagaslott közülük is karizmatikus alkattal, rendkívül erős személyiséggel. Az ő jelenlétében nem robbanhatott ki a gyűlölet kedvencével szemben. A Genézis könyvében két lépésben válik köddé az a fal – Jákob jelenléte és őrző szeme –, amely védte Józsefet. A testvérek távol a hazától legeltetnek, Jákob Sikembe küldi utánuk Józsefet. Ott azonban hűlt helyüket találja. Mivel elfogyott a legelő, tovább vándoroltak Dótánba (1Móz 37,17), József pedig csak egy idegen segítségével talál rájuk. Kiszolgáltatottnak látjuk őt, ahogy bolyong az ismeretlenben, az apa és a testvérek, a szeretet és a gyűlölet között. Kétszeres a távolság Hebrón völgyétől. Jákob olyan messze van, mintha nem is lenne, a lehetőség pedig itt van kézközelben. Mosolyogva, magabiztosan közeledik, szép alakja kibontakozik a látóhatáron. A fék, a visszatartó erő, a pátriárka súlya és tekintélye jelentéktelenné törpül, s a rég lefojtott gyűlölet sisteregve tör elő. Így válik felnőtté József. Így ismeri fel az emberi élet egyik legfontosabb szabályát: be kell illeszkednem a többiek közé. Kezdenem kell valamit az adottságaimmal, amelyeket esetleg irigyelnek mások. Úgy kell őket megmutatnom, megélnem, hogy kibírják a többiek. És kezdenem kell valamit az ő képességeikkel is, mert ha mindent magamnak akarok, képtelen leszek élni. Úgy válok felnőtté, hogy megtanulok élni az adottságaimmal és a hiányosságaimmal, mások értékeivel és fogyatékságaival, bánni tudok a szükségszerűen megjelenő, kiküszöbölhetetlen igazságtalanságokkal, és el tudok helyezkedni a valóságnak megfelelően a környezetem nagy táblóján úgy, hogy jó helyet és békét találjak.

2 MANN, i. m., 443.

József eddig a gyermek óvatlanságával kürtölte szét mindenkinek, micso-da fantasztikus dolgokat álmódott. A testvérek kévei leborultak az övé előtt, sőt a nap és a hold a többi tizenegy csillaggal együtt hódolt neki (1Móz 37,5-9). Nem a felnőtt ember számító nagyzolása ez, hanem a gyermek naiv dicsekedése: örüljetek, mert én leszek a legnagyobb! Mindenkit túlszárnyalok!

Jákob reagál József nagyravágyó álmaira, de a mai olvasó úgy érzi, amolyan tessék-lássék reagálás ez. Megdorgálja, mert mégsem való, hogy gondolatban mindenki fölé emelkedjen ez a gyerek, de mintha nem volna ellenszenves Jákob számára ez a lehetőség... „Miféle álmot láttál? Talán bizony járuljunk eléd, anyáddal és testvéreiddel együtt, hogy földre boruljunk előtted?” – eddig a kötelességszerű dorgálás, majd azt olvassuk: „Apja pedig megjegyezte magának ezt a dolgot.” (1Móz 37,10-11) Lesz majd egy anya, korszakokkal később, aki hatalmas dolgokat hall újszülött fiáról. Nem reagál, de jól megfigyeli és megőrzi, sőt szívében forgatja a hallottakat (Lk 2,19).

Figyelemre méltó, hogy József nem interpretálja az álmait. Nem mondja el, hogy ő ezekből valamiféle következtetést vonna le a jövőre nézve. Nem magyarázza meg, hogyan is lehet mindezt érteni. Csak elmeséli. Az interpretáció hiánya pedig – mint a kommunikációhiány általában – mindenkit fantáziálás-ra serkent. A testvérek gondolataiban nyilván megjelenik egy jövőkép az apa nagyravágyó kedvencének sikeres életéről és a saját alárendeltségükről (1Móz 37,8). Megharagszanak hát olyannyira, hogy egy jó szót sem tudnak hozzá szólni (1Móz 37,4). Egyes kommentárok úgy fordítják és úgy interpretálják ezt a magatartást, hogy nem is üdvözölték őt. A mai olvasó pedig szeme előtt látja a saját manőverezését: hogyan kerüljön ki egy társaságban olyan embert, akivel nem szívesen beszélgetne, hova nézzen az utcán, hogy ne kelljen köszönni. És felidéződnek végképp tönkrement emberi kapcsolatai is, amelyek azon véreztek el, hogy eldugultak a kommunikációs csatornák. Már nem beszéltek ki, nem tisztáztak semmit, csak a düh forrt a másikkal szemben és szabadon szárnyalt a fantázia. Ha mindemellett figyelembe vesszük, hogy a testvérek *sálóm*-mal köszöntek volna Józsefnek, ha köszöntek volna, akkor készen is áll a végeredmény: megszűnt a *sálóm*, eltűnt a béke a testvérek életéből, s ha meg nem állítja valaki, ez az ösvény egyenesen vezet a kúthoz, amelynek mélyén az elkényeztetett gyermek kénytelen egy pillanat alatt felnőtté válni.

A felnőtt döntések világa (1Móz 39,7-15)

Kis logikai zökkenő után változik a szín: Egyiptomban látjuk újra Józsefet, akit rabszolgának adtak el midjáni közreműködéssel izmaelita kereskedők (1Móz 37,25.28). Közben két testvér is – Rúben és Júda – fáradozik a meg-

mentésén, vagy legalább sorsának enyhítésén, ám késő, senki sem menti meg Józsefet a rabszolgasorstól. Isten se! – fedezhetjük fel megdöbbenve vagy akár megrémülve, hiszen le sincs írva az egész fejezetben Isten neve! Mintha nem is volna. Mintha közömbösen hagyná, hogy mindez megtörténjen. A fejezet ugyan nem említi, hogy József tiltakozott, könyörgött vagy sírt volna (a Thomas Mann regény annál inkább), de amikor majd a 42. fejezetben egy éles helyzetben felidézük a testvérek, mi is történt hajdanán annak a kiszáradt ciszternának a partján, akkor visszaemlékeznek, hogy „láttuk az ő nyomorúságát, amikor könyörgött nekünk, de nem hallgattunk rá.” (1Móz 42,21) Kiáltott tehát József a mélyből (130. zsoltár), de úgy látszik, senki sem hallotta meg a kiáltását! Most megint ismerős érzést érünk tetten: senki sem, az Isten sem hallja panaszunkat. Oda se figyel!

Aztán egyszer csak ott van. Mintha mi sem volna ennél természetesebb. Amikor József egy szál magában, nem a saját jószántából, nem szabad emberként Potifár házában landol, és senki sincs vele, nemhogy a szerető apa, de még a gyűlölködő testvérek sem, amikor messze van az otthon, sokkal messzebb, mint Sikem vagy Dótán földje, akkor hirtelen, jóformán a semmiből felvillan egy mondat: „De az Úr Józseffel volt.” (1Móz 39,2) Akkor írja le ezt a mondatot a Genézis könyve, amikor József teljesen egyedül marad. Segítség nélkül, szeretet nélkül, ismerős terep nélkül. Akkor ott van az Isten. Ő a kivétel, aki bármilyen földrajzi helyen, bármilyen kiszolgáltatottságban rendíthetetlenül jelen van. Kitart József mellett. Potifár elég okos ahhoz, hogy önmaga javára fordítsa a helyzetet. Isten Józseffel van, eredményessé teszi a munkáját. Érdemes tehát sokat bízni rá. És meg is teszi, olyannyira, hogy lassan minden József kezébe csúszik, Potifár csak élvezzi az áldás gyümölcseit.

Ekkor kap szerepet az az asszony, aki az egyetlen női szereplő a József-történetben, aki befolyásolja Jákob fiának sorsát. Potifár felesége ő. Figyelemre méltó, ahogyan a történet bemutatja a házaspárt. Potifárnak tudjuk a nevét, ismerjük a cselekedeteit, de száját nem nyitja szóra a történetben. A feleségének nem tudjuk a nevét, tulajdonképpen semmit sem tudunk róla. Nem tudjuk, milyen volt a külseje, milyen lélek lakozott benne. Józsefről ellenben tudjuk, hogy – anyjához hasonlóan (1Móz 29,17) – szép termete és szép arca volt (1Móz 39,6). Nem csoda, hogy Potifárné szemet vetett rá – gondolnánk, és folytatnánk is a történetet, ahogy gyakran tesszük, amolyan morális példatörténetként. Potifárné a csábító, József pedig az erős jellem, aki tudja, hol vannak a szexualitás törvényes határai, és nem lépi át őket. Ellenáll a bűnre csábító asszonynak.

Ha ennél jobban megnézzük a történetet, kicsit összetettebb jelenet tárul a szemünk elé. A ház nagyhatalmú asszonya ráparancsol a rabszolgára: „Hálj

velem!” (1Móz 39,7) Ezek nem a szerelem, inkább a hatalom szavai. Potifárné nem csábít, sokkal inkább parancsol, és már fel is állt a máig ismert képlet: a főnök – a főnök felesége – és a beosztott. Pontosan ezen az alapon állva utasítja vissza József Potifár feleségét. A jogos autoritásra és a szükséges lojalitásra hivatkozik (1Móz 39,9). Gazdája bizalmát élvezi, micsoda visszaélés volna ezzel a bizalommal, ha nem tartaná a határt önmaga és gazdája felesége között! Felnőtt életünknek egyik legnagyobb kihívását látjuk itt József sorsában: a lojalitás kérdését. Kihez vagyok lojális? Kinek a bizalmát nem tiporhatom a sárba? Meddig tart és miben nyilvánul meg a lojalitás? Napi döntéshelyzete ez minden felnőtt embernek. Ami pedig ezen túlmutat és igen figyelemre méltó: egyéb szempontokat von be az adott éles szituációba, nagyobb összefüggést lát meg József a szexuális csábításnál, a kínálkozó lehetőség kihasználásánál. Ha valami, ez biztosan a felnőtt módra gondolkodó emberek bölcs mérlegelése, szemben, mondjuk, a kamaszokkal, akik a szexualitás összefüggésében még meglehetősen csőlátással rendelkeznek. Ez nem is volna baj, a baj ott van, amikor állandósul ez a csőlátás, és felnőtt emberek adott esetben nem képesek tágabb összefüggésben gondolkodni, csak a kínálkozó helyzet kihasználásában.

József azonban nemcsak az imént vázolt szélességre nyitja a perspektívát. Nemcsak a lojalitás kérdését és a tágabb emberi kapcsolatok világát köti össze a szexualitás témájával, nemcsak olyan bölcsességre jut, amelyet ma sokan irigyelhetnek, hanem egy meglepő szemponttal tágitja tovább, mondhatjuk, ideálisra a látóteret. Egyszer csak megint jelen van az Isten. És megint váratlanul, mint a fejezet elején. József úgy ítéli meg, ha visszaélne Potifár bizalmával, az Isten elleni véték volna. Jelen van hát Isten József életében. És nemcsak oltalmazza, eredményessé teszi, hanem jelenlétének tudata bukások sorozatától őrzi meg őt. Zsinórmértékül szolgál. A hatalom, a lojalitás és a hit szövevényes rendszerében eligazodni, jó utat találni segíti.

Aztán olyasmi történik, amiről azt gondolnánk, ennél 21. századibb jelenet nem létezik. Potifár felesége szexuális visszaéléssel, erőszakkal vádolja meg Józsefet, s hogy még inkább jelenidejű legyen a történet, a vád hirtelen többszámúvá válik: „a héber ember csúffá tesz bennünket!” (1Móz 39,14) Potifár bizalmasából hirtelen héber ember lesz, aki nemcsak a ház asszonyát, hanem Egyiptom őshonos lakosságát is veszélyezteti. Kinek lehet hinni? Ki tud igazságot tenni? Pontosan ugyanaz a kérdés, mint napjaink szexuális zaklatásoktól és idegengyűlölettel hangos világában. A történetben aztán Potifár elvágja a gordiuszi csomót: meghozza az ítéletet anélkül, hogy Józseffel szót váltott volna, anélkül, hogy csak egy halvány kérdőjelet tenne az elhangzott vád mögé. Viszont a királyi börtönbe csukatja Józsefet, aminél sokkal rosszabb sors is várhatott volna a héber rabszolgára Egyiptom földjén.

A Genézis könyve pedig ismét leír egy fontos mondatot. Épp most, amikor igazságtalan vád áldozata lesz, amikor ki sem magyarázkodhat, sőt szóra sem nyithatja a száját, mert valószínűleg még veszélyesebb helyzetbe kerülne. Most tehát, amikor még sokkal mélyebbre zuhan annál, mint amikor egymagában bekerült Potifár házába, egyszerűen és röviden újra tudunkra adja a Biblia: „de az Úr Józseffel volt, hűséges maradt hozzá”. (1Móz 9,21) Úgy tűnik, természete ez Istennek. Olyankor ad hírt jelenlétéről, amikor az ember mélyre zuhan, magányos és kiszolgáltatott. Sőt nemcsak azt mondja, jelen van, hanem ezen a helyen azt is hozzáteszi: hűséges marad. Ennél pedig kevés bátorítóbb mondat érhet el bennünket.

A szülői lét mélységei és magasságai

Jákob és Ráhel története valószínűleg a legszebb szerelmi történet a Bibliában. A kútnál volt első találkozástól (1Móz 29,9-20) Ráhel haláláig (1Móz 35,16-20) gyengéd képekkel mutatja be a Biblia. A regény forró színekkel festi meg ugyanezt, majd ugyancsak áradó érzelmekkel az egyedül maradt Jákob mélységes fájdalomát, amikor csak Ráhelre gondol. És mindig Ráhelre kell gondolnia, ha meglátja Józsefet, akinek arcából, szeméből, de még hangjából is Ráhel néz vissza rá. Okunk van rá, hogy megpróbáljuk megérteni Jákob különleges szeretetét József iránt, és most se moralizáljunk, ne mutogassunk könnyedén az elfogult apára és egyenlőtlen szeretetének következményeire. A kútnál történt találkozástól az elszenvedett becsapáson és a mégis szembeszegülő küzdelmen át (1Móz 29,15-30) a borzalmas szülésig, majd a halálig árnyaltan szövi a regény a történetet. Mi pedig felismerhetjük azt az önmagunknak megengedett érzelmi szabadságot, amelyet szinte kárpótlásként él meg az ember az elszenvedett veszteségeért, igazságtalanságokért és küzdelmekért. Ilyen belső szabadságot képzelhetünk el Jákob József iránti szeretetében. A Biblia még egy szempontot fűz hozzá, amelyet szintén ismerünk és ami igen erős érzelmi motívumot jelent: „Izrael Józsefet minden fiánál jobban szerette, mert öregkorában született”. (1Móz 37,3) Az idősödő férfi gyengédsége ad nagyon finom színt annak a bizonyos kárpótlásszerű szeretetnek, amelyet feltételezhetünk Jákob József iránti magatartásában.

Az elfogult szeretettel természetesen együtt nő a féltékenység is (1Móz 37,4). József is hozzáteszi a magáét fontoskodásával (1Móz 37,2) és már említett gyanútlan, kisgyermeki lelkületével, amellyel pontosan megvalósítja az elkényeztetett gyerek viselkedését és életszemléletét. Mégsem ez vezet a drámai fordulathoz, hanem egy bizonyos ruhadarab. „Tarka ruhát csináltattot neki” (1Móz 37,3) – így szól a magyar fordítás. Luther is tarka ruhának for-

dítja azt a ruhadarabot, amelynek a tíz testvér számára kihívó ereje nem egyszerűen a szépségében van, hanem abban, hogy ez a bokáig érő, ujjas köntös a trónörökös ruhadarabja (vö. 2Sám 13,18). Amikor Jákob Józsefnek adományozza, akkor rangban a többi testvér fölé emeli őt. József előjogot kap, s ez már nemcsak kivételezett helyzet, irigylésre méltó apró ajándékok vagy engedmények sorozata, hanem hivatalos kiemelés. A regény Ráhel örökségeként mutatja be a ruhát és fantasztikus jelenetben az adományozását, amelyben túlrad a szeretet, a szellemesség, a pajkosság és az évődő, hömpölygő és ellenállhatatlan érzelm. A végeredmény a regényben is ugyanaz: hivatalossá válik József kiemelt státusza. És ez mérgesíti el végképp a testvérek kapcsolatát. A kommentár pedig kiemeli, hogy a „meggyűlöltek” ige (1Móz 37,4) a héber nyelvben nem érzelmeket takar, hanem magában hordozza a cselekedetet. A gyűlölet úgy ölt testet, mint amikor meghúzzák az íj húrját. A nyílveszszőnek el kell repülnie, már nem lehet megállítani. Az esemény elkezdődött, lehetetlen visszafordítani.

A kútnál talál célba ez az elindított nyílvesző, ahol mindkét előjogától megfosztják a testvérek Józsefet. Tanakodás és vitatkozás után végül a kiszáradt ciszternába dobják. Ezzel nemcsak megszüntetik azt a fölöttük lévő státuszt, amit Jákob adományozott kedvenc fiának, hanem mélyebbre, jelképesen a saját szintjük alá taszítják Józsefet. Nincs magasabban náluk, nem is egyenlő velük, hanem alattuk van. Úgy látszik, ez gyógyír az irigységre és a féltékenységre. Máig hajlamosak vagyunk hinni ebben a „gyógyírban”, pedig ma épp úgy hatástalan, mint József és testvérei esetében volt. Mielőtt a kútba dobnák, letépik róla az irritáló ruhát (1Móz 37,23), a magasabb státusz szimbólumát. (Sokkal később József mindkét jelenetet újra át fogja élni, de akkor már Egyiptomban. A ruháját Potifár felesége tépi majd le és használja bűnjelként /1Móz 39,12/, és büntetésként ismét a mélybe kerül, Potifár börtönbe vetteti /1Móz 39,20/).

Amikor Jákob újra találkozik a díszes és szimbolikus ruhadarabbal, akkor egy széttépett, véres rongyot tart a kezében (1Móz 37,32-33). Három meg-rázó mondatban számol be a Biblia arról, ahogyan Jákob ezt a pillanatot átéli. Az első mondatban felismeri, hogy a véres rongy József „hercegi” ruhája (33a). A másodikban a feltételezést mondja ki: nem történhetett más, mint-hogy vadállat ölte meg Józsefet (33b), majd szinte naturalisztikusan zárja a mondatot: megette, széttépte Józsefet a vadállat (33c) – és ebben a fantázia-képben, ebben a láttatásban a veszteség minden iszonyata benne van.

Hogyan él ezek után Jákob, az elárvult apa? A gyász rituális cselekményeiről számol be a történet. Megszaggatta a ruháját, zsákruhát öltött és gyászolt (34). De mégsem valósul meg pontosan a gyászritus, mert hiába

telik el a megfelelő idő, Jákob nem akar visszatérni a normális hétköznapiakba. Gyermekei hiába vigasztalják, visszautasítja őket (35b). További életprogramja a gyász marad, így fog leszállni a Seolba, a holtak hazájába. (35) Csakhogy egy szóval kiegészíti ezt az ismertnek mondható menetrendet: „Gyászolva megyek le *fiamhoz* a holtak hazájába!” (35) Ha a testvérek meg akarták fosztani előjogaitól Józsefet, azt mondhatjuk, sikerült. Ha azonban apja szeretetéből akarták kiszakítani, akkor csúfos kudarcot vallottak, mert Jákob szeretete örökkévalónak, a Seolban is érvényesnek bizonyul. És ez sokkal rosszabb számukra, mint a kiinduló állapot volt.

Úgy tűnik, Jákob tényleg megvalósította a mindhalálig tartó gyász „életprogramját”. Amikor a családtörténet népek és birodalmak – a pusztulással fenyegető éhínség és a megszabadulás – történetévé tágu, és Jákob Egyiptomba küldi élelemért a fiait, majd amikor visszatérnek és ismét útra kelnek, mindig ott ólálkodik a félelem: el ne veszítse még egy fiát (1Móz 42,4; 42,36.38; 43,6-7; 44,24-34). Amikor pedig a történet drámai csúcspontja (1Móz 45,1-15) után a testvérek hazatérnek a hírrel, hogy József él, sőt igen magasra emelte őt az Úr mindnyájuk megmentésére, Jákob nem hisz nekik. A veszteségtudat állandó jelenléte, a gyász mint életprogram bizonyos lelki mozdulatlanságba, érzéketlenségbe süllyeszti az embert. Jákob hallja a hírt, de nem tudja elhinni. És amikor a történet hozzáteszi, hogy „szíve hideg maradt” (26), akkor érezzük meg a permanens gyásznak az erejét, amely a lelket szinte mozdíthatatlanná teszi. Aztán persze győz az örömdetes valóság, győz az öröm, és Jákob máris indulna, hogy mielőbb lássa a fiát, de a szülői létnek mégsem ez a csúcspontja, hanem a találkozás egyik mondata. Amikor Jákob megérkezik Egyiptomba, és szembesül azzal, kivé, mivé lett a fiú, aki a tragikus események idején még jóformán gyermek volt, egyetlen dolognak örül: „Most már meghalhatok, mert megláttam arcodat, hogy még élsz.” (1Móz 46,30) Teljesen mindegy, kivé, mivé vált a fiú, nem számít a gazdagság és a pompa, a magas társadalmi rang. Egy dolog fontos: hogy él! És ez a szülői lét csúcspontja. Nem az, hogy mi lesz a gyermekből, hanem az, hogy *van*. Minden mély szeretetkapcsolatban másodrangú kérdés, hogy *milyen* a szeretett személy és hogy mire vitte. A lényeg az, hogy *van*. Ezt éli át és fejezi ki Jákob, amikor végre meglátja szeretett fiát.

A kibékülés (1Móz 50,15-21)

Amikor József megismerteti magát testvéreivel, azt gondolnánk, itt a történet happy endje. Pedig őt fejezet és rengeteg esemény következik még addig, amíg igazi békére lelnek a testvérek. Amikor Jákob meghal (1Móz 49,33),

feltámad az aggodalmaskodás. A mintát akár a családból is vehették, hiszen Ézsau valóban várta Izsák halálát, hogy bosszút álljon Jákobon az ellopott áldás miatt (1Móz 27,41). Azt is láttuk, mire bátorította fel annak idején Jákob földrajzi távolsága a testvéreket Dótánban. Egy olyan tekintélyű pátriárka halálával, mint Jákob, világos, hogy semmi sem folytatódhat úgy, ahogyan előtte. Minden meg fog változni. Nem véletlen hát, hogy követet küldenek Józsefhez, és a haldokló Jákob szájába adják a bocsánatkérés szavait. (1Móz 50,15-17) Erről az atyai rendelkezésről ugyan nem számol be maga a történet, de nincs okunk feltételezni, hogy légből kapott kérdés volna ez, hiszen Jákob küzdelme a család egységéért a történet során többször napvilágra került.

A testvérek szolgálknak nevezik magukat, de nem egyszerűen József szolgálainak, hanem Jákob Istene szolgálainak, és ez a közös hit megnevezését jelenti. Ez köti össze a testvéreket, Józsefet is, apjuk örökségében. A közös hitre hivatkozva kérnek bocsánatot. Mit is kell Józsefnek megbocsátania? A hitszegést és a vétket. Jákob szájába adva összesen négyszer fordul elő a hivatkozás arra a gonoszságra, amit Józsefnek meg kell bocsátania. Ez a megfogalmazás pedig olyan lelkiismereti teherre utal, amelyet mi is szoktunk hordozni. Régi vétek, aminek emléke el-elhalványodik, de ki nem törölődik a lelkiismeretből. Ezt a terhet szeretnék most letenni a testvérek. Ehhez azonban József segítsége kell. A közös hitet, a közös apát hívják segítségül. S amikor József sírva fakad, akkor mernek megjelenni előtte személyesen is. Az érzelemmegnyilvánulás bátorítja őket erre.

„Szolgáid vagyunk!” – ezzel borulnak le előtte. Ha azt gondolnánk, mégiscsak beteljesedett József egykori álma, akkor tévedünk. József ugyanis elhárítja ezt a kapcsolati lehetőséget. Nemcsak nem akarta a valóságba ültetni az álmait, hanem most, amikor erre a testvérek tesznek kísérletet, határozottan vissza is utasítja. Ez a státusz (úr és szolga) nem megfelelő viszony közte és a testvérek között. „Ne féljetek!” – ez a tartalom keretezi József szavait (19. és 21. v.). Isten evangéliumának mindig ez a bevezető szava. Itt is ez a bátorítás Isten üzenete, de ez volt az evangélium már korábban is (1Móz 21,17; 46,3), sőt ezt az evangéliumot fogja hirdetni Ézsaiás a fogságban lévő népnek (Ézs 41,10-14), és ugyanez a tartalom szólal meg akkor, amikor Jézus megszületik (Lk 2,10) és akkor is, amikor feltámad (Mt 28,10). Ez az érkező, cselekvő Isten mindenkéül fölött való mondanivalója. Evangélium, amely felbátorítja az ember szívét minden időben.

Megbocsátó szó azonban nem hagyja el József ajkát. Meglepődhetnénk, ám sokkal több történik ennél. Ha egyik ember megbocsát a másiknak, akkor feláll egy bizonyos hierarchia. Tulajdonképpen megfordul az a struktúra, ami a bűn elkövetésével kialakult. Amikor valaki rosszat követ el a másik

ellen, akkor fölé kerekedik. Megalázza, letiporja őt. Ha a korábbi áldozat megbocsát (főként ha ezt kegyes leereszkedéssel teszi), újra feláll egy hierarchikus rend, de most fordítva: aki megbocsát, az kerekedik fölül, és akár le is nézheti, meg is alázhatja bocsánatával a másikat. Egyik alá-fölé rendeltségből a másikba esünk tehát. József nem mond ki megbocsátó szót. Azt mondja: én nem vagyok Isten (19.v.). Közösén állunk Isten hatalma alatt. Övé a megbocsátás és a béketeremtés. Mindannyian együtt állunk Isten megbocsátó és béketeremtő hatalma alatt, és ez sokkal több, minthogy egyik ember megbocsásson a másiknak, és ezáltal új hierarchia épüljön fel.

Mindemellett József szavai és tettei békülékeny lelket mutatnak, és azt látjuk, semmi sem áll távolabb tőle, mint a bosszúállás. Kétféle módon is kifejeződik ez. Egyrészt gondoskodást ígér a testvéreknek (21.v.), az élet biztosítását, mégpedig nemzedékről nemzedékre, és mint oly gyakran a nagy, ószövetségi történetekben, úgy most is túllépünk konkrét emberek konkrét sorsán, és sokkal nagyobb távlatokban kezdünk gondolkodni. Milyen kár, hogy nemigen tanuljuk ezt meg az Ószövetség embereitől! József gondoskodik testvéreiről, azok utódairól, mert a szeretet és az összetartozás szava üresen kong cselekedetek nélkül. De mit érne a hideg, gazdasági felelősségvállalás a meleg, testvéri szavak nélkül?! József hát nemcsak a jövőt biztosítja, hanem vigasztalja a testvéreit és szívhez szólóan beszél hozzájuk (21.v.). Így kerek a történet. Szövevényes volt, és nem fekete-fehér a bűnbe esés, mindenki beletette a maga részét. És nem épül hierarchia a kibéküléskor sem, hanem Isten az, aki cselekszik: eltörli a bűn érvényességét az élet biztosításával és a szeretet gyengéd szavaival, és ezáltal minden szereplő megőrzi emberi méltóságát.

Mert hát az Ő terve teljesült! Hiszen Isten terve a teremtés pillanatától az életet munkálja, és meghúzódik – gyakran észrevehetetlenül – a pusztulásba rohanó, gyűlöletet szító és bosszúért kiáltó emberi tervek alatt. Aztán néha kibukkan, és láthatóvá válik. Ekkor összetörnek a gonosz tervek, eltöröltetik bűn és bűnhődés, Isten terve jóra fordítja mindazt, ami pusztulásba sodorta az embert. Így töröltetett el, így vált érvénytelenné a bűn és halál hatalma akkor, amikor József egy közösségként helyezte Isten védőszárnyai alá önmagát és testvéreit, és ugyanígy vált érvénytelenné bűn és halál hatalma, amikor Jézus műve célba ért, amikor „elvégeztetett” (Jn 19,30), vagyis győzött Isten jó terve az ember gonosz terve fölött. Semmi sem következhet ezután, csak Pál apostol rétori kérdése: „Halál, hol a te diadalod? Halál, hol a te fullánkod?” (1Kor 15,55) Aki pedig bízik Isten életet munkáló tervében, az folytathatja az apostollal együtt: „De hála legyen Istennek, aki a diadalt adja nekünk a mi Urunk, Jézus Krisztus által!” (1Kor 15,57)

Mese a Minden Manna Istenéről és annak szorgalmas mannaszedőiről

Olvasandó: 2Móz 16,11-30

¹¹Azután így beszélt Mózeshez az ÚR: ¹²Meghallottam Izráel fiainak a zúgolódását. Ezért így szólj hozzájuk: Estére húst esztek, reggel pedig kenyérrel laktok jól, és akkor megtudjátok, hogy én, az ÚR vagyok a ti Istenetek. ¹³Így történt, hogy még azon az estén fűrjek szálltak oda, és ellepték a tábor, reggelre pedig harmat borította a földet a tábor körül. ¹⁴Amikor fölszikkadt a lehullott harmat, apró szemcsék borították a pusztát: mintha apró dara lett volna a földön. ¹⁵Amikor meglátták ezt Izráel fiai, azt kérdezték egymástól: Mi ez? Nem tudták ugyanis, hogy mi az. De Mózes megmondta nekik: Ez az a kenyér, amelyet az ÚR adott nektek eddelül.

¹⁶Ezt parancsolja az ÚR: Szedjen belőle mindenki annyit, amennyit meg tud enni: fejenként egy ómert, a lélekszámnak megfelelően. Annyi adagot szedjete, amennyien egy sátorban vagytok! ¹⁷Izráel fiai így is cselekedtek, és szedett ki többet, ki kevesebbet. ¹⁸Amikor azután megmérték ómerrel, nem volt fölöslege annak, aki többet szedett, sem hiánya annak, aki kevesebbet szedett. Mindenki annyit szedett, amennyit meg tudott enni. ¹⁹Mózes azt mondta nekik: Senki se hagyjon belőle másnapra! ²⁰De nem hallgattak Mózesre. Voltak, akik hagytak belőle másnapra is, de az megkukacosodott és megbüdösödött. Ezért megharagudott rájuk Mózes. ²¹Így mindenki annyit szedett reggelenként, amennyit meg tudott enni. De ha már forrón sütött a nap, elolvadt. ²²A hatodik napon történt, hogy kétszer annyi kenyeret szedtek, fejenként két ómerrel. Akkor elment a közösség összes főembere, és jelentették Mózesnek. ²³Ő így szólt hozzájuk: Ez az, amiről az ÚR beszélt, hogy a nyugalom ideje lesz holnap, az ÚR szent szombatja. Süssétek meg, amit sütni akartok, és főzzétek meg, amit főzni akartok, és tegyétek félre magatoknak mindazt, ami fölösleg, hogy megmaradjon másnapra. ²⁴Félre is tették másnapra, ahogy Mózes megparancsolta, és nem büdösödött meg, féreg sem volt benne. ²⁵Akkor ezt mondta Mózes: Ma ezt egyétek, mert ma az ÚR szombatja van: ma nem találtok mannat a mezőn. ²⁶Hat napon át szedhetitek, de a hetedik napon szombat van: akkor nem lesz. ²⁷Mégis voltak a nép között olyanok, akik a hetedik napon is kimentek szedni, de nem találtak.

²⁸Ekkor azt mondta az ÚR Mózesnek: Meddig akartok még ellenszegülni parancsolataimnak és törvényeimnek? ²⁹Láthatjátok, hogy az ÚR adta nektek a szombat napját.

Ezért ad ő a hatodik napon két napra való kenyeret. Maradjon mindenki otthon, a hetedik napon senki se mozduljon ki a helyéről! ³⁰*Ezért pihent a nép a hetedik napon.*

Így teltek a napok. Mindenki kiment mannát szedni és este – amikor megmérték a mannát –, annak, aki többet szedett nem lett feleslege, aki pedig kevesebbet szedett nem szenvedett szükségét. Néha zúgolódott a nép a manna egyhangúsága miatt, de aztán újra és újra rácsodálkoztak a manna ajándék-voltára és a Minden Manna Istenének gondoskodó jóságára.

Történt egy nap, hogy valaki nagyon fáradtan jött haza a pusztából és azt javasolta:

– Nézzétek, nap mint nap mindannyian annyit kapunk, amennyire szükségünk van, nem szenvedünk hiányt! Teljesen fölösleges az egész napi fáradkozás után még itt sorban állnunk és megmérnünk az ómerrel, ki mennyit szedett! Hiszen látjátok, a Minden Manna Istene igazságos és gondoskodik rólunk, mindnyájunknak ad szüksége szerint!

Tetszett a javaslat mindenkinek. Azt mondogatták:

– Legalább jobban kipihenhetjük magunkat és több időnk lesz a családkra!

El is tették az ómert egy külön sátorba. Egyetértéssel mindenki haza ment a maga sátrába.

Másnap kipihentebben indultak reggel mannát szedni és megelégedéssel jöttek haza, mert meg volt az aznapra szükséges élelem.

Történt egyszer, hogy néhányan rátaláltak a pusztá azon részére, ahol nagyobb mannák voltak. Ennek nagyon megörültek, de este nem bírták megenni, amit szedtek és sajnálkozva néztek a maradékra. Tudták, másnapra úgyis kárba vész. Reggel felkeltek – és lássatok csodát – a maradék nem büdösödött meg, nem kukacosodott meg! Ettől nagyon izgatottak lettek, siettek is a pusztába, hogy megint ők szedhessék fel a nagyobb mannákat.

Ahogy teltek-múltak a napok, azt látták, egyre több mannájuk van, ami nagy boldogsággal töltötte el őket. Mindezt azonban titokban kellett tartani, nehogy megtudják a többiek. Ez sikerült is, de egy idő után különleges érzés kerítette hatalmába őket. Amikor az egyre gyarapodó mannájukra tekintettek, azt érezték: mi többek vagyunk! És ez az érzés nagyon jó volt! Sokáig nem is volt semmi baj. Minden titokban maradt és nagy volt a békesség a táborban. Csakhogy egy idő után a többieken is erőt vett egy addig ismeretlen érzés: ők kevesebbek! Nyugtalanság telepedett az egész táborra és senki sem tudta, miért.

Valaki elgondolkodott magában és azt mondta:

– Elő kell venni az ómert és újra megmérni mennyit szedünk! Azért van rajtunk a nyugtalanság, mert elhagytuk az Úr rendelkezését!

A Többet-szedők nagyon idegesek lettek és azt mondták:

– Nem kell ide ómer, ma már nem olyan időket élünk, hogy szükségünk lenne rá!

Egyikük így szólt:

– Emlékezzetek mit mondott áldott emlékű vezetőnk, Mózes! Kijelentette nekünk az Úr parancsát, hogy szedjen belőle mindenki, amennyit tud!

Többen is felszóltak:

– Nem ezt mondta! Annyit kell szednie mindenkinek, amennyit meg tud enni!

Ekkor a Többet-szedők bevallották:

– Mi egyik nap véletlenül többet szedtünk, mint amennyit meg tudtunk enni és nem bűdösödött meg, és nem lett kukacos! Mi ez, ha nem a Minden Manna Istenének ajándéka!

Tetszett a népnek az új kijelentés, hogy szedjen mindenki, amennyit tud, ezért demokratikus módon úgy döntöttek, az ómerre továbbra sincs szükség. Maradt a sátorban, ott őrizték hűségesen, mint a régi idők ereklyéjét.

Lelkesítette az embereket az új lehetőség, szedtek is többet, mint amire szükségük volt. Mindez meg is nyugtatta őket. Azt mondták, már nem kell aggódniuk a holnap miatt, biztonságos a holnap, kiszámítható a jövő. Istentől lett ez a dolog! Mindenki nagy elánnal kezdte a napot és szedett annyi mannát, amennyit csak bírt. Gyarapodott is a nép mannában és az egész nép örvendezett. Azonban egyre többször kapták azon magukat, hogy arra figyelnek, mennyit szedett a másik. Ettől újra nyugtalanság kerítette hatalmába a népet. Össze is gyűltek tanácskozásra. Valaki megint elgondolkodott magában és így szólt:

– Elő kell venni az ómert és újra megmérni, mennyit szedünk! Azért van rajtunk a nyugtalanság, mert elhagytuk az Úr rendelkezését!

Most már a Legtöbbet-szedők és a Többet-szedők is nagyon felháborodtak és azt mondták:

– Nem kell ide ómer, ma már nem olyan időket élünk, hogy szükségünk lenne rá!

Az egyik Legtöbbet-szedő így szólt újra:

– Emlékezzetek mit mondott áldott emlékű vezetőnk, Mózes! Kijelentette nekünk az Úr parancsát, hogy szedjen belőle mindenki, amennyit tud! – Majd hozzátette: – Mi igazán nem tehetünk arról, hogy ti kevesebbet tudtok szedni!

Ezután új kijelentést tett:

– A Minden Mannáknak Istene nem tétlenségre teremtett bennünket, hanem arra, hogy mannát szedjünk! Irigykedés helyett jobban tennétek, ha szorgalmasabban dolgoznátok! Járjon gyorsabban a kezetek, dolgozzatok többet és nektek is lesz több mannátok!

Tetszett a népnek az új kijelentés és elment mindenki a maga sátrába.

Az élet egyik pillanatról a másikra megváltozott. Másnap mindenki nagy koncentrációval kezdett hozzá a munkához. Szedés közben nem volt fölösleges mozdulat, nem volt holt idő, sokan még a napközbeni evésről is lemondtak. Ma így mondanánk: optimalizálták a munkaidőt. Mindenki úgy dolgozott, mint a gép – bár mondanom sem kell, a gépet akkor még nem találták föl. Közben azt érezték, valami mégsem jó, nem elég hatékonyak. Így esténként – abban az időben, ami régen az ómerrel való megmérés ideje volt, majd a többi a pihenés és a családdal való együttlét ideje lett –, most mindenki azon gondolkodott, mit kellene tennie, hogy több mannát tudjon szedni. Míg végül valakinek korszakalkotó gondolata támadt: keljenek korábban és feküdjenek később! És úgy történt. Felkelt a nép apraja-nagyja korán, még napkelte előtt. Késő estig szedték a mannát nagy-nagy szorgalommal. Hirtelen úgy megnövekedett mindenkinek a mannakészlete, hogy azt el sem tudjátok képzelni! Örült az egész nép, és elterjedt köztük a mondás: „Nem hiába kelünk korán és nem hiába fekszünk későn, a szorgalmasokon a Minden Mannák Istenének áldása nyugszik!”

Akkoriban az egyik mannaszedő egy éjszaka nem tudott aludni. Összevissza jártak a gondolatai, ahogy ez már ilyenkor lenni szokott az emberrel. Visszaemlékezett, hogy Mózes idejében a másnapra eltett manna tönkre ment, de ma már nem megy tönkre. Valami hála-félével a lelkében nyugtázta magában, hogy Isten nagy áldása ez, amiért ilyen jól élnek. Ezután elaludt és álmot látott: szombaton kint jár a mannamezőn és még több manna hull, mint hétköznap. Fel is riadt hirtelen, mint amikor egy rossz álmóból riad az ember. Épp szombat volt azon a napon és az álma nem hagyta nyugodni. Hirtelen úgy kiugrott sátrából, mintha bolha csípte volna meg! Kiment – dehogy ment, rohant – a pusztába! És lássatok csodát, volt manna! Örömeiben azt sem tudta hirtelen, mit tegyen. Az első gondolata az volt, visszamegy a táborba és elújságolja a nagy hírt a többieknek. De alighogy elindult, megállt, elgondolkodott és azt mondta magában: nem úgy van ám! Titokban tartom, nem árulom el senkinek, maradjon ez csak az én titkom! Útközben csak úgy visszhangoztak lelkében a kijelentések: – Szedjen belőle mindenki, amennyit tud! – A Minden Mannák Istene nem tétlenségre teremtett bennünket, hanem arra, hogy mannát szedjünk, legyünk szorgalmasak!

Hazafelé gyorsan még azt is kiszámolta, hány szombaton kell szorgoskodni, hogy neki legyen a legtöbb mannája.

De ahogy lenni szokott, mindez nem maradt sokáig titokban, hamar gyanús lett a többieknek a dolog. Kifigyelték, hogy szombatonként eltűnik a táborból és kimegy mannát szedni. Követte hát a példát az egész tábor. Szedték a mannát szombaton is, korán reggeltől késő estéig.

Hirtelen megint úgy megnövekedett mindenki mannakészlete, hogy azt el sem tudjátok képzelni! És boldog volt a nép, és áldották a Minden Manna Istenét, hogy szombaton is ad mannát.

A nagy örömben valaki újabb korszakalkotó ötlettel állt elő:

– Látjátok, a Minden Manna Istene megáldott bennünket, nem győzünk érte hálát adni! De ne bízzuk mi a holnapunkat és – nyomatékosan hangsúlyozta – a gyermekeink jövőjét a véletlenre, mert ki tudja, mit hoz a holnap! Ezért azt javaslom, hozzuk létre a Központi Manna Növekedési Intézetet (rövidítve KÖZMANI), amelynek az a feladata, hogy kiszámíthatóvá tegye a jövőnket!

Tetszett az ötlet mindenkinek. Létre is hozták az intézetet, ahol esettanulmányokat készítettek, valószínűségszámításokat végeztek, mennyi mannára számíthatnak az elkövetkező öt évben. És hogy ez az egész még véletlenül sem maradjon csak álom, megvalósíthatósági terv is készült. Ez lett az első mannasági program: a fenntartható mannanövekedés. Ezután csak úgy dübörgött a mannaság. Aki mindezt kitalálta, később Manna-díjat kapott. A nép pedig örvendezett.

Mindeközben – nem tudom, hogy tudatosan, belső megérzésből, vagy csak megszokásból –, de akadt néhány ember a nép között, aki őrizte a régi hagyományt. Csak annyit szedtek, amennyi szükséges, és szombaton sem mentek mannát szedni. Nehezteltek is rájuk a Szorgalmasok. Azt mondták:

– Micsoda lusta népség! Micsoda igénytelen társaság! Nem is jutnak így ötről a hatra!

Úgy gúnyolták őket, hogy Kegyelemkenyéren-élők.

– Mit kísértitek az Istent! Isten nem tétlenségre teremtett minket, hanem a szorgalmas mannaszedésre!

Mások meg idegesen azt mondták:

– Mi lesz veletek, ha nem lesz mannátok, akkor mit csináltok?! Senkire sem számíhattok, csak magatokra! Micsoda felelőtlen élet ez!

Ettől elbizonytalanodtak, gyötrő kérdések jelentek meg bennük. Tényleg lusták lennének, nem kellene valóban többet dolgozni? Még valami szégyen-félét is kezdtek érezni, amiért Kegyelemkenyéren-élőknek hívják őket.

Valaki megint így gondolkodott magában: – Elő kellene venni az ómert, hogy megmérjük a mannát, de már nem tudták hogyan kell használni.

Néha a Szorgalmasok közül betévedt egy-egy a sátrukba szombaton és irigykedve mondta:

– De jó nektek, van időtök pihenni! – És kicsit magát sajnáltatva, kicsit dicsekedve hozzátette: – Én ezt nem engedhetem meg magamnak! Annyi a manna, hogy ki sem látok belőle és senki nem fogja összeszedni helyettem!

Aztán válasza sem várva rohantak is tovább.

Történt egyszer, hogy a Legtöbbbet-szedők közül egy – aki régen a Kegyelemkenyéren-élők közé tartozott –, meglátogatta régi társait. Ahogy meglátta őket, egyszerű sátraikat és annak berendezését, nosztalgiázni kezdett. Elérzékenyült, a könnyeivel küszködött, majd azt mondta:

– Milyen szép is, ha valaki megelégszik a szükségessel! Tudjátok, mennyire hiányzik ez nekem?! El sem tudjátok képzelni, milyen nehéz az életem!

A sátorban lévők nem értették, miről beszél.

Közben újra nagyot változott az élet. Egy idő után ugyanis a Legtöbbbet-szedők sátrában már nem fért el a fölösleg, ezért külön mannasátrat kellett építeniük. A Többbet-szedők ezt látva előregondolkodtak és megépítették azt a mannasátrat, amire majd akkor lesz szükségük, amikor nekik is olyan sok mannájuk lesz. A Kevesebbet-szedők olykor irigykedve nézték azokat, akiknek mannasátruk is van. Máskor némi beletörődéssel vigasztalták magukat:

– Örülünk annak, ami van.

A Kegyelemkenyéren-élők is hasonlókat gondoltak.

A tábor is átalakult. Külön állították fel sátraikat a Legtöbbbet-szedők, külön a Többbet-szedők és külön a Kevesebbet-szedők. A Kegyelemkenyéren-élőknek a tábor szélén jutott hely.

A Legtöbbbet-szedők közül valakinek korszakalkotó ötlete támadt:

– Annyit dolgoztunk már, hogy megérdemlünk egy kis pihenést! Ünnepeljünk! Szervezzünk versenyt, mérjük össze mannáinkat, kié a legnagyobb és legszebb manna!

Tetszett az ötlet az egész népnek. Ment is mindenki a maga sátrába, hogy előkeresse a legszebb, legnagyobb mannáját. Összegyűltek nagy izgalommal. Megválasztották a Versenybizottság tagjait. Mikor eldőlt a verseny, a megérdemelt ünnepen ünnepélyesen felmutatták a legszebb és legnagyobb mannat. Kijelentés hangzott:

– Íme, az élet, ami megelégit!

És a nép hitt a kijelentésnek! Ezután leültek ünnepelni. Mannaasztalt terítettek, minden csoport külön-külön: a Legtöbbbet-szedők, a Többbet-szedők és

a Kevesebbet-szedők is. A Kegyelemkenyéren-élők a sor végén. És mindenki a neki megfelelőt ette. A Legtöbbet-szedők a legnagyobbat, a Többet-szedők a nagyobbat, a kevesebbet szedők a kisebbet. A Kegyelemkenyéren-élők meg a maradékot.

De étkezés közben megint nyugtalanító érzés kerítette hatalmába a népet.

A Legtöbbet-szedők némi értetlenséggel nézték a más asztalnál ülőket és egyfajta émelység fogta el őket: hogy lehet azt a közepszerű meg apró mannát megenni?! Volt, aki fölényesen ki is mondta:

– Nem tudom, hogy lehet így élni!

Majd gyorsan elfordították arcukat és saját mannájukra figyeltek.

A Többet-szedők először örömmel kezdték el enni mannájukat, de oly köz-el ültek a legek asztalához, hogy amikor odatekintettek a mellettük lévőkre, értetlenség támadt bennük: hogy lehet az ő mannájuk nagyobb?! Hol itt az igazság?!

A Keveset-szedők és a Kegyelemkenyéren-élők látva aprószemű mannáikat és a többiek asztalát, arról álmodoztak, milyen jó is lenne egyszer megkóstolni a legnagyobb mannát! Hiszen azt mondták nekik, hogy ez az, ami megelégit! És, ha a fent lévő sikeresek mondanak valamit, az biztosan úgy is van! – No, meg titokban azért kíváncsi is volt az a legnagyobb, legszebb manna! Csábította a szemét a Keveset-szedőknek és a Kegyelemkenyéren-élőknek.

Mindnyájan azt érezték, nincs ez így jól, valamit tenni kell! Hogy, hogy nem, valakinek még az is eszébe jutott, hogy elő kellene venni az ómert. Nem jó ez az új mérték, vissza kellene térni a régihez, amit az áldott emlékü Mózes adott nekik. Lelkes tanácskozásba kezdtek és megszületett a nemes kezdeményezés, melynek jelszava „az ómer kötelez” lett. Sok-sok szorgalmas munkával és – tegyük hozzá – némi ügyeskedéssel elérték, hogy valaki közülük bekerüljön a Legtöbbek-szedők tanácsába. Mikor elérték céljukat, bekerült társuk nem tétlenkedett: átfogó intézkedésbe kezdett egy ómeresebb, igazabb világért. Nagyon optimistán néztek a jövőbe. Volt ellenállás a legek tanácsában, de meggyőzte őket. Némelyik intézkedés még tetszett is a Legtöbbet-szedők közösségének. Nagyon megdicsérték, hogy milyen sokat tett egy új, emberibb és ómeresebb világ érdekében. Meg is jutalmazták! Azt mondták neki:

– Most már te is megérdemled, hogy egyél a legszebb és legnagyobb mannából! Most már neked is jár!

Amikor megkóstolta a mannát, nagyon furcsa, ismeretlen érzés kerítette hatalmába:

– Igazuk van ezeknek, tényleg ez az élet! – gondolta. Szinte öntudatlanul kezdte mondogatni magában:

– Ez kell nekem! Nekem ez jár! – És mint az ortodoxok a Jézus-imát, folyton csak ezt ismételte, át is járta testét-lelkét!

Nem tudom miért, de egyszerre távolivá lettek a barátai. Ettől sokszor magányosnak érezte magát. Amikor az ómerre gondolt, a tehetetlenség érzése lett úrrá rajta és ezt nehezen viselte. Végül sok gyötrődés után arra a belátásra jutott, nincs szükség az ómerre, ma már nem olyan világot élünk! Amikor egykori társaira gondolt, azzal nyugtatta lelkiismeretét, hogy szedjenek ők is annyi mannát, amennyit tudnak! Előttük is ott a lehetőség!

Mondanom sem kell, közben nem szűnt meg a reggeltől estig, szombat-tól szombatig tartó mannaszedés. Így teltek a napok, így teltek az évek. De egy idő után mindenki azt kezdte érezni, ez egyre nehezebb! A mannaszedés egyre nyomasztóbbá vált. Hirtelen olyan robottá lett, amelyet csak azok az elődök éltek át, akik rabszolgák voltak Egyiptomban. Volt, aki nem bírta a megterhelést és megbetegedett. Más a kimerültségtől szenvedett, de próbált erőt vett magán, mert félt, hogy nem lesz manna. Eddigre már mindenkinek a zsigereibe ivódott, hogy csak magára számíthat. Meg aztán, ha valaki sokáig kimaradt a munkából, másnak adták a mannaszedés jogát.

Egyre többen lettek azok, akik már ki sem tudtak menni mannát szedni. Először azt gondolták, majd csak elmúlik, ha néhány napot pihennek, de nem múlt el. Felháborodva tettek szemrehányást maguknak: – Én eddig többet bírtam! Most hogyhogy nem bírom?! Szégyelltek is magukat emiatt, és ami még rosszabb, értéktelennek és céltalannak kezdték látni az életet.

Voltak, akik a szorgalmas mannaszedésben idő előtt lerobbantak, és voltak, akik idő előtt meg is haltak. Emiatt nagy nyugalanság fogta el a tábor.

– Hogy történhet mindez? – kérdegették egymástól megrémülve. De a választ senki sem tudta. Volt, aki azt kérdezte dühösen:

– Milyen Isten az, aki megengedi ezt, és tétlenül nézi nyomorúságunkat?!

Egyszer a Legtöbbet-szedők közül halt meg valaki fiatalon. Ekkor bizony mindnyájan nagyon megijedtek és még nagyobb nyugalanság fogta el őket. Nagyon tehetetlennek érezték magukat, és ezt az érzést igencsak gyűlölték, hiszen micsoda világot építettek fel a szorgalmukkal! De a temetésen minden megoldódott: méltatták az elhunyt életét, mennyire példaértékű az a szorgalom, odaadás, elköteleződés és hivatástudat, amivel egész életében szedte a mannát! Ilyen egy igazi mannaszedőhöz méltó élet! Ezért olyan érthetetlen számunkra mindaz, ami történt. Majd vigasztalás hangzott el: az elhunytak már nem kell fáradoznia, nem kell korán kelnie és későn feküdnie, mert a nagy mennyei asztalnál mindenki annyi mannát ehet, amennyire szüksége-

ge van! Nem igazán értették az „amire szüksége van” kifejezést, de elhitték, hogy így van és ez megnyugtatta őket. Ezután elment mindenki a maga sátrába és másnap kezdtek mindent előlről.

Egyre gyakoribbá váltak az ilyen esetek. Ezért összegyűlt a nép tanácskozásra. Újra elhangzott a varázsszó: nincs ez így jól, valamit tenni kell! Valaki felkiáltott:

– Gondolkodjunk, Szorgalmas Mannaszedő Testvéreim!

És mindenki elkezdett erősen gondolkodni. Ebből aztán az kerekedett, amit manapság – csúnya magyarsággal – ötletelésnek hívunk.

Valaki elkezdett a kijelentésen gondolkodni: a Minden Mannák Istene nem tétlenségre teremtett bennünket, hanem arra, hogy szorgalmasan szedjük a mannát az Ő dicsőségére. Az a legfontosabb, hogy tudjunk mannát szedni és ne tétkedjünk. Megoldásként ki is fundált egy magvas gondolatot: megelőzés – prevenció!

A többiek is erősen gondolkodtak, a gondolatokból és ötletekből aztán jobbnál jobb programok, tervek és könyvek születtek:

Hogyan maradjunk egészséges mannaszedők?, A boldog mannaszedők kézikönyve, A fáradtság nélküli mannaszedés útja, A meglegedett mannaszedés titka, A mannaszedés terápiás alkalmazása – és el ne felejtsem a legfontosabbakat – *A manna spirituális értelmezése és A lelki mannaszedés*. Valaki írt egy rövid tanulmányt az ómer, a mérték, az igazságosság aktualitásáról és mai használatáról, de hogy, hogy nem, ezt a könyvet betiltották.

Vették is az emberek a könyveket, mint a mannát. De mindez nem volt elég. A boldogság, a fáradtság nélkülség, a meglegedettség, az egészség és a spiritualitás nem igazán akart megszületni. Úgyhogy tenni kellett még valamit. Tettek is. Ekkor hozták létre a lerobbant mannaszedők rehabilitációs és gyógyító központját. Közadakozásból fel is építették a központi sátrat. Mindenki boldog volt, mert ha nem is oldották meg a problémát, mindenképpen tettek valamit.

Elkezdődött az orvoslás és a rehabilitáció.

A kimerülteknek rekreációs terápiát írtak elő, hogy minél hamarabb tudjanak újra dolgozni.

A feszülteknek ordító terápiát írtak fel, hogy kiadják feszültségeiket és nyugodtabban szedjék a mannát.

A hallgatagoknak beszédterápiát javasoltak, hogy vitálisabbak és hatékonyabbak legyenek.

De képzeljétek, mindezek ellenére egyre többen lettek azok, akik annyira tönkrementek, hogy már haszontalanoknak és használhatatlanoknak érezték magukat. A gyógyítók kérdésére kivétel nélkül mindenki arról panaszkodott,

hogy elviselhetetlen bűdös szagot érez az orrában és úgy fáj mindene, mintha kukacok rágnák a testét.

Az egyik gyógyítónak rémlett, hogy régen, Mózes idejében a manna megkukacosodott és bűdös lett, de hogy emberrel történt volna ilyen, arról még senki sem hallott. Nem tudták mi ez a betegség, de a tünetek csökkentése érdekében illatosított manna orrspray-t és fájdalomcsillapító mannát írtak fel a betegeknek, hogy legalább jobban érezzék magukat. A gyógyszerek dobozára nagy betűkkel írták rá: használata szükség szerint! Szóban is figyelmeztették őket: csak mértékkel – vagy ahogy akkor mondták, ómerrel –, mert a mértéktelenség kiszámíthatatlan veszéllyel jár!

Volt, akinél használt a terápia, de sokaknál nem. Ez megint nyugtalansággal töltötte el a népet. Hogyan lehetséges az, hogy nem tudnak mindenkit meggyógyítani a gyógyítók? Ezt számon is kérték rajtuk! Ismét elhangzott a varázsszó:

– Nincs ez így jó! Csináljatok valamit! Ha nem tudtok mindenkit meggyógyítani, inkább menjetek mannát szedni!

Később a nyugtalanságuk feloldódott a szorgalmas munkában, mert tudjuk, hogy a nyugtalanság elleni legjobb gyógyszer a szorgalmas munka. És ahogy enyhült a nyugtalanságuk úgy érezték egészségesek és életerősek, és azt gondolták, tulajdonképpen ilyen betegségeket csak mások kapnak el.

Mindeközben a Kegyelemkenyéren-élők egyre kevesebben lettek. Egyre halkabban és egyre bátoratlanabban próbálták elmondani: – Elő kell venni az ómert, újra meg kell mérni, mennyit szedünk! Azért van rajtunk a nyugtalanság, mert elhagytuk az Úr rendelkezését!

Ezekre a hangokra legtöbbször csak legyintettek. Mások nevetve mondták:

– Nem tudjátok ti, mi az élet!

Voltak, akik meg sem hallották és voltak, akik meghallották és elgondolkodtak rajta, de nem tudták mi az, hogy ómer, mi az, hogy mérték.

Az igazsághoz tartozik az is, hogy a Kegyelemkenyéren-élők sem tudták már hogyan kell az ómert használni és azt sem, hogy a valóságban mi is a Minden Mannák Istenének ómere, mértéke, igazsága és igazságossága. De újra és újra elmondták: – Elő kell venni az ómert, újra meg kell mérni, mennyit szedünk! Azért van rajtunk a nyugtalanság, mert elhagytuk az Úr rendelkezését!

A nyugtalanság, feszültség és a békétlenség hol erősebben, hol gyengébben, de ott vibrált a levegőben és mindenkinek a lelkében.

Így teljesedet be a próféta mondása: „Jön majd olyan idő – így szól az én Úram, az Úr –, amikor éhséget bocsátok a földre. Nem kenyérre fognak éhezni és vízre szomjazni, hanem az ÚR igéjének hallgatására. Támolyognak majd tengertől tengerig és északtól keletig. Bolyonganak és keresik az ÚR igéjét, de nem találják.”

Így élte a Minden Manna Istenének szorgalmas népe a maga életét. Jóllakottan és mégis éhesen, jólétben és mégis rabságban, biztonságban és mégis félelemben, kiszámítható jövővel és mégis nyugtalanul.

SALAMON KIRÁLY VADASPARKJÁBAN

Salamon király hatalmasabb, férfiasabb, erkölcsösebb, sőt talán szebb is volt minden kortárs uralkodónál, de legalábbis gazdagságban felülmúlta valamennyiüket. Minden ivóedénye csupa aranyból volt, mert az ő udvarában az ezüstöt semmibe sem nézték. Jöttek hozzá messze földről, hallgatni világraszóló bölcsességét, felkeresték ítéletért, mert átlátott csaláson és turpisságon. Hosszúra nyúlna a lista, ha számba akarnánk venni Jeruzsálem rejtélyes-romantikus uralkodójának tulajdonságait, aki anyja kitartásának és manipulációtól, intrikától sem visszariadó természetének köszönhetette trónját. Ugyanakkor minden egyes megállapításunk után oda kellene biggyeszteni egy tömondatot: „a Biblia szerint”. Salamon alakja ugyanis a történelem kódéba vész. Ismerjük a róla szóló, ránk hagyományozott bibliai történeteket (1Kir 1-11; 1Krón 29 - 2Krón 9), melyek gyermek és felnőtt szívét egyaránt gyönyörködtetik. De mit *tudunk* Salamonról?¹ Ha tudás alatt ebben az esetben a történettudomány által rekonstruálhatónak tekintett ismeretet értünk, akkor lakonikus tömörségű válaszunk: semmit. Salamonról, Jeruzsálem fényes királyáról nem tudunk semmit. Egy irodalmi hőst ismerünk. Egy olyan alakot, akit az emlékezet megőrzött, és akit a Szentírás ma is élénk állít; és tézisünk szerint ez az ismeret nem kevésbé tudás, hanem másfajta ismeret, ami ennél fogva más értelmezési keretet követel és kínál.

Jelen írásomat egy olyan kollégának ajánlom, akit negyedszázada ismerek, és akinek két évtizede lehetek kartársa. Bodó Sára mindig szívesen kirándult a másfajta ismeretek vidékén, túl a megtapasztalhatón, a mérhetőn, de túl a történeti-kritika szigorú követelményein is. Abban bízom, hogy értékelni fogja ezt a néhány sort, vagy ami ennél fontosabb, talán elmosolyodik egyszer-kétszer, amikor olvassa majd.

1 SALAMON történetének áttekintése és értékelése: KÖSZEGHY Mikós: *Salamon, avagy a történet vége*, Budapest, 2005.; HODOSSY-TAKÁCS Előd: *Mikor az ezüstöt semmibe se nézték...*, in: KUN Mária – MORVAI Judit (szerk.): *Tanulmánykötet az 50 éves Marjovszky Tibor tiszteletére*, Budapest, 2003. 235–247.

Az itt következő cikk ötlete egy török-angol író, Elif Shafak regénye, Az építészinas olvasása közben merült fel bennem. Az építészinas valójában egy botcsinálta elefánthajcsár, aki szép lassan belejött az állattal való bánásmódba, és emellett vált az isztambuli udvar főépítésének nélkülözhetetlen segítőjévé. Sok évet töltött I. Szulejmán, a nagy szultán, a mohácsi győztes udvarában, sőt, az írói fantázia szerint urát ő kísérte a végzetes szigetvári ostromhoz is. Amikor pedig Szulejmán négy és fél évtizedes regnálás után magyar földön felállított sátrában jobblétre szenderült, Shafak megközelítésében az iszlám kalifája, Allah földi árnyéka egészen élővé sminkelve Csota, az idomított elefánt hátán jelent meg a még harcban álló, de csüggedő sereg előtt. A vezérkar nem merte vállalni a szultán halálhírének közlését. Odalett volna az egyébként is ingatag harci morál. Csota ezután hajcsárával együtt visszatért oda, ahol napjait egyébként töltötte: a szultáni kertbe. Innen indult, ha kellett parádézni, máskor terhet cipelni. Egészen csodálatos történet ez. Minket viszont az érdekel, hogy vajon Salamon királynak volt-e királyi vadasparkja? Ha volt, akkor ott majmokon és pávákön kívül² milyen állatok zaja verte fel ott az éjszaka csendjét? Félreértés ne essék: történettudományi alapon a válasz erre a kérdésre tömör: szinte biztos, hogy nem volt ilyen kert, mert semmi nyoma annak, hogy lett volna. De talán mégis... Miért ne szárnyalhatna néha egy biblikus teológus fantáziája is?

Bibliai állatvilág

Az ókori ember életében jelentős szerepet játszottak az állatok, akkor is, ha a hús fogyasztásának kérdéséről, a tiszta-tisztátalan állatok megkülönböztetéséről, a rituális kérdésektől, valamint a piacokon nyüzsgő legyekről jelen írásunkban eltekintünk. Juhot, kecskét, szamarat egy gyerek se csodált meg. Azt nem tudjuk, hogy a házak körül sündörgő macskák mekkora feltűnést kelthettek, ugyanis ezek a mai Közel-Kelet városainak mindennapi képéhez oly természetesen kapcsolódó állatok hiányoznak a bibliai szövegből. Sem a kanonikus Héber Biblia, sem az Újszövetség nem utal macskára sehol. A LXX-ből ismert Jeremiás levelében (21) azt olvassuk, hogy a bálványok még azt sem veszik észre, ha rájuk száll a madár, vagy fejükre telepszik a macska, és ebből a megjegyzésből azért sejthető, hogy ez az állat az ókorban is szeretett elnyújtózni maga választotta helyén. Ugyanakkor a macska igazán Egyiptomban volt jelentős. Hérodotosz szerint ha egy háznál macska múlt ki természetes módon, az ott lakók lenyírták szemöldöküket, ha pedig

2 ¹Kir 10,22; 2Krn 9,21. Erre az utalásra később visszatérünk.

tűz ütött ki valahol, nem az oltással törődtek, hanem a macskákra ügyeltek (II.66). Palesztinában nem bizonyítható, hogy már a bibliai korban is tartottak macskákat a ház körül, Egyiptomban viszont igen – következésképp talán Salamon képzeletbeli vadasparkjában is található volt néhány példány.

A macskák kérdése rávilágít a bibliai állatok vizsgálatának egy alapvető problémájára: a legutóbbi időkig szinte kizárólag ókori szövegek, valamint művészi ábrázolások (például asszír domborművek, lásd lentebb) alapján volt lehetőség a fauna vizsgálatára. Napjainkban a régészeten belül megjelent a feltárások során előkerült, nem emberi csontok vizsgálatának igénye is, ami a zoológiai szempont erőteljesebb érvényesülését teszi lehetővé. Ha viszont a szövegeket vesszük alapul, a nehézségek sokasodnak. Melyik mai állatfajokkal kell azonosítanunk a bibliai elnevezéseket? Ez gyakran nem dönthető el egyértelműen. Egészen szélsőséges példa erre az egyiptomi negyedik csapás leírása. Ezt az új magyar fordítás a böglyök csapásaként említi, Károli viszont általánosabb értelemben „ártalmas bogarakról” beszél.³ Egyes rabbinus értelmezések szerint viszont nem ízeltlábúakról, hanem vadállatokról volt szó, melyek elárasztották Egyiptomot, és pusztává tették az országot. A vonatkozó héber gyök (עֶרֶב) különböző alakokban és helyeken sok mindent jelenthet, az esteledéstől a keverésen, keveredésen át a kezeskedésig. Így nem meglepő módon nemcsak az igék, de a gyökből képzett főnevek jelentése is széles skálán mozog, lehet este, puszta, vagy sötét bőrű nép is. A rabbinus írásmagyarázatnak az a rétege, mely a negyedik csapásban nem a böglyök tömegét, hanem pontosan meg nem határozott, vegyes állatseregletet lát, a a gyök „keverni” értelméből indul ki: „mindenféle” vadállatot ért a szó alatt ebben az esetben.⁴ Azt is érdemes megjegyezni, hogy a héber ugyanebből a gyökből képzti a hollót jelentő főnevet is, ezzel a madárral Noé és Illés történetében is találkozunk (1Móz 8,7; 1Kir 17,4). Az állatok egyértelmű beazonosításának legfőbb akadályát tehát az egyértelmű meghatározások hiánya mellett gyakran a héber szavak jelentésének bizonytalansága okozza. Ha a böglyő helyettesíthető mindenféle vadállattal, és csak a vokalizáción múlik, hogy a hollóval is, akkor lehet, hogy Noé a bárkából nem hollót, hanem böglyöt engedett ki? Furcsa lenne ezt elképzelni... Jobb megoldást nem tudunk, követjük az előttünk jártak értelmezését, még mindig ez a legszerencsésebb.

3 2Móz 8,16-20; Károli versszámozás: 2Móz 8,20-24.

4 CHILDS, Brevard S.: *The Book of Exodus, A Critical, Theological Commentary*, Philadelphia, Westminster Press, 1974. 129.

Palesztinában éltek nagyragadozók. Ezek közül a legtöbbször említett állatok az oroszlán⁵ és a medve, melyeket többször emleget párban is a Héber Biblia. Dávid Saul előtt oroszlán és medve legyőzésére hivatkozva bizonygatja, hogy képes megküzdeni Góliáttal (1Sám 17,34-36), Ézsaiás pedig az oroszlán és a medve életmódváltásának üdvigéretével tekint a (feltehetőleg nagyon távoli) jövőbe (Ézs 11,7). Különösen veszélyesnek ezt a két állatot érezték, a velük való találkozás halálos veszedelmet jelentett, amit képként felhasznált a prófétai és a költői irodalom, de a bölcsességirodalom és az Újszövetség is élt vele (Jer 2,15.30; 5,6; Ám 5,19; JSír 3,10-11; Péld 28,15; 1Pt 5,8). Az oroszlán és a medve mellett még egy nagymacska kerül említésre, a párduc (leopárd), illetve néhány esetben a farkas, aminek bárányokhoz fűződő vonzalma már a bibliai szerzőket is megihlette (Jer 5,6; Hós 13,7-8; Ézs 11,6 és 65,25; az Újszövetségben: Jn 10,12). Párducok jelenlétéről az izraeli Negev sivatagban és a Holt-tenger térségében pár évtizede még szóltak jelentések, ez okból Izraelben és Jordániában jelenleg is tilos vadászatuk⁶ – arról viszont, hogy ténylegesen felbukkannak-e napjainkban ezek a macskafélék ebben a térségben, nem áll rendelkezésre friss információ.

Ezek a ragadozó állatok értelemszerűen félelemmel töltötték el a mindennapi embereket, ugyanakkor meglepő módon az ókori Palesztina kultikus helyein időnként találkozunk velük. Izrael megjelenése előtt a jaffai kultushelyen, később a filiszteusok területén, Tel Mique/Ekrón oltáránál találtak kis számban oroszlán és medvecsonthoz, de a Héber Bibliában leírt dáni oltárnál is előkerültek ilyenek.⁷ Hogy keveredtek oda? Csak nagyon szabadon szárnyaló fantáziával adhatunk választ erre a kérdésre. Nem feltételezhetjük komolyan, hogy ezek az állatok véletlenül pont az oltár közelében múltak ki. Azt, hogy bárki is medveáldozatot kívánt volna bemutatni, szintén elhagyhatjuk a lehetőségek közül. Talán egy elhullott, vagy levadászott vadállat csontját hozta ide valaki, aki korábban túlélte egy elvileg túlélhetetlen találkozást? Nem kizárt, de természetesen ez sem több pusztá spekulációnál.

5 Az "oroszlán" (ארי, אריה) főnév mellett a bibliai héber külön kifejezéseket használ az állat korának és fejlettségének megjelölésére, lásd Ez 19,2; 1Móz 49,9; Hós 5,14; Bír 14,5.

6 Lásd: <https://archive.is/5JrIN>. (elérés: 2018. 11. 28. 17:47)

7 BOROWSKI, Oded: Animals of the Bible, in: *New Interpreter's Dictionary of the Bible (NIDB)* 1. köt. 158–164. (itt: 160.)

Egy királyi vadaskert

A kertépítésre nagy gondot fordítottak az ókor legnagyobb királyai. Mezopotámiában az Bibliából is ismert Szín-ahhé-eriba (Szanhérib, 2Kir 18-19; Ézs 36-37) messze földről vezette a vizet Ninivébe,⁸ hegyen-völgyön át, mert erre volt szükség kertjének öntözéséhez.⁹ Egy efféle intézménynek értelemszerűen az egzotikus, helyben nem honos vadak kölcsönöznek igazi presztízs-jelleget. Volt két nagytestű növényevő, melyeket ha nem is közvetlenül, de közvetetten ismertek Palesztinában: az elefánt és a víziló. Mindkettőről tudjuk, hogy agyaraikat faragták, dísz tárgyakat, bútorok berakásait és borítását készítették így.¹⁰ Ezek a faragványok igazi luxuscikknek számítottak (Ám 3,15; Zsolt 45,9).¹¹ Az elefántot ezzel együtt sem emlegeti a kanonikus Héber Biblia,¹² a vízilovat viszont igen: Jób 40,15-24-ben Isten remekműveként (19) beszél róla, olyan teremtményként, mely megmutatja a teremtő különlegességét, páratlanságát is. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy épp a fent említett fordítási probléma miatt újabb bibliafordításaink kerülnek a víziló fordítást itt, inkább Behemótról beszélnék. Komoly kérdés, hogy éltek-e valaha ilyen nagytestű növényevők Palesztina térségében? Nehéz ebben a formában megválaszolni ezt a kérdést, de a bronzkorban még talán fellelhetők voltak szíriai elefántok vadon, természetes környezetükben is, viszont idővel, a vadászat és a klíma szárazabbra fordulása miatt ezek eltűntek. A vaskorban (tehát a Bibliában a királyság idején, a babiloni fogságot megelőző korban) nem kizárt, hogy ha a levantei térségben már nem is, de Mezopotámiában, az Eufrátesz középső folyásánál még volt lehetőség elefántvadászatra.¹³

Közelebb hoz minket a bibliai szöveghez és tárgyunkhoz is egy, a Királyok első könyve mellett 2Krón szövegében is előforduló megjegyzés. Azt olvas-

8 READE, Julian: *Assyrian Sculpture*, London, The British Museum Press, 2016. 50–51.; JACOBSEN, Thorkild – LLOYD, Seton: *Sennacherib's Aqueduct at Jerwan*, Chicago, The University of Chicago Press, 1935. (The University of Chicago Oriental Institute Publications 24), 31–43.

9 Lásd: AMRHEIN, Anastasia: Neo-Assyrian gardens: a spectrum of artificiality, sacrality and accessibility, *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, 35 (2015)/2, 91–114.

10 Az elefántcsont-faragásokról Kis Kendi Dávid, a DRHE hallgatója írt korábban TDK dolgozatot. Elképzelhető, hogy a 9. század derekától Samáriában és voltak elefántcsont-faragásra specializálódott műhelyek, AHLSTRÖM, Gösta W.: *The History of Ancient Palestine*, Minneapolis, Fortress, 1993. 582–583.

11 BOROWSKI, i. m., 160.

12 A Makkabeusok könyveiben találunk utalásokat (harci) elefántokra: 1Makk 1,17; 6,37; stb.

13 Lásd az Encyclopedia Iranica szócikkét (<http://www.iranicaonline.org/articles/elephant->, elérés: 2018. 12. 16. 15:52).

suk, hogy a királyi flotta háromévente különböző kincseket, valamint “majmokat és pávákat” hozott az udvarba (1Kir 10,22; 2Krón 9,21). Ez az utalás annyit mindenképp jelez, hogy a luxus kísérté nagysághoz az ókori izraeli írások szemében is hozzátartoztak az egzotikus, vagy egyszerűen csak ritka, különleges élőlények.

Az egész ókori keleten talán a legérdekesebb, állatok és emberek viszonyát bemutató anyag nem szöveges, hanem képzőművészeti jellegű. Az asszír paloták belső tereit gyakran borították kiterjedt, átfogó domborművek, melyek uralkodói élethelyzeteket, hadjáratokat örökítettek meg. Ezek közül a biblikusok számára a júdai Sefelán fekvő Lákis ostromát (Kr. e. 701) ábrázoló panelek a legjelentősebbek, melyek eredetileg Szín-ahhé-eriba (a bibliai Szanhérib, lásd 1Kir 18-19) ninivei palotáját díszítették. Jelenleg Londonban, a British Museumban tekinthetők meg. Gyakran azonban a királyi szobrászmesterek és kőfaragók más jellegű megbízást kaptak. Előfordult, hogy gazellákat, legelésző szarvasokat, vagy mocsárvidéken malacával táplálékot kereső vaddisznót kellett ábrázolniuk.¹⁴ Ugyanezek a motívumok szerepelnek egy híres asszír nagykirály, bibliai szempontból jelentős obeliszkjén is. III. Sulmánu-asarédu (Salmaneszer) négyoldalú oszlopa (jelenleg szintén a British Museumban) azért ismert a Bibliával komolyabban foglalkozók előtt, mert ezen került legkorábban ábrázolásra egy bibliai alak. Jéhú, Izrael királya 2Kir beszámolója szerint véres pártütéssel ragadta meg a hatalmat a kilencedik század közepén (ami egyébként meglehetősen zavaros időszak volt). Látszólagos katonai-politikai sikereit ez a dombormű jelentősen beárnyékolja: a fekete kő megőrizte a jelenetet, amikor Izrael királya földre borulva hódol az asszír uralkodó előtt. De számunkra most nem ez a legjelentősebb eleme ennek az oszlopnak, hanem az állatvilághoz kapcsolódó néhány pannel. Találunk itt oroszlánt és szarvast, elefántot, kétpúpú tevét, emberszabású majmokat. Ezekből úgy tűnik, hogy az asszír királyok is rendkívüli vonzalmat éreztek az egzotikum iránt, talán le is nyűgözte őket ezeknek az állatoknak némely tulajdonsága.

Az ókori keleti királyi ideológia szerint a királynak kötelessége óvni földjét, ha ezt nem tenné, nem lenne “jó pásztor”. Ennek része, hogy távol kell tartania az ellenséget, de kötelessége az is, hogy megóvja földjét a fenyegető szörnyektől, támadjanak azok a transzcendens világ felől, vagy a bozótosból.

14 READE, i. m., 55. A mocsarat egy szövegrészlet szerint a király tudatosan alakította ki a folyó szabályozása érdekében, fásított, vízimadarakat és különböző állatokat telepített ide. Szín-ahhé-eriba azzal dicsekedett, hogy a projekt sikeres volt, hisz az állatok szaporodni kezdtek új élőhelyükön. Mindenesetre READE (i. m., 54–55.) megjegyzi, hogy a korábbi asszír királyok is előszeretettel hoztak távoli vidékekről egzotikus állatokat.

Az ellenséggel a királyi hadsereg vette fel a harcot, a láthatatlan világ erőinek megbékéltetését szolgálta a kultusz jó rendjének őrzése, a különböző fenevadakkal pedig királyi vadászatok során kellett megküzdeni. Mindezekben szerepet játszott az uralkodó, személyesen is. Ennek ideológiai súlya óriási volt: legyen szó akár csak a patás kérődzők túlszaporodásáról, melyek a derék farmerek földjeit tették tönkre, a vetést letaposó és széttúró vaddisznókról, vagy a fent említett nagyragadozókról, melyek rettegéssel töltötték el az embereket, a vadak fenyegetése megszokott volt, és beavatkozást követelt. A veszély egyébként reális volt: még a 19–20. század fordulóján is bőven éltek nagytestű növényevők és ragadozók is Mezopotámia-szerte, oroszlánokkal a múlt század elejéig lehetett találkozni. De mivel ideológiai síkon (is) mozgunk, ne feledjük, hogy a fenyegetés néha eltúlzott volt, alkalmasint vadászatokot kellett tartani, és az elejtett bestiák látványos elszállítása komoly üzenetet hordozott. Szinte halljuk a királyi főpropagandista kiáltványát:

- Íme a király, aki képes kordában tartani a kaosz erőit, aki óv és védelmez. Íme a jó pásztor – engedelmeskedjete!

Az asszír domborművek talán legkülönlegesebb darabjai azok a panelek, melyek a Kr.e. hetedik századi nagykirály, Assur-bán-apli ninivei palotáját díszítették. Ezekből kiderül, hogy a király változatos módon harcolt a vadállatokkal. Előfordult, hogy harci kocsiról, máskor gödörben kuporogva, néha minimális kísérettel, máskor pompás menettel, de mindig sikeresen. Az ábrázolások közül a legpompázatosabb az az eset, amikor nem nyíllal és lándzsával, hanem valóságos közelharcban öli meg az oroszlánt, kardját szúrva a megsebesített, utolsó erejét megfeszítő, felé sújtó fenevadba. A legőszintébb pedig az a momentum, amikor a szobrász azt ábrázolja, hogy a királyi kertbe biztonságos ketrecben szállítottak oroszlánt, kimondottan azzal a céllal, hogy legyen mit levadászni.¹⁵

Salamon udvara és királyi kertek Palesztinában

Célszerű írásunk végén visszakanyarodni az alapkoncepcióhoz, ami legalább egy megválaszolandó kérdést még tartogat számunkra. Abból indultunk ki, hogy ha nem is volt Salamonnak vadaskertje, akkor is rekonstruálható, hogy milyen lehetett volna egy ilyen létesítmény Palesztina viszonyai között. Azt fel tudjuk tárni, hogy milyen volt egy ókori vadaskert a leghatalmasabb uralkodók udvarában. Ők szert tudtak tenni egzotikus állatokra, nagyragadozókra, nagytestű növényevőkre, valamint rendelkeztek elegendő erőfor-

¹⁵ READE, i. m., 72–79.

rással a kert üzemeltetéséhez: voltak megfelelő épületeik, munkásaik, gondozóik, számukra nem jelentett gondot az állomány élelmezése sem. De mi a helyzet a palesztinai térség királyaival, különösen Salamonnal, akit a Biblia fényes udvartartással jellemez? Ő az egyetlen olyan király, akinek a bibliai szövegek által rajzolt képébe esetleg beilleszthető lenne egy ilyen luxusberuházás. Ugyanakkor óvatosságunk már a bibliai adatok alapján is indokolt: uralkodói kertről a Királyok első könyve egyáltalán nem beszél, a második könyv pedig csak Kr.e. hetedik századi összefüggésben, illetve a fogság előestéjén említ ilyet (a palota kertje, Uzzá-kert, királyi kert, 2Kir 21,18.26; 25,4). Ráadásul ezek a szakaszok azt sejtetik, hogy a kert, vagy ha több kertre kell gondolnunk, akkor legalább az egyik, sírkertként funkcionált.¹⁶ Ez tehát Salamon vonatkozásában nem jelent kapaszkodót. Azt láttuk, hogy egzotikus jellegű élőlények (majom, páva) 1Kir szerint éltek a salamoni udvarban, de a döntő kérdés nem ez, hanem a Kr.e. 10. század anyagi valósága. Erről az időszakról az utóbbi évtizedekben tengernyi irodalom született, ami némiképp abszurd, ugyanis a lényeget Ronny Reich fogalmazta meg néhány mondatban: Jeruzsálemnek ebből a korszakából csak néhány cserépdarab van a kezünkben, és semmi más, régészeti adatokkal még az sem bizonyítható, hogy a tizedik században a város egyáltalán létezett.¹⁷ Ez a megfogalmazás első pillantásra mehökkentőnek hathat, de nyilvánvaló, hogy az ún. egységes királyság, tehát a bibliai Dávid és Salamon uralkodásával jelzett "birodalom" fővárosának nyomai mindmáig nem rajzolódtak ki a szemünk előtt.¹⁸ Ettől kezdve pedig minden hipotetikus. A bibliai szöveg vadaskertről nem is beszél, amiről pedig szól, vagyis trónteremmel épített királyi palotáról, oszlopcsarnokról, templomépületről, paripákkal tele istállókról, annak régészeti nyoma nincs. Erre a helyzetre a kutatás egyrészt a feltárások dinamizmusának fokozásával, új régészeti területek megnyitásával, másrészt pedig másodlagos vizsgálatokkal reagált.

Az előbbi, első hallásra rendkívül pozitívnak tűnő megoldás szomorú következményekkel, óriási ideológiai-politikai viták fellobbanásával járt: a

16 A kérdéshez lásd: HODOSSY-TAKÁCS ELŐD: Királyi élet – királyi halál? *Studia Biblica Athanasiana* 10 (2008), 3–16.

17 „THE fact is, from Jerusalem of the tenth century we have only a small number of sherds and nothing else ... There is no data indicating the existence of a city.” REICH, Ronny: *Excavating the City of David. Where Jerusalem's History Began*, Jerusalem, Israel Exploration Society, 2011. 297.

18 CAHILL, Jane M.: Jerusalem at the Time of the United Monarchy: The Archaeological Evidence. in: VAUGHN, Andrew G. – KILLEBREW, Ann E.: *Jerusalem in Bible and Archaeology. The First Temple Period*, Atlanta, Society of Biblical Literature, 2003. 13–80. lásd 54. oldal 112. jegyzet.

jeruzsálemi Templom-hegytől délre fekvő, hagyományosan Dávid városa-ként emlegetett terület a város keleti, palesztinok lakta részéhez tartozik, és itt minden felvásárolt, a régészet jellegéből fakadóan elbontott ház, kiürített telek tovább szítja a feszültségeket. Az egyik politikai oldal ebben nem tudományos tevékenységet, hanem erőszakos területszerzést lát, és kolonizációt emleget. Ez a politikai feszültség az elmúlt években még erőteljesebb ideológiai színezetet kapott. Mivel a területet a nemzetközi közösség nem ismeri el Izrael részeként, az itt folyó ásatások legitimitása megkérdőjelezhető. A közelmúltban ezen a helyen nem részletezendő vita robbant ki a vitatott területeken folyó régészeti munka eredményeinek megjelenítéséről, melynek keretében nemzetközi szimpóziumokra meghirdetett előadások kerültek visszautasításra, és egy esetben rangos konferencia szervezési munkálatai is félbeszakadtak.¹⁹ Az indoklás világos: ha egy ásatás illegitim, mivel egy állam kutatói olyan területen folytatják, mely a nemzetközi közösség véleménye szerint saját határain kívül esik, akkor az eredményei szakmai körökben nem kaphatnak ösztönző hatású publicitást. Értelemszerűen ez az izraeli régészek számára elfogadhatatlan megközelítés.

Kreatív és sokkal kevésbé ellentmondásos a másodlagos kutatások fokozása. Ennek keretében újra előkerülnek régebbi adatok, melyekkel az a probléma, hogy a kevésbé kiforrott (vagy egyes esetekben teljesen kiforratlan) módszertannal végzett ásatások során keletkezett adatokkal próbál dolgozni. Nem csoda: Jeruzsálem tudományos igényű régészeti kutatásainak története az 1830-as évek végén kezdődött!²⁰ Az egyik legérdekesebb, bár tudományos szempontból ellentmondásos kísérlet a templom-hegyi törmelék átrostálásával próbál információtüredékekhez jutni. Ennek a programnak az a lényege, hogy a templom-hegyi mecsetek környékén végzett munkálatok során jelentős mennyiségű törmelék, az interneten elérhető sajtóhírek szerint mintegy 9000 tonna földet zúdítottak kupacra a szomszédos Kidrón-völgyben, 1999-ben. A Bar Ilan Egyetem égisze alatt, önkéntesek csapatainak bevonásával szó szerint átrostálják ezt a sok teherautónyi törmelék.²¹ Így valóban számos értékes kis tárgy (cserépdarab, pecsétnyomó, nyílhegy, stb.) került

19 Ennek legnyilvánvalóbb példája a rangos brit folyóirat, a *Palestine Exploration Quarterly* (PEQ) hasábjain megjelent néhány szerkesztőségi jegyzet és tiltakozás. Lásd PEQ 149 (2017)/1, 1–2; 149 (2017)/3, 181–185. A vita legérdekesebb pontjaként a folyóirat előfizetői 2017. június 19-i dátummal betétlapon is tájékoztatást kaptak egy vitatott kifejezés használatának visszavonásáról.

20 CAHILL, i. m., 17.

21 <http://tmsifting.org/en/> (elérés: 2018.12.15. 16:12)

elő, viszont mivel a leletek eredeti régészeti kontextusa meghatározhatatlan, a kutatás szakmai jelentősége mégis erősen behatárolt.

Mit mondhatunk ezek után? Tudjuk, hogy az ókori Palesztinában legalább két helyen épült királyi kert. Jeruzsálemtől néhány kilométerre délre, Ramat Rahel feltárásakor egy ilyen pazar kert körvonalai bontakoztak ki, mely 0,6 hektáron épült, méltó, részben felszíni, részben pedig felszín alatti öntözőrendszerrel.²² Hasonló tartozott Nagy Heródes jerikói palotájához is, itt az öntözéshez és a medencék táplálásához szükséges vizet e célból épült vízvezeték szállította.²³ Salamon udvara, a király fényes palotája, bölcs ítéleteinek csarnoka, temploma csak lehunytt szemeink előtt látható. Nem tudjuk bejárni az istállók felé vezető utat, és nem lépkedhetünk Sába királynőjének nyomain sem. Az Írás lapjain megelevenedik Dávid csendes szobája, ahol a súnémi Abiság próbálta testével felmelegíteni a királyt, de az épület körvonalai láthatatlanok. Remélem, ez a néhány oldal segített abban, hogy mostantól magunk elé képzeljük a még mindig rejtőzködő király vadasparkját is...

22 Ez a kert az VA réteghez tartozott, melynek datálása: Kr.e. 7. század második felétől a 4. század végéig. LIPSCHITS, Oded: Ramat Rahel, in: *The Oxford Encyclopedia of the Bible and the Arts (OEBA)* 2. kötet, 213–221. (itt: 216–218).

23 Erre a Wadi Qelt vizét használták; ZANGENBERG, Jürgen K.: Herodian Jericho, *OEBA* 1/490–499, 493–494.

Lídia Vázlat

Dr. Bodó Sára professzor asszonnyal együtt kezdtük tanári pályánkat az 1990-es évek elején Debrecenben. Remélem tehát, hogy a közös kezdésre is emlékezve, életének e jeles évfordulóján, virágcsokor helyett, szívesen fogadja ezt a szerény teológiai vázlatot. Isten éltesse őt! Az ApCsel 16,13-40 Filippi-perikópája ugyan nem ismeretlen a teológia exegézisben, de elsősorban a gyermekkeresztség kapcsán (az ún. *oikos-formulák* miatt), vagy pedig a feminista teológia szempontjait figyelembe véve foglalkoztak vele. Érdemes azonban a katekhézis számára is előtérbe állítani az „első európai keresztyén”, Lídia alakját. Bár több évtized távlatából készítette Lukács a leírást, de érezhetően nem a tárgyilagos, objektív riporter szemszögéből, hanem a saját élményei alapján. A rokonszenvező résztvevő stílusában felfrissített emlékek teológiai stilizálása a tematika gondos kiválogatásában és az evangélista szerkesztői munkájában is híven visszatükröződik.¹

*

A jeruzsálemi apostoli gyűlés (ApCsel 15,1-35) után Pál és Barnabás újabb missziói utat készít elő Antikókhiában. Céljuk kettős: egyrészt meg kívánják látogatni az első missziói útjuk során alapított gyülekezeteket, másrészt tá-

1 A személyes élményekre utalhat esetleg, hogy az ún „mi-tudósítások” (pl. 1. sz. fogalmazások az ApCselben) első megjelenése ehhez a perikópához kötődik. A „mi-tudósítások” értelmezése természetesen erősen vitatott az újszövetségi exegézisben. Mindenesetre napjainkban több exegéta is felveti (pl. Peter Pilhofer lásd alább!) azt a lehetőséget, hogy Lukács evangélista Filippiben született, tehát ἀνὴρ Μακεδών. Ennek tulajdonítják a Filippi-perikópa viszonylag nagy terjedelmét, illetve a rendkívül precíz útleírásokat, helytörténeti ismereteket az ApCsel 16-ban. Ezt a lehetőséget már a kitűnő magyar író, Cs. Szabó László is felvetette, aki a Plutarkhosz-fordító ΜΑΤΘΗΉ Elek tanulmányától ihletetten (Ismerte-e Plutarchos az újszövetségi irodalmi hagyományt? *Theologiai Szemle* Úf. 8 (1965)/5-6, 150–153.), egy fiktív levélváltást kreál Lukács, Poncius Pilátus fia, Josephus Flavius és Plutarkhosz között (in: Cs. SZABÓ László: *Római muzsika*, München, Auróra, 1970. 209–234.) 209: „Lukács „orvos volt, valószínűleg a szíriai Antiokheában született, telepes családja Makedóniából szakadhatott le, Filippi vidékéről”.

jékoztatni akarják őket az apostoli gyűlés pogánykeresztyénekre vonatkozó határozatairól (vö. ApCsel 15,20). De még útra kelésük előtt vita támadt közöttük János Márk személye miatt, akit Barnabás magukkal kívánt vinni. Pál viszont ellenezte ezt János Márk korábbi magatartására hivatkozva (vö. ApCsel 13,13). Így útjaik elváltak. Barnabás János Márkkal Ciprus szigetére hajózott, Pál pedig Szilásszal a Szíriában és Kilikiában alapított gyülekezeteket látogatta végig. Így jutottak el Derbébe és Lisztrába, ahol a fiatal Timóteus személyében újabb kísérőt kaptak (ApCsel 16,3).

Missziói útjuk innen induló további szakasza, irányvonalát tekintve, meglehetősen változatos. Két ízben is közbeszól a Lélek, és eredeti útitervük megváltoztatására kényszeríti őket. Először megakadályozza, hogy *Asia minor* provinciában hirdessék az igét (16,6), majd nem engedi, hogy ÉK-i irányba fordulva, Bitiniába menjenek (16,7). Így érkeznek meg, Míszia tartományon áthaladva, vagy azt megkerülve (παρελθοντες!), Tróászba (tkp. Alexandria Tróász), ahol Pál egy éjszakai látomásban indítást kap arra, hogy a *Hellészpontoszon* átkelve, Makedóniában hirdesse az evangéliumot. A Hellészpontosz, ez az Égei-tengert a Márvány-tengerrel egybekötő tengerszoros, annak idején természetes határvonal volt Kis-Ázsia és Makedónia provincia között, ma pedig az Ázsia és Európa közötti határvonalat jelenti. Ezáltal – legalábbis a későbbi korszakok felől nézve – európai és így világtörténelmi jelentőségű eseménysor az, amiről Lukács a továbbiakban tudósít. A krónikás úgy alakítja itt az elbeszélés fonalát, hogy maga is részesévé lesz az eseményeknek. Nem spontán kinyilatkoztatásról, vagy magányos elhatározásról beszél, hanem előbb reflexióról, azt követően pedig közös döntésről. Miután Pálnak, az inspirált apostolnak, éjjel „látomás” (ὄραμα) jelent meg, így folytatja Lukács: „megértettük (συμβιβάζοντες), Isten oda hívott bennünket” (10. v.) Pál tehát az egyéni látomás után egyeztet a csapatával, és együtt arra a következtetésre jutnak, hogy a vízió nem illúzió, hanem reveláció. A döntést nyomban tett követi, és útra kelnek új partok felé. Lukács itt jelentkezik első ízben az ún. „mi-tudósítással” (vagyis a 16,10-ben az elbeszélés többes szám első személyre vált: „megértettük”; „igyekeztünk elmenni”).² Ennek következtében ő is átkel Pállal és munkatársaival együtt a tengerszoroson, és így az evangéliummal együtt érkezik kontinensünkre.

A történelmi viszonyok természetesen ennél sokkal összetettebbek és egyúttal prózaibbak is. Lukács szemszögéből nézve csupán annyi történt, hogy a misszionáriusok a Birodalom egyik tartományából egyszerűen átmentek egy másik tartományba. Csak mai látásunk adja azt az többlettértelmezést,

2 További mi-tudósítások az ApCselben: 20,5-15; 21,1-18; 27,1-28,16.

hogy itt érkezett meg első ízben az európai kontinensre az evangélium (holott Rómában már korábban jelen van!). Ettől függetlenül nyilván az ApCsel ábrázolásának is megvan a maga sajátos teológiai szempontja. Ez pedig az, hogy a pogányokból lett keresztyének üdvtörténeti helyzetével foglalkozó apostoli zsinat után Lukács szeretné bemutatni az első, Krisztus-hitre tért „minta-keresztyént”, a kis-ázsiai Thiatirából Filippibe költözött bíborásus asszonyt, Lídiát, aki egész háznépével együtt megkeresztelkedett.

1. Filippi

Az Acta szemléletmódja szerint tehát Európában Filippi városában alakult meg az első keresztyén gyülekezet.³ Filippi szinte túlságosan is kis város volt a páli misszió szempontjából, mivel a széles látókörű stratégiaként gondolkodó apostol inkább a provinciák fővárosait, tehát a nagy metropoliszokat kereste fel az evangélium hirdetése céljából. Emiatt Lukács egy kicsit még meg is „emeli” a város jelentőségét azzal, hogy jelzi: Filippi Makedónia provincia „első kerületének” a városa.⁴ De nem csak a város földrajzi helyzetét írja

3 Görögországot Kr. e. 168/167-ben foglalták el a rómaiak, és Makedóniát négy autonóm régióra vagy kerületre (μερίς) osztották fel. Az első kerületben volt Filippi, illetve az ApCsel-ben is említett Neapolisz, Apollónia és Amfipolisz, amely a kerület kormányzati központja lett. A második kerületben volt Thesszalonika, egész Makedónia fővárosa, a harmadik kerülethez tartozott Bérea. Kr. e. 146-ban provinciává alakították át a területet, de továbbra is megmaradt Thesszalonika fővárosnak és megmaradt a négyes kerületi felosztás is. Filippi akkor tett szert nagyobb jelentőségre, amikor Kr. e. 146 és 120 között megépítették a *Via Egnatia* nevű tranzit-utat, amely Thrákián és Makedónián áthaladva egybekötötte Rómát a Birodalom keleti részeivel, és érintette a várost is. A Caesar-gyilkos Brutus és Cassius legyőzése után (Kr. e. 42) az egyik győztes, Marcus Antonius, veterán katonákat telepített az addigi makedón és thrák lakosság közé, és római várossá, *coloniá*-vá alakította át a várost. Az Antonius Kr. e. 31-ben legyőző Octavianus (Augustus) pedig a *Colonia Iulia Augusta Philippensis* nevet adományozta neki. Ezzel jelentősen megnövekedett a város lakossága, és egyúttal határozottan római jellegű várossá vált. Az ókori város történetének legjobb mai szakértője, Peter Pilhofer, szerint Filippi a Birodalom keleti részének legrománizáltabb városa volt („Kis-Róma”). Vö. PILHOFER, Peter: *Philippi I. Die erste christliche Gemeinde Europas*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1995. (WUNT 87), 118kk.

4 Az Acta 16,12b görög szövegének Filippi városára vonatkozó, rendkívül komplikált szöveggyomáryozása (lásd a kritikai apparátus!) szövegkritikai döntést igényel. Tartalmi kérdéseket vet fel ugyanis a *Papyrus 74*, valamint a nagy kódexek (*Sinaiticus*, *Vaticanus* stb.) által favorizált olvasat (πρώτη της μερίδος [της] Μακεδονίας πόλις), amelyet egyébként a magyar bibliafordítások is követnek a *Vizsolyi Bibliától* („Macedoniának első és fő városa”) egészen a 2014-es revidált új fordításig („Macedónia vidékének első városa”). Filippi ugyanis soha nem volt Makedónia, vagy a provincia valamely vidékének fővárosa, vagy „első” városa, amint azt egyébként a 2014-es ÚF-revizió alapjául szolgáló NESTLE-ALAND 27. kiadása is sugallja a πρώτη/πρώτης ingadozó alakjában. Hasonlóképpen gondolkodik VARGA Zsigmond szótára, amely a μερίς ill. Φίλιπποι címszó alatt Filippivel

le pontosan, hanem társadalmi-politikai szerkezetét is. Tudja, hogy Filippi nem görög *polis*, tehát nem a hellénista városok építészeti struktúrája a jellemző rá, hanem római alapítású *colonia*, eredetileg veterán katonák számára kijelölt hely. Ezért olvassuk a 21. versben: „mi rómaiak vagyunk”. A városi közigazgatás döntéshozói is a római kolóniákhoz illő, pontos megnevezésekkel szerepelnek a leírásban: ἄρχοντες (19. v. ÚF: „hatóság”), στρατηγοί (20.22.35.36.38. v. ÚF: „előljárók”), ῥαβδοῦχοι (35.38. v. ÚF: „törvényszolgá”). Később Pál az itt megalakult gyülekezetnek írja az egyik legszebb levelét.

2. Az istentisztelet helye Filippiben

Pál apostol, Lukács leírása szerint, Filippiben is az első missziói útjuk gyakorlatát követi: kapcsolatfelvétel céljából először a helyi zsidó istentiszteleti közösséget keresi fel, mégpedig szombatnapon. Itt találkozhatott ugyanis főként olyanokkal, akik egy politheista világban a Krisztus evangéliuma felé a leginkább nyitottak voltak monotheista hitük miatt. Most is elsősorban az ún. „istenfélők” csoportjára figyelt (φοβούμενοι τὸν θεόν). Ezek a szimpatizáns pogányok nem voltak teljes jogú tagjai a zsinagógai közösségnek, mivel (férfiak esetében) nem voltak körülmetélve és nem tartottak meg minden étkezési és tisztasági törvényt. Viszont: részt vettek a zsinagógai istentiszteleteken, az egy igaz Istenhez imádkoztak, benne hittek, és megtartották a Tízparancsolatot.

Filippiben a zsidók istentiszteleti gyülekezőhelye (προσευχή) a városfalon kívül volt (vagyis: *extra muros*), és a hagyományos fordítás szerint: „egy folyó mellett” (παρὰ ποταμὸν). A korábbi kutatás ezt a folyót a Gangitésszel azonosította.⁵ A Gangitész azonban az akkori városfaltól É-ra, mintegy két

kapcsolatban „első város”, „főváros” fordítást javasol. Ld. azonban az 1.sz. lábjegyzetben a μερίς kifejezés történeti háttérét! A legvalószínűbb olvasat a Johannes Clericusnak (Clericus cj) tulajdonított, és a modern kommentároknak előszeretettel idézett konjektúra: ἡ τις ἐστὶν πρώτη μερίς τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία, vagyis: „amely Makedónia első kerületének városa, római település [*colonia*]” (vö. pl. CONZELMANN, Hans: *Apostelgeschichte*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1963. (HTN 7), 474., PILHOFER, *Philippi I. ...*, i. m., 159–165). Ezt néhány Vulgata-kéziratban megőrzött olvasat is támogatja. Erre az olvasatra egyébként már ZAHN, Theodor: Acta-kommentárja felhívta a figyelmet (*Die Apostelgeschichte des Lucas II.*, Lipcse, Deichert, 1927. (KNT V/2), 569). Zahn hangsúlyozza, hogy a Lukács által itt használt μερίς kifejezés egyértelműen a makedón királyságnak a rómaiak által történt felosztására utal. Mivel pedig Filippi az első kerületben volt, ezért a πρώτη sorszámnév csakis a μερίς jelzője lehet.

5 Vö. COLLART, Paul: *Philippe, ville de Macédoine, depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine*, I-II. Paris, De Boccard, 1937. Collart feltevését PILHOFER munkájából ismerem (*Philippi I.*, i. m., 165–174.).

és fél km távolságban folyt. Ekkora utat viszont nemigen tehetek volna meg a hívők a szigorú szombat-törvény miatt (a „szombatnapj járóföld” alig egy kilométer). Ezért kizárható a Neapolisz-kapu (ezen át érkezett K felől a *Via Egnatia* a városba), és hasonló okból az Amfipolisz-kapu is (itt hagyta el Ny felé a várost), amelyeken át el lehetett jutni a Gangitészhez. Ráadásul a Neapolisz-kaputól a folyóhoz vezető út egy temetőn haladt át, ami ismételten ellenkezik a mózesi szombattörvénnyel. Ezért érdemes P. Pilhofer javaslatát követni, aki a K-Ny-i tengelyirányon fekvő Amfipolisz-kaputól mintegy 300 méterrel délebbre, DNY-i irányban lévő harmadik kapura gondol, mivel itt egészen közel, mintegy 50 méternyire folyik egy kétszáz méteres szakaszon a *Zygaktész* nevű patak.⁶ Ez lehetett az a kapu, amelyen át Pálék az imádkozás helyére jártak. Pilhofer a *παρὰ ποταμὸν* kifejezést nem az imádkozás helyére vonatkoztatja, hanem e harmadik kapu helymeghatározásának tekinti, vagyis az *ἐξω τῆς πόλεως* jelzőjének, ami nyelvtanilag lehetséges (= „a folyó melletti városkapu”).⁷ Ebből következnek a *οὗ ἐνομιζομεν προσευχῆν εἶναι* mellékmondat új értelme,⁸ miszerint a *προσευχή* „szokásos helye” a városfalon kívül van. Bár számtalan adat van az Ókorban a víz mellé épített zsinagógákra vonatkozóan,⁹ de a diaszpórában már nem lehet egységes szokásról beszélni. Filippiben sem feltétlenül a folyó közelsége miatt gyülekeztek a városfalon kívül (*extra muros*) a hívők, hanem a város *colonia*-jellege miatt, amely egyet jelentett a különféle pogány templomok sokaságával (görög, thrák, római stb. kultuszhelyek). Főként ezért szemelték ki a városkapun kívül az imádkozásra alkalmas helyeket minden olyan helyen a diaszpórában, ahol nem volt zsidó-negyed. Így volt ez az erősen római jellegű várossá átalakított „kis Rómában”, Filippiben is. Kérdéses, hogy volt-e zsinagógaépülete a valószínűleg maroknyi zsidó közösségnek, amely tehát az „istenfélő” szimpatizánsokkal együtt sem lehetett meghatározó, szerves része az egyébként sokszínű vallási kultúrájú városnak. A *προσευχή* kifejezést fordíthatnánk ugyan

6 PILHOFER: *Philippi I.*, i. m., 165–174., szerint téves Collart helymeghatározása, és úgy gondolja, hogy ezen az 1937-ben felfedezett városkapun át jártak Pálék az imádkozás helyére. A kis hegyi folyó nevét GYÖRI István: *Útikalauz – Macedónia. Észak-Görögországban Pál apostol nyomát kereső zarándokoknak*, Pápa, PRTA, 2018. 32. – nyomtatás alatt lévő munkájából vettem.

7 PILHOFER, *Philippi I.*, i. m., 171.

8 Ezt a szövegváltozatot adja a főszövegben a NA 27. kiadása, számtalan korrekcióval. Ha valóban ez volna az „eredeti” szöveg, amely egyébként jól illeszkedik a görög szövegbe (*ἐνομιζομεν* – „mi-tudósítás”!), érthetetlen volna a sokféle szövegvariáns megjelenése. Érdemes ezért a ZAHN (i. m., 570.) által preferált Textus receptus-változatot előnyben részesítenünk, amelyet VARGA Zsigmond szótára is (*νομίζω*) első helyen említ: *οὗ ἐνομιζετο προσευχῆ εἶναι* = „ahol szokás szerint az imádkozás helye van”.

9 Vö. ZAHN, i. m., 572.

„zsinagógának”, mert ilyen jelentése is van.¹⁰ Maga Lukács azonban általában az „imádság” jelentésben használja (pl. ApCsel 1,14), és csak itt szerepel a szó az ApCsel-ben az „imádkozás helye” értelemben (13. és 16. v.), egyébként pedig a συναγωγή kifejezéssel jelöli a zsinagógaépületet (pl. ApCsel 17,1). Pilhofer ugyan zsinagógaként értelmezi itt a προσευχή kifejezést, de elismeri, hogy erre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre semmilyen régészeti lelet, és a legújabban előkerült, ilyen vonatkozású felirat is csak a 4.-5. századból való.¹¹ Tehát itt, a városon kívül, Isten szabad ege alatt születik meg az a keresztyénség, amely Lídia házából kiindulva majd új identitást ad nem csak a városnak, hanem egész Európának is.

3. A Lídia név

Lukács az első európai keresztyént Λυδία-ként említi. Ez a megnevezés nagy valószínűséggel nem „utónév”, hanem a λυδία melléknévből (= lídiai) képzett *ethnikon*, amely az asszonyt származási helyéről azonosította.¹² Ez a sok népből álló Római Birodalom területén megszokott gyakorlat volt. Ezért nem okozhat gondot számunkra az a tény, hogy Pálnak a filippibeli gyülekezethez írt levelében nem fordul elő a Lídia név, mivel a levél írása idején az asszony esetleg már nem lakott Filippiben (esetleg meghalt?), vagy éppen a Fil 4,2-ben említett két asszony valamelyike, Evódia vagy Szintikhé, is viselhetett a Λυδία melléknévet. De ne feledkezzünk meg arról, hogy Pál nagyon kevés nevet említ a Fil-ben, és csupán azért említi meg ezt a két asszonyt is név szerint, mert rászolgáltak az intésére. A Lídia név egyrészt arra utal, hogy az így azonosított személy görög bevándorló volt Filippiben. Másrészt akár szabadon bocsátott egykori rabszolga is lehetett (rabszolgákat emlegettek az *ethnikon* alapján), aki azonban már szorgalma és tehetsége alapján el-

10 Vö. HENGEL, Martin: Proseuche und Synagoge. Jüdische Gemeinde, Gotteshaus und Gottesdienst in der Diaspora und in Palästina, in: JEREMIAS, Gert – KUHN, Heinz W. – STEGEMANN, Hartmut (ed.): *Tradition und Glaube. Das frühe Christentum in seiner Umwelt. Festgabe für Karl Georg Kuhn zum 65. Geburtstag*, Göttingen, 1971. Vandenhoeck & Ruprecht, 180–187.

11 Vö. PILHOFER, *Philippi II.*, i. m., 389k.: egy 1987-ben talált zsidó sírfeliratról van szó (387a/G813). – Roppant szerény épületecskére, még inkább a folyóparton, szabad ég alatt tartott istentiszteletre gondol pl. HAENCHEN, Ernst: *Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1977. (KEK III), 475. vagy ROLOFF, Jürgen: *Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1981. (NTD 5), 244.

12 Lídiára vonatkozóan lásd STERCK-DEGUELDRE, Jean P. informatív redakciótörténeti munkáját: *Eine Frau namens Lydia. Zu Geschichte und Komposition der Apostelgeschichte 16,11-15,40*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2004. (WUNT II/176)

nyerhette az *incola* státust is, azaz felvették a város lakosai közé, de nem rendelkezett római polgárjoggal. Saját háza van Filippiben, gazdaságilag sikeres vállalkozó. A hellén kultúra nem biztosított olyan jogokat a nőknek, mint a férfiaknak. Ennek ellenére voltak bizonyos lehetőségeik nekik is, amelyeket a Lídiához hasonló bátrabb, önállóbb személyiségek jól ki tudtak használni. Ez zsidó környezetben jóval nehezebb lett volna. Nem tudjuk, hogy özvegy volt-e, vagy családirag független, mivel Lukács ugyan precízen, de nagyon röviden, csupán néhány szóval jellemzi Lídiát.

4. Az istenfélő asszony

Lukács Lídiát a σεβομένη τὸν θεόν (14. v.) jelzővel illeti, vagyis a zsidósághoz közel álló pogány asszonynak írja le. A σεβόμενος τὸν θεόν, ill. φοβούμενος τὸν θεόν fogalom pár más ókori szövegekből is ismeretes. Az Újszövetségben, illetve az *opus lucanum*-ban olyan pogányokat jelöl, akik a zsidóság vallása iránt érdeklődnek. Lukács a zsidó vallásra áttért prozelitusok csoportjától jól elkülöníti az „istenfélőket” (pl. ApCsel 2,11; 6,5).¹³ Nincsenek adataink arra nézve, hogy a Kr.u. 1. században milyen minimális követelményeknek kellett eleget tennie az istenfélők csoportjának például a zsidó étkezési és tisztasági törvények vonatkozásában. Az azonban sokatmondó, hogy Pálék csupán Lídia és a háznép megkeresztelkedése után fogadják el a hívást, és szállnak meg Lídia házában (15. v.). Vagyis *de iure* az istenfélő még pogány a zsidó ember szemében. Hasonlóan „tisztátalannak” számít megkeresztelkedéséig – „igaz” volta ellenére – Kornéliusz is (10,22.28; 11,3). Az istenfélők némelyike csak politikai vonatkozásban gondolkodott pozitívan a zsidókról, esetleg becsülték etikai tanításait, illetve monotheizmusukat. Mások zsidó szokásokat vettek fel, a zsidók istenét pedig besorolták pogány panteonjuk istenei közé. És voltak olyan istenfélők, akik egyedül a zsidók Istenét tisztelték, a korábbi pogány szokásaiknak és bálványisteneiknek búcsút intettek, hogy csatlakozhassanak egy-egy zsinagógai közösséghez. Ezek részt vettek az istentiszteleteken, megtartották a Nóé-fiak törvényét, de nem lettek végérvényesen a zsidóság tagjai. Ilyen típusú „istenfélő” lehetett Lídia is.

¹³ Gyors tájékozódásként lásd VARGA Zsigmond szótárának szócikkeit: φοβέω, σέβομαι, προσήλυτος. Néhány „istenfélőkre” vonatkozó locus az ApCsel-ben: 10,2; 11,18; 13,16.26; 17,4.17; 18,17.

5. A bíboráru kereskedelem

Foglalkozására nézve Lídia bíboráruval kereskedő asszony volt (14. v.: πορφυρόπωλις).¹⁴ Szerencsés módon két fennmaradt felirat is bizonyítja, hogy a bennünket érdeklő időintervallumban nem csak bíboráru kereskedés volt Filippiben, hanem bíborfestő céh is működött. Az egyik egy latin nyelvű felirattöredék, amely jelzi a szakma jelenlétét: *purpurarius*, a másik pedig görög nyelven utal arra, hogy éppen egy bizonyos, Thiatirából származó mester, Lykosz fia Antiokhosz, a Filippiben dolgozó bíborfestők céhének (*collegium*) a vezetője.¹⁵ Lídia szintén a kis-ázsiai Thiatirából származó bíborárus, tehát a régészeti leletek nagyszerű bizonyítékai Lukács precíz történetírói tevékenységének (vö. Lk 1,3) Lídia származása és foglalkozása tekintetében egyaránt. Ez a város a Lykosz folyó mellett, a Pergamonból Szárdiszba vezető út mentén volt (ma: Akhiszár Törökországban), és az Ókorban különösen textilmanufaktúráiról és bíboráru-iparáról volt ismert. A bíborfestéket az Ókorban főként a trombita-csigából és a bíborcsigából (*Murex/Bolinus brandaris*) nyerték, emellett azonban használtak (gyengébb minőségű) növényi festéket is a kelmék színezéséhez. Mivel nagy mennyiségű csiga kellett a festékanyaghoz, és a színezőanyag elkészítése is körülményes volt, ezért az igazi bíboráru a luxuscikkek közé tartozott. Lídia potenciális vásárlói ennek megfelelően elsősorban a gazdag, előkelő emberek, hivatalnokok köréből kerültek ki, akik meg tudták fizetni a drága árut. Ilyen kereskedésekben azonban nem csak drága kelméket árusítottak (kendőket, terítőket, lepedőket, nyeregtakarókat, ágyneműket, esetleg *toga praetexta*-t), vagy szőnyegeket, hanem bíborcsigából készült festékeket, arcszínezőket, hajfestékeket stb. az alsóbb néprétegek számára. Sőt, az elégetett bíborcsiga porából por vagy kenőcs formájában gyógyszerek is készültek különböző gyulladásokra.

Abból, hogy Lídia luxusáruval kereskedett, helytelen és elhamarkodott volna a szociális helyzetére következtetni, még kevésbé szabad őt a társadalmi felső réteghez (az ún. *honestiores*-hez) sorolni. Filippi városának felső ré-

14 STERCK-DEGUELDRE szép könyve külön fejezetet szentel a bíboráru előállításának, illetve az azzal való kereskedelemnek: *Eine Frau...*, i. m., 213–238. Az előállítás és a kereskedelem külön foglalkozási ág volt.

15 Részletes bemutatásukat lásd PILHOFER: *Philippi I. ...*, i. m., 177–187.: 646/L035 ([..] *RPVRARI*[..]), és 697/M580: *Ton próton ek tón porphyrobaph[ón An]tiokhon Lykou Thyateir[én]on euerget[én] kai [...] hé polis et[imése]* = „a bíborfestők első emberét, a thiatirai Lykosz fiát, Antiokhoszt, jótévként és ... tiszteli a város”. A szóhasználatra nézve fontos tudni, hogy a görög nyelv különbséget tesz a bíborárus foglalkozás, valamint a bíborcsiga-halászköz, és a kelmefestők között. A latin nyelvben a *purpurarius* jelentheti a bíborfestőt és a bíboráruval kereskedő személyt egyaránt. Lídia bíborárus: πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων.

tegét a dekurionátus adta, amely általában száz tanácsstagból (*decuriones*) álló terület volt. Emellett nyilván lehettek olyan előkelő helyi családok, amelyek a *colonia* társadalmi ranglétra legfelső fokát jelentették. A dekuriók csoportjához tartoztak a *duumvirek* (*duumviri* = στρατηγοί vö. 20. v.), azaz a városi hivatalnokok. Bizonyos, hogy Lídiát e csoportok egyikébe sem lehet besorolni, annak ellenére sem, hogy Lukács általában szeret gazdag, előkelő embereket bemutatni.¹⁶ De sem a Fil-ben, sem az ApCsel-ben nem mutat semmi arra, hogy a helyi római felsőrétegből bárki is a gyülekezet tagja lett volna. Lídia valószínűleg az alsóbb társadalmi réteghez, az ún. *humiliores*-hez tartozhatott, annak lehetett jobb módú tagja. A bíborkelme magas ára ugyanis eleve feltételez bizonyos tökemennyiséget, ehhez jön még az alkalmazottak fizetése, az áruszállítás, a raktározás, stb. kérdése.

6. A missziói igehirdetés

Filippi görög nyelvű lakosai közül néhányan nyitottak voltak a zsidó vallás irányában. Ilyen volt Lídia is. A helyi zsidó közösség, mint már érintettük, meglehetősen kicsi volt. Istentiszteleti közösségüket Pál és Szilász a szokott módon, egy szombatnapon, az imádkozás helyén látogatja meg, hogy beszéljen nekik a feltámadt Úrról. Bár Lukács a leírásában csak „asszonyokat” (13. v.) említ, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy zsidó férfiak ne lettek volna jelen, hiszen férfiak nélkül az istentisztelet megtartása elképzelhetetlen.¹⁷ Nyilván az elbeszélés menete, mondanivalójának célja szempontjából nem gondolta fontosnak említésüket. Az mindenesetre bizonyos, hogy az itt használt kifejezésekkel egyértelműen zsidó istentiszteleti jelleget biztosít az összejövetelnek (τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων; συνέρχομαι; καθίζω; λαλέω; ἀκούω). Ám nehéz eldönteni, hogy teljes értékű istentisztelet volt-e, mivel

16 Gamáliel (5,34), Simon mágus (8,9-24), az etióp kincstárnok (8,27), Kornéliusz százados (10,1-48), I. Heródes Agrippa (12,1-3.19-23), Szergiusz Paulusz ciprusi helytartó (13,6-12) Félix és Feszusz római helytartó, II. Heródes Agrippa (24,1-26,32), Publiusz földbirtokos, elöljáró Málta szigetén (28,7).

17 A „minjan” (tkp. = „a szám”) a zsinagógai szóhasználatban azt a minimális férfi létszámot jelenti (tíz férfi), amely nélkül nem lehetett tartani hivatalos istentiszteletet, ill. bizonyos kultikus cselekményeket nem lehetett elvégezni (nem mondhatták el a *Sema*-t, a „Tízennyolc kéréses imát”, felemelt kézzel az áldást stb.). Még ha a diaszpórában (és Filippi különösen az volt zsidó szempontból!) nem is vették mindig szigorúan ezt a szabályt, azzal számolnunk kell, hogy az Ókorban a zsidó nők férjük révén kapcsolódhattak be a zsinagógai közösség életébe. Vö. HAAG, Herbert: *Die biblischen Wurzeln des Minjan*, in: BETZ, Otto – HENGEL, Martin – SCHMIDT, Peter (ed.): *Abraham unser Vater. Juden und Christen im Gespräch. Festschrift für Otto Michel zum 60. Geburtstag*, Leiden/Köln, Brill, 1963. (AGSU 5), 235–242.

Lukács azonnal a lényegre tér, és az „egybegyűlt asszonyokat” említi, akik előtt az apostol bizonytságot tesz. Még célzottabban fogalmaz a továbbiakban: az Úr (ὁ κύριος), vagyis Jézus „megnyitotta” a Lídia szívét (διήνοιξεν τὴν καρδίαν), hogy figyeljen a hallottakra. A missziói igehirdetésnek, az igére figyelésnek Lukácsnál általában nagy jelentősége van. Meggyőződése szerint ahhoz, hogy hitre juthassunk, az ígét hirdetni kell, és meg kell hallani. A „szív megnyitása” tehát még nem a hitre jutás kifejezése, nem „belső megvilágosodásra” jutott Lídia. Hanem: amint az etióp főember előtt Fülöp előbb feltárta az Írás értelmét (ApCsel 8,31), és csak utána kereszttelkedik meg, hasonlóképpen hangzik Lídia számára előbb a missziói igehirdetés, miközben maga a feltámadt Úr teszi őt igéje előtt nyitottá (vö. Lk 24,13-35).¹⁸

7. A megkeresztelt háznép

Lídia és háznépe (ὁ οἶκος αὐτῆς) megkeresztelkedésének közvetlen, minden átmenet nélküli említése mutatja, hogy a Lukácsra jellemző, „sűrített” történetírással van dolgunk. A pergő, „távirati” stílus egyúttal megerősíti az olvasót azon érzésében, miszerint az evangélium gyorsan terjed, az anyaszentegyház rohamosan növekszik. Arról egyébként magától Páltól vannak információink, hogy az apostol nemcsak egyes személyeket, hanem egész háznépeket is keresztelt (1Kor 1,14.16: Kriszpusz, Gájusz, Sztefanász háza népe). Lídia és háznépének megkeresztelése tehát jól beleillik a Pál apostolról alkotott képünkbe (ld. még 30-34. v.: a börtönőr és háznépének megkeresztelése). Az ApCsel-ben szemmel látható módon különösen erős missziói teológiai jelentősége van az egész háznép megkeresztelkedésének.¹⁹ Lukács már az evangéliumában gondosan előkészíti a háznép megkeresztelkedésének gondolatát. A 72 tanítvány kiküldésekor ugyanis ezt halljuk: „Ha... egy házba beléptek, először azt mondjátok: Békesség ennek a háznak! Ha ott a *békesség fia* lakozik, megnyugszik rajta a békességetek” (Lk 10,5-6). Ilyen „békesség fia” lesz az ApCsel-ben: Kornéliusz százados Cézareában (10,1-11,18), a börtönőr Filippiben (16,11-15), Kriszpusz zsinagógai előljáró Korinthusban (18,1-11) és természetesen Lídia Filippiben. Az egyén megkeresztelését követi a hozzá rendelt személyek megkeresztelkedése, vagyis a háznép megkeresztelkedése Lídia Krisztus-hitre térésének kollektív jelet

18 Ennek ellenpéldái a zsidó Nagytanács „körülmetéltlen szívű” tagjai (ApCsel 7,51). A „szív körülmetélése” hasonló fogalmazás, mint a 16,15-ben a „szív megnyitása”.

19 Itt most nem térhetünk ki az „oikos-formulák” gyermekkeresztséggel kapcsolatos, sokszor tárgyalt kérdéskörére.

ad. Lukács teológiai gondolkodásában ugyanis nem csak Lídia, az első megtérő a fontos, hanem háznépének (ὁ οἶκος αὐτῆς) a megtérése is ugyanolyan jelentőséggel bír, mivel innen indul el a misszió a város, a *polis* felé.²⁰ Ezért kéri Lídia nyomatékosan a misszionáriusokat, hogy térjenek be házába, és szálljanak meg nála. A ház, a háznép (οἶκος) a keresztyén egyház első megjelenési formája az Újszövetségben.

8. Összefoglalás

Lídia a missziói teológia szempontjából meghatározó és iránymutató jeruzsálemi apostoli gyűlés (ApCsel 15) után az első megkeresztelt személy. Megkeresztelkedése tehát a lukácsi mű egyik fordulópontja, mivel Lídia alakja stratégiai jelentőséget nyer a szerző üdvösség-teológiai koncepciójában és missziói teológiájában. Ezt a fordulópontot mintegy előre jelzi az olvasó számára a Lukács által készített, az egész műben sajátosnak tekinthető leírás, miként viszi, sőt, szinte sodorja a Lélek, Jézus Leke a misszionáriusokat Makedónia felé (16,6-7). Itt, Makedóniában érti meg a mindenkor olvasó (és nem csak Teofilosz, vö. Lk 1,3), hogy az apostoli zsinat nyitása a pogányok felé egy római *coloniában*, Filippiben, egy pogány, istenfélő *asszony* megkeresztelkedésével lett valósággá. A filippibeli keresztyén gyülekezet alapítójaként Lídia alakja az olvasó számára paradigmaticus jelentőségűvé lesz, mivel magatartásába Lukács belesűríti keresztség-teológiájának leglényesebb vonásait. A későbbi nemzedékek így értik meg, hogy a megkeresztelkedéshez mindig hozzátartozik az igehirdetésre való „szívbeli” figyelés, annak befogadása, az üzenet megértését azonban maga az Úr adja. De ugyanúgy fontos Lukács számára a misszionáriusok befogadásának (Lk 10,5-6), és anyagi megsegítésének hangsúlyozása. Lídia tette szép illusztrációja ennek a keresztyén magatartásnak. A thesszalonikai Jászon példája arra hívja fel a figyelmet, hogy ez nem volt kockázat nélküli magatartás (ApCsel 17,1-9). Így lehet Lídia szavak nélkül is a hitvalló keresztyén bátorság példája.

20 Vö. STERCK-DEGUELDRE: *Eine Frau...*, i. m., 244.

A Pásztori levelek

Inspiráció a szakoktató lelkész és a gyakorlónak munkatársi kapcsolatához

A Timóteushoz írt első levelet (1Tim), ill. a Pásztori leveleket sokféleképpen olvasták: látták bennük a jó presbiter, püspök, gyülekezeti vezető tükörképét (Chrysostomos), Pálban a keresztyén tanító példaképét, a levelekben pedig a keresztyén pedagógia mintáját (Augustinus). Később „lelkipásztori” levelek lettek, a reformáció egyházaiban pedig alapja annak a hagyománynak, hogy a gyülekezetvezetés elsősorban tanítással történik.

Nem annyira a mély teológiai fejtegetések a jellemzőek rájuk, inkább a gyakorlati keresztyénségről szólnak, hiszen gyülekezeti vezetőknek adnak tanácsokat. Képet adnak arról, hogyan tapasztalták meg a keresztyének Isten jelenlétét mindennapi életükben a Római Birodalom társadalmában, hogyan találták meg a hiteles keresztyén életformát a páli teológia alapján. Úgy beszélnek a gyülekezetről, mint egy családról, itt hallunk először konkrétan és részletesen ennek a közösségnek a rendjéről.

Az elmúlt 150 évben Pál szerzőségének elvitatása miatt az a nézet az elfogadott a kutatásban, hogy a levelek írója az első század végi generációváltás idején Pál nevében és tekintélyével igazítja el a gyülekezeteket abban a válságos helyzetben, amikor már nem várták a közeljövőben Krisztus eljövételét, így tartósan be kellett rendezkedniük a világban. De az utóbbi évtizedekben páli tradícióként a teológiai sajátosságaival is foglalkoznak: alkalmazott páli teológia vagy éppen a keresztyén humanizmus születése, azaz a Krisztusban megjelent igazi emberség (Schnelle).¹

1. Együtt vagy külön?

A leveleket összeköti a hasonló megközelítés, de más a hely, a helyzet, a levelek célja. Az 1Tim a legnagyobb kisázsiai város, Efézus gyülekezeti vezetőjének szól az apostoli és a hamis tanításról, a vezetésről, az istentiszteletről

1 SCHNELLE, Udo: *Theologie des Neuen Testaments*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. 541–563.

és a hiteles keresztyén életről. A Tit hasonló kérdésekről, de más helyzetben és kultúrában: a nemrég alakult krétai gyülekezetben. A 2Tim különbözik a legjobban, sokkal személyesebb, hitelesebbnek látszik, amit az apostol búcsújáról, a misszió átadásáról olvasunk. Kérdéses a levelek megszületésének sorrendje is: Tit volt-e az első, ill. 2Tim lehetett az utolsó.

De sok a közös vonás is: Pál munkatársainak ad tanácsokat, ugyanazok a kulcsszavak és a téves tanítások elutasítása. Ezek teszik őket különálló egyiséggé a páli iratokon belül.

2. Kései Pál vagy a következő generáció?

Mindhárom levél szerzője ugyanaz a címzések szerint: nyilvánvalóan Pál apostol, de különböznek az apostol többi levelétől. A döntés azon múlik, hogyan értelmezzük a különbséget: elég magyarázat-e erre a témák, a lelkiállapot különbözősége, azaz egy késői Pál apostol vagy egy másik generációval van dolgunk?

Abban a korban a zsidó irodalmi hagyomány mint élő tradíció úgy működött, hogy valaki (Mózes, Ézsaiás, Dávid, Salamon) elindította, a tanítványi kör pedig bővítette és terjesztette az ő nevében. Így jöttek létre Mózes könyvei, a Zsoltárok gyűjteménye, a bölcsesség könyvei (Péld, Préd, Énekek). Sőt a Jézus tradíció is így került az evangéliumokba, (vö. Jn 21,24). Ez értelmezi a Pásztori levelek helyét is, ezért nem tekintették őket hamisítványoknak, sőt azt mutatja, hogy hitelesen pálinak fogadták el őket.

Itt is érvényes az, ami a többi vitatott páli levél esetében: ha nem is Pál a szerző, akkor is páli teológia, és az elsődleges kérdés a levelek üzenete.²

Kinek szól?

Az 1Tim és Tit a levél műfaján belül leginkább azokhoz hasonlít, amikben egy előjáró/megbízó gyakorlati és erkölcsi útmutatást/utasítást ad hivatali alárendeltjének/megbízottjának, ezért váltakozik a személyes és hivatalos stílus.³ Mai kifejezéssel élve: munkatársaknak szólnak. Amikor az egyházi tisztségekről, a keresztyén házirendről, felszentelésről beszél, bőségesen merít a gyülekezeti hagyományból, van benne himnusz és hitvallás, Ószövetség

2 VLADÁR GÁBOR: *Pál apostol leveleinek homiletikuma*, (kézirat a szerző tulajdonában).

3 WOLTER, Michael: *Die Pastoralbriefe als Paulustradition*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.

és hellenista etika. A címzettek az apostol küldöttei: Timóteus Efézusban, Titusz pedig Krétán.

Timóteus az egyik legközelebbi Pál több mint negyven munkatársa közül, görög apa és zsidó anya gyermeke (ApCsel 16,1-3), Pál első missziói útján lett keresztyén (ApCsel 14,6; 1Tim 1,2), második útján pedig Lisztrában maga mellé vette segítségül és körülmetéltette (1Tim 4,12; ApCsel 16,1-3). Ettől kezdve csaknem mindenütt vele volt vagy a gyülekezetekben járt el az apostol megbízásából: a második úton Thesszalonikában (1Thessz 3,2-6), a harmadik úton pedig Korinthusban (1Kor 4,17; 16,10; ApCsel 19,22). Pál mellett találjuk Jeruzsálemben (ApCsel 20,4) és római fogsága idején (Fil 1,1; 2,19; Kol 1,1; Filem 1). Az 1Tim szerint helyettesül hagyta Efézusban (1Tim 1,3), a 2Tim szerint arra kérte, siessen hozzá (2Tim 4,9). Hat levélben szerepel a levél küldőjeként, ill. munkatársként (1-2Thessz, 2Kor, Kol, Filem, Fil). A Zsid 13,23 utal fogságára. A hagyomány szerint Efézus püspökeként halt meg.⁴

Az 1Tim Efézusba szól, mely a Római Birodalom negyedik legnagyobb városa, Kisázsia közigazgatási, kereskedelmi, gazdasági és vallási központja (Artemisz kultusz, mágia) jelentős zsidó diaszpórával. A páli misszióknak is központja (ApCsel 18,18-21), ahol az apostol két-három évet töltött, tőlük búcsúzik el munkássága végén (ApCsel 20,18-38). Később a Jelenések könyve is megszólítja a gyülekezetet (Jel 2,6).

Titusz pogánykeresztyén (Gal 2,3), az apostoli gyűlésen Pál kísérője (Gal 2,1-5), a korinthusi konfliktusban ő közvetít Pál és a gyülekezet között: a harmadik missziói út végén ő ment a „könnyek között írt levél”-lel Eféusból Korinthusba (2Kor 2,13; 7,6.13-16; 8,6; 12,17), visszavezette az apostolhoz a számára már-már elveszett közösséget. Makedóniából Pál ismét Korinthusba küldte, hogy az ottani gyűjtést befejezze, ugyanakkor a 2Kor-t is átadja (8,6.16-23; 12,18). A Tit szerint egy ideig együtt volt Pállal Kréta szigetén, aki aztán otthagyta, hogy a megkezdett munkát folytassa (Tit 1,5). A 2Tim 4,10 szerint az apostol fogsága idején Rómában volt, később Dalmáciába ment. A hagyomány szerint az apostol halála után Kréta püspökeként működött.

4 EUSZEBIOSZ: *Historia Ecclesiastica*, III. 4,6.

Kréta, ahová a Tit szól, a legújabb római provincia (Kr. e. 71) ebben az időben a tengeri kereskedelem és kalózkodás központja, jellemzőek a városok közti harcok, a nők nagyobb szabadsága. Büszkék voltak rá, hogy a sziget Zeusz szülőhelye, és közmondásos volt hazug, élvhajász, vad életmódjuk.

Timóteus és Titusz Pált képviselik, így egyedülálló funkciójuk van a gyülekezetek alapítója és a helyi vezetők között. Bár személyes a megszólítás, mégis érezhető, hogy a leveleket az egész gyülekezetnek szánták.

3. Az evangélium – életet és közösséget formáló erő

3. 1. Ki segít? Ki ment meg?

Az emberek alapvető vallási élménye abban a korban az *epifánia* volt: az istenség látható megjelenése és/vagy csodálatos, segítő beavatkozása hívei érdekében (csodák, gyógyulások). Egy város, közösség a császár, a király segítségével is ezt az isteni segítséget tapasztalta és írta le az üdvözítő (σωτήρ), kegyelem (χάρις), dicsőség (δόξα), emberszeretet (φιλανθρωπία), jószág (χρηστότης) kifejezésekkel. A kornak ezekkel a vallási-politikai kifejezéseivel beszélnek a levelek Isten üdvözítő munkájáról, és válaszolnak személyhez szólóan erre kérdésre: Ki segít? Ki ment meg?

Isten, az egyetlen, az üdvözítő, akinek akarata minden ember megmentése. Ő a kezdeményező, Krisztus pedig mindent megtett ennek érdekében. Krisztus mint ember és közbenjáró tehát közvetít Isten és ember között (1Tim 2,5). Isten pedig Krisztusban, az ő tettében válik láthatóvá, emberszeretete megtapasztalhatóvá (2Tim 1,10; Tit 2,13).

Krisztus eljövetele tehát epifánia, az elsőtől kezdve, amikor Isten hatalma gyengeségben, szenvedésben és halálban jelent meg (inkarnáció) az utolsóig, az eljövendő dicsőségig, a halál feletti végső győzelemig, de ez már nem a történelemben várható. Lesz ítélet is Krisztusban (2Tim 4,1-8), de erről pozitívan, missziói és etikai céllal beszél, azaz megtérésre és hiteles keresztyén életre hív.

Ez egy új időértelmezés: a jelen a Krisztus két eljövetele közötti idő, és így az evangélium hirdetésének és a felelős keresztyén életnek a helye. A kegyelem ezért itt már több, mint elfogadás, megbocsátás, nevelő funkciója van (Tit 2,11-14): a megtérést munkálja, és felkészít a jócselekedetekre.

3. 2. Hit és élet egysége (εὐσέβεια) – hitelesség

A levelek nem csupán bizonytalan várakozásról tanúskodnak az Úr távoli jövőben való visszatérésére, hanem aktív felkészülésről az ő eljövetelére: ez

az áldott reménység a cél és a motivációs erő a jelenben.⁵ A várakozás, a reménység inkább a hamis tanítóknál hiányzik, szerintük ugyanis a feltámadás már megtörtént (2Tim 2,17-18).

A levél másik kulcsszava a kegyesség (εὐσέβεια), ezen a keresztyén élet egészét érti, a hit és élet egységét, a mindennapok hiteles istentiszteletét. Ezt állítja szembe újra és újra a hamis tanítók képmutató, pénzsóvár, meddő vitáktól hangos életvitelével. A gyülekezeti vezetők feladata, hogy megvédjék tőlük a közösséget.

A kegyesség tehát a hit, remény, szeretet, azaz a jócselekedetek és a bizonyágtétel (μαρτύριον – ebben az ezért vállalt szenvedés is benne van) által jellemzett élet. A hamis tanítókkal ellentétben ez nem a teremtet világot megvető, megtagadó aszkézis, hanem a teremtés megszentelése az imádságban és a teremtet világ rendjét tiszteletben tartó, de az örök élet reménységével azon túl is mutató élet.

Ezért pozitív a viszonya a világgal abban is, ahogyan a kor társadalmi együttélési normáit kéri számon a gyülekezettől, azaz az egyházban megvalósul, amit az emberek a közösségtől várnak. Ezzel az egész társadalmat megszólítja, az evangéliumot jeleníti meg a világban. Így lesz vonzó, mert Krisztus által lehetséges az, ami a természeti embernek lehetetlen. A tisztesség és jó hírnév a misszió érdekében is fontos.

Ez nem jelent kritikátlan alkalmazkodást, a társadalmi szerepeket átformálja Isten jelenléte. Ezt látjuk a gazdagságról szóló részben is. Isten a gazdagság forrása, a bizonytalan gazdagság nem ok sem a bizalomra, sem a gőgre. Célja, hogy örömmel éljünk vele és jótettekre használjuk, mert ez az Isten akarata szerint biztos ígéret az eljövendő életre.

3. 3. Egyház – gyülekezet – közösség

A gyülekezetben több társadalmi réteg van jelen: kézművesek, rabszolgák, de gazdag háztulajdonosok, keresztyén rabszolgatartók is, a vezetők fizetést kapnak, kiterjedt a szegénygondozás. A levél írója mindegyik csoportnak útmutatást ad a hiteles keresztyén életre vonatkozóan. A gyülekezet egységét belső konfliktus is veszélyezteti: hamis tanítók, akik a házi gyülekezetekben, különösen a jómódú asszonyok között találnak követőkre.

Csak kevés konkrét információnk van róluk: törvénytánítóknak nevezik magukat (1Tim 1,7), a „körülmetélésből valók” (Tit 1,10), zsidó mondákkal/mítoszokkal (1Tim 1,4. 4,7) és nemzetségtáblázatokkal (1Tim 1,4) foglalkoznak. Mindez olyanokra utal, akik nagyra tartották zsidó voltukat. A későbbi

5 LAU, Andrew Y.: *Manifest in Flesh*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1998. 276.

gnózisra mutathat, hogy ismeretnek nevezik a tanításukat (1Tim 6,20), hogy szerintük „a föltámadás már megtörtént” (2Tim 2,18) és az is, hogy tiltották a házasságot és bizonyos ételeket (1Tim 4,3). De nem csak teológiai, hanem kulturális, azaz szociális és pénzügyi kérdésekben is lehetett velük vita (1Tim 2,9. 3,3.8. 5,8.17-19. 6,5-10.17-19), például a nők szerepéről (1Tim 2,9-15. 5,3-16). Nehéz megítélni ennyi információ alapján, mi lehetett a helyzet, a mai kérdésekre aligha lehet közvetlenül vonatkoztatni az itteni tanácsokat.

Velük ellentétben a levelek úgy beszélnek az egyházzal mint Isten házáról – háznépéről – családjáról (1Tim 3,15; 2Tim 2,20-21), ahol Isten rendje valósul meg a világban, így a levél harmadik kulcsszava az oikovoμία. Jelentése rendelkezés a rábízott javakkal, egy ház gazdálkodása, vezetése, mai szóval menedzsmentje. Egyszerre jelenti a ház rendjét és az ebből következő rendező, szervező munkát. Az Újszövetségben Isten egész világot átfogó rendjének helyreállítására, azaz megváltó munkájára és ennek szolgálatára vonatkozik, ez utóbbi az apostolok, gyülekezeti vezetők, végső soron az egész egyház, minden keresztyén dolga.

3.3.1. A család mint ideális egyházzervezeti/gyülekezeti modell?

A társadalom alapstruktúrája, a családi közösség tehát a gyülekezeti élet modellje ebben a legrégebbi egyházi rendtartásban, ahol először beszél a házi gyülekezeteken túlmutató, nagyobb szervezetről. Isten háznépének vezetője a családfő megbízásából a házigazda (ἐπίσκοπος) munkatársaival, a presbiterekkel és segítőivel, a diakónusokkal és az özvegyekkel együtt. A család a kapcsolatok modellje, a családi együttélés szabályai érvényesek.

Mit vár el ennek érdekében a vezetőktől a levél írója? Hasonlóan a korabeli házirend (οἰκονομικός) műfajához elsősorban nem munkakört vagy struktúrát ír le, hanem magatartást (1Tim 3,2-7; Tit 1,7-9):

- feddhetetlen, azaz nem önkényeskedő, indulatos, kötekedő, erőszakos, hanem megértő, a viszálykodást kerülő, a jóra hajlandó
- nem haszonleső, pénzsóvár, hanem igazságos
- nem részeges, hanem megfontolt, józan, tisztességes, önmegtartóztató, a kívülállóknak is jó véleményük van róla
- vendégszerető, kegyes
- tanításra alkalmas.

Összefoglalva: kompetencia, elkötelezettség, hitelesség.⁶

6 GOODRICH, John K.: Overseers as Stewards and the Qualifications for Leadership in the Pastoral Epistles, *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* (ZNW), 104 (2013)/1, 77–97.

A vezetés legfőbb eszköze a tanítás az evangélium, az apostoli tradíció alapján, leghatékonyabb módja pedig a személyes példa: Timóteusé, Pálé, Jézusé, akik készek áldozatot hozni, szenvedni is, ha kell a szolgálat érdekében. A felhatalmazás a szolgálatra hivatalosan kézzátétellel történik a presbiterek által.

Tehát a család lenne az ideális egyházszerkezeti, gyülekezeti modell? Már a levelekben sem egyértelmű például a püspök és presbiterek viszonya. Kétféle modell van: a zsidó testületi/presbiteri és az egyszemélyes (püspök és diakónusok, Fil 1,1) vezetés.⁷ Nem változhatatlan a modell, a megváltozott helyzetben struktúrát kell váltani. A gyülekezeti közösségek is különböző fejlődési szakaszban lehetnek, más a helyzet egy új gyülekezetben és más egy már kialakult szervezetben, például Efézusban.

Tehát a szervezet formálisan a társadalmi struktúrákhoz igazodik a pozitív kapcsolat („a kívülállóknak is jó véleményük legyen” - 1Tim 3,7), ill. a misszió érdekében.

Kérdéses, hogy a nők milyen szerepet tölthettek be a szervezetben. Az 1Tim 2,12 megtiltja a tanítást, vezetést az asszonyoknak, de nem a gyülekezeti szolgálatokkal összefüggésben, hanem a hamis tanítókkal kapcsolatban, akik az asszonyokat arra biztatják, hogy ne a családjukkal törődjenek, hanem az új, magasabb rendű tanítással. Az ilyen önkényes, erőszakos fellépést (αὐθεντεῖν) akarja megakadályozni a levél írója.

Összefoglalva, a levelek írója kritikusan átértelmezi a hellenista valláspolitikai fogalmakat, és így hirdeti a kor nyelvén az evangélium üzenetét.⁸

7 ROLOFF, Jürgen: *Der erste Brief an Timotheus*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1988. 169–189.

8 A lábjegyzetekben eddig hivatkozott munkák mellett, a szerző a tanulmányírás során a következő irodalmat is felhasználta: DUNN, D. G.: *The First and Second Letters to Timothy and the Letter to Titus*, in: *The New Interpreter's Bible*, vol. XI., Nashville, Abingdon Press, 1994. 775–880., KÁLVIN János: *A Pásztori levelek és a Filemonhoz írt levél magyarázata*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2012., OBERLINNER, LORENZ: *Die Pastoralbriefe*. Freiburg, Herder Verlag, 1994.

A lelkipásztor – megértő lény

Adalékok a Zsidókhöz írt levél szerzőjének képéhez

Szerzőnk tudja, hogy nagy feladatra vállalkozott. A cura pastoralis, a *logosz tész paraklézeosz* soha nem volt könnyű feladat. Hogyan oldható meg ez a kérdés? Nagyon jól tudja azt is, hogy csak bizalmi viszonyból szabad kiindulnia. Hogyan próbálja meg megteremteni azt?

a) Mindenekelőtt a megalapozásnak kell rendben lennie. Az egész irat felépítése ennek komolyan vételéről tanúskodik. Frederico Dattler (*A carta aos Hebreos*, 1980) ilyen szempontból is találóan elemezte az ún. „tanító” és az „intő” szakaszokat. Szerinte így fest a kép (T = tanító, I = intő):

1. T – 1	+	I – 2,1-4
2. T – 2,5-18		I – 3,1
3. T – 3,2-6		I – 3,7-4,16
4. T – 5,1-10		I – 5,11-6,20
5. T – 7,1-10,18		I – 10,19-39
6. T – 11		I – 12-13

Így lenne például illuzórikus és felszínes, ha csupán valami figyelmetlenség következtében beálló „elevezésről” beszélne a 2,1-ben. Az előtte levő 1. fejezetben ugyanis előzőleg megalapozta már a „biztos kikötőt”, amelyet *szemmel* kell tartani. Ha ez nem következik be, fennáll az elsodródás veszélye. Az itt szereplő *proszechein* nautikai szakkifejezés, s ott azt jelenti: az irányt, a kurzust tartani. Az előző fejezetben pedig lefektette az isteni Ige teológiáját, amely a Fiúban, mint az „utolsó időben” szólóban világosan mutatja a „kurzust”. Felszínes pásztorolás helyett tehát a szilárd alapokon való állását kívánja kifejezésre juttatni.

b) Szerzőnk nem tagadja, hogy írása nehézséget okozhat az olvasóknak/hallgatóknak. Ezt két helyen is igyekszik beszámítani a tervébe. Egyrészt barátságosan utal arra, hogy írása (szándékosan?) rövid. Túl a korabeli udvariassági

gesztuson (Spicq), a rövidség hangsúlyozása megértő gesztus kifejezése is lehet. Ha a korabeli igen terjedelmes prédikációkra gondolunk – „Pál igen hosszan prédikált” (bőbeszéd – ApCsel 15,32; 20,2.7-12) –, akkor szerzőnk megértő lény. Közben meg is jegyzi, hol rövidíthet még:

9,5 – (kerubok beárnyékolják a fedelet) „erről nem kell most külön szólni”.

11,32 – „kifognék az időből, ha szólnék Gideonról” (próféták felsorolása) – vagyis, ha mellőzhet valamit, nem bánja.

Másrészt szinte magyarázkodva mondja, hogy még így is „sok és nehezen megmagyarázható” a mondanivalója (5,11). Valószínű, hogy ezzel a magyarázattal sokkal inkább hangsúlyozza az általa tárgyalt hitigazságok nem egyszerű voltát. Ám ő ezt már belevette a tervébe, hiszen tudja, hogy eltompult hallású emberekkel van dolga.

Feltűnő ez az autentikus viselkedése, hiszen nem ad mást, mint aki, és partnereitől sem vár el mást, mint akik éppen ők, vagyis „képmutatás és kirakat” nélküliek (Carl Rogers). Ebből lesz a transzparencia, nincs semmi rejtegetni valónk, nem bújunk el konstrukciók mögé, titeket se azok mögött látlak. – De főleg engedelmeskedik az Ef 4,15-16-nak: „Hanem az igazsághoz ragaszkodva ot követvén szeretetben, mindenestől fogva nevekediünk abban, aki a Fej, a Krisztusban, akiből az egész test, szép renddel egyberakatkván és egybeszerkesztetvén az ő segítségével minden kapcsával, minden egyes tagnak mértéke szerint való munkával teljesíti a test növekedését a maga felépítésére szeretetben.”

c) Szerzőnk azonban ezen is túlmegy. Még stílusában is igyekszik csökkenteni olvasói és maga között a távolságot. Mégpedig háromféle módon:

1. Nem parancsol, nem rendelkezik, legfeljebb kér. Hogy a 13,9-ben és 13,23-ban ezt éppen a *parakalein* igével teszi, az csak olyanok között lehetséges, akik bizalmi viszonyban élnek és így *metochoi*, azaz az egy örökség részesei, mindenféle rangkülönbség nélkül. Nem felülről diktál a mindent úgyis jobban tudó, hanem testvér szól a testvérhoz.

2. Választékos stílusú iratában – amelyben nem kevesebb, mint 152 saját, speciális kifejezést használ (Spicq I,157) – rejtetten is – tulajdonképpen a saját megérzéseit és elvárásait adja vissza.

- 6,1 törekedjünk tökéletességre
- 6,3 megtesszük, ha Isten megengedi
- 6,9 felőletek jobbról vagyok meggyőződve
- 6,11 kívánjuk, hogy buzgóságot tanúsítsatok

3. Ha a használt verbumokat vizsgáljuk, akkor is egy sereg fontos megfigyelést tehetünk:

negyvennégy esetben vannak az iratban „*mi*-szakaszok”, vagyis igék *többszám első személyben*. Ezzel szemben áll a „*ti*-szakaszok” huszonöt esete, amelyekből tizenkilenc viszont a 12-13. fejezetekben fordul elő. Az első csoportban nem csak ilyen együtt-buzdítás található, mint „tartsuk meg a reménység vallását” (10,23), vagy „igyekezzünk bemenni az ő nyugodalmába” (4,11). De megszólal a közös gond is: „*hogyan mi* hogyan menekülünk meg, ha nem törődünk ilyen üdvösséggel?” (2,3). Michel is beszél „*hitvalló mi*”-ről:

- 1,1 – szólott nekünk Fia által
- 2,1 – szükséges a hallottakra ügyelnünk
- 3,14 – részesei Krisztusnak, amennyiben a bizalmat erősen megragadjuk
- 6,20 – ahová értünk ment be ajtónyitónak Jézus
- 7,26 – mert ilyen főpap illet meg bennünket

A távolságcsökkentés őszinte vágya mutatkozik meg tehát abban, ahogyan szerzőnk szolidaritásáról biztosítja olvasóit még azáltal is, hogy a cselekvő, aktív igékben összeköti magát velük. Kétségkívül helyes megfigyelés, hogy ezáltal jóleső nivellálódást érezhetünk az olvasáskor. Itt testvér szól a testvérekhez olyan gondokról, amelyeket a sajátjának is érez. Empátiáját úgy éri el, hogy azonosul velük (*emphatia per identificationem*).

d) Ezt a testvérek (*adelfoi*) megszólítás használata még csak aláhúzza. Számszerűleg csak ötször alkalmazza a szerző, de 3,1-ben „szent testvéreket” mond, ami egyedülálló az egész Újtestamentumban, de igen fontos helyeken:

- amikor Jézus testvériségét hangsúlyozza – 2,12
- amikor a mennyei elhívásra mutat rá – 3,1
- amikor az élő Istentől elszakadástól óv – 3,12
- amikor a szentélybe bemenetel lehetőségére hívja fel a figyelmet – 10,19
- s amikor irata megszívlelését kéri – 13,22.

Sőt: a 6,9-ben *agapétoi*-nak nevezi olvasóit. Aranyszájú Szt. János figyelt fel arra, hogy a 6,1-8 dörge delmei után ezzel újra gyógyítani kívánja őket (*palin autúsz therapeüei*). Ha szerzőnk magát is beleérti az intésbe, a vigasztalásba,

a korholásba és a teendőkbe, akkor ezzel a lelkigondozáshoz annyira fontos valódiságról tanúskodik, mert *szolidaritásból* teszi azt. „Érzelmait, megérzéseit kinyilvánítja és nem tényeket állapít meg.”

e) Végül a Zsid szerzőjének még egy fontos jellemvonását kell megemlítenünk. Óvakodik a „lelkigondozók” leggyakoribb bűnétől, a projekciótól.

Projekciónak nevezzük a lélekelemzésben azt a törekvést, amellyel a vizsgálandó személynek bizonyos „rossz lelkiismeretet csinálunk” (rossz magyarsággal). Szemrehányásokat teszünk neki, büntudatot akarunk benne ébreszteni, hibái felsorolására és bevallására akarjuk kényszeríteni vagy rejtett kívánságai-vágyai megfogalmazását erőltetjük. Ilyenek mögött nagyon gyorsan a kérdező, saját, tényleg meglevő büntudatát vagy egyéb érzéseit fedezhetjük fel. Amennyiben ezek identitása bebizonyosodik, tulajdonképpen nem másról van szó, mint a kérdező és nem a kérdezett tudatos vagy tudatalatti „önvédelmi mechanizmusai” megnyilvánulásáról. Vagyis a lelkigondozó projektálja, a másikba vetíti ki a saját megoldatlan problémáit, s ezzel – tudatosan, de még inkább tudat alatt – a másikra hárítja át a saját terheit. Ezzel önvédelmi falat von maga köré.

Ha a Zsidókhoz írt levelet végig olvassuk, megállapíthatjuk, hogy legfeljebb egy, talán két helyen érhetné szerzőjét a projekció vádja.

A Zsid 5,12 az egyik ilyen hely. A levél írója azt veti a szemükre, hogy bár súlyos mondanivalója lenne Melkisedek főpapságáról – azaz itt az igazi Főpap húzódik meg Melkisedek alakja mögött –, de eltompult a hallásuk. Nóthrosz tulajdonképpen nagyot-halló, akinek füléről visszahull a mondott szó. (Vö. Zsid 6,12, ahol szintén attól óv, nehogy az isteni ígéreteket engedjék „leperegni” magukról!) S ezért (*epei*) olyan sok és nehezen megmagyarázható a mondanivalója, hiszen az róluk lepereg és szellemi tunyaságba süllyednek el. Páli kifejezéssel élve: nem szólhat hozzájuk, mint *pneümatikoi*-hoz, hanem mint Krisztusban csecsemőkhöz (*népioi en Chrisztú* – 1Kor 3,1). Ézs 6,10 (LXX) és Mt 13,15 alapján „megkövéredett e nép szíve, fülükkel nehezen hallanak, szemükkel ne lássanak, szívükkel ne értsenek” – tudjuk, hogy fül és szív „körülmetélt” kell legyen, hogy igazán megértse az Úr szavát és akaratát. (Héring, Komm. „denkfaul”-ról beszél). Mivel itt a lélek, a szellem lusta, a Zsid 12,12 logikusan sorolja fel ennek következményét: a kezek *pareimenosz* = erőtlenek és a térdek is lebénultak (*paralelomenosz*).

Már ez is szemrehányás, de a megokolás még nyomatékosabb. Kötelességük lenne már tanítóknak lenniük. Az *ofeiló* ige a kötelességet, s annak logikus elvárását húzza alá s ezzel csak nagyobb nyomatékot ad a szemrehányásnak.

Írásmagyarázók egyetértenek abban, hogy 5,12-14-ben nagyon sok a formális, a hellenisztikus pedagógiából átvett kifejezés. Braun szerint a tanító-nál itt nem szabad a zsidóságra olyan jellemző bensőséges tanító-tanítvány viszonyra gondolni. Bengel szerint egyszerűen a többet tudókról, *doctores* – a Vulgata szerint a *magistri*-kre kell gondolnunk, ugyancsak a kifejezés is sematikus, hogy az olvasóknak újra valakire szükségük van, aki tanítsa őket. S amit újra kell tanulniuk, azt a *sztoá* oktatási nyelvből átvett kifejezéssel írja körül: *sztoicheia tész archész tón logión tú theú* = kezdeti alapjai az Isten igéjének. Ugyancsak onnan veszi a tej és a kemény eledel metaforáját is, amely-lyel ellentétesen cselekszik: sem az eddigiek, sem a most következők nem azt mutatják, hogy a tejnek italát nyújtáná nekik. Éppen ellenkezőleg, mondja Gräßer a Kommentár-ban (I. 325).

Egész vonalvezetése azt mutatja tehát, hogy itt nem a lelkipásztor, hanem az eltunyult gyülekezetet reaktiválásra ösztönző pedagógus beszél. S az elmondottak értelme nem szemrehányás, hanem nyomatékos felszólítás: most végre figyeljeteK ide!

A Zsid 10,25-ben a „saját gyülekezet” (*episzünagógai*) elhagyásától óv a szerző, hiszen ez az egymás szemmel tartásának (*katanoein*) és egymás intésének (*parakalein*) helye. A két ígét ma bizonyára így fordíthatnánk le legjobban: az egymás begerjesztésének és motiválásának a helye, és a távolmaradás, a sztrájk ez ellen. Az itt beszúrt *katósz ethosz esztin* = amint az egyesek szokása, ugyancsak szemrehányásnak tekinthető. Azonban érdemes azon is elgondolkozni, hogy tényleg a gyülekezetet végérvényesen elhagyókról van-e itt szó? A szokatlan *episzünagógé* kifejezés *nomen actionis*, azaz nem csak a gyülekezetet, hanem az összegyülekezés egyedi alkalmát is jelentheti. Talán igaza van Hegelmannak, aki szerint itt nem egyházból kilépőkről, hanem a gyülekezésekről indokolatlanul hiányzókról van szó. Mivel a közösség „*Dienstgemeinschaft*”, szolgálati közösség, az *eszkataleipein*-t cserbenhagyással kellene fordítani, ami a köteles szolgálat megtagadását jelentené, egészen konkrétan. Ha így értjük a beszúrt mellékmondatot, akkor a szerző nem szemrehányásának ad kifejezést, hanem amiatti félelmének, hogy egyesek eljárása átragadhat másokra és ez által egyre több lesz a szolgálatot elhanyagolók, s így megtagadók száma.

A másik hely, amely miatt a Zsidókhöz írt levél szerzőjét a projekció vádja érheti a Zsid 6,4-6 lehetne. Azonban ennek a nagyon radikális szakasznak az eredetéről keveset tudunk. Michel feltételezése meggondolandó, hogy itt egy negatív megfogalmazott *homológiá*-ról, hitvallásról lenne szó (241). Hegermann mutat rá arra, hogy már a kezdő *adünatosz* zsidókeresztény

szóhasználatra mutat, amely a Szentlélek tagadásával hozható kapcsolatba: 10,29 – *to pneuma ... enübrizász*. Másrészt arra is figyelniünk kell, hogy a szakasz csak annyiban szól az olvasókhoz, amennyiben minden keresztény veszélyeztetettségét mutatja be, amely a „közeledő ama nap” fényében vagy árnyékában bármikor igen konkrétta válhat (10,25). Riggenbach szerint szerzőnk itt nem tesz mást, mint hirdeti az őskereszténységnek azt az általában elfogadott tanítását, hogy aki az Isten igéjét „tudatosan és tartósan” megveti, az a Krisztusban felkínált üdvösséget utasítja el, s akkor ítélet vár rá. Nem a zsidókeresztény „*adünatosz*” titkát feszegeti hát, mint azt olyan sokszor értelmezték magyarázók. De akár az egyik, akár a másik értelmezés igaz, a 6,4-6-ot nem lehet az olvasóknak tett közvetlen szemrehányásnak, a szerző projekciójának tekinteni. Ahhoz túl sok benne a terminus technicus és a formálisság, semmint, hogy a helyzetbe beleillő konkréciónak tekinthetnénk.

Végül megállapíthatjuk, hogy a Zsidókhoz írt levélben sehol nem látjuk nyomát ellenprojekciónak. Ennek oka bizonyára az is, hogy maguk a címzettek tulajdonképpen soha színre nem lépnek. Hiszen képüket, nagy valószínűséggel, csak a lelkigondozó elejtett, vagy szándékos kijelentéseiből, mintegy mozaikkockákból állíthatjuk össze.

Szerzőnk tehát megértő, tapintatos lelkipásztor, de mégis mindig az igazság megtartásán fáradozik. Beleéli magát olvasói, gondozottjai helyzetébe; nem kérdőre vonni, hanem segíteni akarja őket elesett állapotukban. A testvéri szó bizonyára nem véti el célját – a testvérek között.

A Zsidókhoz írt levél valószínűleg az első, egészében fennmaradt keresztény igehirdetés. Különösen az teszi izgalmassá, hogy rendkívüli időkben, veszélyeztetett gyülekezet előtt hangozhatott el. Hangvétele pedig lelkipásztornak bizonyult, de szerzője mégsem valami pusztán utilitarisztikus, neutrális lelkigondozásban gondolkodik. Szerinte a lelkigondozás is csak a Jézus-Főpapa való alapozással lehetséges. Ő maga is Őt nézi, s ő is hozzá ragaszkodik (12,2), ő sem veti el bizodalját, Őrá tekintve.

Ennek a felismerésnek a tudatosítása nem csupán ennek a sokat vitatott iratnak a megértéséhez nyújt fontos szempontokat, hanem újakat adhat lelkigondozói gyakorlatunknak is. Jó, ha felismerjük, hogy éppen nehéz időkben, veszélyeztetett hitű emberek megközelítésének talán egyetlen helyes módszerét egyedül a Jézus Krisztussal, mint közbenjáró Pásztorral számoló

cura pastoralis adhatja. Lelkileg kiszikkadt és elcsüggedt emberek világában a krízisben élőket kevésbé érdekli az intellektuális tisztánlátás, azaz a „tisztatan”. Ami ugyan nem menti fel a lelkigondozót irányvonala stabilitásának ismeretétől, de tudnia kell, hogy a gondozandók számára égető az a kérdés, hogy hogyan kapnak biztos talajt a lábuk alá, hol fogadják őket bizalommal, együttérzéssel, hová kötődhetnek szellemileg, lelkileg.

Érdemes ennek a felismerésnek fényében alaposan átgondolnunk egész homiletikánkat, de mindenek előtt a lelkigondozói, lelkipásztori gyakorlatunkat. A Zsidókhoz írt levél sok tekintetben lehetne itt is segítségünkre, elsősorban a módszerével, de az üzenetével is.

KIÁLTÓ ÉLETHELYZETEK BEN

Az istenképek jelentősége a trauma-feldolgozásban

1. A trauma és spiritualitás kapcsolata

A trauma¹ fogalmát manapság gyakran használjuk a hétköznapi beszélgetésekben és gondolkodásban, amely alatt valamilyen nyugtalanító, negatív, fájdalommal- vagy éppen veszteséggel járó élményt értünk.² A pszichológiában a fogalomnak többféle értelmezése van, amelyekből egyet szeretnék kiemelni. Juliet Mitchell szerint a „trauma – legyen fizikai vagy pszichikai természetű – valamely védőréteg olyan mérvű sérülése, hogy az már nem kezelhető azokkal a mechanizmusokkal, amelyekkel a fájdalmat és a veszteséget általában kezelni szoktuk. A sérülés annyira súlyos, hogy még ha számítunk is az esemény bekövetkezésére, a hatást akkor sem lehet megjósolni.”³ Ez azt jelenti, hogy a trauma, legyen az bármilyen mértékű is, mindenképp nyomot hagy az emberben. Az embernek ebben a sérült állapotában válik kérdésessé, hogy az esetleges határhelyzetekkel – amelyek az emberi élet végső kérdéseihöz is kapcsolódnak – hogyan küzd meg és mi az, ami segítséget nyújthat számára az események feldolgozásában. Itt kap hangsúlyt a spiritualitás, amelyet Ralph L. Piedmont a személyiség hatodik dimenziójaként említ és a Spirituális Transzcendencia fogalmával ír le. Ennek hatásköre az FFM

1 A görög trauma szó az átfúr igéből keletkezett, amely külső behatás nyomán előálló sebesülést jelent. (PINTÉR Judit Nóra: *A nem múltó jelen. Trauma és nosztalgia*, Budapest, L'Harmattan, 2014. 35.)

2 Alapvetően a szomatikus orvosláshoz vezethető vissza, melynek eredeti értelmezése az orvostudományban meg is maradt (pl. traumatológia, sebészet). A pszichológia és a pszichiátria innen vette át a fogalmat, azonban más módon közelítik meg, mivel ezek a pszichés traumát okozó események hevesességét és annak a szervezetet érintő mivoltát, valamint az egyén megküzdési kapacitását vizsgálták az adott traumatikus eseménnyel kapcsolatban. Ugyanis egy esemény lehet egyidejűleg testi és lelki értelemben is traumatikus, viszont egy-egy kisebb testi sérülés nem mindig okoz lelki értelemben vett traumát. POHÁRNOK Melinda – LÉNÁRD Kata: *A trauma lélektana*, in: KISS Enikő Csilla – SZ. MAKÓ Hajnalka (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, Pécs, Pro Pannonia, 2015. 221–234. (itt: 221.)

3 MITCHELL, Juliet: *Trauma, felismerés és a nyelv helye*, *Thalassa* 10 (1999)/2-3, 61–82. <http://www.mtapi.hu/thalassa/9923/tanulmny/mitchell.htm> Letöltés dátuma: 2018. 05. 28.

(Five Factor Modell⁴) által átfogott területekkel versenyzik. A Spirituális Transzcendencia⁵ ugyanis az embernek egy olyan kapacitása, amely által saját nézőpontján kívül helyezkedve az életet egy objektívebb és szélesebb perspektívából tudja szemlélni. Azonban a Spirituális Transzcendencia különbözik a vallásosság fogalmától. Míg az utóbbi egy nagyobb szentséggel való személyes kapcsolatot keres, addig az előbbi a szentséggel való találkozás társas mivoltára fekteti a hangsúlyt. A Transzcendencia magába foglal olyan komponenseket, mint a kapcsolat érzése, hogy az ember egy közösség része; az egyetemesség, amely hit az élet egyetemességében; az ima által érzett beteljesülés, amely lehet az öröm, vagy az elégedettség érzése, de ezek mellett ott szerepel még a paradoxonok tűrése, az előítélet mentesség, az egzisztencialitás, és a hála is. A Transzcendencia független személyiségdimenzió, amely új szempontot ad más személyiségaspektusok működéséhez és több mélységet, valamint szenvedélyt visz bele törekvéseinkbe. Ezáltal érthetővé válik, hogy az emberek miért keresnek transzcendens célokat teljesen eltérő helyzetekben. Az FFM és a Transzcendencia közötti különbség abban áll, hogy az utóbbit sokkal hosszabb fejlődési fázis jellemzi, amely egész életen át fejlődik és az életkor előrehaladásával erősödik, hiszen a halállal való szembenézés minden emberben felveti a végső értelem megtalálásának igényét. A spiritualitás az, amely által az ember, létének egy új központját ismerheti fel és kapcsolatba kerülhet egy magasabb realitással, valamint ez által gazdagodhat az öröm és biztonság élményével is.

Az élet nagy kérdéseiben azonban a spiritualitás fogalmának keresztyén értelmezése még fontosabbá válik, mivel az a Szentháromság Istenhez köthető. A lelkiiség megélése nem más, mint az Istennel való személyes kapcsolat megélése, amely több mint pusztán önmeghaladás, mivel a Szent Lélek jelenlétében való éleést jelenti. Ebben a jelenlétben való élés az, amely által a keresztyén embernek reménysége lehet az élet szélsőséges helyzeteiben, ahogyan azt a Zsoltárok 23,4-ben olvashatjuk: „*Ha a halál árnyéka völgyében járok is, nem félek semmi bajtól, mert te velem vagy...*”

4 Öt Faktor Modell (FFM) a következő dimenziókat tartalmazza: Neurotikusság, Extraverzió, Nyitottság, Barátságosság és Lelkiismeretesség. KULCSÁR Zsuzsanna (szerk.): *A spiritualitás, mint a személyiség hatodik dimenziója*. Budapest, Trefort Kiadó, 2007. 16.

5 Ezáltal ismeri fel az ember a természet egységét, valamint az embertársal való köteléket. Ez a transzcendencia az egyén egyik alapvető képessége, amely olyan motivációk forrása, amelyek meghatározzák, irányítják és vezérlik a viselkedését. KULCSÁR, *A spiritualitás...*, i. m., 16–22.

2. A trauma-feldolgozás folyamatának néhány alapeleme keresztyén szemmel

A trauma-feldolgozás folyamatának egyik alapvető eleme a jelentéskeresés illetve ehhez társul majd a jelentésadás, melynek egy speciális formája az *'észlelt isteni irányítás'*. Itt Isten úgy jelenik meg, mint oki ágens, aki a válásos megküzdés és vigasz keresés tárgya. Az isteni irányítás érzése leginkább krízishelyzetekben érhető tetten, ahol a személyes kontroll lehetősége csökken – bár hívő embereknél ez az élmény általában minden élethelyzetet áthat. A pszichológiai kutatások szerint az isteni irányítás érzésének speciális feltételei vannak, amely lehet az életkor, a szocioökonómiai státusz, az iskolázottság, vagy az etnikum. A személyes kontroll érzése az életkorral együtt csökken, amely hozzájárulhat az észlelt isteni irányítás fokozódásához. Amikor valamilyen helyrehozhatatlan veszteséget vagy elkerülhetetlen eseményt élünk át, jelentést kapnak a veszteségek és szenvedések, ha azokat isteni terv részeként értelmezzük. Ugyanakkor az alacsony szocioökonómiai státusz valamint az etnikum⁶ fokozza az *'észlelt isteni irányítás'* érzését.

A valláskutatás egyik fontos fejleménye az *istenti hajtóerő* agyi mechanizmusaira vonatkozó komplex modell, amely az egzisztenciális tudatelmélet (a továbbiakban: EToM⁷). *„Az emberi agy a megfigyelhető eseményeket megfigyelhetetlen szándékokhoz kapcsolja, és ezáltal lehetővé teszi, hogy az ember a számára megmagyarázhatatlan történeteket speciális jelentéssel ruházza fel.”*⁸ Az EToM tehát a mentalizálás képessége, mivel az emberi elme képes az élet eseményeit szimbolikus üzenetekkel felruházni. Amikor visszatekintünk életünk jelentős történéseire, nehéz nem feltételezni valamilyen szándékot azoknak háttérben. Intencionális attribúciókat azonban nem csupán a válásos emberek alkalmaznak. Azonban míg a hívők Istenhez fordulnak az életüket megváltoztató élmények hatása láttán, addig a nem-hívők egyfajta hiedelem repertoárhoz folyamodnak, amelynek eleme a sors vagy az immanens igazság. *„Az életesemények cél-oksági értelmezése, mint a jelentéstulajdonítás módja, és mint pszichológiai szükségyszerűség, amely az istenhit csíráját rejtí magában, fontos felismerés a valláspszichológia számára.”*⁹ Ez a jelentéstu-

6 Amerikai vizsgálatok azt bizonyítják, hogy az *'istenti irányítás érzése'* az afroamerikaiak körében a legmagasabb valamint többen élnek meg személyes Isten-kapcsolatot és tulajdonítanak különös szerepet Istennek a személyes életükben, mint a fehérek, akik általában valamilyen absztraktabb istenképet tesznek magukévá. KULCSÁR Zsuzsanna: *Trauma-feldolgozás és vallás*, Budapest, Trefort Kiadó, 2009. 17–18.

7 EToM: Existential Theory of Mind = egzisztenciális tudatelmélet

8 KULCSÁR, *Trauma-feldolgozás...* i. m., 18.

9 I. m., 20.

lajdonítás lehetőséget ad az ember számára, hogy a környezetében történő eseményekből az élet értelmére következtessen. A traumatikus események illetve az ember életének alapjait érintő történések a megérintettség és a meghatottság élményét hívják elő. *„Ha elfutják szememet az öröm könnyei... ha legmélyebb igazságaimra bukkanok... azt érzem, hogy egy láthatatlan lény gondot visel rám, oltalmaz és vezet. Ezeket a könnyeket a hála érzése kíséri.”*¹⁰ Ez is bizonyítja, hogy a 'szent' intenzív érzelmi jelentést képvisel, amelyet traumahelyzetben vagy poszttraumatikus állapotban éppen a stressz kogníció hív elő. A traumának vagy stressz helyzetnek ez ad érzelmi, transzcendentális jelentést. Az egzisztenciális jelentéstulajdonítás a szimbólumalkotás kérdését vonja maga után, amelyben az élmények, helyzetek, tárgyak jelentései túlmutatnak önmagukon, ezzel más tudati dimenzióba emelve azokat. A jelentés kitágulása a hétköznapiok tér-idő kötöttségét felváltja egy végtelen perspektíva átélésével. Az emberi tudat erre a végtelen kognícióra már a kisgyermekkorban készen áll. Tehát a kognitív fejlődés korai szakaszában a gyerekek már rendelkeznek az istenfogalom kialakítását szolgáló képességekkel. Ez a felfogás azonban a hagyományos, antropomorf istenfogalom értelmezésektől alapjában véve eltérő. Piaget az Istent a gyermekkori naivitás maradványaként látja, míg Freud szerint az apakép felnőttkori pótléka. Ezek alapján a gyerekek az isteni-attributumok felfogására egy 'istenadta' mechanizmus által képesek, amelyet a szülő mindenhatóságába vetett bizalom közvetít. Ez a bizalom azonban feltételezi az anya-gyermek kapcsolatában megélt biztonságos kötődést, amelyet John Bowlby egyfajta biztos bázishoz hasonlít, ahová a gyermek újra és újra visszatérhet felfedező körútjairól és ahol mindig tárt karokkal fogadják őt.

Az jelentésadás fontosságáról William James azt mondja, hogy: *„a világ akkor lesz távoli, idegen, baljóslatú, rejtélyes, ha a szokatlan, megrendítő, traumatikus élményeket nem tudjuk magasabb jelentéssel felruházni. Nincs többé transzcendentális magyarázat a természetes események mögött.”*¹¹ A jelentés vesztett egyén tehát tudatában van annak, hogy valamilyen magasabb, rejtett jelentés hiányától szenved, amely nélkül a világ értelmetlenné válik számára. A szenvedő Jóbot is az Istentől való elhagyatottság érzése aggasztotta leginkább, és annak okát kereste, hogy az Isten miért nem válaszol neki. Azonban töretlenül hitte, hogy Isten még a szenvedések közepette is vele van és kereste a vele való kapcsolatot. Az Istenbe vetett hit, az Isten egyértelműen kijelentett végtelen attribútumaiba – szeretetbe, mindenhatóságába... stb. – vetett hitet és a vele való személyes kapcsolatot

10 I. m., 22.

11 KULCSÁR, *Trauma-feldolgozás...* i. m., 37.

jelenti. Ezáltal a keresztyén ember számára Ő lesz a remény egyedüli forrása, ahogyan Református Énekünkben is hangzik: „Egyedüli reményem, ó Isten csak te vagy...” Ez a hit tesz képessé a legváratlanabb és legfájdalmasabb helyzetek elhordozására is, mert: „Ha Isten velünk, ki lehet ellenünk” (Róm 8,31). A keresztyén vallás egyik jellemzője a vigasztalás, amely által az ember megnyugvásra és békére találhat az Istennél. Az istentisztelet tehát a vigasztalás fóruma is, ahogyan azt a református liturgiában¹² is felfedezhetjük.

A következő lépés a trauma feldolgozásában az *elfogadás attitűdjének* felvétele, melynek birtokában az ember egy kontrollálhatatlan vagy változtathatatlan helyzethez pozitívan viszonyul. Azonban az egzisztenciális problémákat; mint az öregedést, az egészség-betegség vagy éppen az élet-halál kérdését nem mi tartjuk kézben, ahogyan más, szélsőséges, traumatikus helyzeteket sem. Az elfogadás tehát egyféle önelfogadás is, valamint az élet rendjének, a valóságnak az elfogadása, amely az önközpontúság meghaladása. Ugyanakkor ez a viselkedés alkalmazkodást jelent, a szó nem hétköznapi értelmében. Tehát ez egyrészt a biológiai és pszichológiai szükségszerűség felismerése, másrészt a szervezet bölcsességébe vetett bizalom, amely egyenértékű a teremtésbe vetett bizalommal, és ez által kapcsolatban áll istenhittel. Ez a bizalom az, ami a legkritikusabb élethelyzetekben legyőzi a félelmet. Ehhez az attitűdhez viszont paradox élmény társul, ahogyan a 2Kor 12,10b¹³-ben olvashatjuk. Itt kapcsolódik be a kritikus élethelyzettel való megküzdés folyamatába a társas támogatás és a hit szerepe. A Szentírás legismertebb igéi – a pszichológia szerint – olyan egyértelmű bátorításokat és kijelentéseket tartalmaznak, amelyek én-erősítők, mint például az Ószövetségben: az Ézs 43,1-5¹⁴; Ézs 49,16¹⁵; vagy az Újszövetségben a Mt 5,13-16¹⁶. Ezekben

12 „A mi segítségünk és egyedüli vigasztalásunk az Úr nevében van, aki teremtette az eget és a földet.” (Zsolt 124,8; 2Kor 1,4) vagy „Áldott az Isten, a mi Urunk Jézus Krisztus Atyja, az irgalom Atyja és minden vigasztalás Istene, aki megvigasztal minket, minden nyomorúságunkban, hogy mi is megvigasztalhassunk másokat minden nyomorúságban, azzal a vigasztalással, amellyel Isten vigasztal minket.” (2Kor 1,3-5) (Istentiszteleti rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára, Budapest, Kálvin Kiadó, 2004. 104.)

13 „...mert amikor erőtlén vagyok, akkor vagyok erős.”

14 „De most így szól az Úr, a te teremtd, Jákób a te formálód, Izrael: Ne félj, mert megváltottalak, neveden szólítottalak, enyém vagy! Ha vízen kelsz át, én veled vagyok, és ha folyókon, azok nem sodornak el. Ha tűzben jársz, nem perzselődsz meg, a láng nem éget meg téged. Mert én az Úr vagyok a te Istened, Izrael szentje a te szabadítód! (...) Mivel drágának tartalak és becsesnek, és mivel szeretlek, embereket adok helyetted, életedért cserébe nemzeteket. Ne félj, mert én veled vagyok! Napkeletről visszahozom gyermekeidet, és napnyugatról összegyűjtelek.”

15 „Íme, a tenyerembe vételek be, szüntelenül előttem vannak falaid.”

16 „Ti vagytok a föld sója. (...) Ti vagytok a világ világossága. (...) Lámpást sem azért gyújtat-

az én-erősítő igékben a támogatás ígérete a szeretet továbbadásának jegyében fogalmazódtak meg. Tehát az elfogadás és értékkövetés elérendő célja a Bibliában hamarabb jelen volt, mint a pozitív pszichológiában. A keresztény tanítás ugyanis az elfogadás és az értékkövetésen alapul. A hit egyértelmű módon formálja az emberek kontrollálhatatlan eseményekhez való hozzáállását, mégpedig az élet olyan elfogadása által, amely a Tízparancsolatban megfogalmazott értékek megkérdőjelezhetetlenségével azonos. A hívő ember ugyanis az életet, és mindent, ami az életben történik – beleértve a halált is – egy magasabb akarat, az abszolút, a mindenható és szerető Isten kezében tudja. Ebből kiindulva a megtérés lényege éppen a hatalom átadása, amely ahhoz vezet, hogy az egyén ki tudja védeni a traumáknak az idegrendszer működését és a pszichés funkciókat károsító hatásait. Ezáltal megszabadul a teljes kiszolgáltatottság érzésétől és saját negatív emócióitól, amely a félelem, depresszió és a gyűlölet. Ezek helyére pedig az úgynevezett vallásos érzelmek kerülnek, amelyek a megbocsátás, a hála, az alázat, az együttérzés és a részvétel, ahogyan azt a Gal 5,22-23-ban olvashatjuk: „*A Lélek gyümölcse pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, szívésség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás.*”

3. A gyógyító istenképek hatásai a traumára

A trauma feldolgozásának meghatározó alappillérei tehát a jelentéskeresés és jelentésadás, melyet az elfogadás attitűdje követ. Az ember egy-egy traumatikus helyzetben mindig megpróbál valamilyen értelmet adni a történeteknek. A jelentés- és értelemkeresés azonban legtöbbször túlmutat a földi, ember által megtapasztalható valóságon, ezért valamilyen transzcendens magyarázatot feltételez az ember az események hátterében. Mindezek mellett fontos azt is megemlíteni, hogy az ember – bár meglehetősen sok esetben tudattalanul – de hordoz magában valamilyen képet a transzcendensről, az Istenről. Ezért szükséges, hogy megvizsgáljuk az emberben kialakult istenképek felől is a trauma feldolgozásának folyamatát, amely nem csak elősegíteni, de akár hátráltatni is képes ezt a folyamatot. William James szerint „*a világ akkor lesz távoli, idegen, baljóslatú, rejtélyes, ha a szokatlan, megrendítő, traumatikus élményeket nem tudjuk magasabb jelentéssel felruházni. Nincs többé*

nak, hogy a véka alá tegyék, hanem a lámpatartóra, hogy világítson mindenkinek a házban. Úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jócselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat.”

*transzcendentális magyarázat a természetes események mögött.*¹⁷ Ez az idézet már előre vetíti az istenképek és a trauma kapcsolatát. Ugyanis a pozitív istenképpel rendelkező emberek könnyebben túllépnek egy-egy traumatikus életeseményen, hiszen az események háttérében egy bátorító, szerető Isten áll. Azonban azoknak az embereknek, akik valamilyen torz istenképpel rendelkeznek nem csupán a traumával, hanem a negatív istenképpel is meg kell küzdeniük. Ebből adódva az esemény iránti elfogadó attitűd is azokban az emberekben alakul ki könnyebben, akiknek nem elítélő, hanem egy mindenható és gondviselő istenképük van. Az Istenben való hit az, amely segíthet átvészelni az életben adódó krízishelyzeteket.

A Karl Frielingsdorf által *elsőként* felvázolt istenkép az irgalmas és szerető Isten képe, amely egy traumatikus helyzetnek a feldolgozását pozitívan befolyásolhatja. Hiszen a keresztyén ember a jót is és rosszat is igyekszik az Isten kezéből elfogadni, tudva hogy az Isten mindent az ő javára akar fordítani. Az Atyaisten – aki a tékozló fiú példázatában is megjelenik – szeretete az, amely nem múlik el soha és már előre megbocsájtja a hibákat, vétkeket. Hiszen Ő tudja, hogy fia milyen nehézségeken és szenvedéseken ment keresztül. Ez a szeretet olyan, amely nem megkötöz és még több terhet ró ránk, hanem épp ellenkezőleg; felemel. Istent ugyanis nem az ember bűne érdekli, hanem maga az ember. Az élet teljességét akarja neki adni és nem hagyja, hogy az atyai háznál a megtérő fiú csupán napszámosként dolgozzon. A hazatérő fiú ünneplése és az öröm az Isten országát tükrözik, ahol örömhír hirdettetik. Isten irgalmassága, amely által bűneinkre bocsánatot nyerünk, egyúttal arra is felszólít, hogy hozzá hasonlókká váljunk és ezt az irgalmasságot mások felé is gyakoroljuk. Ez az Isten, elfogadó és Ő az, aki először lép az ember felé és elfogadja úgy, ahogy van. Ez a példa adhat a hívő ember számára okot arra, hogy az őt elfogadó Isten kezéből tudja elfogadni a jót és a rosszat is egyaránt, tudva, hogy az Isten gondot visel róla. A szeretet tehát a vallásos hit gyógyító erejének alapját képezi. Ugyanakkor ez az Isten alapvető attribútuma is, ezért ha az ember nem rendelkezik egy szerető, és gondoskodó isten képével, akkor az alapvető gyógyító erő hiányát éli át, leginkább krízishelyzetekben. A szeretet az, amelyből az elfogadás és a megértés is származik, sőt azt is megállapították, hogy traumák esetén az agyi funkciókra is hatással van. Ebből fakadóan az sem véletlen, hogy a szeretet, a hála és a megbocsátás nagymértékben befolyásolja egy-egy trauma feldolgozását. A megbocsátás a szeretet mellett szintén egy olyan tényező, amelyet az Isten mutatott meg el-

17 KULCSÁR Zsuzsanna: *A trauma-feldolgozás...*, i. m., 37.

sóként az embernek, így ez is olyan kulcs a trauma-feldolgozásban, amelynek hiányában az ember megragadhat a harag, a gyűlölet és a bosszú érzéseiben.

A második istenkép az élet Ura, aki az embert az élet lelkével tölti meg, mely által saját isteni létében részesíti. Ez azonban csakis annyiban valósul meg, amennyiben engedjük, hogy Isten Lelke áthasson bennünket. Az ember a mindennapokban többször kerül szembe a szenvedéssel és a halállal, melynek során az élet Istenébe vetett hite újra és újra megkérdőjeleződhet. János evangéliumában Lázár feltámasztásának történetében Jézus ezt a kérdést intézi Mártához: „Hiszed-e ezt?” (Jn 11,26). Márta válasza: „Igen Uram, én hiszem...” (Jn 11,27) Ez az első lépés ahhoz, hogy a hitünk harcát megharcoljuk, tudva azt, hogy Isten az életünk Istene, akinél a halál után is van élet. Jézus az, aki a halálból az életre vezet, mivel Ő már legyőzte a halált. Az ember számára ettől nagyobb vigasztalás és biztatás nincs, minthogy az Isten az élet Istene. Az életre bátorítás és a vigasztalás fontos az ember számára. Ezek hiányában a sebek nehezebben gyógyulnak. A hívő embernek azonban van Vigasztalója, aki által elhordozhatóvá válnak a szenvedések.

A harmadik kép a Jó Pásztor, aki a népe mellett áll és készíti előttük az utat, ahogyan az Ószövetségben is láthatjuk. Tehát Isten egy olyan Isten, aki szemeit állandóan juhain tartja, de nem úgy, mint a Könyvelő-isten. A Jó Pásztor az, aki minden egyes juhot személyesen ismer és úgy is viszonyul hozzá. Ugyanakkor igazságot is tesz közöttük és az elesetteket vagy kitesztottakat támogatja és erősíti. Ebben a képben a bizalom az, amely hangsúlyt kap, hiszen olyan alapot jelent a bizalom, amely ha meg van, később az ember rá tud hagyatkozni. Tudja, hogy személyesen ismeri őt az Isten s bízhat benne, hogy bármilyen helyzet is adódjon, megmenti őt abból. Ezek alapján tehát, a pozitív istenképpel rendelkező emberek könnyebben boldogulnak és dolgozzák fel az életben adódó traumatikus helyzeteket. Hiszen ők túl tudnak látni a dolgokon és meg tudják találni egy-egy traumatikus esemény jelentését életükre vonatkozóan, amely hozzájárul a továbblépéshez. Ezek azok a pozitív és gyógyító istenképek, amelyek az életre bátorítanak, valamint újra és újra, pozitív jelentéssel és értelemmel töltik meg az ember életében történő eseményeket.

4. A hamis vagy deformált istenképek és a trauma kapcsolata

A hamis vagy deformált istenképpel rendelkezőknek nem egyszerű a helyzetük, hiszen nem csupán egy traumatikus helyzettel kell megvívniuk a harcot, hanem egy olyan istennel is, aki bíróként vagy a Halál- isteneként jelenik meg, de akár könyvelő- és teljesítmény- isten képében is felbukkanhat. Ezek

a képek nem csak a trauma-feldolgozásban akadályozzák az embert, hanem önmagukban is traumakeltőek.

Az első megbetegítő istenkép Frielingsdorf szerint, a démonikus Bíró-isten, amely nagy teherként nehezédhet az ember hitére és életére. Általa az ember értéktelennek érezheti életét és ebből a negatív pozícióból a szabad önátadásra és az irgalmasságból való töltekezére már nem jut el. Az ember nem érzi magát felelősnek saját életéért, mivel minden Istennek köszönhető. Saját magát úgy látja, mint aki az életre méltatlan és ezért Istennek állandó szemrehányójává lesz, mivel ilyen selejtet alkotott. A szigorú Bíró-istennel való szembesülés elkerülési módja a távolságtartás. A legbelülről feltörő szorongásokat elfojthatjuk, amellyel az ő fenyegetésének hatalmát megtörhetjük és mindeközben úgynevezett „jó istenné” alakítjuk át, aki engedi, hogy úgy éljünk, ahogyan szeretnénk. Ezt az istenképet legtöbbször a régi Nagypapa-isten képében képzeljük el, aki egy hosszú szakállú idős öregúr. Azonban a távolságtartó magatartás csupán addig tart, amíg az elfojtott szorongások újra felszínre nem kerülnek és a látszólag távoli és veszélytelen isten ismét érvényesíti az igényeit. Azokat az embereket, akik szorongásban és a rettegésben élnek, nehéz eljuttatni a saját múltjukkal való szembenézésre, amely kulcsfontosságú a problémák és sérülések feldolgozásában. Az önbüntetés és élettagadás ördögi körét csakis úgy lehet megszakítani, ha sikerül leleplezni a kegyetlen és könyörtelen Bíró-isten hamis mivoltát és azt a bibliai Kinyilatkoztatás pozitív és gyógyító istenképeivel helyettesíteni.

A második a démoni Halál-isten, aki romboló hatását azáltal fejtheti ki, hogy legtöbbször tudattalanul is jó szellemként tűntetik fel. A pszichológia a prenatális időszakot meghatározónak tartja a tapasztalatok és az élet alapvető beállítódásaira nézve. A tapasztalatok az anyaméhben belül, mint egyfajta emlékezetbe való bevésés által beivódik a magzatba és a születés előtti időszak egyetlen pozitív vagy negatív tapasztalata sem vész el. Az anya és a gyermek között már a születés előtt egy egészen intenzív és komplex életteni és lélektani interakció zajlik. A gyermek már részt vesz az anya érzelmi világában és elraktározza az anya ingermintáinak és feszültségi állapotainak változásait. Ezzel az alapvető érzelmek is bevésődnek a gyermekbe, mint például a szomorúság, szorongás, harag, fájdalom, szegény és a bűntudat. Az ember múltjával való szembesüléskor fontos tisztázni, olyan kulcsfontosságú kérdéseket, mint például azt, hogy kívánt vagy nem kívánt módon jöttem-e a világra; életünk kezdetén egyértelmű „igen” vagy egy „igen is-nem is” volt a válasz. Az anyának ezen elutasító vagy éppen életet megtagadó válaszait, amelyeket az apák is kommentálnak, közvetlen vagy közvetett halálkívánság kísérheti. Ha a halálkívánság nem is valósul meg, az ott marad a gyermek

tudattalanjában, amely később az egész életét áthathatja. Ezek a tapasztalatok tudattalanul az étellel szembeni negatív alapérzést és a bizalmatlanságot idézi elő. Egy ilyen negatív pozícióból könnyen negatív istenkép alakulhat ki. A Halál-isten képe az emberben egzisztenciális félelmet kelthet, mert kiszámíthatatlan. Azokat az embereket, akik ezt az istenképet hordozzák magukban, a reménytelenség és a kétségbeesés jellemzi. Legtöbbször úgy érzik, hogy az életüknek nincs semmi értelme és jobb lenne, ha Isten megsemmisítené a világot és az embereket. A kétségbeesésben általában a kényszeres magatartásokban keresnek kiutat, amelyekkel be akarják biztosítani magukat a Halál-istennel szemben. A kutatások is azt bizonyítják, hogy a nem kívánt gyermekek álmaiban gyakrabban előfordulnak olyan helyzetek, amikor halálfélelmük van. Akik ilyen istenképpel küzdenek, nehezen dolgoznak fel egy-egy traumatikus eseményt. Ebben az esetben ugyanis az embernek nincs kibe kapaszkodni, bár észleli az isteni irányítást, de negatív módon és nem képes pozitív jelentést adni a történéseknek, amelyek az életére jó hatással lennének.

A harmadik a Könyvelő-isten képe, amelyet a következő tulajdonságokkal jellemezhetnénk: törvény-isten, fenyegető felügyeleti szerv, kellemetlen besúgó vagy az adósok istene, aki mintegy végrehajtója a vétkekért kirótt büntetéseknek. A bibliai kinyilatkoztatások pozitív aspektusát sokan negatív jelentéssel ruházzák fel. Például a Zsolt 33,18: „*De az Úr szeme ügyel az istenfélőkre...*” vagy a Jób 36,7: „*Nem veszi le szemét az igazról...*”, ezek az igeszakaszok egyesekből bizalmatlanságot váltanak ki, nem pedig annak örömét, hogy az Isten szemének látóterében élhetnek. A negatív érzések Istennel szemben abból fakadhatnak, hogy a vallásos nevelés alkalmával sok szülő ezzel fenyegette meg a gyermekét. Az a mondat, hogy „*Isten mindent lát és mindent hall*”, főként, ha fenyegetésként hangzik el egy szülő szájából a gyermek felé, később büntudatot és szorongást idéznek elő az életükben. A negatív istenképekről elmondható, hogy önmagukban is traumatikusak, ezért akár egy egész életet is megkeseríthetnek.

Maurice Zundel így fogalmaz: „*Abban a pillanatban, hogy Isten már nem felszabadító tapasztalat számunkra, hamis istenné vált. Nem beszélni kell Istenről, hanem élni Belőle.*”¹⁸ Ha tehát az Isten nem felszabadító tapasztalat számunkra, akkor valamilyen negatív deformációt hordozunk magunkban, amely megterhelhet és gúzsba köthet, ugyanis az Isten szeretet erejének megtapasztalása – amely fel- és átemelhetne a nehézségeken – elmarad. Ezért

18 ZUNDEL, Maurice: *Isten, a nagy félreértés*, Kecskemét, Korda Kiadó, 1999. 16.

fontos, hogy tisztában legyünk a saját magunkban dédelgetett istenképekkel, hiszen azok olykor sorsfordítóak lehetnek.¹⁹

19 A lábjegyzetekben eddig hivatkozott munkák mellett, a szerző a tanulmányírás során a következő irodalmat is felhasználta: BODÓ Sára: *Lelkipásztori hivatás és spirituálisítás*, in: FAZAKAS Sándor – FERENCZ Árpád (szerk.): „Krisztusért járva követségben...” *Teológia – igehirdetés – egyházkormányzás*, Debrecen, DRHE, 2012. 303–320., BOWLBY, John: *A biztos bázis. A kötődés-elmélet klinikai alkalmazása*, Budapest, Animula Kiadó, 2009., FRIELINGSDORE, Karl: *Dämonische Gottesbilder: ihre Entstehung, Enttarnung, und Überwindung*, Mainz, Matthias-Grünwald Verlag, 1993., FRIELINGSDORE, Karl: *Istenképek. Ahogy beteggé tesznek és ahogy gyógyítanak*, Budapest, Szent István Társulat, 2007., KUSTÁR Zoltán: Az igazak szenvedésének oka és értelme. A hagyományos bibliai bölcsekedés és Jób könyve alapján, *Lelkipásztor* 79 (2004)/3, 82–88.

A verbális agressziótól az imádságig

„Ma este 6 órákkor az 5dik emeleti lépcsőfordulóba lakógyűlést tartunk. Kérem a kedves lakótársakat, hogy mindenki legyen ott a gyűlésen, hogy a múlt héten kiküldött kérdésekről szavazhassunk. (utóirat: aki pedig ezt a papírt leveszi innen, annak száraggyon le a keze!!!)

Tisztelettel: Sz-né Marika, házgondnok.”

A fenti üzenetet pár éve egy panelház földszinti liftajtájára ragasztva olvashatta a lakóközösség. Az üzenet szokatlan érzelmi töltéssel bírt, az indulatos utóirat sok korábbi sérelem, bosszúság kijelzője lehetett. Az agresszív szöveg befogadásával is fokozott érzelmi hatások jártak együtt; volt, aki vérig sértődött, volt, aki parttalanul röhögött. Hogy a gyűlésen ott volt-e mindenki, azt nem tudom. De az bizonyos, hogy az üzenet másnap reggel is a helyén volt. Senki sem kockáztatott... Sz.-né, Marika hatékony kommunikációs formát választott. Úgy fenyegetett meg mindenkit, hogy konkrétan senkivel sem keveredett személyes konfliktusba.

Íme, az átok, mint közvetlen nyelvi agressziófajta érdekessége, és előnye; az agresszió sikerességéhez nem szükséges, hogy a beszélgetőpartner direkt, személyes sértést tapasztaljon. Az átok akkor is betölti pragmatikai kommunikációs szerepét, ha a beszédpartnerek nem kerülnek szemtől-szembe egymással, vagy ha a megtámadott fél nem hallja magát az átkot, hiszen a szavak ősi mágikus erejében bízva a romlás/átok kimondásával valóságos fizikai romlás bekövetkezik be. Vagyis az átok célja nem a szóbeli bántalmazás, hanem a fizikai károkozás a szavak „varázsserején” keresztül.

Freud úgy tartotta, előrelépés volt a fejlődésben, amikor az ember a cselekvést szóvá szelídítette, amikor a kulturális haladás egy bizonyos fokán a szó lépett a durva tett helyébe. „A szó eredetileg varázslat, mágikus aktus volt, de máig sokat megőrzött eredeti erejéből.”¹ – Hosszú út vezet Kinney kísérle-

1 FREUD, Sigmund: *Totem und tabu*, London, Imago, 1940. 214.

tekkel is igazolt állításai: „Az énkép elleni támadások potenciálisan lehetnek károsabbak, mint a test ellen elkövetett fizikai támadások.”

Az evolúciós látásmód szerint egész beállítódásunk a veszélyre, illetve annak elkerülésére koncentrál. Ennek nyomán a minket ért negatív hatásokat érzékeljük a legerősebb ingerként, akkor is, ha azok „csak” szavak szintjén történnek. Sokkal erőteljesebben válaszolunk a minket ért kritikákra, mint a dicséretre, sokkal pontosabban emlékszünk a sértő megjegyzésekre, mint a bókokra. Ezt az a neurobiológiai tény is megerősíti, hogy a pozitív és negatív hatásokat két különálló agyi terület dolgozza fel. Így például az egyik szülő kedves szavai nem jelentenek automatikus kárpótlást a másik szülő durva beszédéért.²

A verbális agresszió a nyelvi viselkedésnek az a fajtája, amely sérti a másik embert vagy mások önérzetét, belőlük a megbántottság érzését váltja ki, mind tartalmilag, mind alakilag deminutív jellegű közlés. A verbális agresszióknak széles skálája van: beletartoznak a durva szidalmazások és az enyhébb szóbeli fenyegetések, de akár egy lekicsinylő ajakbiggyesztés is. A verbális agresszió meghatározásában sok a szubjektív elem; a megnyilatkozások a személy érzelmi szférájában idéznek elő változásokat. A sérelmet szenvedett egyén reakciója a passzív visszavonulás, az elhidegülés, a bezárkózottság lesz, vagy éppen az aktív ellentámadás.³ A nyelvi agresszió olyan beszédaktus, amely a sértett homlokzatát akarattal vagy akaratlanul, közvetlenül vagy közvetve, de mindenképpen rombolja.⁴

A nyelvi agresszió azonban nem minden esetben azonosítható a trágár, durva stílusú beszéddel, ez annak csak egy alelete. „A megnyilvánulási formák sokféleségét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy bármilyen nyelvi elem, nyelvhasználati sajátosság, társalgásszervezési mód [...] válhat az agresszió hordozójává. Az agresszió megjelenhet [többek között] a hangerőben, a hanglejtésben, a szóhasználatban, a fogalmazásmódban, az irónia alkalmazásában, vagy a beszédpartner félbeszakításában.”⁵

2 DUDÁS Dóra: *A szavak ereje*, http://csalad.mandiner.hu/cikk/20170208_dudas_dora_a_szavak_ereje_a_verbalis_bantalmazas_hatasa_a_szemelyisegunkre (letöltés ideje: 2019. január 14.)

3 SUBOSITS István: *A verbális agresszió*, in: Hárdi István (szerk.): *Az agresszió problémái korunkban*, Budapest, Szociális Munka Alapítvány, 1996. 101.

4 BATÁR Levente: *Diskurzusok nyelvi elemzése nyelvi agresszió szempontjából*, Pécs, 2009. 65., <http://www.nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/BatarLevente2010.pdf> (letöltés ideje: 2019. január 14.)

5 DOMONKOSI Ágnes: *A nyelvi agresszió szerepe a személyközi viszonylatokban*, in: ZIMÁNYI Árpád (szerk.): *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben*, Eger, EKF Líceum Kiadó, 2008. 53–59.

A nyelvi agresszió célját tekintve a kommunikációban részt vevők dominancia-viszonyának pozicionálására, lerombolására, vagy meg/visszaszerzésére szolgál. Általában a frusztráltság megszüntetésének, elfojtott érzelmek kiélésének eszköze, vagy egyféle sokkterápia, amikor az ember kimondja a kimondhatatlant és megnyugszik.⁶

Azt már korábban is észrevették, hogy a gondolkodásban a fizikai és a társas fájdalom megnevezése azonos fenomenológiai és idegi alapokon működik, hiszen ugyanazokat a szavakat, metaforikus képeket használjuk a fizikai és a társas sérülések leírására: eltörik a csontunk, összetörik a szívünk; hasfájás, szívfájdalom. Vagyis az átélt társas kirekesztést követő fájdalom átfedésben van a fizikai fájdalom idegrendszeri folyamataival.⁷ A szociális elutasítás érzése ugyanazokat az idegpályákat aktiválja, amelyek fizikai fájdalom esetén is ingerületbe jönnek. A verbális agresszió háttérmechanizmusa tehát minden tekintetben a fizikai agresszióval azonos az agresszor és az áldozat részéről egyaránt.

Az agresszor dühé saját hatalomvesztéséből fakad, a dühkitörésének oka az a meggyőződés, hogy a belső egyensúly elvesztéséről az áldozat tehet, illetve a kognitív funkciók kikapcsolása. Jutalma lehet a felgyülemlett feszültségtől való pillanatnyi megszabadulás és az újra megerősödött hatalmi pozíció.

Manapság teljesen elfogadott, hogy az verbális agresszió legitim problémamegoldó technika. A valóságban azonban nem oldja meg a problémát. Sőt, az interakciós partnerek mindegyikére rossz hatással van: közvetlenül rombolja az áldozat önképét, de az agresszor önképét is, hiszen a nyelvi agresszió kiélése miatt társas lényként kudarcot vall.

A szóbeli bántalmazásra az áldozat fizikuma is reagál; gyomorfájdalom, hátfájás, émelygés, fejfájás, levertség, fáradtság tünetei jelentkezhetnek.⁸ Sokszor nem a szavak értelméből, hanem a testi jelekből ismerjük fel, hogy nyelvi agresszió áldozatává váltunk. A rendszeres nyelvi agresszió pszichológiai és fiziológiai következményei hasonlóak a poszttraumas stressz tüneteihez (PTSD): pánik, félelem, szorongás, rémálmok, tolakodó gondolatok, megfélemlítettség érzése. A hosszabb távú következmények közé az öné-

6 PAP Kinga: A nyelvi agresszió a kortárs irodalomban és az ifjúság nyelvhasználatában, <https://docplayer.hu/1982448-Pap-kinga-katalin-a-nyelvi-agresszio-a-kortars-irodalomban-es-az-ifjusag-nyelvhasznalataban.html> (letöltés ideje: 2019. január 14.)

7 McDADE, Thomas W. – HAWKLEY, Louise C. – CACIOPPO, John T.: Psychological and behavioral predictors of inflammation in middle-age and older adults? The Chicago Health, Aging and Social Relations Study, *Psychosomatic Medicine* 68 (2006)/3, 376–381.

8 EVANS, Patricia: *Szavakkal verve... Szóbeli erőszak a párkapcsolatokban*, Budapest, Háttér Kiadó – NANE Egyesület, 2004. 82.

tékelési zavart, a félelmet, a szégyent és a pánikot sorolják. Állandó érzés a harag, az undor és a félelem.⁹ Hatékonyságát tekintve tehát kifejezetten erős fegyvernek tűnik a verbális agresszió, de kétélű fegyver. Mert nemcsak a harag-szavak címzettjeit rombolja, de azok feladóját is megterheli. Szelep funkcióját leszámítva pedig, összességében nem hat a probléma konstruktív megoldásának irányába.

Mit kezdjünk hát haragunkkal? Haragot hordozó vállalhatatlan szavainkkal?

A Biblia figyelemre méltó modellt kínál a Zsoltárok könyvében, ahol a sértett ember szavakba kódolt negatív érzelmeinek tartalma nem kell, hogy megváltozzon. Csak az iránya változik. Ebben az aktusban, az Istennek elmondott panaszban a verbális agresszió imádsággá válik.

A Zsoltárok könyve igen gazdag példatára az agresszió belső tapasztalati világának. A könyv, amely liturgikus használatán túl személyes imádságok könyvének is tekinthető, nem egy jámbor hívő, csendes belső szobájába vezet bennünket. Éppen ellenkezőleg. A zsoltárok szenvedélyesek, papírra vetve is hangosak. Ám szenvedélyességük a szenvedélyes szeretet kifejeződése. Csak az tud így haragudni a rosszra, aki nagyon szereti a jót. Illetve nem szereti igazán a jót az, aki még sohasem haragudott a rossztól.

„A zsoltárosok állítják magukról, hogy igaz emberek, és előfordul, hogy Isten előtt iszonyú szavakat zuhogtatnak ellenségeikre. Hol marad saját vétkeik megvallása, hol a mások vétkeinek megbocsátása? [...] A zsoltárírók tapasztalata, hogy a rossz olyan terv, ami nem áll meg féltőn. Az ellenség ölni akar. A megszállottságig ismétlődő téma ez: a zsoltárosnak mindig a »nyomában vannak«, »akik megölik az egyenes úton járókat« (37,14); »vesztetmet akarják, rosszat terveznek ellenem, életemre törnek« (35,4; 38,13; 40,15; 54,5). Úgy érzi, üldözik, lépéseit figyelik, »gyűlölik kegyetlen gyűlölettel« (25,19) Furcsának tűnhet ez. S valóban, Káin megölte Ábelt, Ézsau meg akarta ölni öccsét, József testvérei halálát akarták, Saul fegyveresen üldözte Dávidot.”¹⁰

Saját korunk féligazságaira, a nyilvános hitelrontás, vagy az üres propagandák nagy szavaira asszociálva, nem szabad alábecsülnünk a zsoltárosok szenvedésének realitását.¹¹ A zsoltárírók nem túloznak, még ha olykor kifeje-

9 JAY, Timothy B.: Do offensive words harm people? *Psychology. Public Policy and Law* 15 (2009)/2, 81–101.

10 BEAUCHAMP, Paul: *A zsoltárok világa*, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2013. 49.

11 WEBER, Beat: Hallelujah, der Feind ist vernichtet!? Halleluja, der Feind ist vernichtet!? Was „Rachepsalmen“ uns sagen – (un)zeitgemäße Überlegungen, in: AMSTUTZ L. – JECKER H. (Eds.), *Fit für die Welt!? Beiträge zu einer friedenskirchlichen Theologie und*

zetten agresszívnek tűnnek is. Az erős kifejezések *valóságos szenvedést* írnak le. És nem kérhetjük számon rajtuk, hogy *nem elég tapintatosak* és választékosak életükre törő, teljes egzisztenciájukat fenyegető ellenségeikről panaszkodva. Jó tükör ez számunkra, amit semmiképpen nem szabad félretennünk csak azért, mert a zsoltáros jobban hasonlít valóságos önmagunkhoz, mint ahhoz az emberhez, akinek megálmodjuk magunkat.

A Zsoltárok könyve az erőszak megközelítésének egy igen tanulságos, biblikus lehetőségét tárja elénk. 1. Kifejezi azt a jogos haragot, melyet az áldozat érez hóhérijával szemben. 2. Az erőszak ördögi körét megszakíthatja a Jahwe-ről, mint Szabadítóról és Védelmeszőről való megemlékezéssel, ami lélegzethez juttatja még a minden oldalról szorongató strukturális erőszak tapasztalati valóságában is.¹² 3. A zsoltárárok intenzív szenvedése arra ösztönöz, sőt kényszerít bennünket, hogy ne lépjünk túl az erőszak okozta szenvedés tényén és következményein. Mielőtt túlságosan gyorsan a megbocsátást követelnénk, számoljunk a jog, igazságosság, és elégtétel bibliai követelményeivel. 4. Az elégtétel, büntetés és az igazságszolgáltatás jogáról való lemondás nem az első lépés.¹³

A panasz-zsoltárok nem nyújtanak dogmatikus teológiát, de etikát sem. Poimenikai jelentőségük viszont annál nagyobb. 1. Ezek a költői imádságok, tükröt tartanak az erőszakos elkövetőnek, miközben az áldozat szájába adják az isteni igazságszolgáltatás utáni kiáltás szavait (identifikáció). 2. Az áldozat megőrizheti emberi méltóságát, protestálhat, szembe nézhet az ellenséggel, és a tőle való félelmet erőszakmentesen kibírja. 3. A zsoltárokból Istennek átengedett igazságszolgáltatás tulajdonképpen lemondás a saját megtorlásról, tehát tehermentesítés.¹⁴ „*Enyém a bosszúállás, én megfizetek*” Isten magának tartja fenn a bosszúállás jogát, több okból is. Egyrészt, mi nem vagyunk alkalmasak arra, hogy objektíven ítéljük meg a dolgokat. A sérelmeket mindig nagyobbban érzékeljük, ha mi kaptuk őket. Nem is vagyunk birtokában minden információnak, ami segíthetne a korrekt ítélelhozatalban. Harmadszor, a bosszúállás igen megterheli az ember szívét. Gyakorlatilag megszállva tartja azt, aki elszánta magát a revánsra. S ha meg is tudja azt valósítani, nagy árat fizet érte, mert átjárja minden gondolatát, igénybe veszi teljes személyiségét. Életformává, az élet alaphangjává válik a keserűség és a gyűlölet.

Gemeindepraxis. Festschrift zum 65. Geburtstag von Bernhard Ott, Schwarzenfeld, Neufeld Verlag, 2017, (Edition Bienenberg, 6), 29–43. (itt: 34).

12 ZENGER, Erich: *Ein Gott der Rache? Feindpsalmen verstehen*, Freiburg, Herder, 1994. (Biblische Bücher, 1) 79.

13 WEBER, i. m., 39.

14 ZENGER, i. m., 172.

Negyedszer pedig az a paradoxon áll elő, hogy aki meg szeretne szabadulni bántalmazójától, azt éppen az iránta érzett izzó gyűlölet köti össze állandóan „jelenvalóvá gondolt” haragosával, megfosztva őt ezzel a sebgyógyulás és a felejtés lehetőségétől is. 4. Az igazságtalanságra való emlékezés (137. zsoltár) lehet méreg és gyógyító erő is. A „jó” (valóság) emlékezet az áldozat érzéseinek, tapasztalataink komolyan vételéről szól.

Máskor azonban inkább az emlékektől való távolmaradás ajánlott. Mind az emlékezés, mind a feledés egy-egy fontos mozzanata a megbocsátásnak. *„Onnan tudhatjuk, hogy megtettünk egy fontos lépést a gyógyuláshoz vezető úton, amikor többé nem félünk szembesülni a sebeink emlékével, és nem érezzük az azokhoz – vagy átírt formájukhoz – való visszatérés állandó kényszerét sem.”*¹⁵

A zsoltárok azzal is támogathatják a harag szabad áramlását, hogy levonulásának egy erős liturgikus struktúra medrét biztosítják. Ki tudnak vezetni a bosszú rabszolgaságából, mert a haragnak Isten színe előtt készítenek helyet. Ebből következik, hogy a harag és gyűlölet is az istentisztelethez tartozó kategóriák (lehetnének). Rejtély, hogy imádságaink mégis miért olyan „ellen-ségmentesek”?¹⁶

Joel Lemon¹⁷ szerint *„a mód, ahogyan a zsoltárokat imádkozzuk, befolyásolja viselkedésünket és cselekvésünket.”* Az átok- és panaszzsoltárok igénylik a közösségi kontrollt. Amikor az egyes segítségkérők ajkán elhangzanak, arra a közösség mondhat ámen-t, de meg is tagadhatja azt. A testvéri közösség teret adhat a panasznak és az átoknak, szolidárisan hordozhatja az erőszaktól sebzett embert, szituatív megerősíthet vagy korrigálhat, és Jézushoz a „fájdalmak férfiához”, az egyház Fejéhez utalhatja az ügyet.

A zsoltárokból megmarad az irgalmasság és igazság polaritása. A bosszúról való lemondás jézusi megoldás, de egy elvi, isteni erőszakmentesség idegen a Bibliától. A kívánt, de nem végrehajtott erőszak alapja, hogy van Isten, aki érvényt szerez az igazságnak. Ilyen értelemben a zsoltáros isteni szférába és hatáskörbe utalja a dolgokat, ügyének megoldása egy másik szinten történik. A Biblia a zsoltárokból a fájdalmas bosszú és panasz szavát is felvállalja.

15 VOLF, Miroslav: *Emlékeink gyógyulása*, Budapest, Harmat, 2016. 84.

16 STOWE, David W.: *Song of Exile: The Enduring Mystery of Psalm 137.*, New York, Oxford University Press, 2016. 167–172.

17 LEMON, Joel M.: Saying Amen to Violent Psalms: Patterns of Prayer, Belief, and Action in the Psalter, in: JAKOBSON Rolf (Ed.): *Sounding in the Theology of Psalms. Perspectives and methods in contemporary scholarship*, Minneapolis, Augsburg Fortress, 2011. 93–109.

De ez, noha bibliai szó, semmiképpen sem az utolsó. Jézus Krisztus keresztye felől nézve, csak az utolsó előtti szó.

A zsoltáríró panaszos imádsága nem nyavalygás, hanem harc. Nem csak ellenségei ellen, sokkal inkább a *hitért*. Indulatos haragja harcos kiállás egy *érték mellett*, amit védeni kell. Talán az igazságot, az emberi tisztességet, a szolidaritást, az egyenes beszédet, vagy a gyengébbek jogát... Keserves panasza küzdelem a *kapcsolatért is*, amit elveszített azokkal, akik körülveszik, s akik a történetek ellenére sem közömbösek számára.

Az indulatok által felfakadó verbalitás azonban nem maradhat kizárólag vertikális irányultságú. Isten előtt elmondott szavaink nem váltják ki a horizontális rendezés szavait. Még akkor sem, ha a harag megélése és kommunikálása köztudottan a keresztyén viselkedéskultúra egyik neuralgikus pontja.

Ideál és tapasztalat között

A keresztyén hagyomány a jézusi szelídség nyomán az erőszak minden fajtáját (a verbálisat is), és már a hozzá vezető érzelmeket is tiltotta. A harag például a hét fő bűn egyike volt, mivel sok egyéb bűn okozójának tartották. A haragtól való félelemnek, tartózkodásnak erős alapjait találták az Újszövetségben. „Hallottátok, hogy megmondatott a régieknek: Ne ölj! Mert aki öl, méltó az ítéletre. Én pedig azt mondom nektek, hogy mindenki, aki haragszik testvérére, méltó az ítéletre. Ha valaki azt mondja testvérének: Oktalan, méltó a főtanács ítéletére; aki pedig azt mondja: „Bolond”, méltó a gyehenna tűzére” (Mt 5,21-22).

„A test cselekedetei nyilvánvalók: paráznaság, tisztátalanság, bujaság, bálványimádás, mágia, ellenségeskedés, viszálykodás, versengés, harag, veszekeedés, széthúzás, szakadás, irigység, részegeskedés, tobzódás és hasonlók... A Lélek gyümölcsei pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás” (Gal 5,19-22).

„Minden keserűség és harag, indulat, szóváltás és szitkozódás legyen távol tőletek minden gonoszsággal együtt.” (Ef 4,31-32) „Most azonban vessetek el magatoktól mindezeket: a haragot, az indulatosságot, a rosszakaratot, szátokból a káromlást és a rút beszédet... Öltsetek hát magatokra, mint Isten szent és kedves választottai az irgalmat, a jóságot, alázatosságot, szelídséget és béketűrést! Viseljétek el egymást, és bocsássatok meg egymásnak, ha valakinek panasza van a másik ellen!... Mindezek fölé pedig: öltsetek magatokra a szeretetet, amely a tökéletesség köteléke” (Kol 3,8). „Aki másként tanít, s nem tartja magát a mi Urunk Jézus Krisztus egészséges ígéihez és az istenfélelemmel összhangban levő tanításhoz, az önhitt, nem tud semmit, a szörszálhasogatás, és a szócséplés

betege. Ebből pedig irigykedés, veszekedés, káromlás, rosszakaratú gyanúsítás fakad... De te, Istenembere, menekülj ezektől a dolgoktól: igazságra, vallásosságra, hitre, szeretetre, béketűrésre, szelídségre törekedj!” (1Tim 6,3kk) „Mert ember haragja Isten igazságát nem munkálja.” (Jak 1,10)

A fent felsorolt igehelyek a keresztyén életvezetést úgy mutatják be, mint aminek legfontosabb vonása az önfejelem. Az agresszió minden formáját – a szexualitáshoz hasonlóan¹⁸ –, igen veszélyesnek tartják, mert azokban olyan elementáris erők mozdulnak meg, amelyekben az ember elveszti az ellenőrzést ön maga fölött.¹⁹ (görög dualizmus) Mivel az Újszövetség igen erős határvonalat állít az ó ember és az új ember valósága közé, ezzel együtt minden pozitív emberi tulajdonságot, viselkedési mintát az utóbbihoz, az újjászületett emberhez kapcsol, a jézusi szelídséghez képest megkérdőjelezhetőket pedig magától értődően nem kívánatosnak minősíti, mint ami a megtérés előtti állapot sajátja.

Nem számol az emberi természet összetettségével, és az emberi kapcsolatokat ellentmondásosságával. A szeretet nevében a haragot és az agressziót kizárólag negatív előjellel említi, semmi jót nem feltételez róluk. De nem akar tudni a mindenek fölé helyezett szeretet másik arcáról sem, ami olykor lehet manipulatív, dühítő vagy fojtogató. Ez a magas ideál és utópisztikus cél elhomályosította az ószövetségi haragvó Isten képét, a próféták ostromozó fellépését, amivel intették a hit ellenségeit, de még a templomtisztító Jézus, sőt az evangélium tisztaságát, a gyülekezetek egységét oroszlánként védelmező Pál apostol alakját is.

Ezt a tendenciát két dolog, egy szellemtörténeti irányzat és egy keresztyén kegyességi mozgalom is erősítette. Előbbi a felvilágosodás, az ésszerű élet, a tolerancia és a lelkiismereti és vallásszabadság ideálját terjesztette el, amelyben a belátás megszabadíthat minden káros és erkölcstelen érzelemtől, viselkedésmódtól. Második pedig a pietizmus, melynek jellemzője egyfajta mérsékelt bensőségesség és az erős érzelmek (harag, agresszió, gyűlölet) el-

18 HALÍK, Tomás: *A gyóntató éjszakája*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2010. 201. Halík idéz egy tanulmányt, egy de Sade márki művéről szóló eszmefuttatást. „A szerző rámutat arra, hogy amikor a felvilágosodás során a vallás azonosult a „értelem és erkölcs” világával, a szentség, az a bizonyos mysterium tremendum et fascinans, ami előtt megtorpan az ész, két búvóhelyre menekült: az erőszak és a nemiség területére.” Ez a szemlélet talán segít megérteni, miért ez a két dolog áll a filmipar érdeklődésének homlokterében, miért olyan nagy az érdeklődés e témák szuggesztív képeire, mint ami kilépést jelenthet a mindennapi szűrkeségből és némi extázist biztosít az ésszerűség szférájának átlépésével.

19 PRUYSER, P. W.: *A Dynamic Psychology of Religion*, New York, Harper & Row, 1968. 139.

utasítása. „Ha az ember már megigazult, akkor üdvösségében egészen biztos lehet; de hamarosan rátalál a test gyarlóságára és a vele született bűnös, rossz szokásokra. Szíve mélyéből nem kíván mást, mint Istent, és az örök életet, és minden világi dolgot a szem és a test kéjvágyának tekint. A gőgös életet pedig szemétnak és ártalomnak tartja: de érzi, hogy az átöröklött bűn a testében mocorog, és mindenféle kételyeket és gonosz gondolatokat ébreszt benne, majd akaratának a gonosz ingerlését okozza, és azt is érzi, hogy a bűn hosszú és régi szokása miatt kívül még gyakran – így vagy úgy – szavaiban és tetteiben még elhamarkodottan cselekszik.”²⁰

Ebből a fajta érzelmi leszabályozottságból Klessmann szerint négy dolog következik: 1. A harag és az agresszió központi és igen erős érzelmek, lehasításuk, elnyomásuk elképzelhetetlen a teljes érzelmvilág sérülése nélkül. 2. Mivel a harag és az agresszió az énerő és az önérvényesítés fejlődésének fontos alkotórésze, ezért elnyomásukkal az énrre vonatkozó viszonyulásokat értékelik le és nyomják el: az énerőt, az önérvényesítést, a saját képességekre való büszkeséget stb. Az egészséges önértékelést kiönti az agresszió elfojtásának fürdővizével. Ennek következménye, hogy a különbségek, elhatárolódások azonnali harmónia-törekvéseket, szépítést és elkendőzést indítanak el. 3. A keresztyének között gyakran tapasztalható depresszió, bűntudat, önmaguk leértékelése, testi vagy lelki szenvedések türelmes és örömteli elviselése, mintegy a keresztyén erényesség megnyilvánulásaként, melyben az ember saját élete és boldogulása nem jelent semmit, csak a Krisztus követése és a gyülekezet épülése. 4. A harag és agresszió elfojtása mellett a keresztyének között igen sok a közvetett nézeteltérés, a csendes elkeseredett és krónikus ellenségeskedés, rosszindulat, hirtelen kitörések, villongások, illetve sok kapcsolat szakad meg, a gyülekezeteket sokan hagyják el szóltanul, mert inkább szakítanak, ahelyett hogy veszekednének.²¹ Ennyiben a keresztyének, ha közelebbről megnézzük őket, egyáltalán nem tűnnek békésebbnek, vagy szeretetteljesebbnek, mint a kortársaik.²²

A magas ideálok által meghatározott közeg, melyben érzelmeinket nem szabad közvetlenül kifejezni, megbetegítő közeg.²³ Így az egyház, melynek terá-

20 SCHMIDT, Martin – JANNASCH, Wilhelm: *Das Zeitalter des Pietismus*, Wuppertal, R. Brockhaus, 1988. (Klassiker des Protestantismus, 6), 86.

21 KLESSMANN, Michael: Harag és agresszió az egyházban, *Embortárs. Ökumenikus lelkigondozói és mentálhigiénés folyóirat* 3 (2005)/2, 103.

22 NIETZSCHE, Friedrich W.: *Emberi – túlságosan is emberi*, Szeged, Szukits Könyvkiadó, 2000. 914.

23 RUBIN, Theodore I.: *A dühös ember*, Budapest, Medicina Könyvkiadó, 1980. 24.

piás helynek kellene lennie, válhat megterhelő és veszélyeztetett közösséggé, ahol az érzelmek kevésbé azonosíthatók és a kapcsolatok meglehetősen fel-színesek.

Mivel az egyház spirituális igényekkel érkező, szeretetet adni és kapni vágyó emberek társasága, ezért sokkal erősebb a belső igény az el- és befogadottságra, mint más közösségekben. Az elfogadottságnak ez a mélyről fakadó vágya ellene hat olyan érzelmek (harag, düh, ellenvélemény, elégedetlenség) kifejezésének, amelyek miatt elveszíthetnénk szeretetre méltóságunkat,²⁴ egyben biztonságérzetünket, ezért hajlamosak vagyunk elnyomni azokat és inkább a „biztonságos” hallgatást választani, vagy olyan szavakat rakni egymás mellé, amik semmit sem jelentenek, csupán elrejtene.

„Ijedten figyelem a koporsóba zárt szavakat, az életből eltávozott beszédhullottakat, az abortált szavakat, melyeket a félelem miatt sohasem mondtak ki, s már nincs esélyük a születésre, a mások által diktált szavakat, a tollbamondás szónokait, a semmit mondó szövegeket, a főnöke arcát leső ünnepi szónokot, a mosolyogva felolvasott körleveleket, a szorongó beadványokat, a »mély tisztelettel« aláírt kérelmeket, az érthetetlen, durva felszólításokat: ijedten figyelem magunkat, hiszen szavainkból derül ki, hogy kik és mik vagyunk valójában, szavaink elárulják jellemünket.»²⁵

Beszélnünk kell. A saját szavainkat megelve, őszintén, egyszerűen. A hallgatás padozata alatt üszkösödő sebeinkről elsősorban Istennel kell beszélnünk. Megkérni, hogy szóljon hozzánk egy szót, amikor rajtunk szavak rontása van. Neki nem olyan rettenetesen nehéz elmondanunk, amit úgyis tud... Egymással nehezebb. Mert egymással is beszélnünk kell. Szózuhatagok mögé rejtett hallgatásunknál csak az a feszültség elviselhetetlenebb, amit ez az egyezményes némaság generál közöttünk.

De ha szólunk, a megfelelő szavakat kell megtalálnunk. Mert nincsen „csak szó”. Az a „csak szó”, emberi létünk termőtalaja.²⁶ A szavak hatalma realitás a vele sebzó és az általa megsebzett ember számára is. Általános tapasztalat, hogy *„élet és halál van a nyelv birtokában,”* lehet vele ölni és eleveníteni, megépíteni és lerombolni.

„Életünk, történetünk a földön talán nem is egyéb, mint Istenre vonatkozó szavaink kínos-keserves megváltoztatása, kicserélése”²⁷ – írja Pilinszky. De

24 SZABÓ Ildikó: *Agresszió, átok vagy áldás? Az agresszió helye és szerepe a keresztény közösségek életében*, Budapest, Wesley János Kiadó, 2005. 28.

25 ENZSÖL, Ellák: *Szeretet-hittan*, Budapest, Szent Gellért Kiadó, 2001. 56.

26 PILINSZKY János: *Szög és olaj*, Budapest, Vigília, 1982. 89.

27 Uo.

nem csak a róla, hanem a neki mondott szavaink is cserélődnek, miközben haragunk, elkeseredettségünk imádsággá szelídül. Sőt, egymáshoz intézett szavaink is cserélhetők; liftajtón, itt-ott megüzent fenyegetések, átkok, tűnjenek még oly hatékornak is, korántsem a legerősebb szavak. Az áldást mondók szép szavai hatalmas erővel szabadítják fel az emberben sikerülni akaró életet. Mert miközben összekapcsolják az áldás kiapadhatatlan forrásával, megnyitják azt minden jóra.

A „Z” generáció középiskolásainak világa és a Szentírás

„Nevelésünk célja, hogy a ránk bízottaknak segítsünk az önmagát kijelentő Istennel kapcsolatba kerülni.”¹ Ez azonban napjainkban talán nehezebb feladat, mint az elmúlt 25-30 évben bármikor. Míg a rendszerváltást követő években a vallástanárnak elsősorban a szocialista múltból fakadó előítéletekkel, az egyházzal kapcsolatos gyanakvással kellett megküzdeni, napjainkban egy új kihívással is szembe kell néznie. A digitális világban szocializálódó serdülők gyakran elkalandozó figyelmének megragadása egyre nehezebb feladatnak bizonyul. Általános tapasztalat, hogy a Z generáció monitorok előtt felnövő tagjainak többsége nemhogy Bibliát, de más könyvet sem nagyon olvas. A könnyebben és gyorsabban elérhető vizuális élmények sokkal vonzóbbak számukra, és a háttérbe szorul a hagyományos, papír alapú, lineáris olvasás. A sokféle csatornából érkező információ feldolgozása folyamatos figyelemmegosztást igényel, ez pedig alapvetően befolyásolja gondolkodásukat, világlátásukat.² Gyorsabbak, kreatívabbak, ugyanakkor felületesebbek, mint elődeik. Minél többretegű a bejövő ingermennyeiség, annál kevésbé képesek az egy területen való intenzív figyelemre. A bibliaolvasás pedig éppen ilyen koncentrált figyelmet igényel. Még a keresztyén közegben szocializálódó, ifjúsági bibliaórára járó fiatalok számára is komoly nehézséget jelent a rendszeres bibliaolvasás. A sokszor nehézkesnek tűnő archaikus szöveg, a negatív prekonceptiók mind elidegenítő hatásúak. Korábbi kutatások eredményei azt mutatják, hogy a Szentírás olvasásával kapcsolatos nehézségeik is közrejátszanak abban, hogy közülük sokan elégedetlenek önmagukkal, azzal a móddal, ahogyan a keresztyénségüket megélik.³ Ennek egyik magyaráza-

1 A gyermek világa és a Szentírás, in: BARCZA József – IFJ. FEKETE Károly (szerk.): „Krisztusért járva követségben...” : Tanulmányok Fekete Károly és Lenkeyné Semsey Klára professzorok tiszteletére, Debrecen, Debreceni Református Theológiai Akadémia, 1996. 166–176. (itt: 166).

2 SZÉKELY Levente: A multitasking generáció nyomában, *Kultúra és közösség* 8 (2017)/2, 29–41.

3 CAPTAIN, Philip A.: *The Effect of Positive Reinforcement on Comprehension. Attitudes,*

ta az lehet, hogy felnőttek által megfogalmazott elvárásokkal kell szembenézniük, amelynek úgy érzik, nem tudnak megfelelni. Ez pedig büntudatot, belső konfliktusokat eredményez bennük. A tanulási környezet valamint a Szentírás olvasásával kapcsolatos attitűdök tagadhatatlan változásai ellenére a Biblia továbbra is meghatározó fontosságú könyv a katechézisben. A hitre nevelés alapkönyve volt, és marad a 21. században is.⁴ Nagy kérdés azonban a vallástanár számára, hogyan tudja az online világban otthonosan mozgó, de a Bibliától idegenkedő serdülők és a Szentírás világa között tátongó szakadékot áthidalni. Hogyan tudja vonzóvá tenni, a tizenévesek érdeklődését felkeltő módon tanítani a Biblia történeteit?

Ami megváltozott, és ami nem

Bármennyire is sokat változott a tanulási környezet az utóbbi évtizedekben, az „okos eszközök” bármilyen sokasága is jelent meg a fiatalok életében, a serdülő alapvető életfeladata továbbra is saját, személyes identitásának megtalálása. Ezt pedig inkább megnehezíti, mintsem könnyebbé teszi az információs robbanás. Tizenéves korban kell leválni a szülőkről, beletanulni a felnőtt társadalmi és nemi szerepekbe, ekkor kell (kellene) elköteleződni valamely hivatás, értékrendszer, hitrendszer mellett. Az identitás kimerlése nem egyszerű feladat, és számos buktatója lehet.⁵ Bár Erikson kimondottan a pályaválasztással kapcsolatosan fogalmaz meg négy fázist a felnőtt identitás eléréséig tartó folyamatban, azt gondolom, hogy ezek a fázisok a középiskolás korosztály hitének formálódásával kapcsolatban is elkülöníthetők.

Egyik lehetőség a korai zárás. Gyakran fordul elő, hogy a serdülők identitáskrisz is nélkül, a szülőktől, környezettől látott mintákat mechanikusan követve hozzák meg Istennel, hittel, egyházzal kapcsolatos döntéseiket is. Válsághelyzetben azonban a másoktól átvett hit nem jelent valódi segítséget. A későbbi életszakaszok valamelyikében nagy valószínűséggel újra felszínre törnek, és válaszokat igényelnek a korábban át nem gondolt, fel nem tett kérdések. Azok a serdülők, akik éppen az identitáskrisz is t élik át, a moratórium időszakában vannak. Rájuk a hitbeli bizonytalanság jellemző, hiszen még nem foglaltak állást véglegesen. A döntéshez vezető úton mindenkinek

and Rate of Bible Reading in Adolescents, *Journal of Psychology and Theology* 3 (1975)/1, 49–55.

4 BODÓ, i. m.

5 Lásd: COLE, Michael – COLE, Sheila R.: *Fejlődéslektan*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 656–657.

végig kell menni. Ez néha rövidebb és gyorsabb, másoknál azonban hosszabb ideig tart. Természetes folyamat ez, amelyet segíteni lehet pozitív, megerősítő impulzusokkal, de siettetni nem. Sokan vannak azonban, akik nem is akarnak igazán elköteleződni, mert kényelmes számukra a különböző identitások váltogatása. Akkor beszélünk diffúz identitásról, ha az elköteleződés, az önálló identitás a későbbi évek során sem alakul ki. A diffúz identitás tehát azt jelenti, hogy a fiatal már megismert és kipróbált különböző identitásokat anélkül, hogy igazán elkötelezte volna önmagát valamelyik mellett. Külső tényezők is nehezíthetik a Krisztus követése mellett való döntést. Ilyenek például az interneten is olvasható ezoterikus tartalmak, amelyek népszerűek és könnyen elérhető a középiskolások számára is. A serdülők számára fontos igazodási pontnak számító véleményformáló, népszerű „médiaszemélyiségek” egyházzal kapcsolatos kritikus állásfoglalásai szintén elbizonytalanító hatásúak, ami szintén megnehezítheti a hitbeli elköteleződést. A felnőttek tekintélyének megkérdőjelezése azonban életkori sajátosság. Csak azért, mert a szülő, a vallástanár vagy a lelkész mondja, már nem fogadják el automatikusan a tanítást a kamaszok. Ez sem könnyíti meg a vallástanár feladatát. A hiteles személyes példa, a mai élet kérdéseivel viaskodó fiatalok döntését segítő bibliai példák azonban valódi vonzerőt jelenthetnek.

A hit fokozatairól szóló fowleri elmélet szerint a serdülők hite a szintetikus-konvencionális jelzőkkel írható le. Meggyőződéseik képlékenyek, elsősorban a számukra példaértékű, mintaadó tekintélyszemélyek, illetve csoportok állásfoglalásától függ. A kamaszok hajlamosak az általánosításra, a túlzó megfogalmazásokra. Az egyes hittartalmak nem állnak össze szerves egésszé gondolkodásukban. Jól illusztrálja ezt néhány 16-17 éves fiatal véleménye a világ keletkezésével kapcsolatban.⁶ *„Isten a világot szóval teremtette. Igaz, hogy ezt nehéz elhinni, de ez így van. Miután megteremtette a világot, teremtette az élőlényeket, és így tovább. Annyira saját véleményem nincs, mivel így tanították, és én így hiszem.”* Az egyházi tradíció elfogadása, a hittan órák, talán család közösen megélt hite képezi az alapját ennek az állásfoglalásnak. Ebből a mondatból önmagában nem állapítható meg, hogy elkötelezett, stabil identitású fiatal, vagy éppen a szülők hitére támaszkodó fiatal tollából származik. Ám másfajta tradíciók is erősek a tizenévesek körében: *„Szerintem nem Isten teremtette a világot. Évmilliók alatt alakult ki a Föld. Történt egy nagy robbanás, ami a közeteket széthordta mindenfelé. Ezek összeálltak évmilliók alatt. A vízben volt valami közet, amiből oxigén sugárzódott*

6 Szerinted hogyan keletkezett a világ? Ezt a kérdést egy debreceni középiskola 10-11. osztályos diákjai válaszolták meg 2018 októberében. Néhány jellegzetes feleletből idézek.

ki, így elindult a fejlődés.” Ez a narratíva az iskolában tanult, vagy otthon hallott természettudományos világmagyarázat tekintélyének elfogadásából táplálkozik. A serdülőkorban megjelenik az önálló gondolkodás igénye, a saját meggyőződés kialakításának vágya. Ez azonban nem egyszerű, és az önálló vélemény kialakítása meglehetősen hosszú folyamat eredménye. A bizonytalanság, a különböző gondolkodási rendszerek közti vívódás is megjelenik a korszakban: *„Nem tudom, mert én nem hiszek Istenben, hogy ő teremtette, se abban, amit mondanak, hogy ősrobbanás, mert ahhoz, hogy valami robbanjon, kell valami. A semmiből nem lehetett. Tehát nem tudom.”* Az identitáskrisis átélésének, a végleges személyes állásfoglalást megelőző fázis iskolapéldája lehetne ez a vallomás. A serdülők aktuális, hitbéli állásfoglalásaikat gyakran vetik össze korábbi életszakaszuk hittartalmaival: *„Én kiskoromban azt gondoltam, hogy Isten teremtette, de mára már egyszerűen nem tudom elképzelni ezt az egész folyamatot, és úgy gondolom, hogy a világűrben sok kis kő összeütközött, és így lett a nagy Föld. Kis részecskékből.”* A mai magyar középiskolások gondolkodására összességében nem gyakorol nagy hatást a bibliai szemléletmód. Erről árulkodnak az ifjúság körében végzett vallásszociológiai kutatások eredményei.⁷ Olyan korban élünk, amelyben a társadalom többsége számára homályba veszttek a bibliai történetek. Egyáltalán nem képezik részét a kortárs kultúra fő vonalának. Az egyház feladata az, hogy újra szolgálata középpontjába állítsa az újra és újra megismételt, Istenről és emberről egyaránt fontos dolgokat elbeszélő történeteket.⁸ Ez a feladat nagy kihívás elé állítja a középiskolásokkal foglalkozó vallástanárokat. Nem egyszerű bibliaismeretet tanítani olyan fiataloknak, akik többségükben kevéssé motiváltak, és gyakran nem rendelkeznek biztos alappal sem, amelyre építeni lehetne.

A bibliai történetek tanításának hangsúlyai a konstruktivista pedagógia szövegéből

A konstruktivista tanulásfelfogás szerint az új ismeretek nem mechanikusan adódnak hozzá egymáshoz, a tudás mindig a már kialakult kognitív sémákhoz kapcsolódik. *„Minden maradandó tudást a már meglévő és megértett ismeretek kontextusába ágyazzuk be. A kontextus nélkül bemutatott információ, illetve azon információ, amelyet a tanuló nem tud összekapcsol-*

7 Az Ifjúság 2016 kutatás gyorsjelentése szerint 2016-ra tovább folytatódott az egyházakhoz kötődő vallásosság visszaszorulása Magyarországon. A 2000-ben mért 10%-hoz képest már csak 6% sorolta be magát a „vallásos, az egyház tanítását követi” kategóriába.

8 JACOBSON, Rolf: We Are Our Stories: Narrative Dimension of Human Identity and its Implications for Christian Faith Formation, *Word and World* 34 (2014)/2, 123–130.

*ni saját tudásával, hamarosan feledésbe merül.*⁹ A tanulási folyamat fontos jellemzője az adaptivitás. A tanulókhoz való alkalmazkodás követelménye akkor teljesül, ha az új ismeretekkel életszerű, gyakorlatias, a diákok számára jól ismert szituációban találkoznak. A diákok csak azokat az információkat képesek beépíteni gondolkodásukba, amelyek kapcsolódnak korábbi, már megszerzett ismereteikhez. Ha ez a feltétel teljesül, akkor az új tudáselem a rendszer struktúrájának módosulását eredményezheti. Ha azonban hiányzik az előzetes tudás, akkor sokkal nehezebb kapcsolódási pontokat találni. Márpedig éppen ez a helyzet sok középiskolás hittanossal. Szekuláris környezetben szocializálódva a Biblia sokak számára csak egy könyv, amelynek nyelvezete régies, szövege érthetetlen. Aktuális tudásuk, világlátásuk alapján számos értelmezhetetlen, befogadhatatlan információt tartalmaz, ezért távol esik érdeklődésük centrumától. Ráadásul a kortársaik többsége szerint nem is érdemes túl sok időt, energiát fektetni a megismerésébe. Nem csoda, ha sokan gondolkodnak így, hiszen számukra nincs közvetlen kapcsolat a Szentírás történetei és személyes életük között. Hogyan tudjuk meggyőzni őket arról, hogy tévednek? Hogyan tudjuk megszólítani a képernyők, monitorok, kijelzők előtt szocializálódó fiatalokat?

Első lépés a megértést akadályozó előítéletekkel, tévképzetekkel való leszámolás. Az Őszövetség tanítása során erre elsőként az őstörténetekkel kapcsolatban nyílik lehetőség. A teremtetéstörténet tanításának meghatározó a jelentősége. Sok tizenévesnek a meggyőződése, hogy az őstörténetek tudománytalan mesék, a Szentírás pedig már ezért sem vehető komolyan napjainkban. Emiatt fontos az őstörténetekkel való alapos foglalkozás során leszámolni az előítéletekkel, melyek szerint „ez csak mese”. Bemutatni, hogy az őstörténetek alapvető hitvallása ma is érvényes képet adnak a világról, benne az emberről. Megértetni, hogy a bibliai teremtetéstörténet nem természettudományos leírása annak, ami történt, hanem egy ókori nép kultúráján keresztül megszólaló, de ma is érvényes hitvallás arról, hogy a világ Isten alkotása. Nem a teremtés módja, hanem annak célja, értelme a meghatározó üzenete a történetnek. Ennek megértetése nem egyszerű feladat, hiszen mélyen gyökerező meggyőződések akadályozzák azt. A gondolkodási sémák megváltoztatása csak dialogikus kapcsolatban valósulhat meg. A diákok sokszor csak elsajátítandó tananyagot látnak a bibliai szövegekben, miközben elsősorban segítségre van szükségük az életben való eligazodáshoz. Nem ve-

9 BÁRDOSSY Ildikó – DUDÁS Margit – PETHŐNÉ NAGY Csilla – PRISKINNÉ RIZNER Erika: *A kritikai gondolkodás fejlesztése. Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei*, Pécs-Budapest, Pécsi Tudományegyetem, 2002. 173.

szik észre, hogy éppen ezt a segítséget kínálja a Szentírás a vallástanár közvetítésével. A segítség elfogadásához azonban bizalomra van szükség. A bizalom pedig csak akkor épül ki, ha a vallástanár komolyan veszi tanítványai eltérő, talán néha provokatív gondolataikat is, és partnerként tekint rájuk. Sok hittanos érkezik nem keresztyén családból, és nekik gyülekezeti háttér sem segíti tájékozódásukat. Természetes, hogy másfajta nézeteket hangoztatnak. Fontos, hogy bátran, a letorkolás, megszégyenítés veszélye nélkül elmondhassák, mit gondolnak a világról. A dialogikus kapcsolat azonban sajnos egyáltalán nem magától értetődő a zömmel tekintélyelvű magyar iskolák világában. Pedig alapvető fontosságú. A fiatalok meghatározó szükséglete, hogy partnerként kezeljék őket mindenhol, családban és iskolában egyaránt. Enélkül nem alakul ki a kognitív ismeretek visszamondását meghaladó tanulást lehetővé tevő bizalmi kapcsolat. Az eredményes vallástanár tehát nem elsősorban az információk forrása, hanem sokkal inkább segítő vezető, facilitátor.

A kognitív pszichológia az emberi megismerés egészét konstrukciós folyamatnak látja, mely során az egyén nem csupán elsajátítja, „megszerzi” a tudást, hanem felépít egy olyan struktúrát, amely viszonylag állandó, és amely segítségével tájékozódni képes a világban. A kognitív pszichológiának az a felismerés az elméleti kiindulópontja, hogy nem közvetlenül a „valósággal”, hanem annak értelmezési folyamatokon átesett észleleteivel kerülünk kapcsolatba. A vallástanítás gyakorlata számára az következik ebből, hogy az óra tervezésekor szükséges az aktuális, már korábban megkonstruált előzetes tudás és a bibliai történetek közötti kapcsolódási pontok megtalálása. Ez úgy lehetséges, hogy a bibliai történetekben megkeressük azokat a tartalmakat, amelyek a fiatalok számára is ismerősek. Közös emberi tapasztalatok történeteit, amelyekre olyan sok példa van a Szentírásban is. Ilyen mintázatok, forgatókönyvek többek között a keresés, kaland, vetélkedés, szerelem, megkísértés, bosszú, megmentés, felfedezés történetei.¹⁰ Ábrahám elindult Isten szavára, és engedelmes volt. Isten pedig szövetséget kötött vele. Az engedelmesség látszólag idegenül cseng, a szabadságukra féltőn vigyázó kamaszok fülében. A szövetség fogalmát pedig nem is igazán használja mai magyar köznyelv. De tizenéves korára már mindenkinek sok élménye van arról, hogy mit jelent engedelmeskedni egy felsőbb pozícióban lévő embernek a családban, vagy éppen az iskolában, edzésen. Ha arról kezdeményezünk beszélgetést velük, hogy kinek és milyen körülmények között érdemes engedelmeskedniük, arról, hogy valóban ellentétes-e egymással az engedelmesség és a

10 SIBA Balázs – SIBA ROHN Hilda: *Élettérkép*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2013. 38.

szabadság vágya, vagy milyen haszna lehet az engedelmességnek számukra, akkor nemcsak segítettük a történetre való ráhangolódást, hanem előzetes tudásukat is mozgósítva megkönnyítettük a jelentésteremtés folyamatát is. Igaz, hogy a szövetség kifejezést nem használják a fiatalok a mindennapokban, de arról mindenkinek vannak tapasztalata, hogy mit jelent, ha valaki szövetségese a másiknak. Azt, hogy számíthat rá, bízhat segítségében. Éppen ezt jelenti Ábrahám számára is az a szövetség, melyet Isten kötött vele. Káin és Ábel, vagy éppen Jakab és János Jézushoz intézett kérésében a vetélkedés, versengés példájával találkozhatnak.

Minden emberi tapasztalat időhöz kötött, és egy korábbi tapasztalatra épül. Ezeket a tapasztalatokat történetekben tároljuk. Történeteink legtöbbször önmagunkról szólnak, sőt történeteink mi magunk vagyunk.¹¹ A saját élettörténet tapasztalatai és a bibliai történetek párhuzamos motívumai kölcsönösen segítenek értelmezni egymást. A saját tapasztalatok segítenek megérteni a bibliai történetet, ezzel párhuzamosan a bibliai történet forгатókönyvének sémáját észrevétlenül is átvéve saját életünk eseményeinek megértéséhez is segítséget kapunk.¹² A digitális világban szocializálódó kamaszok számára a megszerzett ismeretek gyakorlatban való alkalmazhatósága fontosabb, mint a pusztá tények, adatok lexikális tudása. Ha sikerül bemutatnia, hogy a Szentírás éppen ilyen gyakorlati útmutatást adó, az életben jól használható, a világban való eligazodást segítő iránytű napjainkban is, akkor nagyobb figyelemmel fordulnak a Biblia felé. A szemléletesség, az élményszerű tanulás vonzza a diákokat, és ennek hatására eredményesebb is lesz a tanulási tevékenység. Fontos, hogy a vallástanár mindig a nagyobb tanulói aktivitásra építő módszereket részesítse előnyben. Természetesen a módszerek megválasztásakor figyelembe kell venni a tanulók életkori sajátosságait, kognitív, érzelmi és szociális érettségének szintjét. Az érthetőség követelménye egyszerre jelentkezik a stílus, nyelvezet, tanítási módszerek megválasztásában, valamint abban, hogy a vallástanárnak alkalmazkodnia kell a tanulók előzetes témával kapcsolatos ismereteihez. A csoport tagjainak háttérismerete, érdeklődése valószínűleg jelentősen eltérő, ezért van szükség a csoporton belüli differenciálásra a mindenki számára optimális fejlődéshez. A megszerzett tudás tartósságát a kiszámíthatóság, a rendszeresség, a tevékenységek megszokott rendjének ismétlődése biztosítja.

11 JACOBSON, i. m.

12 SIBA–SIBA ROHN: i. m., 40–41.

Összefoglalás

A Magyarországi Református Egyház hit-és erkölcsstan középiskolai kerettanterve szerint a református hit-és erkölcsstan tanításának alapvető célja „*a tanítvánnyá tétel, azaz a tanítványi létre való nevelés, a tanítványi lét megélésének segítése és áldásközlés.*”¹³ Ennek alapján az Ószövetség alapmodul tanítása során a legfontosabb „*a Szentháromság Isten egyéneket és népeket megszólító akaratának, egyéni életvalóságát meglátó szeretetének bemutatása.*”¹⁴ Az egyes történetek, összefüggések, alapvető kortörténeti és bevezetési ismeretek ennek a célnak az elérését kell, hogy szolgálják. Az Újszövetség alapmodul meghatározó célkitűzése „*Jézus Krisztus megváltói munkájának – mint a keresztyén hit alapjának – tanulók számára érthető, életszerű és vonzó bemutatása.*”¹⁵ A vallástanár részéről ez tudatos tervezést, a diákok világának ismeretét, empátiát, világos célmeghatározást és nagyfokú rugalmasságot feltételez.

A diákok mindennapi tapasztalatai és a Szentírás világa közötti kapcsolat megteremtésének szép és találó metaforája a hídépítés. A híd egyik alappillére esetünkben a tizenévesek életvalósága, ahonnan elindulunk, másik alappillére a Szentírás világa, ahová megérkezünk. A két külön világ között csak dialogikus módszerekkel teremthető meg a kapcsolat a középiskolások számára, pusztán a tanári előadás, a „leadott” és visszakérdezett ismeretek sokasága ezt önmagában nem teremti meg. Nagy a veszélye annak, hogy hídépítés helyett csak információközlés terepe lesz a hittan óra. Bodó Sára már 1996-ben felhívta erre a figyelmet: „*Bibliai történetek helyett olykor bibliai történelmet tanítunk.*”¹⁶ Pedig a bibliai történet sokkal több lehetőséget rejt magában, mint a pusztán információközlés. Felkínálja a helyzettel, a szereplőkkel való azonosulás lehetőségét az olvasó számára, hiszen általános emberi tapasztalatokra ismerhetünk rá a történeten keresztül. A Szentírás történetei abban segítenek bennünket, fiatalabbakat és idősebbeket egyaránt, hogy általuk megértsük önmagunkat, felismerjük helyünket, feladatunkat a világban. Ezt úgy érik el, hogy rajtuk keresztül az önmagát kijelentő Istennel kerülünk kapcsolatba. Ezért a hívő ember számára a bibliai történet nem egyszerűen a távoli múltból szólal meg alig hallhatóan, hanem hat a minden-

13 JAKAB-SZÁSZI Andrea (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház hit-és erkölcsstan kerettanterve. 2. kötet: 9-12/13. évfolyam*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 2012. (Könyvek a magyar református nevelésről, 5), 13.

14 I. m., 41.

15 I. m., 50.

16 BODÓ, i. m., 169.

kori jelenben is. Gondolkodást, életet formáló ereje van. Ha ezt felismeri a példaképek, követhető eszmények után kutató serdülő, akkor már nem unalmas, régi és nehezen érthető történeteket talál a Szentírás lapjain, hanem az emberi élet nagy kalandjára szóló meghívást a szerető és gondviselő Istentől.

Az érintés érzelmeket közvetítő szerepe

A méhen belüli létezésünkől kezdve az életünk végén megjelenő búcsúzásig végigkíséri életünket a bőr stimulációjának szükséglete, a kontaktusteremtés iránti vágy, a különböző érintések. Ezeknek az érintéseknek minden életkorban, élethelyzetben más a jelentése, jelentősége. Fizikai, biológiai szinten a test növekedésében, kifejezetten az idegrendszer fejlődésében, a születés után a különböző szervrendszerek beindításában, a hőmérséklet-szabályozásban, az immunrendszer működésében nélkülözhetetlen. Hatással van olyan pszichés funkcióinkra, mint a valóságképünk, a taktilis tapasztalatok mentén alakuló képességeink, az én és a másik elkülönítésének képessége, az identitás alakulása, kialakítása. Nélkülözhetetlenek a társas-szociális vonatkozásai is, az érintés nagyon erőteljes jelzése a szeretetnek, vigasztalásnak, biztatásnak, büntetésnek, bizalomnak, engesztelésnek, kapcsolattartásnak, önmagunk és a másik megér(in)tésének. Az érintés fontos szerepet játszik a közeli kapcsolatok kialakulásában és fenntartásában. És nem hagyhatjuk ki a felsorolásból a transzcendens funkcióit sem, hiszen mindennapi életünk része az ima, a gyógyító kezelések.¹ Eme gazdag világból az érintés érzelm-közvetítő szerepét szeretnénk fókuszba emelni, és a terjedelmi korlátok miatt ebből részleteket kiemelve annak jelentőségére rávilágítani.

Az érintés érzelmközvetítő szerepe gyerekkorban

Az érintés a legkorábban használt kommunikációs eszközeink egyike. A haptonómia szerint a magzattal négy hónapos korától lehet kapcsolatot létesíteni a hasfal érintésén keresztül. Ha az anya a pocakjára helyezi a kezét,

1 MONTAGU, Ashley: *Touching: The human significance of the skin*, New York, Columbia University Press, 1986., DAVIS, Phyllis K.: *The power of touch*, Carlsbad, CA, Hay House, 1999., FIELD, Tiffany: *Touch for socioemotional and physical well-being. A review, Developmental review* 30 (2010)/4, 367–383., FIELD, Tiffany M. (Ed.): *Touch in early development*, New York, NY, Psychology Press, 2014., NYITRAI Erika: *Az érintés hatalma*, Budapest, Kulcslyuk Kiadó, 2011.

kisbabája erre helyváltoztatással válaszol, illetve néhány mozdulattal jelzi azt is, hogy elégedett vagy méltatlankodik amiatt, hogy megzavarták.² Érintésen keresztül olyan kölcsönös kapcsolatot alakíthatnak ki egymás között, melyben a gyerek affektív (érzelmi-indulati) megerősítést kap szüleitől, és melyben ő maga is képes affektív válaszokat adni. A meghittség, biztonságérzet, gyengédség, bizalom, elfogadottság, elismertség érzései alapozódhatnak meg itt. Vizsgálatok szerint a várandósság előrehaladásával az ilyen interakciók száma nő, és az anya részéről kiegészül a beszéddel, mentális beszéddel, énekkel stb.³ Érzékelve, értelmezve kisbabád viselkedését és azt visszatükrözve neki, segítheted gyermeked fejlődését, énjének alakulását. Ő pedig szelektíven reagál érintésedre, belső beszédedre, sőt vele kapcsolatos gondolataidra is. Hamarosan saját interakció készlettel bír.⁴ Az apa is kapcsolatba tud így lépni a kisbabával.⁵

Vizsgálatok támasztják alá, hogy a haptonómiás kontaktusban részesült magzatok csecsemőként kedvelik az emberi kontaktusokat, kapcsolódni, részt venni akarnak ezekben, szemben az ilyen élményekben nem részesült társaikkal. Ennek hiányában unatkoznak, lassan visszahúzódnak, valódi lehetőségei alatt tengetik napjaikat.⁶ A mamákra is jó hatással van ez a korai kommunikáció. Kevesebbet aggódnak, hiszen értik a kisbabájukat, tudnak reagálni hogyléteire, jelzéseire.

Az újszülöttnak, kikerülve az őt körülölelő méh biztonságos közegéből, egészen hasonló környezetre van szüksége az optimális fejlődéséhez. Kárpótlásul az anyaméh simogató melegének elvesztéséért, anyaméh-utánérzéseket kell számára biztosítani. A csecsemő korai kinesztetikus elégedettségek legtöbbjét ki kell szolgálnia a környezetének – ölelni kell, ringatni, melegen tartani stb.⁷

2 VELDMAN, Frans: Einführung in die Haptonomie, 1995., idézi DOLTO-TOLITCH, Catherine: Pre- és posztnatalis haptonómiás kommunikáció, érzelmi biztonság és fejlődés, in: HIDAS György (szerk.): *A megtermékenyítéstől a társadalomig, Az ember, a kultúra és a társadalom prenatalis dimenziói*, Budapest, Dinasztia Kiadó, 1997. 81–93.

3 GOLANSKA, Z.: Forms of prenatal interaction, 1992. idézi HIDAS, *A megtermékenyüléstől a társadalomig...*, i. m.

4 PIONTELLI, Alessandra: *A magzattól a gyermekig, Magzatmegfigyelési és pszichoanalitikus tanulmány*, Oriold és Társai Kiadó, Budapest, 2010.

5 DOLTO-TOLITCH, i. m.

6 Uo.

7 SEARS, William – SEARS, Martha: *The attachment parenting book. A commonsense guide to understanding and nurturing your baby*. Boston, Little, Brown and Company, 2001

A kisbaba ölben tartása talán legfontosabb módja annak, ahogy ki tudjuk mutatni felé a szeretetünket. Ő pedig pontosan megérzi, hogy ki tudja biztonságban, szeretetben tartani, és ki nem, és jelzi is, sírni kezd.⁸

A ringatás – számos funkciója mellett – fenntartja a kapcsolódás élményét is. Egy olyan baba, akit ringatnak, különösen tudja, hogy nincs egyedül. A harmadik hónaptól a baba szándékosan odasimul anyja testéhez, az anya testtartásához igazítja mozdulatait, testtartását. Célzottan kapaszkodik is, most már ereje is van hozzá.⁹

Mikor felvesszük a babát, sokszor paskoljuk is. Ez a gyengéd hátba veregetés sokszor látszólag csak szoptatás utáni büfiztetés címszó alatt zajlik. Ha alaposabban megfigyeljük a kismamákat, azt tapasztaljuk, hogy egyéb alkalmakkor is használják. Sőt, lassan ringatják, és még duruzsolnak is a babának. Ez a viselkedés-együttes a felnőttkori vigasztalásokban él tovább.¹⁰

A hordozás az ölelés különleges formája. Az anya is és a gyerek is erre az életmódra vannak „tervezve”. Az embercsecsemő is ösztönösen a hordozva levésre törekedne. Az úgynevezett primitív kultúrákban az asszonyok egész nap hordozzák, éjszaka pedig maguk mellett altatják utódaikat. Testük állandó párbeszédet folytat a gyermekével. Napi teendői közepette, míg egyik helyről a másikra megy, a kicsi vele zötykölődik. Mikor lehajol vele, csemetéje is megérzi, mi a gravitáció. Munka közben érzi a mama megfeszülő, elernyedő izmait, az izzadtságcseppeket, hogy anyja milyen oldottan vagy feszengve kommunikál másokkal, megtapasztalja a nevetés keltette rázkódást, vagyis a külvilág jeleit közvetlenül tanulja, hogy mikor eljön az ideje, egyedül lépjen be az érzelmek világába.¹¹ Az emberiség kétharmada ma is hordoz.¹² Szerencsére sok mai nyugati nő is növeli a számukat.

A korai érintésélményeknek fontos szerepe van a kötődés milyenségének alakulásában. A megfigyelések szerint azok a kisbabák, akikkel a mamájuk „gyengéden bánt”, gyengéden, határozottan, ugyanakkor óvatosan tartották csecsemőiket, a későbbiekben a biztonságos kötődési típushoz tartozó viselkedéseket mutattak. Azok, akiket a korai hónapokban hirtelen és beavatkozóan vettek fel, nagyobb valószínűséggel kerültek az elkerülő típusba. Az ambivalensen kötődőknél megfigyelt jellegzetesség pedig abban érhető

8 WINNICOT, Donald W.: *Játás és valóság*, Budapest, Animula Kiadó, 1999.

9 SEARS–SEARS, i. m.

10 MONTAGUE, i. m.

11 LIEDLOFF, Jean: *The continuum concept*. London, Penguin Books, 1986.

12 DIAMOND, Jared: *A világ tegnapi, Mit tanulhatunk a régi társadalmaktól?* Budapest, Typotex Elektronikus Kiadó, 2012.

tetten a megfigyelések szerint, hogy ezek az anyukák, bár nem utasítják el a testi kontaktust, azt rutinszerűen – a kisbaba etetése, fürdetése végett – alkalmazzák, kevésbé a köztük levő gyengédség kifejezésére. Újabb vizsgálatok szerint, míg az anya-gyerek közti testi kontaktus négy hónapos korban megfigyelt mintázata egyértelműen bejósolta a hét hónapos gyerek kötődési viselkedését játék és stressz helyzetben, addig a társas kontaktus (vagyis itt az érintéses viselkedés mellett a szemkontaktust, a verbális viselkedést is figyelték) csak a játék helyzetben mutatott kötődésre hatott, a stresszhelyzetre nem. A gyerek fejlődésével változik, hogy az interakciók során milyen szerephez jut az érintés, a beszéd, a látás. Mire hét hónapos lesz, biztonsága kevésbé függ a testi közelségtől.¹³

A biztonságosan kötődő gyerek azt tanulta meg, hogy más emberek elérhetőek, a jelzéseire válaszolnak. Negatív érzései is biztonsággal kifejezhetőek. A gondozó mindig rendelkezésére áll, ha megnyugtatóra van szüksége. A közeli kapcsolatok tartósak. A közeli világ jóindulatú és megbízható. És biztos tudja, ő maga egy jelentős személy. Az elkerülő viselkedésű gyerek tapasztalata az, hogy a többi ember nem elérhető, biztonságosabb, ha nem keresi őket, tulajdonképpen nincs szüksége másokra (1 éves!). Ez a gyerek azt tanulja meg, hogy nem érdemes kommunikálni az érzelmeket, mivel korai tapasztalatai alapján a gondozó vagy elutasítja, vagy beavatkozó módon szabályozza azokat a helyzeteket, mikor neki megnyugtatóra lenne szüksége. Nem érdemes nagyon igénybe venni a szülőket (van tehát kötődés, csak nem nagyon fejezhető ki), nehogy amikor valóban szükség van rájuk, akkor ne férjen hozzájuk. Mivel a világ számára közömbös, vagy akár ellenséges hely, ahol annyira nem érdemes megbízni másokban, felnőttként a tartós és kölcsönös kapcsolatokat kerülni fogja. Az ambivalens kötődésű gyerek számára a többi ember megbízhatatlan. Ha az áhított dolgot szeretné megkapni, lehetőleg jó hangosan és állandóan jelezni kell a szükségleteit, mert egyébként nem figyelnek rá. Csúcsra járhatja a kötődési viselkedést, akkor is a kötődés jeleit mutatja, amikor nincs veszély. Sírós, csüng a szülein. Azzal, hogy a szülő beadja a derekát, megerősíti a gyereken, hogy gyámoltalanságát, függőségét kifejező viselkedése célravezető. Ő pedig a végsőkéig túlbiztosít a nem mindig elérhető szülővel szemben. A dezorganizált csoportba sorolt gyere-

13 AINSWORTH, Mary D. Salter: Object relations, dependency, and attachment. A theoretical review of the infant-mother relationship, *Child development* 40 (1969)/4, 969–1025. HÁMORI Eszter: *A kötődésmélethez perspektívái. A klasszikusoktól napjainkig*, Budapest, Animula Kiadó, 2015.

kek pedig állandó készenlétben élnek, hiszen a többiek veszélyesek; folyton mindent kontrollálni szeretnének; és közben értéktelennek érzik magukat.¹⁴

Hogy képesek legyünk bármilyen érzést tolerálni, akár elfogadni, tudnunk kell, azok mikor kezdenek elárasztani bennünket, és azt is, hogy lesz mód a megszüntetésükre. A biztonságosan kötődő gyerek ezért érzéseire és mások érzéseire úgy tekint mint értékes útmutatásokra, melyek segítik a másokkal való kapcsolat fenntartását. Akár a harag és az agresszió intenzív és nehéz érzései is kezelhetők. Megtanul várakozni, gondolkozni, ahelyett, hogy impulzív módon cselekedne. A gyerekek e legkorábbi időszakból képesek mind a saját, mind a körülöttük levők érzelmi állapotaira figyelni. Míg azok a gyerekek, akik bizonytalan kötődésűek, képtelenek tolerálni az érzéseiket, reflektálni sem tudnak rájuk, ezért érzések jelentkezésekor túlságosan hamar behúzzák az érzelmi fékjeiket, így nem kell tudatosítaniuk olyan érzéseket, amelyeket nem tudnának kezelni. Nem férnek hozzá a saját állapotaikra vonatkozó információkhoz. Sajnos másokéhoz sem. Így nem képesek sem maguk, sem mások érzelmeire, szükségleteire reagálni, érzelmi információkat cserélni. Így sérül a kapcsolatok fenntartására való képességük.¹⁵

Az érintésről való leszoktatás évei

Gyermekeink növekedésével a közvetlen testi közelséget távirányított intimitások (egészítik ki) váltják fel. Megjelennek a nagy hatótávolságú ölelések, az összebújás összemosolygás, összenevetés lesz. Előtérbe kerül a látás, az arckifejezések. Ha jól simogattuk, a megfelelő idegrendszeri területek elég érettek ehhez. A közvetlen testi kontaktus megmarad, fennmarad a fájdalom, félelem, megrázkódtatás esetére, de egyéb helyzetekben a teljes testet átölelő dédelgetés egyre inkább csak alkotóelemeiben s nem egészében fejeződik ki. Ilyen összezsugorodott ölelés az átkarolás, a vállra helyezett kéz, a fejpaskolás, a kézszorítás.¹⁶

Jól megfigyelhetők az érintésről való leszokás „lépései”, „területei”. Elzárják az érintés legfőbb szervét, az érzékeny bőrünket. Ruhákba burkolva alig marad szabad terület a bőr-bőr kontaktusnak. A cipő viselésével lemondunk tapintó, érzékelő szervünk másik feléről, a talp érzékeny bőréről, a vele való tájékozódásról. Megvakított lábbal járunk kelünk a világban. Korlátozzuk

14 AINSWORTH, i. m.

15 GERHARDT, Sue: *A szükséges szeretet. Az affektusok hatása a kisgyerek agyfejlődésére*, Budapest, Oriold és Társa Kiadó, (Lélekben otthon könyvek), 2009.

16 MORRIS, Desmond: *Bensőséges kötelékek*, Budapest, Háttér Kiadó, 2003.

magunkat a kézzel való érintésben is, mindenféle eszközöket fejlesztünk ki érzékeny, „mindenre-alkalmas-célszerszám” kezünk használata helyett. Igen hamar megtanítanak kanállal enni, fapálcikával tartja kitátott szánkban a doktor néni kíváncsiskodó nyelvünket, miközben piros torkunkat vizsgálja, kesztyűs kézzel bánik velünk, néha még a fenékre csapás is fakanállal történik... Simogató kezeinket simogató tárgyaink, tárgykultúránk váltja fel. Szó szerint is, gondolj csak az otthoni masszírozó kézi készülékekre.¹⁷

Már nem érintünk mindenhol, mindenkor, ahogy érzelmeink megkívánák, beköltöznek a tabuk az életünkbe.¹⁸

Mi marad meg felnőttkorunkra ebből a gazdag érzelmkifejező világból?

Az érzelmek kifejezése érintésen keresztül felnőtt korban

Kezdetben a kutatók úgy vélték, hogy az érintés az érzelmek élvezeti értékét közvetíti (függetlenül attól, hogy az pozitív vagy negatív).¹⁹ Az érintésről úgy gondolták, hogy csak erősíti a mimikából és a hangszínből származó érzelmi megnyilvánulásokat.²⁰ De képesek vagyunk-e azonosítani érzéseket pusztán abból, ahogy megérintenek bennünket (még ha nem is láthatjuk)?

Hertenstein és munkatársai (2006) kísérleti laborba vonultak, hogy e kérdést megvizsgálják.²¹ Kísérleti személyeiket egy válaszfal két oldalára ültették, így azok nem láthatták egymást és nem is beszélhettek egymással. Azonban elérhették egymást a válaszfalon kialakított lyukon keresztül. Az egymásnak idegen személyek egyikét (kódoló) arra kérték, hogy érintse meg a másik (dekódoló) átdugott alkarját, olyan módon, hogy az általuk megadott érzelem valamelyikét érintéssel, érintésen keresztül közvetítse. Minden egyes érintés után a megérintettnek választania kellett, hogy a kapott érintés vajon milyen érzést közvetített. Az eredmények azt mutatták, hogy a résztvevők a megadott 12 érzelem közül a dühöt, a félelmet, az undort, a szeretetet, a hálát és a szimpátiát 48–83% pontossággal ismerték fel. Viszont a boldogság, a meglepettség, a szomorúság, a csalódottság, az irigység és a büszkeség taktilis kifejezését nem, illetve ennél jóval kisebb arányban tudták azonosí-

17 Uo.

18 DAVIS, i. m.

19 PL. JONES, Stanley E. – YARBROUGH, A. Elaine: A naturalistic study of the meanings of touch, *Communications Monographs* 52 (1985)/1, 19–56.

20 PL. KNAPP, Mark L. – HALL, Judith A. – HORGAN, Terrence G.: *Nonverbal communication in Human Interaction*, Boston, MA, Cengage Learning, 2013.

21 HERTENSTEIN, Matthew J. – KELTNER, Dacher – APP, Betsy – BULLEIT, Brittany A. – JASKOLKA, Ariane R.: Touch communicates distinct emotions, *Emotion* 6 (2006)/3, 528.

tani. Ez nagyon hasonló a más csatornákon – pl. arckifejezés, hang – érkező érzelmek azonosításának pontosságához (külön-külön).²² Azt nem kutatták, hogy hol csúszott el az üzenet. Azt azonban igen, hogy milyen „érintési viselkedést” – simogatás, csipkedés, dörzsölés, csavarás, csiklandozás stb. – alkalmaztak a résztvevők az egyes érzelmek kifejezése esetében. Azt találták pl., hogy a szimpátia a simogatással és a megpaskolással, a düh az ütéssel és szorítással, az undor egy eltaszító/ellökő mozdulattal, a félelem pedig a reszketéssel „kommunikálódott” a vizsgálatban résztvevőknél.

Hertenstein és munkatársai (2009) még mindig laborhelyzetben, de természetesebb körülményeket teremtve folytatott le egy hasonló vizsgálatot.²³ Nyolc, érzelmet kifejező szót mutattak az érintő (kódoló) személynek egy papírlapon random sorrendben. Azt kérték tőle, hogy gondolkozzon el, hogyan kommunikálná az adott érzelmet, majd lépjen kapcsolatba a dekódoló testével bármilyen olyan érintést használva, amit helyénvalónak érez (arra kérték, hogy csak illő/helyénvaló helyen érintsék meg az érintést fogadó testét). Minden taktilis megnyilatkozás után a dekódoló kapott egy lapot, amin kényszerválasztásos alapon be kellett jelölnie, mely érzelmet fejezte ki felé a másik. Eredményeik szerint a düh, a félelem, a boldogság, a szomorúság, az undor, a szeretet, a hála és a szimpátia érintésen keresztül kifejezését 50–70%-os pontossággal tudták felismerni a résztvevők, ami hasonló az érzelmek mimikával és hanggal való kifejezése, felismerése kutatásainak pontossági arányaival.²⁴ Minden taktilis megnyilatkozást videón rögzítettek. Ennek elemzése lehetővé tette az egyes érzelmekhez kapcsolódó specifikus érintési viselkedések azonosítását (most már nem csak az alkart, de az egész testet figyelembe véve). Például a dühöt a másik fogásával, szorításával és kontaktus nélküli mozgással; míg a szimpátiát a másik fogásával, simogatással és dörzsöléssel fejezték ki a vizsgálati személyek. Azt is megfigyelték, hogy a nők és a férfiak eltérő módon fejezték ki a különböző érzelmeiket.

Hertenstein és Keltner (2011) ez utóbbi jelenség pontosabb feltérképezésére tett kísérletet.²⁵ Csak három érzelmet vettek górcső alá. Azt találták, hogy a résztvevők a szimpátiát csak akkor kommunikálták pontosan a karon való érintéssel, ha a diádban minimum egy nő van; a csak férfidiádok

22 Pl. ELFENBEIN, Hillary Anger – AMBady, Nalini: On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis, *Psychological bulletin* 128 (2002)/2, 203.

23 HERTENSTEIN, Matthew J. – HOLMES, Rachel – McCULLOUGH, Margaret – KELTNER, Dacher: The communication of emotion via touch, *Emotion* 9 (2009)/4, 566.

24 ELFENBEIN – AMBady, i. m.

25 HERTENSTEIN, Matthew J. – KELTNER, Dacher: Gender and the communication of emotion via touch, *Sex roles* 64 (2011)/1-2, 70–80.

a szimpátiát a véletlennél kisebb valószínűséggel kommunikálták helyesen. A dühöt ezzel szemben a vizsgálatban résztvevők akkor kommunikálták pontosan, ha a diádban legalább egy tag férfi volt; a csak nőkből álló diádok a dühöt a véletlennél kisebb valószínűséggel kommunikálták pontosan. Érdekes, hogy a legpontosabbak azok a diádok voltak, amelyekben csak férfiak voltak. Végül csak azok a diádok kommunikáltak a véletlennél nagyobb valószínűséggel boldogságot, amelyek csak nőkből álltak.

A fenti eredmények egymásnak idegen személyek laboratóriumi vizsgálatából származó adatok. Más vizsgálatok az érintés párkapcsolaton belüli szerepére voltak kíváncsiak, és inkább önkítöltős kérdőívekkel dolgoztak (vagyis inkább attitűdöt mértek).

A felnőttkori kapcsolatokon belüli érintésekre vonatkozó kutatások túlnyomó része az érintést mint az elkötelezettség egyik mutatóját vizsgálta, a nembeli és a korbeli eltéréseket keresve,²⁶ illetve az érintés elkerülés egyedi szintje szempontjából fókuszáltak az érintésre. Két dimenzió mentén vizsgáldták: az egyazon nemhez tartozó személyek érintésének kerülése (pl. „problémásnak tartom, ha egy saját nembeli ember megérint”), és a más nembeliek megérintésének kerülése (pl. „vulgárisnak tartom, ha a másik nemhez tartozók megérintenek”).²⁷

Mások az elkerülés mellett más szempontokat is figyelembe vettek. Az eddigi elkészült legátfogóbb mérőeszköz a párkapcsolaton belüli érintések jelentésének vizsgálatára Brennan, Wu és Loev (1998) ún. hét érintés skálája.²⁸ A kérdőív méri az érintés mennyiségével való elégedettséget; feltérképezi, hogy az érintést az adott személy mennyire használja gyengéd érzelmek kifejezésére és az érzelmi közelség megteremtésére; rákérdez az érintésnek,

26 PL. NGUYEN, Tuan – HESLIN, Richard, – NGUYEN, Michele L.: The meanings of touch: Sex differences, *Journal of Communication* 25 (1975)/3, 92–103., GULLEDGE, Andrew K. – GULLEDGE, Michelle H. – STAHMANN, Robert F.: Romantic physical affection types and relationship satisfaction. *The American Journal of Family Therapy* 31 (2003)/4, 233–242.

27 ANDERSEN, J. F. – ANDERSEN, P. A., – LUSTIG, M. W. Opposite sex touch avoidance. A national replication and extension, *Journal of Nonverbal Behavior* 11 (1987)/2, 89–109., CRAWFORD, C. B.: Effects of sex and sex roles on avoidance of same-and opposite-sex touch, *Perceptual and Motor Skills* 79 (1994)/1, 107–112., GUERRERO, Laura K. – ANDERSEN, Peter A.: Jealousy experience and expression in romantic relationships, in: ANDERSEN, Peter A. – GUERRERO, Laura K. (Eds.): *Handbook of communication and emotion. Research, Theory, Applications, and Contexts*, San Diego, CA, Academic Press, 1996. 155–188.

28 BRENNAN, Kelly A. – WU, Shey – LOEV, Jennifer: Adult romantic attachment and individual differences in attitudes toward physical contact in the context of adult romantic relationships, in: SIMPSON Jeffry A. – RHODES W. Steven (Eds.): *Attachment Theory and Close Relationships*, New York, NY, Guilford Press, 1998. 394–428.

mint a szexuális szándéknak, intimitás kifejezőjének szerepére; az érintés kerülésére, elutasítására, annak fenyegető, betolakodó vagy idegesítő voltára; méri a nyilvánosság előtti érintéstől való idegenkedést; az érintés kontrolláló szerepét; és végül az érintés biztonság- és menedéknyújtó szerepét. Brennan és munkatársai mindezen megnyilvánulások jelentőségét a kötődési típusok, illetve a kapcsolatban eltöltött idő függvényében vizsgálták.

A fenti vizsgálatoknál ismertebbek, de kevésbé kapcsolódnak a jelen témához azok a kutatások, melyek az érintés hatását vizsgálták. Ide tartozik Fischer és mtsai (1976) klasszikus könyvtáros kísérlete,²⁹ vagy Kleinke (1977) telefonfülkés-pénztárcás kísérlete.³⁰ Az újabbak közül: pl. ha egy utas megérinti a buszvezetőt, miközben egy ingyen fuvarra kér, az jobban fog hajlani az ingyen utazásra, ha a kérés közben megérinti az utas,³¹ a vevők jobb véleményt mondtak arról az előadóról, aki megérintette őket, mint arról, aki nem.³²

Mindezen eredmények értelmezésekor nem csak a módszertani különbségek miatt kell óvatosnak lennünk. Figyelembe kell vennünk a kulturális meghatározottságot. Olaszországban pl. egy ölelés, egy puszi az arcra általános és elfogadott üdvözlési forma. Ellentétben Japánnal, ahol az üdvözlés egy tiszteletteljes meghajlást és mindennemű testi érintés nélkülözését tartalmazza.³³ A Puerto Ricó-i San Juan kávézóiban Jourard párokat figyelt meg,³⁴ és azt találta, hogy átlagosan 180-szor érintették meg egymást óránként, míg ugyanez a megfigyelés londoni kávézókban átlagosan nulla érintés/óra volt.

A kontextus is erősen hat az érintésre. Például több érintést regisztráltak a repülőterek érkezési és indulási csarnokaiban, mint a kávézókban.³⁵

29 FISCHER, J. D., – RYTTING, M. – HESLIN, R.: Hands touching hands: Affective and evaluative effects of an interpersonal touch, *Sociometry* 39 (1976)/3, 419–421.

30 KLEINKE, Chris L.: Compliance to requests made by gazing and touching experimenters in field settings, *Journal of Experimental Social Psychology* 13 (1977)/3, 218–223.

31 GUÉGUEN, Nicolas – FISCHER-LOKOU, Jacques: Another evaluation of touch and helping behavior, *Psychological Reports* 92 (2003)/1, 62–64.

32 ERCEAU, Damien – GUÉGUEN, Nicolas: Tactile contact and evaluation of the toucher, *The Journal of social psychology* 147 (2007)/4, 441–444.

33 MCDANIEL, E. – ANDERSEN, Peter A.: International patterns of interpersonal tactile communication. A field study, *Journal of Nonverbal Behavior* 22 (1998)/1, 59–75.

34 JOURARD, Sidney M.: An Exploratory Study of Body-Accessibility 1., *British Journal of Social and Clinical Psychology* 5 (1966)/3, 221–231.

35 GREENBAUM, Paul E. – ROSENFELD, Howard M.: Varieties of touching in greetings: Sequential structure and sex-related differences, *Journal of Nonverbal Behavior* 5 (1980)/1, 13–25.

Módszertani nehézséget jelent ezek jelentésének kezelése. Mennyi ebben a szeretet, mennyi a figyelemfelkeltés – erre gyerek, itt vagyunk stb. kifejezése.

Mások az életkor és a nem hatására hívják fel a figyelmünket.³⁶

Az interperszonális érintés a virtuális kommunikáció korában

Mára számos eszközt fejlesztettek ki annak érdekében, hogy megpróbálják fenntartani a fizikai kontaktust és az intimitást olyan pároknál, akik kénytelenek hosszabb időn át távol élni egymástól (pl. kiküldetés miatt). A Time Magazine szerint 2006 legjobb találmánya, az „ölelés póló”.³⁷ Ez az eszköz a „hordható interfészek” közé tartozik, a gyártók szerint engedi/lehetővé teszi az emberek számára azt az ölelést érezni, amit egy másik felhasználó küld mobilhálózaton. Az „ölelés póló” képes közvetíteni az ölelés erősségét, a bőr melegségét, a szív frekvenciáját. Sőt ringatás érzetet is ki tud váltani. Ezek használata bizonyára számos további kérdést vet majd fel.

36 WILLIAMS, Sharon J. – WILLIS, Frank N.: Interpersonal touch among preschool children at play, *The Psychological Record* 28 (1978)/4, 501–508.

37 <http://www.cutecircuit.com/now/projects/wearables/fr-hugs/> (letöltve: 2019. január 14.)

Az öregkor megközelítése bibliai, lelki és erkölcsi szempontok fényében

Bevezetés

Az életkorra jellemző örömök és nehézségek reális értékelése, elfogadása és egyensúlyban tartása jellemzi a kiegyensúlyozott személyiséget, s ez minden boldog emberi és keresztény élet alapja. Ha közelebről megvizsgáljuk nehézségek és örömök nemcsak egymás mellett léteznek, hanem sokkal inkább egymást áthatják, egymásba ágyazódnak.¹ Itt a földön minden töredékes és mulandó, sohasem teljes és hiánytalan. Igaz ez különösen az öregkorra, amely legközelebb van a végső valóságokhoz. Az öregedés előre haladásával valójában nem kevesebbek, hanem többek leszünk napról napra. Tehetünk azért, hogy végül minél érettebb gyümölcsként hulljunk Isten tenyerébe. Ha így nézzük a jelent, s így tekintünk a jövőbe, mely már elkezdődött, akkor nem a csüggedés és panaszkodás, hanem célkövetés és feladatmegoldás töltetheti ki időnket, mígnem eljutunk a legmerészebb várakozásunkat is meghaladó, Istennél már kész, ünnepi lakomára.²

1. Az öregkor és a Biblia

1.1. Életszakaszok és életkorok a Bibliában

Az ember élete különböző szakaszokon fut végig a kezdetétől egészen az agastyánkor eljöveteléig. A Bibliában is ezzel az Isten által teremtett, így természetesnek mondható renddel találkozunk.³ Az Ószövetség legalább három életszakaszt különböztet meg.⁴ Általában a gyermekkorról, a fiatal felnőtt

1 Vö. GOTS, Anton: *Szenvedésemet örömmre váltottad. Az öregkor bölcsessége*, Budapest, Vigilia, 1998. 5.

2 Vö. GOTS, i. m., 75.

3 DE VAUX, Roland: *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen*, Freiburg-Basel-Wien, Herder, 1964. 45–47.

4 Vö. MTörv 32,25; Zsolt 148,12; Ez 9,6.

korról és az érett idősebb emberekről hallunk,⁵ Jeremiás próféta azonban öt szakaszt különít el: gyermekek, fiatalkorúak, házas felnőttek, idős emberek, vén emberek.⁶

Az életszakaszok életkor alapján történő meghatározását, a várható alacsony élettartamnak megfelelően jelölték ki. A felnőtttség bizonyos kerek évfordulóihoz sajátos szempontok kapcsolódtak. A 20. éveseket már általában a felelősségük teljes birtokában levőknek tekintették, alkalmasnak találva őket katonai szolgálatra és adófizetés kötelezettségének teljesítésére.⁷ A 30 éves kor a különleges istentiszteleti szolgálathoz szükséges érettség határát jelentette. Az 50 éves, az un. „rabbi kor” a bölcsesség, a tapasztaltság és a tisztelet jelzésére szolgált, míg a 60. évtől már a munkaerő képesség jelentős csökkenésével számoltak.⁸

1. 2. Az öregedés bibliai jellemzői

A Biblia szerint a leglényegesebb az időskor előre haladtával az egyre nagyobb mértékű, és növekvő gyengeség. Mégis csak a 71. zsoltár tekinthető az egyetlen olyan panaszéneknek, melyről egyértelműen állítható, hogy egy idős ember könnyörgése. A 9. versétől indulva fogyatkozó erőről, az eltaszításról, a magára maradáستól való rettegésről beszél, mely még sok más nyomorúsággal is együtt jár.⁹ Gyakran esik szó a látás romlásáról, melynek elmaradását úgy is kiemelik, mint az életerő megmaradásának sajátos jelét.¹⁰ A nők esetében igen fájdalmas annak tudomásul vétele, hogy elveszítik a gyermekszülés képességét.

A Biblia ugyanakkor nagyon józanul és tanító jelleggel beszél az öregkorral kapcsolatos problémákról. Célja egyrészt, hogy a fiatal embereknek szóló figyelmeztetésként megfogalmazza,¹¹ másrészt az öregedéssel és a vele járó gondokkal történő tudatos szembenézésre is ráirányítsa a figyelmet. Ez a szándék ma is jogosan veti fel a kérdést, hogy nem kellene-e az embernek tudatosan öregedni és korlátait időben felismerni?¹² Válaszolhatunk is,

5 Vö. TARJÁNYI Béla: *Biblikus teológiai tanulmányok, Biblikus írások 3.*, Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1998. 25–27.

6 Jer 6,11.

7 Vö. Szám 14,29; 26,2; 2 Krón 25,5; Kiv 30,14.

8 Vö. Lev 27,7.

9 Zsolt 71,9kk.20.

10 Vö. Ter 27,21; 48,10; 1 Sám 3,2; illetve MTörv 34,7.

11 Vö. Préd 12,1–7.

12 Vö. WOLFF, Hans Walter: *Az Ószövetség antropológiája*, Budapest, Harmat – Pápai Református Teológiai Akadémia, 2001. 154–156.

és bizonyára nem kevesek véleményét tükrözné, hogy bizony szükség lenne erre. Látunk erre példát Sámuel második könyvében. Egy 80 éves Barzillaj nevű ember portréja juthat eszünkbe, aki vagyonos emberként az Absalom elől menekülő Dávidot látta el étellemmel és segítette. Hálájaként a király Jeruzsálembe akarta vinni, de ő kitért előle. Feltárta öreg korának gyengeségeit, hibáit, bajait, józanul ítélte meg magát, nem akart másoknak, különösen a királynak terhére lennie, s fiatalt ajánlott maga helyett.

A gyengeség és szerénység ugyanakkor az öregségnek csak egyik oldalát mutatják. A Biblia egyértelműen szól az idősebb generáció feladatairól, értékeiről. A jogi ítéletek meghozatalában általában a közösség idősebb korban lévő férfiaira számítanak.¹³ Az idősödő emberek feladata, hogy tanúságot tegyenek az Isten erejéről és igazságáról, hisz Jahve fiatal koruk óta erre tanította őket.¹⁴ Emellett a bölcsesség, a megfontoltság és higgadtság is jellemző rájuk, amire a közösségnek olykor nagy szüksége van, a fiatalok keménységével, túlzott magabiztosságával szemben. Természetesen nem minden idős ember bölcs, igazságos és megbocsátó. Nem véletlenül fogalmaz Jób könyve, hogy a bűnösök is megöregszenek, közben jól tartják magukat, egészségesek, de az ősz haj igazi koronáját, díszét nem az egészség, hanem az igazságosság nyújtja.¹⁵

1.3. A bibliai normák rugalmassága

A Biblia azt a tapasztalatot tárja elénk, hogy mind a fiatalságnak, mind az öregségnek jellegzetes terhei és veszélyei, valamint sajátos adottságai és képességei, feladatai vannak. Isten azonban olykor felfüggeszti az említett normákat. Hiszen még biológiai szabály sincs kivétel nélkül.

Így Izrael története során nem egyszer találkozunk azzal, hogy Isten, Jahve, a fiatalabbat választja. Ez történt József, Sámuel, Gedeon és Dávid kiválasztásakor. Felmerül a kérdés, vajon miért történtek ezek? Tévednénk, ha egyszerűen arra gondolnánk, hogy a mesékhez hasonlóan a fiatal, vagy a legkisebb eleve előnyben részesül. Az éretlenebb és tapasztalatlanabb kiválasztása Jahve szabadságát, a történelem Urának egyeduralmát, nagyságát és előrelátását kívánja hangsúlyozni. Dávid, és a klasszikus próféták esetében Jeremiás és Dániel, a bölcsesség irodalomban pedig a fiatal Elihú lesz Jahve különleges kiválasztottja, akik a megszokott elvárások, és fiatalságuk ellenére öregek tanítómesterei lehetnek. Mindez Jahve Lelkének műve.¹⁶

13 Vö. Ter 21,2-6; 22,15-18; Ruth 4,2-11; Jer 26,17.

14 Vö. Zsolt 71,17-19.

15 Vö. Jób 21,7; Péld 16,31.

16 Vö. WOLFF, i. m., 156–159.

Jahve szabad elhatározásának másik oldala, hogy képes az öregedés folyamatát megváltoztatni, esetleg megállítani. Találkozunk ezzel a 92. zsoltár szavaiban, amely dicséri az igazakat, akik „még késő öregségükben is gyümölcsöt hoznak... hirdetve, hogy igazságos az Úr, az én menedékem.”¹⁷ Világos példája ennek Ábrahám és Sára mellett Mózes, akit a Második Törvénykönyv szerint nem hagyott el életerejére. Deutero-Izajás is rámutat, hogy mennyire fontos az ember Istennel való kapcsolata, mert az Istenbe vetett bizalom képes fejtetetjére állítani a természetes adottságokat: „Elfáradhatnak a fiatalok, és ellankadhatnak, s az ifjak is megbotolva eleshetnek, de akik az Úrban bíznak, új erőre kapnak, szárnyra kelnek, mint a sasok, futnak, és nem lankadnak el, járnak, és nem fáradnak el.”¹⁸ Általában tehát meglátszanak az emberen életkorának sajátosságai, de az Úr rendkívüli szabadságában áll, hogy kivételt tegyen, s magának fenntartja a normák alakításának, megváltoztatásának lehetőségét.

2. Az öregedés mai szemmel

2.1. Az öregedés feladat

Az emberek között az a mondas járja, hogy „annyi idők vagyunk, amennyinek érezzük magunkat.” Ez a mondat azt üzeni, hogy fiatalok vagyunk, ha fiatalnak érezzük magunkat. De valójában öregebbek vagyunk annál, amennyinek érezzük magunkat. Egy 19. századi közmondás gyűjteményben ötszáznál több öregséggel kapcsolatos bölcsesség van, de egy sem emlékeztet a fenti modern megfogalmazásra, inkább az öregkor problémáiról, méltóságáról szólnak. Korunk e bölcsessége megkérdőjelezhető, amennyiben nem akarja tudomásul venni, hanem inkább elfojtaná valódi korunkat. Ebben az esetben ugyanis elszalaszthatjuk azt az esélyt, hogy öregségünk termékenyvé váljon. Akinek egyedüli célja fiatalnak látszani, az bizonyos szempontból éretlen marad. Az érettség jele, ha felismerjük a mindenkori életszakasz esélyeit és veszélyeit, és a jövőben igyekszünk ennek megfelelően élni. Az életben nagy szükség van bölcs és érett öreg emberek példáira, melyek sokszor hiányoznak, s ez lehet az oka az esetleges fiatalság-mániának. Bizonyára meg kell tanulni, hogyan lehet elbúcsúzni egy életszakasztól, ill. úgy integrálni életünkbe, hogy továbbhaladást és a következő szakasz termékenységét segítse elő.¹⁹ Helyesnek tűnik az öregedésben feladatot látni, amivel szembe kell nézni, s keresni annak reális és optimális megoldását.

¹⁷ Zsolt 92,15-16.

¹⁸ Iz 40,30k.

¹⁹ Vö. RUPPERT, Fidelis: *Időskor és növekedés*, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2016. 6–9.

2. 2. Az öregedés krízise

Bölcsességgént fogalmazták meg azt is, hogy ha valaki el akar valamit érni, ahhoz időben kell hozzáfognia. Igaz lehet tehát: ha valaki meg akar öregedni, annak időben kell hozzáfognia. Nehéz ebben kezdőpontot meghatározni, de valahogy negyvenéves kor környékén, élethelyzettől függően, elkövetkezik ennek az ideje. Nem véletlenül fogalmazott így Dante: „Az emberélet útjának felén, egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz utat nem lelém.”²⁰ Az élet e fordulópontján mind külsőleg, mind belsőleg kaotikus helyzetben érezheti magát az ember. Mégis inkább lelki válság lép fel, mely összerázza az élet alkotóelemeit, de azzal a céllal, hogy szortírozza, újra összerendezze azokat. A hit szempontjából nézve ebben a vergődésben nem csupán negatívumok vannak, hanem maga Isten munkálkodhat benne. Az emberi személyt mozgásba hozza, hogy a maga hasznára fordítsa, megszabadítsa minden öncsalástól. Ilyen értelemben a krízis a kegyelem aktusává válhat, mely nagyon lényeges szempont. Erről a témát tárgyaló szakirodalmak általában nem szoktak írni, pedig döntő lehet. Mert ez a „szenvedés” az Istennel való találkozás tapasztalatának sajátos helyévé válhat, melyben világossá válik, hol áll az ember, s kész-e átengedni magát, életét a hitben Istennek.²¹ Az ember azt gondolná, hogy ezt a nyakába sózott feladatot leginkább úgy oldhatná meg, hogy megváltoztatja életútját, valami egészen mást kíván csinálni, elhagyva a megszokottat. Pedig nem biztos, hogy erről van szó. Lehetséges, hogy ugyanazt kell csinálnia, csak másként, újabb távlatot, újabb motivációt keresve, felfedezve. Vagyis: bár az emberi élet elsősorban testi, horizontális vonala kérlelhetetlenül előre halad, a lelki fejlődést ábrázoló, bármilyen szögben, de emelkedő nyíl mégis fokozatosan és töretlenül emelkedő maradhat. Sajnos az embernek gyakran nincs elég ideje, hogy az említett nyílak útját kövesse. Mégis szükséges, hogy olykor megtegye ezt, megálljon, elgondolkodjon, és szíve éberségével nézzen magába, fűleljen befelé, mert megtapasztalhatja, hogy bár jön a gyengeség, az erőtlenség, de a nyíl felfelé tart, messze előremutat az öregségig és azon is túl.²² Viszont azt is világosan kell látni, mennyire nehéz ezt a modellt követni, amennyiben elmaradunk az öregedés feladatának készületével, ill. kéretlenül is ránk szakadnak az öregedés nehézségeinek konkrétumai, melyekkel szembe kell nézni, s melyek ellenében is meg kell látni az örömeket, s a növekedés lehetőségét is.

20 DANTE, Alighieri: *Isteni színjáték*, Budapest, Szent István Társulat, 2002. 79.

21 Vö. GRÜN, Anselm: *Az emberélet útjának felén...*, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1995. (Bencés lelkiségi füzetek 12), 8–10.

22 Vö. RUPPERT, i. m., 12–15.

3. Öregkor és növekedés

3. 1. Hálás visszatekintés és elengedés

Sokak tapasztalata, hogy életünk dolgait érdemes a későbbiekben még egyszer magunk elé idézni, egyrészt hálás lelkülettel értékelni, másrészt az elengedés érdekében rendezni.

Hálásan visszatekinteni azért fontos, mert tudatosodik bennünk, hogy nagyban segítségünkre voltak mások. Elénk tárul sok fáradtság és fájdalom átélése is, melyek végül is sikerre vezettek, és sokkal inkább gazdagították életünket, mintsem lesújtottak volna. Felfedezhetjük a hit nagyszerűségét. A derű és az Istenbe vetett bizalom, a tapasztalat, és a megélt élet gyümölcsei erősítik, hogy hálával tudjunk az életre tekinteni. A hálával szemlélt élmények a jövő építőköveivé válhatnak, mert a hála kedvet ébreszt a jövőhöz.

Ugyanakkor legalább ennyire fontos, hogy az elért eredményekhez ne ragaszkodjunk. Jó érzés, ha mások is hálával gondolnak ránk, de nem maradhat ez tartósan elvárásunk. Becsületesen észre kell vennünk, hogy mennyire függünk külső tényezőktől, az elismeréstől és a kiváltságoktól, de le kell számolnunk ezzel. Ezeket el kell engedni, hogy felszabaduljunk új feladatokra való koncentrálásra, s nem utolsó sorban segít elkerülni a frusztrációt, hogy jönnék utánunk fiatalok, s nem vagyunk pótolhatatlanok. Ugyanígy sikereink túlértékelését is el kell kerülni. Saint-Exupéry gondolata, hogy „A vezető olyan ember, akinek végtelenül nagy szüksége van másokra.” Vagyis az „én” voltam legtöbbször azt jelenti, hogy „mi mindannyian” voltunk, hogy „nekünk” sikerült, nekünk „jött össze”, ami megvalósult. Ez pedig nem más, mint az ego helyretétele, „elengedése”,²³ mely a hit és a teljes transzcendentális dimenzió erősödését szolgálja, új lendületet ad, és felülemelkedést biztosít.

3. 2. Tervezés, célkeresés és találalat

A fiatal embernek feladata, hogy megtervezze életét, hogy családi, hivatásbeli helyzetének megfelelően sajátos karriert futhasson be. Amennyiben ez sikeresen megtörténik, és gyermekei is kirepültek, élete delén túl nem adódna hozzá automatikusan újabb célok, perspektívák. Felvetődik, hogy mi ad értelmet a további életnek. Az esetleges nyugdíjba vonulás még élesebbé teszi ezt a kérdést, ráadásul betegségek, keresztek terheire is számítani kell. Bármilyen esetleges foglalkozás lehetősége mellett szükséges egy ezek fölötti cél felállítása, ill. megerősítése. A valódi cél lelkesedést szül.²⁴ Sajátos segítséget nyújthat ehhez a szerzetesi hagyomány.

23 Vö. RUPPERT, i. m., 56.

24 Vö. CASSIANUS, Johannes: *Az egyiptomi szerzetesek tanítása*, Pannonhalma – Tihany,

Johannes Cassianus kifejti, hogy életünknek kettős célja van. Isten országa a túlvilágon, földi életünkben pedig a szív tisztasága.²⁵ Ezzel a szentírási fogalommal olyan szívet jelöl, mely megtalálta a belső békét, megszabadult a félelemtől és a bűnöktől, vagyis minden negatív magatartási mintától, s ezért képes önzetlenül szeretni, s előre haladni az Istenhez vezető úton.

Nagy Szent Bazil utunk evilági célját egész konkrétan megfogalmazza, különösen az öregségre vonatkoztatva, mikor sorra veszi, mit jelentenek ők a fiatal nemzedék számára. Ha még jó egészségnek örvendenek, akkor példaképként kell állniuk előttük, ha pedig már nem tudnak jót tenni, akkor olyan lelkülethez kell eljutniuk, mely „minden mozdulatukon keresztül azt sugározza, hogy Isten szeme előtt, és az Úr jelenlétében élnek.” Vagyis a kisugárzásuk a fontos, ami nem más, mint a szeretet. Nagy segítség, ha Pál szeretethimnusa által felsorolt mozzanatokról tanúskodnak: a szeretet türelmes, jóságos, nem féltékeny, nem kevély, nem tapintatlan, nem önző, nem haragos, örül az igazságnak...²⁶ Ezeket gyengélkedő testtel is meg lehet valósítani.²⁷ A szóban forgó emberek már nem fiatalok, de szeretetteljes elevenségben élnek, amely másokra is kiárad, olyanok ők, „mint akik látják a láthatatlant.”²⁸ Az ilyenfajta érettség nem magától értetődő, hosszú lelki folyamat van mögötte: imádság, szenvedés, hallgatás, türelem, alázat, szemlélődés. Nem arra kell itt gondolni, hogy mindenkinek ilyen magasztos, szerzetesinek tűnő célt kell kijelölnie, s a leírt módon elérnie, hanem arról, hogy a nagyobb szeretet, vagy a szív békéje felé tett minden egyes lépés nyereséget jelent önmagam, s a környezetem számára.²⁹

Szent Benedek „szárnyaló szívről” beszél, mely a szeretet és a belső szabadság megvalósulásaként jön létre, s már erényként birtokolva, a szeretet könnyedségével teszi a jót. Az ilyen ember már maga is jóvá válik,³⁰ és sugárzik. Hosszú út eredménye ez, de az életkortól függetlenül az öregség esélyt nyújt ehhez, amennyiben – szemben azzal, hogy maradok olyan, amilyen vagyok – célként állítja maga elé: minél jobb emberré szeretnék válni.

Magyar Bencés Kongregáció, 1998. 31.

25 Vö. Mt 5,8.

26 Vö. 1 Kor 13,4-8.

27 BAZIL, Nagy Szent: *Életszabályok II. Nyíregyháza, Görögkatolikus Hittudományi Főiskola*, 1995. 141–142.

28 Vö. Zsid 11,27; 2 Kor 4,16-18.

29 Vö. RUPPERT, i. m., 22–23.

30 Vö. i. m., 20–21.

3. 3. Lelki harc, akadályok elhárítása

Ha el akarunk jutni az igazi szeretethez, akkor valójában már nem az a lényeges, hogy meddig jutunk el, hanem amíg tehetjük, járjunk a cél útján. Ezen az úton akadályok vannak, melyek épp a szeretetet akarják megbénítani. A lelki és teológiai irodalom ezeket *vícium*-oknak, *hibák*-nak, nevezi, melyek ismétlődésük miatt bűnöknek is tekinthetők, amiket rossz szokás-szerűen újra és újra elkövet az ember. Olyan viselkedési mintákat jeleznek, melyek szemben állnak a jó szokásokkal, tehát az erényekkel, s ezzel olyan légkört teremtenek, melyben nem tud gyarapodni a szeretet. Szükséges tehát a lelki harc felvállalása, az akadályok elhárítására, vagyis járni kell a tisztulás útját. Ha az ember öreg kora ellenére is dolgozik magán, egyre „tisztább” lesz, s olyan érett emberré válhat, akik megérteneek másokat, összekötnek, békét teremtenek, akik mellett jó lenni, akikre minden korban nagy szükség van, így ma is!

Evagriosz Pontikosz (+399) óta foglalkoznak különösen a lelki irodalom mesterei, s a későbbi teológia is ezekkel az akadályokkal, viciumokkal, melyeket ma „főbűnöknek”, „bűnkútfőknek”, „gyökérbűnöknek”, vagy egyszerűen bűnös hajlamoknak nevez. Evagriosz 8 ilyenről beszél (a későbbi teológia 7-ről). A következőket sorolja föl: torkosság (falánkság), bujaság, bírvágy, szomorúság (tartós levertség), harag, kedvetlenség (akédia), hiú dicsóségvágy, kevélység.³¹ Pszichológiai érzékkel tárja föl ezek hátterét és tanácsokat ad, hogyan lehet ezeket lecsillapítani, kitisztítani, hogy a belső szabadság útját ne akadályozzák. Mivel később a hagyomány bűnkatalógussá alakította, s figyelmeztetésül és félelemkeltésül is használta, így taszítólag hathatnak az emberre. Mégis olyan fontos magatartásmintákat jelölnek, hogy szükséges őket mélyebben szemlélni, s a lelki harc tárgyaivá tenni, hogy előbbre jussunk. A jelen keretek között csak egygel foglalkozunk, s egy sémát is felvázolunk Evagriosz alapján, mely a többi feldolgozásához is segítséget nyújt.

Evagriosz azon a véleményen van, hogy a harag kifejezetten az öregek problémája, s különösen azokra gondol, akik már előre jutottak a lelki úton. Szerinte a gonosz lélek ezt használja fel, hogy megakadályozza az imát. Az elcsendesülő ember előtt megjelenik annak az embernek a képe, aki őt felbosszantotta, s mi is tudjuk, mennyire nehéz egy nagy bosszúság után imádkozni. A harag és a neheztelés azonban az imától függetlenül is meghatározó szerepet játszik az öregkorban. Az életben sok minden felgyülemlik, amin újra meg újra füstölöghet az ember, s fennáll annak a veszélye, hogy zsémbessé, haragossá, modernebb szóval negatívvá válik. Tudjuk Platón óta, hogy

31 Vö. BAÁN Izsák: *Evagriosz Pontikosz a gondolatokról*, Bakonybél – Budapest, Szent Maurícius Monostor – L'Harmattan, 2006. 45–69.

alapvető erőként agresszió van az emberben, amit, ha helyes mederben tartunk nem pusztít, hanem lendületet ad életünkhöz. Haragudhatunk – első sorban a saját szívünkben lakó – gonosz miatt, hogy ezzel erőt merítsünk az ellene való harchoz. De a harag sohase irányuljon a másik ember ellen, mert a harag erejének valódi célja, hogy szelídséggé változzék. Vagyis a szelídség nem gyenge álerény, hanem belső erőtől duzzadó szeretet. Gondoljunk az erőszakmentes ellenállás képviselőire, Jézus, Gandhi, Martin Luther King, Mandela stb., engesztelő személyek, akik a béke apostolai lettek.

A harag átalakításához a következő lépések vezethetnek: 1. Vegyük tudomásul a haragot, de ne irányítsa cselekedeteinket. Ehhez időben kell észlelni a feltámadó indulatot, mielőtt kitörne. Az érzelmekkel is addig kell bánni, míg kisebbek. 2. Másik lépés lehet kivonni magunkat a „veszélyzónából”, a szituációból, mielőtt felforrna bennünk a düh. Ez még nem megoldás, de az első lépés ahhoz, hogy világos maradjon az ember feje, mert a harag vakká tesz, a „magányos vadkan” pedig biztosan támadni fog.³² Ezért jobb eltávolodni az eseményektől. 3. Evagriosz ajánlja, hogy haragos morgás, fondorkodás helyett fordítsuk tekintetünket konkrét tettek felé: szegényekkel való törődés, alamiznaadás, esetleg bármilyen más cselekvés felé, így a gondolatból kimozdulva, eredményes lehet a lecsillapítás, lecsillapodás.³³ A lényeg, hogy próbáljunk meg kreatívan bánni a haraggal. 4. További tanács: énekeljünk zsoltárokat, esetleg bármit, mert az éneklés megvilágítja a lelket, megszelídítheti a haragot. Már a görög filozófusok is felfedezték, hogy az ének és a zene gyógyszere a haragvó léleknek. Természetesen ide tartozik a liturgia, a zsolozsma éneklése, vagy valamilyen önálló vagy közös zenélés, mert tisztítja az érzelmeket.³⁴ 5. Különösen fontos lehet az antirrhétikus módszer, melyet az ellenvetés és szembesítés módszerének nevezhetünk. Evagriosz ajánlja, hogy egy veszélyes gondolattal állítsunk szembe egy bibliai verset, idézetet. Mind a nyolc gondolattal szemben ajánl helyeket. Például a haraggal szemben: „Aki azt állítja, hogy világosságban van és gyűlöli testvérét, az még mindig sötétségben van.”³⁵ A haragos gondolattal szemben újra meg újra állítani kell egy pozitív gondolatot, mert az eredmény nem jön azonnal. Igazi vállalása ez a belső harcnak, türelem és kitartás kell hozzá, s előbb-utóbb enyhülés, és a szeretet felé történő elmozdulás következikbe. Aki különösen hajlamos a

32 Vö. BAÁN, i. m., 54.

33 Vö. JÁNOS, Létrás Szent, *Mennyekbe vezető létra*, Nyíregyháza, Hajdúdorogi Egyházmegye, 2014. (Görögkatolikus Szemle füzetek 5), 93–94.

34 Vö. VANYÓ László: „*Legyetek tökéletesek...*”, Budapest, Szent István Társulat, 1991. 269–272.

35 1 Jn 2,9.

haragra, vigyen magával mindig egy pozitív szót, imát (pl. Jézus ima, fohászok, stb.). E módszernél nem a gyors trükk, hanem a hosszú távú terápia működik.³⁶

Zárszó

Evagriosz és a tapasztalatok szerint minden bűnös hajlam esetén alkalmazhatók e lépések, s ha nagyobb érettségre akar az öregedő ember is szert tenni, vállalja a cél felállítását, s az akadályok elhárításának harcát, melyet életünk végéig vívhatunk és vívnunk is kell, s így magunkkal és másokkal is jót teszünk. Hisz igaz a mondás: „Az emberek először illúzióikat veszti el, azután a fogaikat, és csak legvégül a bűneiket.”³⁷ Kíváncsi, hogy különösen e legutóbbira jussunk el.

36 Vö. RUPPERT, i. m., 40–42.

37 I. m., 43.

Konfliktusok a háromszéki népballadák és a magyar népdalok szövegeiben¹

A kulturális háttér helye és szerepe az öngyilkosságok patogenezisében régóta, legalábbis Durkheim óta ismert tény. Az egyén arculata, személyisége egészének vonásai a különböző szocializációs folyamatokban formálódik és válik közösségre jellemzővé. A személyiség egyfajta felfogás szerint viselkedéseinek, reakcióinak összessége. Kézenfekvő akkor, hogy a legáltalánosabban és a mindennapi értelemben ezek egy adott közösség törvényei, szabályai, szokásai szerint határozódnak meg. Ha az öngyilkosság is egy viselkedési forma, nyilvánvaló, hogy vizsgálata feltételezi egy közösségi kultúra szerepét, ebben az egyén és környezete viszonyának rendszerét, dinamikus kölcsönhatását: keresendő akkor, hogy a rendszerben az egyén mikor és miért deviálódott, s a rendszer altruista, védő, korrigáló erőforrásai mikor, miért és hol váltak elégtelenné. Mi az öngyilkosság? Bizonyos közösségi viszonyok között bizonyos személy, bizonyos okokra, bizonyos interperszonális légkörben, bizonyos pszichodinamika folyamatában élete kioltását végzi el. Az öngyilkosság tehát az önelpusztítási szándéknak kedvező feltételek sorozata, az egyén és közösség rendszerének működési elégtelensége, hiszen az öngyilkosság nem természetes halál, vele egy kicsit a közösség is „meghal”.

A folyamat elemeire bontható: az egyént baj éri vagy bajt követ el, megoldási kísérletei elégtelenek vagy hibásak lesznek, csőd szakad rá, válságba kerül, beszűkül, leértékeli magát, bizonytalan segélykérést hallat, majd öngyilkos lesz.

Amikor a *Háromszéki balladákat* tanulmányoztam, azokban az öngyilkosságok szociál-pszichológiai aspektusai ragadtak meg. Tetten értem a

1 A tanulmányhoz használt főbb forrásmunkák: ALBERT Ernő (szerk.), *Háromszéki népballadák. Albert Jenő és tanítványai gyűjteménye*, Bukarest, Kriterion, 1973.; *A Magyar Népzene Tára*, VI–X. kötetek; DOBSZAY László: *A magyar dal könyve*, Budapest, Zeneműkiadó, 1984.; BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán: *Népdalok (Erdélyi Magyarság)* – Reprint, Budapest, Állami Könyvterjesztő Vállalat Kiadó, 1987.; KATONA Imre: *A magyar népi líra tartalmi-tematikai tagolódása*, Budapest, 1970. (Klny: *Ethnographia* 81 (1970)/2-4, 288–307.)

fenti modellt, az egyéni katasztrófa-folyamat elemeit, a közösség és az egyén adott esetben drámaivá váló viszonyát, e viszonyoknak az egyéni cselekményen messze túlmutató elsődlegességét. Ha az öngyilkosság modell, társadalmi lélektani jelentősége óriási. Negatív magatartási minta, nemzedékről-nemzedékre hagyományozódnak a konfliktusok vagy frusztrációk által vertek szerencsétlen megoldási sémái, s a tehetetlent még hőssé is emelheti a felelősségérzés súlyától könnyebben igyekvő emlékezet.

A **ballada** népköltészeti ihletésű, kisebb elbeszélő költemény, Greguss Ákos szerint tömören: tragédia dalban elbeszélve. Sok székely népballada témája az öngyilkosság.

Meg lehet-e állapítani a népballadából az individuum sorsköötöttségét, a sajátos elvek által vezérelt társadalmi meghatározottságát? Milyen pszichoszociális viszonyok képződménye, tükrözője az öngyilkossági gyakorlat?

Háromszék: felső része az un. „Szentföld” tartozéka, Csíkszék és Gyergyó mellett, Kézdivásárhely, Kovászna, Sepsiszentgyörgy nagyobb települései a Háromszéki Havasok alatt.

Népköltészetük, balladáik révén sok százéves életükbe, dalba öntött tragédiájuk lélektanába tekinthetünk be. A székelyek balladáik minket érintő **első részében** (1. csoport) párkapcsolati kudarcokat énekelnek meg. Mindnyájunk által ismertek a következő gyönyörű sorok, amelyek az elhagyatottság fájdalmát fejezik ki: *„ahol én eljárók, még a fák is sírnak, s gyöngye ágaikról levelek lehullnak, hulljatok levelek, rejtsetek el engem, mert akit szerettem, az nem szeret engem.”*

Más balladák a megesett, majd elhagyott s mérhetetlenül csalódott lányról, a hűség hitvány megszegésének következményeiről szólnak, ahol a változatokban az elhagyott személy keserves fájdalmában hol öngyilkosságot követ el először, hol meg gyötrelmet okozó társát öli meg, s aztán menekül az önhalálba.

A **2. nagyobb csoport** a hitegetésről, a szőszegésről szól, s kárvallottja lenni, beteljesült megsemmisülés: a lány szörnyű átkot mond és elindul végzete felé.

A **3. csoportja** a székely balladának a világ elé tárja, hogy a közösség szokásai, szabályai, akarata érvényesebbek az egyénénél. Ha úgy ítélik meg, hogy két fiatal nem egymáshoz való, próbálkozásait elfogadott normák szándékos megszegésének tartják, s a normavédő a család, főképpen az anya. Ítélete egyértelmű: *„Halj meg inkább, de nem leszel a párja”*. Akik nem valók egymáshoz, azok ne is legyenek! Reakció a szerelmesek részéről: akik egymáshoz valók, azok legyenek is: a fiú megöli a lányt, azután saját magát, akasztással, lövéssel, vagy leszúrással.

A megtiltás mellett a másik férfihoz való hozzáerőltetés következményei is ismertek lesznek. A konfliktusnak története is van: „*Anyám mindig szidott engemet*”, s mivel anyjának meggyőzése nem járt eredménnyel: „*Elgondoltam jobb lesz nékem a halál, jobb lesz nékem a fekete föld alatt, akit szerettem, anyám nem adott annak.*”

Feltétlenül érdekes, hogy az egyén önelveszejtés felé tartó útjának egy-egy stációjára is fény derül a művekben. Megjelenik a *cry for help*: a lány panasa nagy belső bánkódást fejez ki: „*Csak a te tetteid bántsák a szívemet*”, a fiú kitér: „*Itt van egy pohár bor*”, a lány: „*Nem sajnáltad lányságomat*”, a fiú: „*Addig sajnáltalak, míg meg nem csaltalak*”, a lány az anyjához: „*Anyám, édesanyám csak annyit engedj meg, szobámba menjek be, virágom nézzem meg*”. Az anya megengedi! Sőt a lányt kereső fiút háromszor is félrevezeti, s vajon nem azért-e, hogy annak ne legyen ideje közbeavatkozni. Nem lehet tudni. Kettős gyilkosság lett az elutasítás, a meggondolatlanság ára, de megtörtént, hogy a zaklatott lelkiismeretű fiú előbb a lányt rejtegető anyával végzett.

Más népballadában is megnyilvánul a *cry for help*-re adott néma magatartás, nincs irgalom, nincs könyörület. Nem volt ismeretlen ugyanis már akkor sem, a tágabb környezetre vonatkozólag sem, az öngyilkosságra készülődő egyén megváltozott magatartása: a fiút megátkozó s a végzete felé tartó lány beszűkült, igen zaklatott érzelmi állapotáról így vallanak a sorok: „*ha az úton köszöntek, se fogadta, hazament és magát felakasztotta*”.

Megdöböntő környezeti attitűd s az ok bizonyára igen-igen mélyen rejlő, személyen túlmutató. Azt kell hinnünk, hogy akármit tesz az egyén, csak akkor hal meg, ha a környezete azt akarja, hogy meghaljon. A halált fontolgató leány visszautasítja az anyai könnyeket, elkésettnek és hamisnak tartván így panaszodik: „*nem tudta az én bús életemet*”. Inkább tételezhető fel, hogy az anya tudta, de alárendelte magát, érzéseit, ítéleteit a közösségnek, nem vállalva sorsot és kiközösítést lányával, a lánya miatt.

A krízishelyzet nagyon személyes élményű, de ennek sorsa, kimenetele interperszonális, szociális erőnek van alávetve. S ha már meg kell halni, a halál vállalása legyen bátor, a temetés fenséges és emlékezetes. Több ballada tartalmaz a megholttól rendelkezést erre vonatkozóan: „*ha meghalok, a nagy úton vigyenek*”, sőt még zenekíséret is legyen. Nem felejtik el példájukkal okítani az utókort sem: „*na, most lányok, énrajtam tanuljatok*”, vagy „*ti lányok, mostan jól vigyázzatok, kitől tiltnak, ahhoz ne is szóljatok*”.

E sorokból mindjárt ki is világlik: nem érdemes az egyéni utat járni: egy közösség az önszabályozását eltaszítás révén is fenntartja. Az elszigetelődés, kirekesztés szociális értelmében a halállal egyenlő. Egy család, hogy erre a sorsra ne jusson, inkább deviáns tagját engedi át a megsemmisülésnek.

Ilyen értelemben tartalmazznak a népballadák az öngyilkosságra vonatkozó mintát, mint közösségvédő, elfogadott bűnhődési alternatívát. Ha lehet az öngyilkossági magatartást választani, akkor többnyire kell is, mert az adott közösség fenntartja magának a jogot normája biztosítására.

A balladák hangot adtak a konfliktusoknak, figyelmeztettek, intettek, a normaszegőtől félrehúzódtak s temettek, ha úgy kellett. Szabályozó funkciójuk nem látszik kétségesnek, akkor sem, ha ennek kárát esetenként az egyén látja.

Később arra lettem kíváncsi, hogy *a magyar népdalok szövegei* a fájdalmas lelki kríziseket hogyan tükrözik vissza. Megfogalmaznak-e okokat és okozókat, adnak-e tanácsokat és megoldásokat?

Mi lehet a célja a dalolásnak, és számíthatunk-e hatékonyságukra?

A magyar népdalok szövegelemzését és tematikai csoportosítását 150 ezer dal felének vizsgálata alapján Katona Imre és mások végezték el. (Mára már az átvizsgált szövegek száma a 200 ezret is meghaladhatja).

A dalokból tartalmukat tekintve hat osztályt alkottak. Az elsőbe az érzelmi jellegűek kerültek, és ebben kaptak helyet a szerelmi vonatkozásúak is, amelyekben a lelki konfliktusok gazdag anyagára találunk. Ez az összes szerelmi témának a 13–14%-a, és kb. 10 ezer dalt jelent, ugyanis a magyar népi líra mintegy 50%-ának a tárgya a szerelemre vonatkozik.

Lehetőségeimmel élve 7655 szöveggel foglalkoztam, és konfliktusokat 997-ben találtam. Örömemre ez éppen 13–14% közé esett.

A magyar népdal- (és ballada-) költészet remekei a nemzeti poézis szikráit rejtik – vélekedett Kölcsey Ferenc.

A szerelmi anyag döntő része erdélyi. Nagy gyűjtők voltak Bartók, Kodály, Kriza, Kallós, Vikár, és még Móricz Zsigmond is gyűjtött Szatmárban 692 népdalt. A mai népdalkutatók jelentős személyei többek között Bodza Klára és Paksa Katalin.

Konfliktusok az élet sok területén keletkezhetnek, s a népdalokban meg is jelennek, de jelentőségük és hatásuk a szerelmiekéhez viszonyítva nem számottevőek.

A legmélyebb lelki fájdalmak egyikét a szerelmi gyötrődések, a nem teljesülő álmok és kudarcok okozzák.

Nem hízolgó a szerelemre nézve, hogy esetenként „sötét verem”, és olyan rabságban (bilincsben) tartásra képes, amelynek kimenetelében biztosra menni óvatlanság lenne. Olykor bizony „csalfa vak remény”.

A szerelem, mint viharos érzelmi állapot, többoldalú konfliktust idézhet elő, ha kellő feltételek társulnak hozzá. De hát azért jövünk a világra, hogy szeressünk, és hogy szeretve legyünk.

Az életre születés a szerelem ajándéka. A szerelemé – lehetőség egy új élet teremtésére, az elveszített éden pótlására, az egység helyreállítására, ha a földi szerelem egyben égi is. S akkor a sírig tart. (Jav. Róm 8,5-6)

Ez adja az értelmét. S ha nem, minek éljen az ember – üzeni sok magyar népdal. Az igazi szeretőt keressük, az örök egység jegyében.

Az akadályozottsága, a megromlása és megghiúsultsága az érintetteknek nagy lelki fájdalmat okoz. Lelki és sajnos, olykor testi halálhoz is vezet. S aki nem hiszi, az járjon utána – üzeni pl. az egyik népdal.

A gyötrődést mindenki szeretné elkerülni, vagy legalább minimálisra csökkenteni. No, de akkor mi a baj? Ki az előidézője, ki az elszenvedője, kárvallottja és mi a konfliktus kimenetele, következménye?

Kezdjük az *okozókkal*.

Komoly baj forrása, ha *a szeretett személy* hűtlenül visszaél a másik félben felkeltett szerető érzésekkel, előidézve összetörettetését, kifosztottságát, kisemmizettségét.

„Én azt tudtam, amíg élök
mindig víg napokat élök.” (Háromszék, 1964)

„Hulljatok levelek, rejtsetek el engem,
mert akit szeretek, mást szeret, nem engem!” (Bihar, 1961)

„Mert az, aki mint én, így jár,
csak halált, ögyeböt nem vár.” (Csík, 1912)

„Lám én csak egyet szeretek,
mégis de sokat szenvedek.”

Az elhagyatottból a tett mélységes csalódást, keserű tapasztalatot, önvádat és pusztító indulatot vált ki.

Okozó lehet az *édesanya* is.

„Édesanyám volt az oka mindennek,
mért nem adott engem a szeretőmnnek.”

Az ármánykodók, az *irigyek* és a pletykálók célja sem más, mint a két fiatal összeugrasztani.

„Egy kicsi madárka hozzám kezdött járni,
Virágos kertömbe fészket kezdött rakni.
De azt az irigyek észre kezdték vönni,
kicsi madár fészket széjjel kezdték hánni.”

Az egyik dal pedig szóvá tesz egy *özvegyasszony* közbelépését.

S van, amikor a szerelmes fél *csak saját magát* okolhatja a konfliktus kialakulása miatt. Erre példa a több szerető tartása. „Két (máshol 3) út áll előtttem...”. Aztán:

„Édesanyám mindig mondta
ne tartsak szeretőt soha.
De én arra nem hallgattam,
titkon szeretőt tartottam.” (Bukovina, 1966)

Az ilyen manővernek előbb-utóbb lelepleződés a vége. Ha pedig tartózkodás okán előnyösebben láttatik *magára a szerelemre fogni* a kudarcot, akkor így fogalmaztak:

„Szerelem, szerelem, átkozott gyötrelem” stb.
„Megvakít, sírba tesz, bilincsbe ver, szívet éget, megbetegít, elveszi az ember józan eszt” stb.

Fontos kérdésünk: a magyar népdalok a konfliktusok kezelésében milyen *álláspontokat* foglalnak el? Ezeket hét csoportba tudtam összeszedni:

1.) Ki kellene békülnünk – szól az üzenet.

„Megbocsátok, ha visszatérsz az igazság útjára.
Mér hallgattál mindenkinek a pletykamondására.” (Kolozs, 1937)

2.) Jobb, ha abbahagyjuk az egészet.

„Új korában repedjen meg a csizmám,
ha én járok többet a babám után.” (Kolozs, 1908)

3.) Áldás mondása a hűtlenre:

„Sír az út előtttem, bánkódik az ösveny.
Még az is azt mondja, áldjon meg az Isten.”

4.) Osszuk meg a szenvedést:

„A te súlyos nyavalyádból adjál nekem is,
hogy érezzük mind a ketten, érzem én is.” (Székelyföld, 1902)

5.) Átok mondása:

„Ha kezdte’ szeretni babám, el ne hagyj!
mert ha elhagysz, elátkozlak, elhervadsz.” (Szabolcs, 1971)
(Komoly üzenet a kacérkodónak!)

„Szeretőm es voltál, kerítőm es voltál.
Verjen meg az Isten, mer igaz nem voltál.”

6.) Vágyakozás a halál után:

„Árkolják a kispocsai temetőt,
Engem temessenek bele legelőbb.” (Pocsaj, 1951)

7.) Miért ne legyünk optimisták?

„Sem eleje, sem az alja nem vagyok.
Nem halok meg, hogy a babám elhagyott.” (Békés, 1906)
„Szokása a Tiszának a befagyás,
Szokása a legénynek az elhagyás.” (Kolozs, 1961)
(Milyen szép vigasztalás ez!)
És hogy: „tied leszek babám, nemsokára.”

Összefoglalva

Végeredményben mindkét anyagban normaszegő viselkedések következményeivel találkozunk. Ősi probléma ez. A szerelmi csapástól mindannyian félünk, ha nem a kedvünk szerint teljesülnek álmaink, mert ez – olvastam valahol – egy kicsit megvénít. Már az Énekek éneke is figyelmeztet: „*ne keltésétek, ne ébresszétek fel a szerelmet, amíg nem akarja*” (2.7). Máshol: a legnagyobb kincs, ha valakit „*lelkemből szerethetek*” (3.1), „*A szerelem beteggé tehet*” (5.8), és ennek vagy gyógyulás vagy elsorvadás lehet a vége.

A normaszegések sokféleségére a válaszok is hasonlóak. A kollektívában a profán büntetés (még ha ez lehet szelektív is), az elkövetővel szembeni tüntető elhatárolódás (büntettetés), magára hagyás mechanizmusairól olvashattunk. Az ellenséges viszonyulásokból nehéz lehet a kilábalás. Mégis van: a krízisből igenis lehet kiút, a tapasztalatok felhasználása, megosztása bölcsébbé teheti az egyént. Válaszaikból, álláspontjaikból jó kiemelni a 7/1. és a 7/7. pontokat, hiszen a szerelem nem feltétlenül arra való, hogy belehaljon az ember.

A manapság morzsolódó emberi kapcsolatok miatt a **szülők-nagyszülők mentálhigiénés védelme** (is) rendkívül fontos, pl. hogy a családok egészséges mintául szolgáljanak a kritikus korba lépő fiatal nemzedékek számára.

A felnőttek kísérjék figyelemmel a fiatalok fejlődését, különösen a lelküket, hiszen gyakran védtelenek a realitás és az illúzió hatásaival szemben. Ebben az életszakaszban találkozhatunk náluk a szélsőséges hangulatingadozással, a kiegyensúlyozatlansággal és a fokozott befolyásolhatósággal (Kretschmer-féle triász). A szerelemre gyógyírként tekintenek.

Mégis: Szembesülnünk kell azzal a ténnyel, hogy az ember fia-lánya ma sem olyan szerzet, hogy a mások hibájából, vagy az énekelt üzenetekből tanuljon. A saját feje után kíván menni.

A szövegénekklés legnagyobb haszna: a szenvedésekkel együtt ezek forrásainak feltárása, a tapasztalatok megosztása megelőzés, védekezés és a bölcs útmutatás céljából.

Konfliktusaim megoldásaiban vagy a túljutásban nekem is csaknem mindig a népdal és a zene segített.

A konfliktuskezelések hatékonyságát növelné a népdalok tanítása, a világi erkölcsi normák kiegészítése a keresztyéniakkal. Ezeken alapuló megtartó közösségi erőért kell munkálkodnunk.

A Lelkisegély Telefonszolgálatok országos hálózata is sokrétűen folyik bele a konfliktusok enyhítésébe vagy rendezésébe, amelyet 1970. december 1-jén éppen Debrecen indított el.

„... de hát örültem...”

Tűnődések a köszönetről, a háláról és az örömről

Egy ideje eszembe jut gyerekkori tűnődéseim egyike: vajon miért kell olyan sokszor és annyi mindent megköszönni. Emlékszem, annak idején alaposan analizáltam ezt az ingoványos területet, sokra nem jutottam, de legalább néhány kérdés megfogalmazódott. Például, hogy nem túl sok egy kicsit az, hogy mi mindent kell megköszönni? Valójában alig volt, amit ne kellett volna. Így vagy úgy. Mert tudvalévő, hogy kétféle köszönöm van használatban, a kicsi meg a nagy. Az első olyan „csak úgy mondom, mert megszoktuk, hogy mondani kell”: „Add ide a kenyeret, légy szíves!” „Köszönöm.” Ezt észre sem vette az ember. A másik, a nagy, az furcsa tudott lenni. Egyrészt mert gyakran úgy éreztem, valamilyen kifürkészhetetlen okból akkor is mondani kell, amikor éppen az ellenkezője felelt volna meg a valóságnak. Ha például a kapott könyvnek már a címe is elárulta, hogy rém unalmas lehet, vagy ha szúrós volt az új, gyönyörűnek mondott sál. Biztos voltam benne, más gyerek is elbliccelné ilyenkor a „mert úgy illik” köszönetezést. Gyerek fejével jól el lehetett merengeni azon, hogy ugyan miért kell ez a rengeteg *köszönöm*. Voltak aztán kiemelkedően komplikált helyzetek is, mint a tökfőzelék és az evés utáni ima az „annak neve legyen áldott”-tal. Szerintem ugyanis az áldatlan tök helyett tökéletesen elég lett volna a borsónak rajta lenni a teremtés harmadik napjának listáján...

A „miért” mellett más is tovább nehezítette a köszönős gyereksorsot. A „*hogyan*”. Ez néha már a mumus kategória felé tartott. Időben, persze annak rendje és módja szerint, ismeretséget köthettem én is az illem geokulturálisan kötött frázisaival: a „köszönömmel”, a „köszönöm szépen”, sőt a „nagyon szépen köszönömmel”. A két utóbbi – a „köszönöm szépen” és a „nagyon szépen köszönöm” – rejtélyes esetek voltak. Mert ha van olyan, hogy „köszönöm szépen”, akkor feltétlenül kellene olyannak is lennie, hogy „nem szépen”, vagy netán „csúnyán köszönöm”? – például a tökfőzelékek esetén? Érthetetlen volt, miért hiányozhat valami ennyire lényeges a szótárból.

Titokzatos volt a helyes időzítés problematikuma is, a *mikor*. Amikor már például kézben tartja az ember a szépen becsomagolt, rejtélyes tartalmú do-

bozkát, amiben akármilyen ajándék is lehet, még olyasmi is, ami szíve vágya, de nem szabad nekiesni és feltépni a papírt, *előtte* meg kell köszönni. De miért *előtte*? – A nagyok talán ezzel biztosították napi köszönetadagjukat akkor is, ha csalódást keltene az, ami a dobozban van?!

Egyáltalán, úgy tűnt, mintha valamiért csillapíthatatlan, kielégíthetetlen köszönet-éhségük lenne. Mintha attól tartanának, hogy anélkül valami éhen hal bennük és lehet, ezért tilos elbliccelni. Még akkor is, ha nyomós emocionális, racionális, esztétikai vagy gusztatórikus oka lenne a köszönet elhagyásának.

Mint mindennek, ennek a köszönet gyakorlatnak is volt egy másik oldala. Volt olyan is, hogy nekem köszöntek meg a *nagyok* valamit. Sokszor valami kicsiséget. Eleinte jó érzés volt hallani, általában elismerés volt valamilyen kérésért, feladatért, amit teljesítettem. De néha a jóból is megárt a sok, akkor, ha mesterkéltszavak csörgedeztek túláradozva. Olyan furcsán gyerekesek tudtak lenni néha a felnőttek...

*

Nemrég egy német szaklapban a háláról olvastam egy cikket¹. Ez újra eszembe juttatta kisgyerekkorom dilemmáit a köszönettel kapcsolatban. Most eltűnődtem azon, hogy a magyarban a „köszön” kifejezés egyaránt jelenti az üdvözlést és a valamiért hálát mondást is. Így egyben. Megpróbáltam ennek utána nézni, de a Magyar Pedagógiai Társaság „Szókincsháló” szakosztálya csak azt közli az interneten, hogy „sem a szó eredetét nem ismerjük, sem két eltérő jelentésének kapcsolatát és kialakulását nem látjuk tisztán”. Ezt olvasva tűnt fel, hogy az általánosan elfogadott gyermekszókincstárban aligha szerepel a „hálásan köszönöm”. Vajon miért? Mert olyan felnőttesen hangzik? El kellene egyszer azon is tűnődni, vajon mi rejlik a mögött, hogy a *hála* expressis verbis nem tartozik bele a gyermekpedagógia verbális köszönet-re nevelésének nomenklatúrájába...? Csak a felnőtteknél kellene a kettőnek összekapcsolódnia? Ők a gyerektől elvárják a hálát, kétségtelen, de ehhez már a köszönetmondás is elég lenne?

A cikkben azt olvastam, a pszichológiát csak jó másfél évtizede foglalkoztatja intenzívebben, hogy a hálának milyen jelentősége is van az emberi kapcsolatainkban. A háláról sok szépet derítettek ki a kutatások, hogy lelki,

1 HÖFELSCHWEIGER, Rainer: „Vergiss nicht zu danken!” Zur Kultivierung von Dankbarkeit in Positiver Psychologie und christlichem Theismus, *Wege zum Menschen*, 70 (2018)/3, 206–218.

szellemi és testi nyereségekkel jár. A hálaérzet és annak kinyilvánítása például felértékeli, nemesíti a gondolkodásunkat, viselkedésünket, és jó közérzetet nyújt. Úgy találják, hogy minél inkább meg tudja valaki találni egy konkrét helyzetben a hála kifejezésének éppen megfelelő formáját és mértékét, annál inkább növekszik a magabiztossága és erősödik az önbizalma és az önérték tudata is. Elgondolkodtat, hasonlókat olvastam a segítésről. Ott ezeket a nyereségeket a segítéshez tartozó hatalomgyakorlással hozták kapcsolatba, a jó, a segítő hatalom gyakorlásával. Valami hasonló állhatna a hálára is? A hálát kifejezni tudás is a „jó hatalom” gyakorlásának egyik lehetősége lenne? – Aki hálás, az valaki másnak, másoknak ezzel ad valamit. Az adni tudás éppoly fontos képesség, mint az elfogadás.

De a hálához nemkívánatos mellékhatások is kapcsolódhatnak. Ezeknek is van hatalmuk, inkább romboló hatalmuk. Mik tartozhatnak ide? A mindig mindennel szemben tanúsított, válogatás nélkül tanúsított „hálás szerénység”. A szerénység lenni tudás erény, a felnőtt, érett személyiség egyik erőssége. A mindent hálálkodva elfogadó szerénység nem, mellette aligha marad hely a változtatás, az innováció, a reformáció számára. Egy másik nemkívánatos mellékhatás, olvasom, a „hálától való morális vagy egzisztenciális függőség”, mert ez szabadságvesztéshez vezet. Ha pedig a hálálkodás kényszerre válik, akkor az az önérték érzetet csökkenti. Ha a családi és az intézményes nevelés differenciálatlan, hálára *idomító kényszer*, akkor lehetetlenné teszi, hogy valamit szabadon, meggyőződéseink szerint értékeljünk és akár el is utasítsunk. Az pedig már a *hálátlan hála* kategóriájába tartozik, ha azt tanítják, hogy a köszönet elmaradásaért embertől, Istentől szankciók járnak.

Mindegyik deformált hála-forma megrontja a kapcsolatunkat másokhoz és magunkhoz, és ezt is mutatják a kutatások, rombolja az istenkapcsolatunkat is. Úgy tűnik, nagy a hálára nevelés felelőssége, ha félre sikerül, akkor nincs benne köszönet. De a hálára vajon nevelni kell, nem velünk született? – És ha nevelni kell rá, akkor az még hála vagy a „szerzett szociális kompetencia” eleme...? – Sokrétű, komplikált téma, nem véletlen, hogy teológusok, filozófusok örököld és ma már a pszichológusok kedvencei közé tartozik.

*

Nemrég újra papírrepülőt hajtogattam a hétéves gyerekeknek, most jól sikerült. Ujjongva röpítette légi útjára a terasz repülőteréről. Egy felnőtt megjegyezte „nem is köszönte meg...” A gyerek meghallotta, pillanatra megállt, ránézett, megrökönyödve, úgy, ahogyan akkor szoktak, amikor megint valami hihetetlen nagy felnőtt értetlenséget kell elviselniük, aztán nagyon kioktató, de

kicsit rezignáltan, szomorkásan csak annyit mondott: „de hát örültem...!”, és rohant le a teraszról a sikeresen földet ért repülőjéért...

Elgondolkodtató jelenet volt. Mi, felnőttek mosolyogtunk a gyerekszájon, ezzel zavarunkat is kicsit lepleztük. Lehet egyáltalán a köszönetnek ennél igazabb, szívet melengetőbb formája...? A „jaj de klassz!”, „nézd milyen király!” örömkialtások persze nem felelnek meg a verbális konvencióknak, de a ragyogó gyerekszemek gyönyörű, magukkal ragadó érzelmeket árasztanak. Az agyam azt mondja erre, hála. A szívemben pedig hálát érzek a gyerek öröméért. A hála hálát ébreszt.

Eltűnődöm: a köszönet, a hála legteljesebb és legigazabb kifejezése az öröm lenne?; és a másik örömének már a pusztá látványa is hálát ébreszt? Ez nem tanult reakció, ezt nem megtanították ennek a gyerekeknek. Akkor honnan „tudta” ezt?

Nem tudta, hanem embernek született. Úgy emlékszem, a múlt század hatvanas éveit az a tudományos meggyőződés uralkodott, hogy az érzelmeket a mindenkori környezet alakítja ki, a viszonyok, a kultúra, amibe beleszülettünk. Ezért a különböző kultúrában élők hasonló helyzetekben különböző érzelmeket élnének át. Az újabb kutatások azt állapították meg, hogy érzelmeink biológiailag, génkészletünk által meghatározottak, így az emberiség ősi közös örökségének fontos részei. A gyerek nem megtanulta, hogy hogyan kell örülni egy papírrepülőnek, hanem embervoltának egyik gyönyörű örökségével élt, alapérzelmeink egyikétől vezettette magát.

Ezek közé az alapérzelmek közé ma a haragot, a félelmet, a meglepetést, az undort, a megvetést és az örömet sorolják. Öt negatív, és csak egy pozitív érzelem?! – Ilyen egyoldalúak lennénk mi, emberek? Úgy tartják, az öt nélkül védtelenebbek lennénk, mindegyikük valamilyen örökké volt veszélyformától akar megóvni, védekező mechanizmusok. Biztos szükséges mind az öt, de nem kevés mégis a „csak egy” a másik oldalon?

A sorban nem jelenik meg sem a köszönet sem a hála. Érdekes. Ha a kutatásnak igaza van, akkor azok nem tartoznának az érzelmi ős-alapellátásunkba? Fiatalabb lelki szülemények lennének?

Az egyházi istentiszteleti vallásgyakorlatban általában fordított a helyzet: a köszönet és a hála az alapérzelmek legelsőbbje, az öröm legfeljebb a klerikális illemszabályoknál jelenik meg... Pedig mindnyájunkkal veleszületett. Első földi napjainktól hozzánk tartozik – a ránk ragyogó csecsemőarc arra is emlékeztethet, hogy mi is így kezdtük földi időnket – és lám, nem felejtettük el, tudunk, felnőttként is, öregként is, visszarágyogni... a lét örök öröme sugárzó, nem csak az öröklét *hirdetett* öröme.

A magával ragadó csendes vagy kitörő öröm, ha nem is felelne meg a verbális illemkódexnek, talán jobban fejez ki hálát, köszönetet, mint tanított-tanult kultúrtechnikánk egész kelléktára. Az öröm lenne a köszönet és hála aranyfedezete? Lehetséges.

*

Az istentiszteleteken is? Az *Öröm üzenetét* az öröm hirdeti hitelesen. Az örömet hirdető istentisztelet teszi átélhetővé az Evangéliumot. Lehet, hogy már maga az öröm is Isten tisztelete? – Hála és köszönet annak, aki nagy örömet hirdettetett meg, hogy az egész földnek öröme legyen.

*

Köszönni, megköszönni kell, mindig, a mindennapok kicsiségeit is, az ételt és az italt, és azt is, ha kötelességét, munkáját végzi a bolti eladó vagy a fogorvos. Kell, hogy ne higgyük, ne tekintsük „természetesnek” mindazt, amivel élünk, amiből élünk, akikkel élünk, csak úgy, megszokásból. Ha valami már „teljesen természetesnek” tűnik, elveszthette a természetességét – a *teremtéssel* kapott értékét.

A hála kell. De leghitelesebben az öröm fejezi ki.

Az öröm kell. Benne ölt testet a hála és a köszönet. A pusztában Örömet hirdető angyalok nem azt kötötték a pásztorok lelkére, hogy „hálásan köszönjétek meg a jó hírt...” Hanem azt, hogy „ne féljetek” – az örömtől.

MEGÚJULÓ TETTERŐVEL

Találkozások

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézetének együttműködésével a DRHE 2003-ban „Pásztorálpszichológia szak”-ot alapított és indított meg, „pásztorálpszichológiában jártas lelkigondozók” képzésére. Ennek megszületését alapozta meg *találkozásunk* Bodó Sárával. A születésnapjára való készülés felidézte szakmai-együttműködésünk, annak során kialakult barátságunk, a közös munka emlékeit. Bodó Sára születésnapja alkalmából készülő emlékkötet szerkesztője Fekete Károly megkeresett, járuljak hozzá tanulmánnyal, írással az ünnepi ajándékhoz.

A megtisztelő és a baráti érzést kiváltó helyzetben megfogalmazódott a kérdés: mi lenne az alkalomhoz illő, szakmai együttműködésünk, közös munkánk eredményeit és abból szerveződő barátságunk értékeit egyaránt kifejező, megemlékező írás műfaja? Az első „reflex” a kutatói-, egyetemi oktatói szerephez társult. Tanulmány – a teológia és pszichológia határterületéről, a pszichológia oktatásának sajátosságai a teológusképzésben és továbbképzésben, pszichoterápiás kultúra és lelkigondozás, stb. témaköreiben. A lehetséges témakon gondolatilag átfutva többféle érzés szegte a kedvemet. Úgy éreztem, hogy a viszonylag rövid történetre visszatekintő, a pásztorálpszichológiában meglévő olvasottságom és ismereteim bázisán nem találnék olyan, határterületi nyitott kérdést, vitái közötti jelenségekört, amelynek gondolatiságához kellő igényességgel, tudományossággal csatlakozni tudnék. Ez nem a téma iránti kritikai viszonyból következett, hanem személyes ötletlenségből.

Az a több éves tapasztalat, amelyet a Református Hittudományi Egyetemmel közösen kialakított posztgraduális lelkigondozó képzésben szereztem Bodó Sárával és Fekete Károllyal való közös gondolkodás és munka folyamán, továbbá az az élmény és tudás, amelyekhez a lelkészek önismereti csoportjának vezetése juttatott, megfontolásra késztetett, a társszakmához fűződő illő tiszteleten túl is. A kapcsolatból adódó személyes érintettség, a képzésben szerzett tapasztalat mélyebb betekintést adott a Szentírás és a

Lélektan emberismereti kapcsolódásairól. Úgy éreztem, hogy egy tudományos kérdésfeltevésbe ágyazott tanulmány e témában elvisz attól a tartalomtól, amelyet ez alkalomból szeretnék átadni és megosztani. Ezért úgy döntöttem, hogy személyes gondolatok mentén közelítve írok a segítő kapcsolatok jelenségvilágáról, a teológiai és pszichológiai keretben történő segítő kapcsolat párhuzamairól, *találkozási pontjairól*.

Bodó Sárával átélt közös munkánk és barátságunk kölcsönösségét – viszsze tekintve – abban látom, hogy egyszerre voltunk kíváncsiak egymás hivatására, tudására és egyidejűleg kritikusok saját szakterületeink egymás elutasítását kifejező attitűdök iránt. Ez akkor még nem volt egy tudatos viszonyulás egyikünk részéről sem, álláspontjaink háttérében szakterületeink jobbításának szándéka állt. Célunk az volt, hogy kölcsönösen integráljuk azt a tapasztalatot és tudást, amelyeket lehet a másik szakterületéről. Eközben szükségszerűen küzdeni kellett a kinyilatkoztató, a tévedhetetlenséget sugárzó, vagy máskor a „professzionalista” attitűd és viselkedés megnyilvánulásai ellen, mindkét oldalon. A képzés megszervezésekor és annak folyamatában a jelzett feszültségek nem voltak ugyan meghatározóak, hiszen a Debreceni Református Hittudományi Egyetem kellő nyitottsággal és támogatóan fogadta be, működtette a képzést. Ugyanakkor a képzésben találkozó hivatások szélesebb körét illetően, a teológusok és a pszichológusok gondolkodásában, a közgondolkodásban közel sem volt általános a kellő érdeklődéssel párosuló tolerancia úgy, mint ahogyan az a képzést megvalósítók körében alakult. Egy-egy, a korábbi években tapasztalt élménnyel szeretném érzékeltetni a szembenállás alapvető jellegzetességeit. Ezek a példák megmutatják azokat a jellemző attitűdöket, amelyeknek meghatározó motívumai a féltékenységgel hozhatók összefüggésbe. Mindkét hivatás lényegiségének ellentmondó történetekben láthatjuk a féltékenységet, rivalizációt, amelyek háttérében – „Kié a lélek feletti hatalom? Ki érti jobban a lelki működés természetét? Ki hatékonyabb és kompetensebb az emberek lelki életének alakításában?” – kérdései húzódnak meg. De beszéljenek a példák!

1990-ben a Kereszténydemokrata Néppárt konferenciát rendezett Debrecenben, amelynek a témája, „Keresztény válasz a családokat érintő kihívásokra” volt. Előadókként a történelmi egyházak magas rangú képviselőit hívták meg, valamint engem a pszichológia tudományának képviselőtében. Hat 10 perces előadás hangzott el egymást követően. Az előadók a konferencia teremben az előadások sorrendjében egymás mellett ültek, egy hosszú asztal mögött. Az én előadásom volt az utolsó. Az ötödik előadó (egyházi hivatartozását etikai okokból nem nevezem meg) mellettem ült, fegyelmezett távolságtartó viszonyulást mutatott „szomszédságunk” iránt. Előadásában

kitért a pszichológusokra is. A családok pszichológiai ellátásának lehetőségére utalva megjegyezte, hogy „a pszichológia nem más, mint az ördög mesterkedése, a Biblia minden lélektani kérdésre választ ad”. Természetesen az őt követő előadásomban nem reagáltam, nem reagálhattam álláspontjára, maradtam saját szakmai mondanivalóm tartalmi kereteiben, amely a család lélektani funkcióira, annak jelentőségére vonatkozott, s nem annak hitéleti vonatkozásaira. A konferencia szünetében egy távoli orvos ismerősöm oda-jött hozzám, s megkérdezte, hogy én hívó ember vagyok-e? Számára ugyanis ez nem derült ki az előadásomból. Azt válaszoltam, hogy engem pszichológus szakemberként hívtak meg és kértek fel a konferencia témájában, s nem azért, hogy a hitemről tegyek tanúbizonyságot a szakmám kapcsán, s ha megbocsájtna, ebben a kontextusban én ezt személyes ügyemnek tartom. Nem volt elégedett a válaszzal. Én magam is tehetetlenséget éltem meg, hiszen néhány mondatos diskurzusra adhatott volna lehetőséget a szünet idői kerete. Nem vállalhattam annak kockázatát, hogy nem tudom meggyőzni arról, hogy a szakmámat nem azért választottam, nem azért művelem, mert áldozatul estem „az ördög mesterkedésének”.

Ugyanebben az évben meghívást kaptam egy háromfős munkacsoportba Tringer László pszichiáterrel és Tomcsányi Teodóra klinikai szakpszichológussal együtt, az volt a feladatunk, hogy dolgozzunk ki egy szakirányú továbbképzésre vonatkozó javaslatot, képzési tematikát humán képzettséggel rendelkező diplomások részére, mentálhigiénés ismeretek megszerzéséhez. A cél az volt, hogy a képzést választó különböző hivatásúak elsajátíthassák a mentálhigiéné kultúráját a különböző humán foglalkozások professziójához társítva. Így képesek legyenek mentálhigiénés tevékenység folytatására saját hivatásuk területén. A szándék mögött nem egy új segítő foglalkozás, a „mentálhigiénikus” professzió létrehozása állt, hanem a mentálhigiénés kultúra integrálása szélesebb társadalmi körben. A posztgraduális oklevélben is a képzettség megnevezése „mentálhigiénésen képzett szakember” lett, amely a kimeneteli követelmények szerint „az alapidiplomának megfelelő szakmai területen mentálhigiénés tevékenységre jogosít”. Ezt a képzést 1991-ben a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézete és a Testnevelési Egyetem is megindította. A pszichológus szakemberek közül sokan kifejezték aggályaikat, aggódásukat, hogy „alulképzett”, „nem pszichológus szakemberek” végezhetnek pszichológiai ellátást, rontják a szakma presztízsét, növelik az „álpszichológusok” táborát, stb. Egyik, a klinikai pszichológia területén tekintélynek számító kolléga indulatosan közölte velem: „Ti kiárusítjátok a pszichológiai tudást, középkezdők kezébe adjátok az ellátást”. Nem volt egyedül véleményével.

Mindkét történetet sok szempont szerint lehetne akár tanulmányok keretében is elemezni. Megemlékezésükkel célom pusztán a dominanciára törekvő, féltékenységi érzésekkel átszótt szakmai attitűdök érzékeltetése. A szélsőséges megnyilvánulások kifejezik, a teológia és a pszichológia területén egyaránt elfogadhatatlan viszonyulást. Látnunk kell, hogy ez azonban jelen lehet kevésbé manifeszt, „rejtőzködőbb” formákban is, sőt beépülhet a szakmai identitás alakulásába, az elhivatottság köntösébe burkolózva. Felismerésük mindkét hivatás területén igen fontos. Csak ennek nyomán érthetjük meg mindkét hivatás küldetésbeli meghatározottságát. Gyakorlati művelésükhöz alapvetően fontosak azon alapattitűdök felismerése, amelyek az adott segítő kapcsolati kontextust meghatározzák. Mindkét szakterület működésében meghatározó alaphelyzet, hogy csakis szubordinált helyzethez kötötten lehet hiteles és hatékony. Patetikusabb megfogalmazásban a szubordinált viszony a „szolgálat alázata”, annak lélektani megjelenése a segítő hivatások területén. Ebben nem elegendő a (gyakran tapasztalt) pusztán a „szolgálat”, szerephelyzeteinek vállalása, formális külsőségeinek deklarációja. Lényege a hivatással való azonosulás tudáson, tapasztalaton alapuló, gyakorlati készségekben is megnyilvánuló szubordinált alapattitűd. Megértéséhez a segítő belső lélektani munkájának elemző leírása vezethet el, melyre kísérletet teszek, feltárva a két hivatás párhuzamait, találkozási pontjait is.

Az alkalmazott pszichológiai ellátások több területén a szubordinált viszony felismerése viszonylag magától érthető jelenség, a segítő kapcsolati munka kontextusából következik. A sportoló olimpiai győzelmében – a sportoló tehetségének, személyiségének elsődlegességén túl – meghatározó szerepe az edzőnek van, a sportpszichológus a kettőjük munkáján keresztül részese a sikernek. Az iskolai tehetséggondozásban is a pedagógusé a vezető szerep, a pedagógiai szakpszichológus lélektani eszközökkel segíti a tehetség kibontakoztatásának folyamatát, amelyek alkalmazását és kiválasztását az adott képzési terület és a tanuló-tanár viszonyának tartalma határozza meg.

A gyógyítás területén dolgozó klinikai szakpszichológusok, pszichoterapeuták esetében, a *test-lélek egységét*, de a különböző professziók kompetenciabeli különbözőségét is tekintve, nehezebb a szubordinált helyzet belátása. A pszichológus az egészségügyben – a kialakult hagyományos szerepében (diagnosztika, terápia) – nem érzékeli az orvoslásban meglévő sajátos felelősség viszonyokat, kötelezettségeket, miközben a gyógyító munka részesének tartja magát. Be kell látni, hogy az orvosi hivatás alapvető meghatározója, jellemzője az *élet-halál* kérdésével való szembesülés, az élet megmentésével kapcsolatos beavatkozáshoz való döntés felelősségének közvetlen, vagy távolabbra mutató terhe, függően attól, hogy az orvos mely területen dolgozik.

Mint a többi alkalmazott területen is, így a gyógyítás területén is meg nyilvánulnak a pszichológus munkájával kapcsolatban sajátos kompetencia-igények. Ezek gyakran eltérnek a hagyományos diagnosztikai és terápiás igényektől, s nem is teljesülnek. A pszichológus munkája, emberi kapcsolati reláció közvetlen jelenségeköréhez kötött, s annak tartalmát hivatott felismerni, kezelni. Hagyományos professzionális szerephelyezetei, a klienseivel való kapcsolata szabályozott feltételekhez kötöttek. Beavatkozásai előzetes, időigényes feltárást kívánnak meg szakmai céljai megvalósításához. Zárt kapcsolati teret hoz létre, amellyel „kiemeli” az egyént a természetes társadalmi-kapcsolati rendszeréből. Mintegy „izolált”, a külső hatásoktól elhatárolódó, védett keretben képes beavatkozásait végezni diagnosztikai és terápiás céllal. Ezzel szemben művelt laikusok körében is reális igény van arra, hogy emberi kapcsolatokban jelentkező, életvezetési nehézségek megoldásához közvetlen segítséget kapjon a pszichológustól, mintha ügyvédhez, vagy pénzügyi tanácsadóhoz fordulna.

A közvélekedésben, a mindennapi tudatban a pszichológusról alkotott kép szerint ő, mint a lélek ismerője – közvetlenül képes felismerni a lelki bajokat, azonnal be tud avatkozni annak működésébe, képes azokon segíteni, mint az orvos vagy más szakember a szakmája területén. Más szakmákkal (orvos, ügyvéd, szerelő, stb.) kapcsolatos tapasztalatok mentén ez reális elvárás, szerep-attribúció. Ez az „attribúciós nyomás” a pszichológust vetélkedő helyzetbe hozhatja, környezetében számos kifogással szembesülhet, maga számára pedig a kifogás és magyarázat az lehet, hogy „a pszichológus nem lehet egyenrangú az orvossal”. Gyógyító, azonban az életvezetés lelki egyensúlyának megvalósulását szolgálja, amely kétségtelenül összefüggésben áll a biológiai működéssel is, de azt közvetlenül nem érintheti, ilyen beavatkozásra nincs felhatalmazva.

A beavatkozás és a változás, mint már utaltunk rá, az egyéb emberi kapcsolatoktól elhatárolt, zárt lélektani helyzetben történik, amelynek jellegzetessége az, hogy a kapcsolat kizárólagosan a lelki munkára szerveződik, kizár minden más kapcsolati lehetőséget. A segítővel való kapcsolat élménye vezet az egyén életvezetésében kívánatos kapcsolati egyensúlyok megvalósításához, amelynek része (lehet) a biológiai működés egyensúlya is. A pszichológus ugyanis az „emberi kapcsolat (*találkozás*) szakértője”, eszköze a klienssel való kapcsolat „alakítása”, melynek nyomán a kliens saját erejéből, saját működésében hoz létre változást a kitűzött életvezetési célok, így pl. a gyógyulás folyamatának megvalósításához. Tehát nem ő végzi a beavatkozást, mint pl. a sebész, s annak a kliens passzív résztvevője, hanem kiváltja, segíti a kliens belső munkáját, önmagához fűződő viszonyának alakítását. Amennyiben

enged a jelzett szerep-attribúciós nyomásnak, úgy hatalmi helyzetbe kerül a klienssel való kapcsolatában, ő szab irányt a változáshoz, amelyben saját érzelmei, tudattalan működésének meghatározói kap(hat)nak szerepet. Ezzel meggátol(hat)ja, felmenti kliensét a saját erőfeszítést igénylő belső munka alól, amely a változáshoz vezethetne. A terapeuta „kompenzált” hamis identitást alakít ki, hamis elvárások mentén szerveződő „hatalmi” helyzetbe hozza magát.

A szubordinált helyzet felismerése, megvalósítása a segítő kapcsolatok alapvető lényegéhez tartozik. Ennek hiányában dominancia, hatalmi helyzet, hamis identitás helyzetébe kerülhetünk, romlik a kapcsolati munka eredményessége. A korábban leírt két élményem példája kiindulásként szolgált. Ezekben látható az a párhuzam, amelyben a pszichológia és a teológia, mint segítő hivatás, saját kizárólagos, „hatalmát” deklarálja.

A pszichológiai keretben folyó lélektani munka szubordinált viszonyának leírása után megpróbálkozom a vallási keretekben megvalósuló segítő kapcsolat megkövetelte szubordinált helyzet dinamikájának kifejtésével is. A teológiában, s annak hivatásbeli gyakorlatában jártas olvasó megértését kérem a leírás leegyszerűsített, az emberi kapcsolat lélektani jelenségének leírására törekvő megközelítés iránt. Annak okán is, hogy első sorban saját szakterületem nézőpontjából vagyok képes közelíteni.

A szubordinált helyzetből adódó attitűd igazolása itt azért nehezebb, mint a saját hivatásom területén, mivel a vallás, a hit jelenséggörének történeti, antropológiai meghatározottsága alapvető. Lényegiségében az emberi tudat kialakulását is meghatározza. A pszichológia, mint tudomány kevesebb, mint kétszáz éves próbálkozása az ember lelki működésének feltárásában – más tudományokat is tekintve – másként közelít, nem Isten felől. A lélek működésének, az ember tudományos leírásának modelljei csak „ritkán” a tudományos jelenségek leírásának elbizonytalanodó határain érintik a transzcendenst, az Isten által meghatározottat. A kérdések, viták, a szembenállás alapvetően arról szól, hogy az ember önmegismerése csakis Isten felől vagy a tudományok felől jöhet létre?

Ebben a vitában a Szentírás és a pszichológia (a tudományok) emberképének ütközéséről és kapcsolatának lehetőségéről, vagy annak tagadásáról van szó. Az emberi lélek kialakulásának és működésének alapját lényegi meghatározottságát a „*Találkozásban*”, az *ÉN és Te* (a másik) relációjában ismerhetjük fel. Az Én nem létezik a TE nélkül. Az én, az emberi tudat a fizikai lét, a testhatárok érzékelésének, felismerésének komplex folyamatában alakul ki, amely folyamatban kiemelkednek a tárgyi objektívációk és az emberek. Fizikai létünket a természeti környezettel megvalósított „anyagcsere”

folyamatok biztosítják. Tudati (szellemi) létünk kialakulását ezzel egy időben és összefüggésben az anyával (gondozóval), a „másikkal” való kapcsolat él-ménye hozza létre, amely kezdetben szoros összefüggésben áll a biológiai léttel, amelyet a „másik” (anya) biztosít. Ennek a jelenségekörnek a feltárá-sában számos tudományterület érintett, alapvető modelljei a pszichológiai irányzatokban és más elméletekben jelennek meg. Az ember-, az emberi sze-mélyiség alakulásában, lényegi meghatározottságában a tudományos közelítés „objektívációi”, a verifikálás, a bizonyítás igénye mentén nem írható le, a *találkozás* egyetemes rendezőelvének jelenléte, a *spirituális* meghatározott-ság. Nehezen közelíthető meg a tudományosság eszközeivel, de jelenlétének, meghatározó volta sem tagadható. Mindezekkel együtt, a spiritualitás nem feltétlenül áll ellentétben a tudományos kutatásokkal, ezért kapcsolatot lehet találni a pszichológiai és a teológiai keretekben megvalósuló segítségnyújtás között is. A teológiai segítségnyújtásban a szubordinált helyzetet, s ennek at-titűdbeli meghatározottságát maga a spiritualitás jelenléte, többlete igazolja. Érdeemes azonban a pszichológiai keretekben végzett segítő kapcsolati mun-ka párhuzamával is megközelíteni.

Mint korábban kifejtettem, a pszichológiai segítségnyújtásban meghatározó a kontextus, amelyben az megvalósul (nevelés, gyógyítás, tehetség kibontakoz-tatása stb.). A kontextust képviselő szakmához (fő tevékenységhez) szubordi-nált módon kapcsolódhat szolgálatával a pszichológus szakember. A teológiai segítségnyújtás kontextusát hitéleti kérdések adják, azok mentén valósul meg manifeszt vagy elfojtott, a kliens által esetleg fel sem ismert módon. A teo-lógussegítő a hit erejének felismerésével képes mozgósítani a személyiségben rejlő potenciálokat az életvezetési nehézségek megoldásához, gyógyuláshoz, a személyiség működésbeli egyensúlyának megtartásához, stb. Ez alapján azt mondhatnánk, hogy a teológussegítő szubordinált helyzetét, attitűdjét az Istenhez való viszony határozza meg. Ez azonban bővebb kifejtést igényel. A segítő kapcsolati találkozásban nem a teológus szakember hite, istenképe az elsődleges, hanem a kliensé. Felismerése és alakítása, az arra alapozható erő felhasználása a segítő kapcsolat célja, amely a változás hátterét képezi. Könnyű belátni, hogy pusztán az Ige közvetítése, a segítő hite, („Isten helytartójának”) szerepe önmagában nem elegendő. A „palástba burkolózás” akaratlanul is az Istentől való félelmet, vagy más elutasító érzést, büntudatot válthat ki a kap-csolatban, amely hatalmi helyzetet valósíthat meg a kapcsolatban vagy a kliens projekciója mentén, vagy a segítő tehetetlenségének kompenzációján alapulva. Éppen ezért a segítő kapcsolatban a kliens hitének felismerésére, megértésére, annak elfogadására alapozott úton halad a hit erősítésének, a segítő kapcsolat célkitűzéseinek irányába. Mondhatnánk azt is, hogy a klienshez való viszony-

ban, mint az Isten teremtményéhez való viszonyban jelenik meg az elvárt szubordinált attitűd. Gyakorlati megvalósításának megértéséhez, a pszichológiai segítő munkával való párhuzamának igazolásához hozzájárulhat még, az *empátiás megértés* jelenségének részletesebb bemutatása.

Az empátia fogalma átment a mindennapi szóhasználatba. Mélyebb jelentésének megértéséhez nem elegendő azonban pusztán az együttérzést, a másik lelki állapotának átvételét érteni rajta. Nem véletlen, hogy a szakmai fogalomkörben nem a „beleérzés” vagy „együttérzés” fogalmát vezették be, nem ezekre a fogalmakra fordították magyarrá. Az empátia jelensége több annál, mint amit a jelzett fogalmak kifejeznek. Tartalmazza a *decentráálás* jelenségét, amely az átélésen és együttérzésen túl a saját és a másik ember érzelmeinek elválasztását, megkülönböztetését is jelenti. Az empátiás kapcsolatban megjelenő közös érzelem más-más élményeken, történéseken alapszik mindkét személyiségben. A közös érzelmeket kiváltó kapcsolati kontextusban az érzelmi szinkron mellett szükséges az *én* és a *másik* érzelmi állapotának felismerése, az ahhoz vezető közös és a saját utak mentén szerveződő élmények elválasztása, tudatosítása. Tehát nem érzelmi egybeolvadásról van szó, hanem egy érzelmi kapcsolat tartalmának tudatosításáról, a másik ember megismerését lehetővé tévő kapcsolati jelenségről.

Az empátiás megértésnek alapvető jelentősége van mindkét hivatás területén. A párhuzamok fejtegetése helyett szeretném idézni C. Rogers történetét, amelyet egy magyarországi konferencián volt módomban meghallgatni. Elmesélte, hogy vidéken nőtt fel, s megfigyelte, hogy az elvermelt krumpli a tavasszal beszűrődő fény hatására hosszú csírákat ereszt, de abból sohasem lesz igazi növény, mert nem kapja meg a kifejlődéséhez szükséges feltételeket. Pedig a krumpli gumóban benne van az a potenciál, amelyből kialakulhat teljes harmóniájában a növény. Az empátiás megértést és viszonyt abban írta le, hogy a terápiában látni kell a másik emberben azt a potenciált, amely teljességre, harmóniára törekszik, de ő maga nem látja, mert a fejlődés folyamán a környezete azt közvetítette, hogy mit „szabad” és mit „kell”, s ezzel „amputálta” azokat az én részeket, viselkedésbeli lehetőségeket, amely a teljes és harmonikus fejlődés irányába mutattak. Annak a felismeréséhez vezethet az empátiás megértés és kommunikáció, amelyben a kliens megérti, hogy azok az érzések, gondolatok elfogadhatók, érthetők a másik ember számára, amelyeket érez. Belső potenciáljai személyiségének fejlődéséhez, kiteljesedéshez vezethetnek. Teheted, kifejezheted a kapcsolatban azokat, hiszen értem, megtanulhatsz, tudsz velük bánni, felhasználni az önmegvalósításod folyamatában. A leírtak értelmezhetők lehetnek tudományos, pszichológiai és teológiai kontextusban és fogalmi keretek között is.

Az empátiás megértés leírásánál tehát külön választottuk a kliens és a saját, a segítő érzelmi állapot tudatosítását. Van viszont még egy harmadik elem, a professzionális tudás felhasználásának kérdése, amely megkülönbözteti a professzionális kapcsolatokat más segítő, támogató, hétköznapi helyzetekben szerveződő kapcsolatoktól. A segítő kapcsolat meghatározott feltételrendszerben szerveződik meg, amelyben az emberi kapcsolat létrejötte valamilyen segítő beavatkozást involvál. Ennek szakmai szabályait meghatározzák azok az elméletek (az ezekre alapozott emberkép), amelyet a segítő képvisel. A professzionális szakember a tételes szakmai tudását a kapcsolati élmény, az empátiás megértés jelenségének ellenőrzésére használja. A kapcsolati élmény tartalmát az általa ismert és képviselt emberkép modelljébe rendezi, amely segíti a megértést és a segítő intervenció, a professzionális kommunikáció alakítását. Ez teszi lehetővé a tudatos, tervezett beavatkozást, amely elkülöníti mindkét professzióban, a mindennapi helyzetekben megnyilvánuló segítő emberi-kapcsolati helyzetektől. A segítő kapcsolati változások kisebb-nagyobb katarzisos keretében jelenhetnek meg. Nagyon fontos tudni, hogy ilyenek megvalósulása nem csak professzionális helyzetekhez köthető, más emberi kapcsolatokban is megvalósulhat, s számtalanszor találkozhatunk vele. A professzionális helyzetnek és e kapcsolatban szerveződő találkozásnak is az emberi- kapcsolati tartalma az elsődleges, maga a *találkozás* élménye. Az alapvető különbség abban rejlik, hogy a professzionális helyzet a kliens változásának céljával szerveződik meg, s ez elkülöníti más emberi kapcsolatoktól. A segítő viselkedésében olyan tudatos kommunikáció jelenik meg, amelynek célja a kliens lélektani-, viselkedéses egyensúlyának segítése. Ennek a tudatos kommunikációnak alapját a professzionális tudás és a saját önismereti tapasztalatot is integráló készség képezi.

Sokszor körbeveszi az ilyen segítő kapcsolatokat valamiféle *misztérium*, megfoghatatlan „többlet” érzését kiváltva. Ezt a többletet a segítő optikájából abban látom, hogy a jó segítő képes arra, hogy megnyissa saját énjének határait, hiszen ez teszi lehetővé a másikkal történő azonosulást, empátiát. Más megfogalmazásban, ez a *szeretet* képessége, teológiailag Isten szeretete, a kereszténység meghatározó eszméje. A szeretet képessége hasonlóan ellenőrző funkciót tölt be a professzionális kapcsolatban, mint a szaktudás, csak nem kognitív szinten működik. Ha a segítő kapcsolatban nem jelenik meg a kliens szeretete, nem jelenhet meg az azonosulás sem, nem jöhet létre az a *találkozás*, amely a katartikus változás kiváltója lehet. Nincs olyan professzionális segítő, aki mindenki szeretetére képes. Ezért létezik az a szabály, hogy néhány találkozás után dönteni kell a segítő kapcsolati munka folytatásáról közösen, a segítő és a kliens együtt. Amennyiben a kapcsolat tartalmában

pusztán a terápiás technikák vagy a szakmai tudás tartalma (a teológiai keretekben az Ige, a tanítás pusztá közvetítése) jelenik meg, esetlegessé válik az azonosulás, a változás lehetősége. Nincs ellenőrzés, nincs, ami hitelessé tenné a kapcsolatot és annak történéseit. Pilinszkyt segítségül hívva: „A filozófia ott kezdődik, ahol a szeretet végződik. A szeretet sose kérdezi: miért? Oly evidens számára a szeretett lény léte és létezése. A filozófiának viszont éppen a „miért” szócska a kezdete. Mégse mondanám, hogy a szeretet maga is nem gondolkodás. Gondolkodás ez is, de a tiszta létezés elsődleges szenzációjának a szintjén; egy olyan ismeret, mint mondjuk Bach zenéje.”

A művészek szabad áramlású gondolataival nehezen tudnak versenyezni a cammogó járású tudósok a bizonyítási kényszerek béklyójában. A pszichológia „tudományosságáról” még napjainkban is felmerülnek, kételyek, viták. A Pilinszky idézetről eszembe jutott egy fiatalkori beszélgetésünk Mérei Ferencsel. Szerette szakmai programok után, a fiatalokkal szerveződő kötetlen beszélgetést. Egyik alkalommal arról vitáztunk, hogy tudomány-e a pszichológia? Mi a tudomány mellett érveltünk, s ő sorra cáfolta, „ez biológia, ez élettan, ez statisztika...” megjegyzések mentén cáfolta érveinket, szándékosan provokálva bennünket a vita, a beszélgetés kedvéért. Végül megkérdeztük tőle. Akkor Tanár Úr szerint mi a pszichológia? „Nem tudom. A tudományok és a művészetek közötti valami” – válaszolta.

A kreatív művészi ábrázolás gondolati, érzelmi szabadsága az alkotás folyamatában érvényesül, de sohasem lehet öncélú. „Ellenőrzését” a létrehozott „Érték” megjelenése biztosítja, amelynek megjelenése nem mindig közvetlenül belátható, sokszor történeti távlatokban jelenik meg. A személyiség alakulásában, alakításában, segítésében, vagy a lelki gyógyítás folyamatában sem várható legtöbb esetben a közvetlen eredmény megjelenése, felismerése. A folyamatának, céljának viszont mindig az ember, a társadalom fejlődésének pozitív, megfelelő (alap)értékekre kell épülnie. Ennek felismerése sem egyszerű, hasonlóan, mint ahogyan a modern művészetekben is gyakran nehéz eldönteni az alkotásról, hogy igazi értékeket hordoz, vagy „blöff”. A hetvenes évek elején, amikor a pszichoterápia a „túrt” kategóriájába kerülhetett egy pszichiátriai konferencián Kun Miklós pszichiáter főorvostól, az Országos Pszichiátriai Intézet (a „Lipót”) akkori igazgatójától megkérdezték, hogy „mire jó a hipnózis, a hipnoterápia?” (Még nem sokkal ez előtt, tiltott volt a pszichiátriában az alkalmazása, de a pszichoterápia egyéb módszerei sem voltak „szalonképesek”.) Azt válaszolta, hogy arra jó, hogy „az orvos becsapja a beteget, a beteg pedig az orvost”. A szellemes válasz kifejezi, hogy a segítő kapcsolatokban is megnyilvánulhat a „blöff”, ha annak alkalmazásában pusztán a technikát, a professzionális szerephelyzetet látjuk, s nem a célokban involválódó emberi kapcsolat értékszempontjait.

A teológiai keretekben szerveződő segítő kapcsolati helyzet sem „védtett” attól, hogy hamis értékek, hiteltelenség mentén működjön. Látni kell azonban, hogy a Szentírás, az általa közvetített emberkép az alapvető értékek hordozója, minden egyes helyzetben megkerülhetetlenül jelen van. Lehet nem felismerni, kikerülni, hamis kritikával illetni, meg lehet próbálni a tudomány fogalmaival „felülírni”, nem tudomásul venni, de mindez csak a segítő kapcsolat céljához vezető út felismerését korlátozza, az úton való végighaladáshoz szükséges erő felszabadulását gátolja. Az értékszempontok tiszta felismerése, minden segítő beavatkozás sikerének feltétele. A DRHE-mel közös munkánk erősítette meg bennem azt, hogy saját szakterületemen észrevegyem ennek fontosságát, jobban megértve, hogy a pszichológiai segítségnyújtás területén miért maradhatnak rejtve ezek az értékszempontok. Fontos itt arra is utalni, hogy ezeket a pszichológiai modellekben, fogalmi és módszertani kereteiben kell meglátni és érvényesíteni. Nem könnyű feladat. Az elméleti fejtegetés helyett azt is egy példával szeretném érzékeltetni, minden aktuálpolitikai cél nélkül.

Amikor Kásler Miklós EMMI miniszteri kinevezést kapott, az első interjúk egyikében megfogalmazta, hogy a „Tízparancsolat majdnem tökéletes népegészségügyi program”. Véleménye szerint a halálos betegségek döntő része annak betartásával elkerülhető lenne. Ezzel nem mondott ellen a gyógyítás és az azt megalapozó tudománynak és gyakorlatnak, s nyilvánvalóan nem közvetlen, azt kiváltó „programként” értette. A balliberális média természetesen erős támadással reagált, „kontúrtalan”, emberi értékek mentén megfoghatatlan emberképének megfelelően.

Szakmai, pszichoterápiás gyakorlatom során számos alkalommal voltam részese katartikus helyzeteknek, változásoknak, amelyekben felismerhetővé váltak azok az értékek, s az azokkal összefüggésben megnyilvánuló „erők”, amelyek változáshoz, gyógyuláshoz vezettek. Most mégsem ezek közül választok példát. Annak okán is, hogy háttérükről korábban számos jelenségről írtam, így szükség szerint elvárható lenne azok mentén történő leírás és elemzés. E helyett ezért egy gyerekkori élményemet osztom meg, amely általában is, de szakmai mondanivalóm szempontjából is rávilágít az alapvető értékek, moralitás szereteten alapuló, változást előidéző erejére.

1957 tavasza. Apámmal és nővéremmel együtt ülünk házunk teraszán. Valaki rugdossa a polgári ház vastag keményfából készített kapuját, amelyen a személyek közlekedését szolgáló kiskapu, a nagy nyíló szárnyak egyikéből volt kivágva. A vasalatok miatt magas küszöbvel bírt. A kapu mögött többször elhangzott: „Nyissák ki azonnal!” Apám a kapuhoz ment és elhúzta a vaskos reteszt. A kapuban egy félhosszú, az akkori divat szerinti viharkabátot

(ponyvaszerű anyagból készített esőkabát) és vörös svájcisapkát viselő ember állt. „Rendőrség!” – kiáltotta, miközben jobb kezével igazolványát felemelve lépett be a kapun apám felé. A magas küszöbön azonban megbotlott apám felé borulva. Apám védekezően felemelte a kezét, leverve ezzel a vörös svájcisapkát. A rendőr nem esett el, de átkozódva, fenyegetően ordítani kezdett. „Bevágom az autóba, mint a sz....t!” hangzott el, miközben felvette a földről a sapkáját és zsebre tette az igazolványát. Apám határozott nyugalommal annyit mondott: „Nem vág be sehová, míg el nem búcsúzom a gyerekeimtől.” Ekkor megfordult, odajött hozzánk elbúcsúzni. „Ne féljetek”, mondta az ölelés után, majd elindult a kapu irányába, ahol a rendőr állt, aki ekkor kezdett újból ordítani és apámat lökdöste az autó felé. Egy barátja ügyében vitték be kihallgatásra, majd néhány óra múltán elengedték.

Sokszor eszembe jut a történet, gyermekkori élményeim közül egyik legmeghatározóbb, bár később soha nem beszéltünk erről apámmal. Most azért idézem fel, mert számomra a szeretet erejének megtapasztalása, amely leállította az agressziót két ember között. Felülemelte a rendőrt is az akkori kor rendőrszerepbeli viselkedésén (a gumibotos, leírása, verőrendőr hírében álló nyomozó tiszt volt). Nyugdíjba vonulása után, idős korára hívó, templomba járó emberré vált.

Szakmai munkám során, professzionális kapcsolati helyzetben megélt katartikus változásokat sokszor kisebb „csoda”-ként életem/élem meg. Visszagondolva ezekre, mindig a másik emberrel átélt élmény idéződik fel, s természetesen a közösen átélt felismerés és változás öröme, amelyben nem tagadható a professzionális siker öröme, büszkesége sem. Csak ezután jön a gondolat, vagy egy esetismertetés folyamán látens kérdésként, „hogyan is csináltam?” Bármennyire is híve vagyok a tudatos, tiszta szakmai-fogalmi közelítésnek (hallgatóim talán igazolják a felénk irányuló elvárásokon keresztül), nem a technikai vagy az elméleti közelítés jut eszembe. Azok másodlagosak. Mi másra törekedhetnénk a segítő kapcsolatban, mint a személyes és a kapcsolat indukálta erő és változás felszínre hozására, amely az emberben rejtőzik, és az emberi kapcsolat értékének mentén kerül felszínre, az elfogadás és szeretet kontextusában. Talán ebben a kontextusban találkozik a teológia és a pszichológia is.

Célom az volt, hogy a teológiai és a pszichológiai segítő kapcsolati munka találkozásáról írjak. Nem tudományos review jelleggel, inkább személyes szakmai álláspontom, tapasztalatom kifejtésével, amelynek alakulásában jelentős szerepe van a bevezetőben említett DRHE-pasztorálpszichológia szakkeretében végzett munkám tapasztalatának. Ez akkor indult, amikor Bodó Sára megjelent a Debreceni Egyetem mentálhigiéné szakirányú továbbkép-

zési szakán jelentkezését követően. A képzésben találkoztunk. Érdeklődéssel vett részt a képzésen, kezdetben kifejezve azt, hogy tapasztalata alapján dönt majd arról, hogy érdemes-e a képzésben maradnia, hasznosnak mutatkozik-e a képzés, hivatását tekintve. Nyílt és tárgyilagos hozzáállása segítette a hallgatók és oktatóink párbeszédét, a képzés tartalmának alakítását, a különböző humán területről érkező hallgatóságnak is mintát adva. A képzés szakmai vezetőjeként és személyesen is értékes volt a Bodó Sárával való *találkozás*, amelynek nyomán kiteljesedtek a szakterületünk közötti együttműködés tartalmi és szervezeti keretei. Nagy élményt jelentett számomra, amikor Sára meghívott a teológushallgatók körébe előadást tartani, majd azt követően beszélgetésekre, önismereti demonstrációk megtartására. Közeledés és bizalom alakulhatott ki szakterületeink együttműködésének irányában, amely kezdetben és a korábbi tapasztalatokat tekintve nem tűnt egyszerű feladatnak. Kellett hozzá Sára nyitottsága, szakmai felkészültsége, személyiségének hitelessége. Mindkét szakterület szempontjából és személyesen számomra és a képzésben résztvevő kollegáim részére is értékeremtő volt. Ez az út vezethetett ahhoz, hogy a DRHE vezetése pasztorálpszichológia szak alapítására és indítására vállalkozott. Nyilván számos más meghatározó tényező állt még ennek hátterében, melynek történeti leírása és ténybeli elemzése meghaladja jelen fejtegetésem kereteit és célját. Ki kell azonban emelnem ebben Fekete Károlynak, a DRHE akkori rektorának és Bölcskei Gusztáv püspöknek az emberi és hivatali szerepéből nyújtott támogatását. Ez vezethetett ahhoz, hogy 2003-2005 között több mint 60 diplomás teológus szerezhetett pasztorálpszichológiai képesítést is. A szakterületek közeledése azonban ennél sokkal szélesebb kört érintett, hiszen a jelzett időszakban több konferencia szerveződött a képzés szakmai bázisán, nagy létszámú érdeklődéstől kísérve. A pasztorálpszichológia integrálódott a DRHE képzésébe, a kétszintű képzés bevezetésével mesterszak keretében is.

Kedves Sára! Születésnapod adott nekem indíttatást és alkalmat, hogy visszaemlékezve közös munkánkra szakterületeink viszonyában leírjam gondolataimat, szakmai álláspontomat a segítő kapcsolati munkáról, a személyességet is vállalva. Tévedéseim, vagy a vitatható tartalmak korrekciója – reményeim szerint továbbépítheti szakterületeik együttműködő építkezését.

Őszinte barátsággal és szeretettel kívánok Boldog Születésnapot! Isten éltesen!

Melléklet

PÁSZTORÁLPSZICHOLÓGIA SZAK képzési követelményrendszere

1. Képzési cél:

A képzés célja olyan teológiai és pszichológiai felkészültségű, pásztorálpszichológiában jártas lelkigondozók képzése, akik a különböző társadalmi és egyházi igényeknek megfelelően, szakszerű lelkigondozói, családgondozói, egyéni és csoportos ellátásban tudják részesíteni az arra rászorulókat (pl. kórházakban, családsegítő központokban, humán szervezetekben, illetve gyülekezetekben).

Pásztorálpszichológiai-lelkigondozói szakképzettségükkel és az abból adódó speciális (etikai, spontán-lelkigondozói) témákkal bekapcsolódnak az egészségügyi és szociális dolgozók kiképzésébe és továbbképzésébe (nővérképzés, szociális munkások képzése, orvostovábbképzés kórházakban). Képesítésükkel a kórházak, stb. etikai bizottságainak fontos tagjaivá válnak. Átfogó ismereteikkel feladatot vállalnak az intézmények (kórházak) soft-management-ében (mint az intézmény spirituálisai).

A teológus-lelkészi alapképesítéssel rendelkezők pásztorálpszichológiában képzett lelkigondozókként fejthetik ki tevékenységüket.

Az a mentális és lelki terheltségi szint, amelyik ma a társadalom nagy részét érinti, szükségessé teszi a segítő szakmák jobb kooperációját, mélyebb egymásra figyelését. Magától értetődő kapcsolat mutatkozik a teológiai lelkigondozás és a pszichés gondozás területein, hiszen ezek gyakran ugyanazokat az emberi problémákat, konfliktusokat kezelik, jöllehet más-más teoretikus és módszertani alapokon.

Az alkalmazkodási zavarok, pszichés megbetegedések, öngyilkossági mutatók, általános rossz emberi közérzet elterjedtsége kihívásként jelenik meg a teológiai képzésben is, elkerülhetetlenné téve a szakmai továbbképzés kidolgozását. A hittudomány részeként megjelenő pásztorálpszichológiai szak olyan képzési lehetőséget rejt magában, amelyben a képzett lelki segítők jól körülhatárolt szakmai kompetenciát és felkészítést kaphatnak. Ennek igénye már korábban is felmerült, különböző továbbképzési tanfolyamok elindítását eredményezve. Az előzőekben megfogalmazott célok elérését és az ezek mögött meglévő igények kielégítését leghatásosabban mégis egy szisztematikusan építkező továbbképzési forma — a pásztorálpszichológiai lelkigondozó képzés — szolgálhatja.

2. A kiadott oklevél szintje: egyetemi

3. Az oklevélben szereplő szakképzettség megnevezése: pasztorálpszichológiai lelkigondozó

4. Képzési idő: 5 félév, legkisebb óraszám 600 óra.

5. A képzés főbb tanulmányi területei:

A képzés előzetesen feltételezi a lelkigondozói tevékenységhez szükséges teológiai ismeretek megszerzését, ezért a tanulmányi területek között megjelenő teológiai diszciplinák speciálisan a pasztorálpszichológia tudományának továbbbi elmélyítését teszik lehetővé (pl. bibliai és pasztorálpszichológiai antropológia, speciális hermeneutika és etika, pasztorációtörténet, szintetizáló szeminárium). Az európai fejlett országokban már folyó hasonló protestáns és római katolikus képzés programját is adaptálva (Bethel, Passau), a következő főbb témakörök kerülnek áttekintésre.

— *Elméleti alapozás:* A teológus-lelkészi alapidplomával rendelkezőknek el kell sajátítaniuk a szükséges pszichológiai alapokat (bevezetés a pszichológiába, személyiséglélektan, magatartászavarok lélektani háttere). Erre épülhet a segítő kapcsolati munka elméleti megalapozása, a mentálhigiéné, az egészség-betegség állapotára vonatkozó pszichológiai kérdéskörök áttekintése. Mindehhez szervesen kapcsolódnak a speciális teológiai diszciplinák közül az antropológia, pasztorációtörténet, vallásfenomenológia és valláslélektan tárgyak. A hallgatók szintetizáló szemináriumok formájában végzik el a két szakterület ismereteinek interdiszciplináris rendszerezését, kapcsolatainak felismerését.

— *A lelkigondozás jelenségekői:* az e körben megjelenő tárgyak áttekintik azokat a lelkigondozói helyzeteket, attitűdöket, illetve a lelkigondozás elméletének mindazon területeit, amelyekkel a pasztorálpszichológiai lelkigondozók munkájuk során találkozni fognak. Így elméleti felkészítést kapnak a különböző krízishelyzetek, alkalmazkodási zavarok területeire, a segítő kapcsolati munka formáira, elveire, ezek speciális szakmai etikai aspektusaira, hermeneutikai és pasztorálpszichológiai összefüggéseinek felismerésére.

— *Gyakorlati követelmények:* a képzésben a gyakorlati felkészítés két területen is kiemelt szerepet kap: egyrészt az önismereti fejlesztés (min. 150 óra), valamint ehhez kapcsolódóan a spirituális személyiségformálás, másrészt a segítő kapcsolati munka begyakoroltatása a külső gyakorlatok, a szupervízió és az egyéni konzultációk segítségével. Az önismereti fejlesztést és a szuper-

víziót (csoportos) megfelelően képzett pszichológus és teológus szakember együttesen vezeti.

A konkrét tantárgyakat, az összóraszámokat a mellékelt hálótér tartalmazza. — *A pásztorálpszichológia szak belső specializálódási lehetőségei:* a képzésben résztvevők az V. félévben a pásztorálpszichológiai alapfelkészítésre további speciális felkészítést kapnak, amelynek választható területei: kórházi lelki-gondozás; börtön-lelki-gondozás; lelki-gondozás a katonaságnál, rendőrségnél, mentőknél, tűzoltóknál, katasztrófáknál; iskolai, ifjúság- és családsegítő lelki-gondozás; pásztorálpszichológiai-diakóniai intézményvezetés.

6. *A felvétel követelményei:*

- teológus-lelkészi oklevél,
- legalább egy éves gyakorlat,
- személyi alkalmasság.

Felvételi vizsga: felvételi elbeszélgetés megadott szakirodalom alapján

7. *A szakindítás feltételei:*

A szakindítás személyi feltételeit a MAB feltételrendszerének megfelelően minősített oktató, szakfelelősként garantálja. A képzés tárgyi feltételeit az indító intézmény a MAB feltételrendszerének megfelelően garantálja.

8. *Megszerzendő kreditek száma:*

Minimum 150 kredit, a korábban vagy máshol szerzett kreditek beszámításáról az intézmény dönt.

9. *Az ismeretek ellenőrzési rendszere:*

Az ismeretek ellenőrzési rendszere a tantervben előírt – részben egymásra épülő, részben egymástól független – aláírások, gyakorlati jegyek megszerzéséből, kollokviumok, gyakorlati jegyek, szigorlatok letételéből, szakmai gyakorlatok elvégzéséből, szakdolgozat elkészítéséből, valamint záróvizsga letételéből tevődik össze.

9.1. *Kötelező szigorlati tárgyak:*

- Segítő kapcsolat és pszichoterápiai alapok — III. félév
- Lelkigondozás-elmélet — V. félév

9.2. *A szakdolgozat:*

A szakdolgozat témája feltétlenül gyakorlati esethez kapcsolódjon, amelyet a hallgató témavezető felügyelete mellett készít el. Terjedelme minimum 40, maximum 100 oldal. Elkészítésekor írásbeli bíráló készül, s a munkákat jeggyel is minősíteni kell.

9.3. A záróvizsga

9.3.1. A záróvizsgára bocsátás feltételei

- az előírt tanulmányi kötelezettségek teljesítése
- a gyakorlatok minősített dokumentumainak benyújtása,
- a szakdolgozat elkészítése, benyújtása és elfogadása.

9.3.2. A záróvizsga részei:

- a záródolgozat megvédése,
- az ide kapcsolódó elméleti felkészültség felmérése (Személyiséglektan, Krízislektan, Pásztorálpszichológia).

A záróvizsga felkért bizottság előtt folyik, megkezdésének feltételei a jelölt részéről: az előírt tanulmányi kötelezettségek teljesítése, valamint a záródolgozat minősített dokumentumainak benyújtása.

9.3.3. a záróvizsga eredménye:

- a két szigorlati jegy,
- a szakdolgozati jegy,
- a záróvizsga jegye.

Ezek átlaga adja a diploma általános minősítését.

10. Az oklevél felhasználhatósága:

A lelkigondozói oklevéllel rendelkező szakember kompetenssé válik a válaszos ember lelki sajátosságainak kezelésére. Szakavatottként tud az egyházi közösségek tagjainak pszichés folyamataiban eligazodni és segítséget nyújtani. Az oklevél felhasználhatóságának *sajátos* formái a választott specializáció alapján:

- egészségügyi intézmények, kórházak lelkigondozói,
- börtönök, katonaság, rendőrség, mentők, tűzoltók lelkigondozói,
- egyházi oktatási intézmények, iskolák, ifjúság- és családsegítő szolgálat lelkigondozói,
- pásztorálpszichológiai-diakóniai intézményvezetői állások betöltésére jogosít.

Válaszd az életet!

Életre bátorító katechézis a második adventben

„Régen voltak hat hetek a Szent Márton napjától fogva, aholott kezdi most is a görög ekklezsia a maga böjtöt. De idővel a deák ekklezsiában négy hetekre szorítottatott ilyen fundamentomon: mert a Krisztusnak négy adventtussa, eljövele vagyon. Midőn a testben megjelent. Midőn a szívbe beszáll és az embert megtéríti. Midőn halála óráján elmégyen az emberhez. Midőn eljő az utolsó ítéletre.” – hangzanak Bod Péter prédikátor gyönyörű szavai a 18. századból.¹

E szavak nemcsak annak megértésében segítenek, hogy a mi nyugati kereszténységünkben hogyan lett hat hét helyett négy hét az adventi időszak, hanem sokkal inkább abban, hogy megmutatja a Krisztus után született emberek életét az Isten üdvtervében. Az, hogy Jézus Krisztus testben megjelent, az tény, és figyelmeztet arra, ami most van, melyben az Úr közelít hozzánk. Ezért az egész életünk advent. Vágyakozás és várakozás arra, hogy szívünkbe beszálljon, a második advent meglegyen. Ugyanis a harmadik és a negyedik már nem rajtunk áll.

Váróterem. Várom, hogy érkezzen a vonat, vagy a busz. Várok. Nem tehetek mást. Nem rajtam múlik, hogy befut-e, megjön-e bármelyik is. Lehet, hogy nem is érkezik meg. Lehet, hogy hiába várok. Nem szeretek várni. Főleg nem szeretek hiába várni. Életemben oly sok mindenre vártam már, és várok azóta is. Várom a boldogságot. Várom életem nagy örömét. A szeretetet. Várok valakire. Valakire, aki segít, vigasztal, szeret.

Aztán rájövök: nem kell hiába várnom. Az, akire igazából várok, az itt, az „ajtón kívül áll, bejönne már, de némán kulcsfordulásra vár...” Rajtam múlik, mikor hagyhatom el hitem várótermét – írta valaki személyes adventjéről.

A második advent emberének, vagyis Krisztus óta minden ember életének ajándéka ez a látogatás, lehetősége az erre való vágyakozás és várakozás. Az ember örök adventi ember. Hitünk reménység. Életünk várakozás és

1 BOD Péter: Szent Heortoklates, Szeben 1761., idézi: BÁLINT Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünneppek hazai és közép-európai hagyományvilágából*, Budapest, Neumann Kht., 2004. 6.

választás. Azt mondja az Örökkévaló az első szövetségkor a választott népnek: *„Tanúul hívom ma ellenetek az eget és a földet, hogy előtökbe adtam az életet és a halált, az áldást és az átkot. Válaszd hát az életet, hogy élhess te és utódaid is!”* (5Móz. 30,19) Válaszd az áldást, az életet, mondja Isten. Az Ő választásának látható jele, hogy nem egy ítélő bírót küldött, hiszen a Messiás nem más, mint a testté lett szeretet. Azóta van új szövetség a Krisztus által. Jézus Krisztus az, aki az út, az igazság és maga az Élet! Az Örök Élet! A Világosság. A választás maga! Az Élet választása Krisztus választása.

Igen, az adventi ember nem más, mint a mélység sötétségét megjárta ember, akiben azonban vágyakozás van a világosság után. Ezért szeretjük a gyertyát, a meleg fényeket, és nemcsak a szorosán vett adventkor. Az adventi ember a Világ Világosságának örül, mert tudja, Isten irgalma jelent meg benne: *„Istenünk könyörül az irgalmáért, amellyel meglátogat minket a felkelő fény a magasságból; hogy világítsa azoknak, akik sötétségben s a halál árnyékában lakoznak, hogy ráigazítsa lábunkat a békesség útjára.”* Ki ne vágya Isten irgalmára? Ki ne vágya a békesség útjára!?

„Mire is várakozunk advent idején? Jézus születésére, arra, hogy a teremtet világban maga a teremtő Isten is testet öltjön. Arra várakozunk, ami már réges-rég megtörtént. Ez a magatartás, ez a várakozás nem új... Az adventi várakozás lényege szerint: várakozás arra, Aki van; ahogy a szeretet misztériuma sem egyéb, mint vágyakozás az után, aki van, aki a miénk... Advent idején mi arra várakozunk, és az után vágyódhatunk, ami megtörtént, és akit kétezer esztendeje jól-rosszul a kezünk között tartunk. Vágyódunk utána, várakozunk rá, és ezzel módunkban áll kiemelkedni az időből.

Az adventi várakozás hasonlít a megemlékezéshez, de valójában mindennél távolabb áll tőle! Valódi várakozás. Pontosan úgy, ahogy a szeretet mindennél valóságosabban vágyakozik az után, akit magához ölel és örök újszülöttként a karja között tart.” – folytatja Pilinszky.²

Olyan jó lenne, ha ez látszana rajtunk. Ha ez lenne az, ami látszik rajtunk!

Az életünk már eleve várakozással kezdődik. Aztán megérkezik. A megszületett gyermek is várja az ölelő biztonságot, a szeretetet, a másik embert. Aztán ahogyan értelmé nyiladozni kezd, várja azt, aki több mint egy ember. Ki beszél róla? Ki tanítja meg neki, hogy ki az, akit nem hiába vár? Lehet ezt tanítani? Katechézis. Hitoktatás. Családi és gyülekezeti. No és iskolai. Hogy milyen lesz, az nem a „hit-oktató” bibliaismeretén múlik elsősorban, hanem istenképén. Mert a Bibliából is azt emeli ki, azt jegyzi meg, amit ő az istenképe alapján fontosnak tart. Azonban amit mond, tanít, nevel, azt nem valamilyen vizsga méri

2 PILINSZKY János: *Szög és olaj*, Budapest, Vigilia, 1982. 383–384

meg, hanem maga az élet. Mert a keresztyénség nem tan, hanem életforma. A megváltottság felismerése. Az evangélium befogadásának öröme. Bízgatás, bátorítás! Más szóval krisztusi létmód. Ezt mondjuk-e? Ez látszik-e rajtunk?

Sajnos sokszor tapasztalható, hogy ennek ellenkezője sugárzik rólunk. Keresztyénségünk sokkal inkább tűnik a megváltatlanság kesergésének, amit – nem véletlenül – éppenséggel a bűnök ostromozásával próbálunk ellensúlyozni. De ez nem segít. Ráadásul nem is evangéliumi. Sőt! Ahelyett, hogy segítene, visszahúz. Lenyom. Hol van itt Isten „választása”, aki adta az életet és az Életet? Hol van a Biblia üzenete, hogy Isten a bűnre megoldásként a bűnbocsánatot kínálja? Hol van itt Krisztus és az ő igehirdetése, bátorítása, hogy jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és meg vagytok terhelve? Hol van az Ő tanítása az Isten országáról? Hol a kegyelem, az irgalom, a megbocsátó és bátorító szeretet?

Nem véletlen, hogy Bodó Sára az igazi katechézist „*életre bátorító katechézisnek*” nevezi. Jelzős szerkezet. Miért? Lehet más a katechézis, igehirdetés, bármi, ami krisztusi, mint életre hívó, életre bátorító? Nem! Nem lehet. Mégis van. Egy beszélgetésben, amely alapvetően az élet kríziséről szólt, Bodó Sára így fogalmazott *„Sokkal inkább úgy gondolom, hogy életre bátorításra van szükség. ... Elég kritikus vagyok saját magunkkal, a keresztyén neveléssel szemben, mert az élni akarást leginkább kicsi korban lehet megerősíteni. Nemcsak helytelennek látom, hanem életellenes cselekedetnek is tartom, hogyha először arról akarjuk a gyerekeket meggyőzni, hogy rosszak, ha először a bűneiket akarjuk velük elsimíttatni, s majd aztán fedezhetik fel az örömet az életben, az Istennel való kapcsolatban. Ennek nincs köze az eredendő bűnhöz, ez az évszázadok alatt kialakult rossz nevelési stílus. Egyáltalán nem arról van szó, hogy kudarcmentesen kellene nevelni. Arról van szó, hogy amikor egy gyerek a saját cselekvésének kudarcait éli, akkor ne azt tudatosítsuk benne: 'na lám, te milyen rossz is vagy és ez Istennek sem tetszik'. Inkább abban segítsük, hogyan lehet a helyzetet megoldani, mert akkor kapaszkodót talál. Érzésem szerint, az igehirdetéseinkben is többször beszélünk arról, hogy mit rontunk el, mint arról, hogy milyen életlehetőségeink vannak. Ki megy be szívesen egy istentiszteletre azért, hogy még inkább „lenyomott vállal” jöjjön ki? Hogy csak azt érezze, nem alkalmas semmire, nem képes semmire? ... Ezért mondom újra és újra, hogyha mi a Biblia tanítását nem kapaszkodóként kínáljuk, hanem elsősorban regulázó törvényként, fegyelmező erőként, akkor nem nyújtunk valódi erőt. Hiszen nem tudunk abba kapaszkodni, akitől félünk.”*³

3 „Akiben megszületett a reménytelenség” Telepóczki Márta beszélgetése Bodó Sárával: <http://www.reformatus.hu/mutat/12757/> (letöltés: 2019. január 15.)

Mennyire egybecseng ez azzal, amit Pilinszky, a pszichológia gyermekbetegségeivel szembesítve egy jó nevű pszichológust, számon kér a lélekkel foglalkozó szakembereken. Popper Péter mondja: „Egy alkalommal beszélgettem Pilinszky Jánossal, és a katolikus költő megjegyezte:

– Utállak benneteket, »pszi«-vel kezdődő foglalkozásúakat.

– Miért utálsz, János?

– Mert nagyon nagy terheket raktok az emberekre. Azt hirdetitek, hogy minden emberi problémának van megoldása. Ezzel sikerül elérnetek, hogy az emberek többsége úgy érzi, csak ő olyan hülye, hogy nem tudja megoldani a szexuális problémáit, a szüleivel való viszonyát, a házasságát, az egzisztenciális ügyeit, a politikai orientációját stb.- és összeomlik.

A valóságban – mondta Pilinszky –, az élet dolgainak többsége nem megoldható. Legfeljebb jól-rosszul elviselhető. Óriási a különbség közöttünk. Ti úgy gondoljátok, hogy az életben problémák vannak és megoldásokra van szükség, én meg úgy gondolom, hogy az életben tragédiák vannak, és irgalomra van szükség. Szíven döfve tántorogtam ki Pilinszkytól.”⁴

A katechéta, vagy a lelkész szó nem »pszi«-vel kezdődik. Ám ez nem mentesít bennünket. Mert sajnos ugyanez a kritika sokszor érvényes igehirdetéseinkre, hitoktatásunkra is. Mondhatta volna azt is: utállak benneteket lelkészeket, pszichológusokat, hitoktatókat, lélek-gyógyászokat, az úgynevezett lélekkel foglalkozó szakembereket. De hogy ne ilyenek legyünk, ezért kell a Lélek embereinek lenni. Akkor jönnek a Lélek gyümölcsei. Mik azok? Tudás? Világos bűn látás? Kíméletlen igazság? Ó, nem! Sokkal inkább: „szereetet, öröm, békesség, türelem, szívesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás.” (Gal 5,22-23) Ha ez nincs, vallásosság van, hitismeret van, keresztyénység nincs. Ha viszont ez van, akkor az ember Krisztusban van és él. Erre van szükség, az Istentől, Krisztustól, a Lélek által kapott szeretetre, ami olyan kincs, hogy tovább akarjuk adni azoknak, akik körülöttünk vannak. Ez a katechézis célja. Nem e sorok ismerete, hanem a Lélek gyümölcseinek megtermése! Ez nem hitismereti, hanem egzisztenciális kérdés. De ez egyedül nem megy. Sem Isten nélkül, sem más, istenes emberek nélkül. Mert az ember társas lény. Kapcsolatban vagyok az, aki vagyok.

Ez a kapcsolat Isten és ember, ember és ember között történik. Ezért van nevelés, oktatás. A nevelés tehát környezettől függetlenül egzisztenciális kérdés. Hiszen a nevelés célját az határozza meg, hogy mit gondolunk az emberről, milyen az emberképünk. Az ember lényegéről alkotott képünk pedig

4 Majom, kezében kézigráját (Székely Anna interjúja Popper Péterrel), *Népszava* 132 (2005)/135, 22.

azért fontos, mert amilyen az emberről alkotott képünk, olyan a magatartásunk is: „*minél teljesebb és reálisabb az emberről alkotott képünk, annál kulturáltabb a magatartásunk s fordítva, ahogyan silányul az emberképünk, úgy durvul, embertelenedik magatartásunk.*” – írja Rókusfalvi Pál.⁵

Az ember – a növendék – test, lélek és szellem. Augusztinus, a két nagy görög filozófus, Arisztotelész és Platon után, maga is beszél arról *Confessiones* című munkájában, hogy az egyén akarata a legfőbb Jóra, értelme az Igazságra és szíve a Szépre irányul, de mindezek a Szentháromság Istenben találhatók meg. Az eudaimonia ezek ismerete, azaz Isten megismerése. A keresztyén tanítás, a katechézis harmóniát, boldogságot adni akaró nevelés.

Miután erre minden ember vágyik és az út önmaga megismerésén át vezet, így az ember nevelhető, sőt nevelendő. De ember csak ember által nevelhető. Az ember társas lény, a közösség formálja. A keresztyénség ugyanis nem ideológia, hanem életforma. Az Isten szerinti emberarca formálódás. Létmód. Szó és tett egysége. Ebből következik, hogy a református keresztyén pedagógia nem csak ismeretátadás, hanem példaadás is. A nevelő a növendéktől nem utánzást, hanem feleletet vár.

A katechéta ugyanis nem magához hívogat, nem magára mutat, hanem arra, aki Őt is azzá formálta, ami. Ehhez kell egy tekintélyszemély, aki tanítvány, akin meglátszik, kihez tartozik, és akit a növendékek annak fogadnak el. Ravasz László vallástanítóknak prédikálva mondta, de az egész református nevelés ettől lesz az, ami: „*Jézus a személyiségével nevelt. Ma is azért nevel, mert most is az, aki egykor volt. Nem, amit mondunk, hanem akik vagyunk. Nem, aminek látszunk, hanem amit élünk. Nem, amiről bölcselkedünk, hanem ami próbát megállunk: ez bennünk a győzelmes erő, ez a nevelő hatalom. Jegyezze ezt meg minden lekipásztor, minden vallástanító, minden egyházi munkás, minden pedagógus, jegyezze meg minden szülő.*”⁶

A gyerekeknek nem ún. „szentek” kellene, hanem ebben az értelemben példa-képek. Olyanok, akik megmaradnak embernek. Nem idealizált, piedesztálra állított, hanem a való világot ismerő, és abban helytállni tudó nevelőkre van szükség. Nem „szentek”, hanem Istennek szentelt életű emberek. A nevelő ugyanakkor legyen partner, de ne felejtse el, hogy ő nem egyenrangú a reábízottal. A nevelő feljebb áll, hatalma van, de ez a hatalom nem azért adatott, „*hogy néki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon*” sokakért.

5 RÓKUSFALVY Pál: A nevelés erkölcsi nevelés is, *Új Pedagógiai Szemle* 49 (1999)/3, 5.

6 RAVASZ László: A vallásos nevelés in: *Legyen Világosság* III, Budapest, Franklin Társulat, 1936. 401.

Sokféle képet alkothatunk egy emberről, olyat is, ami egyben javaslatot is tartalmaz számára. Ez a kép elsősorban ne azt mutassa, hogy milyen, hanem, hogy milyen lehet! Itt a hangsúly a fontos, hiszen egyik nincs a másik nélkül. De a diagnózis önmagában inkább személyiségfejlődést gátló, mint segítő tényező. Célunk nem az, hogy ítélkezzünk „fejére olvasva az igazságot”, hanem segítsünk neki igaz emberré válni. A bűncentrikus látásmód, az ekkleziogén neurozis melegágya a téves bibliaismeretből, téves teológiából, helytelen istenképből ered. Református keresztyén hitünk szerint az ember lényege nem az, hogy bűnös, hanem az, hogy Krisztus érte is váltság, tehát bűnéből megváltott ember!

A katechézisben ezért központi szerepet kap az önismeretre nevelés. Ennek alapja, hogy a nevelő után (!) a növendék is fogadja el önmagát. Az elfogadás nem rezignált belenyugvást, hanem értelmező tudomásul vételt jelent azzal a szabadsággal, hogy megváltozhatok, ha kell, és azzal az elhatározással, hogy meg akarok változni, mert kell.

A lelki fejlődés sohasem volt tömegmozgalom. Terjedt lélektől lélekig. Pontosabban: a Lélektől a lelkekig. Akit a Lélek indít, az cselekszik. Nevel. Nem tehet mást. Csontjaiba van rekesztve. Ez a tűz azonban, ami onnan felülről való, sohasem pusztításra, hanem megelevenítésre adatott. Vannak, akiknek szükségük van erre, és vannak, akiknek adatott. Márpedig ha valaki jót tehetne, de nem teszi, bűne az annak. Mert, ahogy Erasmus írja, az ember nem születik, hanem kiművelődik! Mindezekben a református, életre bátorító katechéta azzal a lelkülettel tud segíteni, amit Gyökössy Endre a mennyei Atyának hozzánk való lelkületével kapcsolatosan így fogalmazott meg: *„Szeretlek olyannak, amilyen vagy, hogy ne maradj olyannak, amilyen vagy”*.⁷ Nem tanítalak olyannak, amilyen még nem vagy, hanem szeretlek olyannak... Nem mindegy.

Adventi lét: vágyakozás és várakozás. *„Meg kell tanulnunk vágyakozni az után, ami a miénk. Gyermekkorunkban éltünk így. Vágyakoztunk arra – ami biztosan megjött. Télen: az első hóesésre. És várakozásunk ettől semmivel sem volt kisebb, erőtlenebb. Ellenkezőleg: nincs nagyobb kaland, mint hazaérkezni, hazatalálni beteljesíteni és fölfedezni azt, ami a miénk. És nincs gyengébb és jogosabb birtoklás se, mint szeretni azt, akit szeretünk és aki szeret minket. Csak a szeretetben, az*

7 Gyökössy Endre: *A két középpont*, Budapest, Szent Gellért Kiadó, é. n., 24.

ismerősben születhet valódi „meglepetés”, lehetséges végeérhetetlenül várakoznunk és megérkezniünk, szakadatlanul utaznunk és szakadatlanul hazatalálnunk.

Minden egyéb kaland, minden egyéb megismerés, és minden egyéb várakozás véges és kérdéses. Így értem azt, hogy a karácsony a szeretet, és advent a várakozás megszentelése.” (Pilinszky)⁸

Mindannyian a második adventben élünk. Minden ember, aki erre a földre született Isten gyermeke. Várja a boldogságot, szeretetet, keresi életének értelmét. Tudnia kell, hogy nincs egyedül. Nem a semmiből jön, és nem a semmibe tart. Van teremtője, gondviselője, segítsége. Az adventi lét bizonyossága, hogy bármilyen kicsik, gyengék is vagyunk néha, de boldogságra teremtettünk, és akire szükségünk van, *Őt nem hiába várod, betér hozzád, s megáld!*” Erről szól a Biblia. Ezt kínálja Krisztus. És jönnek a Lélek gyümölcsei. Ez a keresztyénségünk. Ilyen kell, hogy legyen katechézisünk is.

8 PILINSZKY, i. m., 371.

A (báb) játékban rejlő gyógyító lehetőségek¹

„Felment a szobájába és elővette a füzetet, amelybe a könyvét írta. A könyv címe az volt, hogy Minden dolgok könyve... Kinézett az ablakon, hogy gondolkodjon, mert ablak nélkül gondolkodni sem tudott. Vagy fordítva: ha volt a közelében egy ablak, mindjárt gondolkodni kezdett. Aztán így folytatta: „Ha nagy leszek, boldog leszek.” (Guus Kuijer: Minden dolgok könyve)

1. Bevezetés

Mivel az előadás fő tárgya, a bábjáték alapvetően drámai műfaj, szerkezetileg ennek mintájára építettem fel mondanivalómat. A dráma cselekvésre épül, az eredeti görög szó is ezt jelenti dran=cselekvés. Szerkezetét tekintve van egy alapséma, aminek általában a drámai műfajok megfelelnek. Ez a következő: mindig adott egy alapszituáció, alaphelyzet (nevezhetjük egyensúlyi állapotnak), ami egyfajta rendnek felel meg. Ez a rend, egyensúlyi állapot az, ami valaminek a hatására (nevezhetjük konfliktusnak) megbomlik, vagy felborul. Ekkor bekövetkezik egyfajta krízisállapot, és a hősnek, vagy hősöknek a rend-állapotot kell visszaállítani, azaz el kell jutni a megoldásra. Ennek az egész folyamatnak a során a hős, hősök bejárnak egyfajta utat, fizikailag és lelkileg egyaránt, aminek következtében változáson, fejlődésen mennek keresztül. Végsősoron a cél a katarzis elérése, ami azt jelenti, hogy mindaz, aki részese volt a drámának más emberré lesz, átalakul a történet hatására.

2. Egyensúlyi állapot – a család

Jelen témában az alapállapotot, vagy egyensúlyi állapotot a család képviseli. Ancsel Évától kölcsönzött fordulattal elmondható az, hogy az ember olyan lény, aki közösségre teremtett. Befogadó, elfogadó közösség nélkül ugyanis nem tud egészségesen fejlődni, sőt életképtelenné válhat.

1 Az előadás elhangzott a Tiszaölki Büntetés-végrehajtási Intézetben, 2015. november 20-án és 2016. november 24-én a DRHE szenior akadémiáján.

Az első, és egész életünkben meghatározó közösség az, amibe beleszületünk. Ez az a közösség, amit nem mi választunk, ami adatik számunkra, amit családnak nevezünk.

A család fogalmának meghatározása nagyon szerteágazó, sőt kultúránként, társadalmanként is változik. Általános értelemben véve a „*család a szülőkből és az általuk nevelt gyermekekből álló társadalmi egység*” (szótár), pszichológiai értelemben véve pedig a „*családot az összes családtag kölcsönös kapcsolatrendszere alkotja; egymás iránti érzelmeik és az a mód, ahogyan ezeket az érzelmeiket beépítik a napi életükbe.*”²

A család fogalma nem újkeletű dolog: mondhatjuk úgy, hogy az egyik legősibb közösségi forma. Az a fajta családmódel az azonban, amelyben mi élünk, már az újkori társadalmaknak a sajátja. Eredetileg ugyanis a család a nagycsaládot jelentette, azaz több generáció, illetve a tágabb rokonság, háznép együttélését. Egy biztos a család a létfenntartás biztosítása miatt jött létre, és a családtagok együttműködése mindenki számára létkérdés volt.

Ma, az individuumra, egyénre épülő közösségek, társadalmak nehezebben tarthatók egyben, hiszen mindenki ragaszkodik ahhoz, hogy megtartsa saját személyiségét – ez azonban gyakran összeütközésekhez, konfliktusokhoz (feloldhatatlan) vezet.

Ugyanakkor az a tény nem változott, hogy a család az az elsődleges közösség, amelyben az ember megtapasztalhatja a biztonságot, a létbiztonságot. Itt alakulnak ki az első kötődéseink, kapcsolataink, itt szocializálódunk.

„*A hovatartozás érzése elsőként és elsősorban családjunk körében, az otthonunkban alakul ki bennünk, és kizárólag ezeknek a korai tapasztalatoknak az alapján terjed ki később arra a környékre, nemzetre, etnikai csoportra, vagy vallásra, amelyhez a szüleink tartoznak. Első és legmélyebbre nyúló gyökereinket családjunk körében, az otthonunkban növesztjük; ha itt erős önbecsülésre teszünk szert, és szilárd érzelmi kapcsolatot alakítunk ki, akkor később megtaláljuk a helyünket a világban; ezekből táplálkozik az a biztonságérzet, amelynek segítségével szerencsésen kiálljuk az élet megpróbáltatásait.*”³

Éppen ezért – folytatja Bettelheim – „*egyetlen más társadalmi szervezetnek sincs szüksége akkora összetartó erőre, mint a családnak, ha valamennyi tagjának jó közérzetéről gondoskodni kíván.*”⁴

2 BETTELHEIM, Bruno: *Az elég jó szülő. Könyv a gyermeknevelésről*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1994. 325.

3 BETTELHEIM, i. m., 355.

4 I. m., 371.

3. Krízisállapot – a család felbomlása, szétesése

A családnak tehát alapvetően úgy kell működnie, mint egy védőhálónak, ami gondoskodik tagjainak biztonságérzetéről, fizikai, érzelmi, és lelki értelem-ben egyaránt. Ekkor tud az egyén fejlődni, kiteljesedni.

Ez az alapállapot, az egyensúlyi állapot – azaz az ideális állapot. Azt tapasztaljuk azonban, hogy korunkban a helyzet korántsem ilyen ideális. Ez a háló ugyanis nagyon sok esetben már foszlott, kilyukadt, megsérült és ilyen módon nem tölti be védő funkcióját, sőt előfordulhat, hogy veszélyeztetővé válik. Különösképpen a család leginkább védelemre szoruló tagjára, tagjaira, a gyermekekre nézve beszélhetünk veszélyeztetésről. A gyermek ugyanis még nem képes saját érdekeit, jogait érvényesíteni a felnőtt társadalommal szemben, mind érzelmileg, mind fizikailag ki van szolgáltatva annak.

Éppen ezért számukra mindent a szülők, a család jelentenek. Olyan szor-sorak ezek a kötődések, hogy ha bármilyen okból kifolyólag felbomlanak, vagy meglazulnak, az súlyos problémákhoz vezethet.

Kimondhatjuk tehát, hogy a legnagyobb konfliktusokat (manapság) a család szétesése okozza. Lehet szó itt halálesetről, betegségről, válásról, büntetés végrehajtási intézménybe kerülésről, vagy esetleg külföldi munkavállalásról. Ilyen vagy olyan módon, de mindegyik esetben krízishelyzetbe kerül a család (anyagilag és lelkileg egyaránt), következésképpen annak tagjai is – legfőképpen a gyermekek.

Tény, hogy a gyermekben a legnagyobb szorongást a szülőktől való elszakadás jelenti (természetes: szeparációs szorongás), amit veszteségként él meg, és valamiképpen feldolgozásra szorul. Például egy válás teljesen szét-úzza a családi életet, és komoly károkat okoz a szülők és gyermekek viszonyában. Bárhogy is rendezzék azt jogilag, a gyermek szenved tőle, ráadásul gyakran úgy érzi, hogy megkárosították. Valóságképe meginog, mert ezek az események sokszor együttjárnak költözködéssel, csökkenő életszínvonal-lal, teljes talajvesztéssel – szélsőséges esetben a családból való teljes kiszaka-dással. Sokszor a nagycsalád is elvész ezekben a konfliktusokban, azaz meg-szakad a kapcsolat a nagyszülőkkel, rokonsággal. Sok gyerek szégyenkezik, hogy nincs többé „igazi” családja.

„A gyerekek akkor haragszanak, amikor megrendül a saját erejükbe és bizal-mukba vetett hitük, ha cserbenhagyják őket azok az emberek, akikben bíznak.”⁵

Speciális és nagyon nagy odafigyelést igénylő helyzet alakul ki akkor, ha egy gyermek azért szakad el a családjától, mert ott ő maga válik áldozattá (erőszak, bántalmazás következtében), vagy valamelyik szülő más módon

5 NEWMAN, Fran: *Gyermekek krízishelyzetben*, Budapest, Pont Kiadó, 2002. 21.

vétkezett, és azért van távol a családjától, mert büntetését tölti. „Az apa, vagy az anya vétke a gyermekek egész életét beárnyékolhatja, akkor is, ha ők maguk voltak az áldozatok, akkor is, ha nem.”⁶

A szakemberek azonban azt hangsúlyozzák, hogy ilyen esetben sem szabad elvitatni a bűnössé vált családtagtól a családhoz való tartozás jogát, sőt azt aényt is, hogy miért van távol a szülő világossá kell tenni. ⁷ „Nem hibáz-tathatják baj esetén a többiek azt, aki a bajt okozta, hanem támogatniuk kell elkeseredett helyzetében.”⁸ Ez jelentheti a későbbiekben a megoldást, vagy a feloldást, továbblépést a családban.

Az is tény, hogy minden sérült gyermekre jellemző egyfajta viselkedés, avagy a viselkedés megváltozása:

- kicsiknél a regresszív viselkedés: éjszakai bevizelés, túlzott ragaszkodás a vele levő személyhez,
- iskoláskorúaknál, kamaszoknál: hanyatlik az iskolai teljesítményük, szemlátomást szoronganak, gyakran elkalandozik a figyelmük, vagy minden látható ok nélkül sírnak, visszahúzódóak lesznek, vagy éppen verekedősek, nem esznek, nem alszanak. Beszűkülnek a kapcsolataik, elutasító magatartást tanúsítanak másokkal szemben, vagy éppen saját magukat depriválják, azaz értéktelennek gondolják magukat.⁹

4. A megoldás felé

Mivel a gyermekek, főleg a kisgyermekek, óvadás, kisiskolás korúak még nem tudják verbálisan megfogalmazni érzéseiket, félelmeiket, haragjukat, ezek a magatartásbeli megnyilvánulások jelzések, segélykiáltások a külvilág-nak, a felnőtt társadalomnak. Ennek ellenére a gyermekek sokszor azt ta-pasztalhatják, hogy a környezetük nem veszi elég komolyan a fájdalmukat, a gyászukat – sőt sokszor még büntetést kapnak ezekért.

Ugyanakkor ösztönösen tudják, hogy mi a jó számukra, és élnek azokkal az úgymond „öngyógyító” folyamatokkal, amelyek bennük munkálkodnak. A krízishelyzetek során a gyermekek nagyon nagy belső utakat járnak be (mint a mesehősök) és küzdenek a megoldásért. Az már a mi felelősségünk,

6 SCHERRMANN, Beate – SCHERRMANN, Gerstetter Manfred: *Békében élni szüleinkkel. Ahogy a konfliktusaink feloldhatók*, Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2014. 93.

7 Uo.

8 BETTELHEIM, i. m., 192.

9 NEWMAN, i. m., 15.

hogyan ebben mennyire tudunk melléjük szegődni, segítséget nyújtani, sőt egyáltalán felismerni ezeket a küzdelmeket.

A gyermekek egyik legnagyobb és leghatékonyabb „gyógyítója” és segítőtje, a legalapvetőbb, leghétköznapiabb tevékenységük: a játék. Ennek fényében először azt kell megállapítanunk, hogy a játék a gyermek számára nem unaloműző tevékenység (ahogyan azt mi felnőttek gondoljuk), hanem mindaz benne van, ahogyan a világot látja és értelmezi, sőt az is, hogy milyennek szeretné látni és, hogy milyen problémák nyugtalanítják. Kifejezi benne mindazt, amit verbálisan nem tud megfogalmazni.¹⁰

Freud szerint a gyermek a játék segítségével esik át a kulturális és pszichológiai fejlődés első nagy lépésein és annak segítségével fejezi ki önmagát. A gyermekek a játékon keresztül rendkívül összetett problémákat képesek „megfogalmazni” és arra használják, hogy megküzdjenek bizonyos múltvagy jelenbeli problémákkal. A játék „királyi út” mondja Freud, ami a gyermek tudattalan, belső világába vezet. Ha segíteni akarunk a gyermeknek, meg kell tanulunk ezt felismerni és megérteni.¹¹

A játék elsődlegesen világmegértésre irányuló tevékenység és örömforrás, amelyben „*végülis az a legfontosabb, hogy a gyerek élvezi, és ezen keresztül élvezi az életet is*”.- mondja Bettelheim.¹²

Ugyanakkor, ha a gyermek egy leküzdhetetlen problémával kerül szembe (mint például a fent említett problémák egyike), akkor azt játékában, szimbolikus formában megjeleníti, összetevőit eljátssza, ezáltal képessé válik arra, hogy lépésről-lépésre megbirkózzon a legbonyolultabb helyzettel is. Addig ismétli mindezt, amíg nem érzi úgy, hogy az őt érő események fölé tudott helyezkedni és irányítani, befolyásolni is tudja azokat. Eközben természetesen előfordul, hogy haragja, elkeseredettsége, tehetetlensége agresszív formában jelenik meg. Ez nem azt jelenti, hogy a gyermek rossz hajlamokkal bír, hanem legtöbbször önmagával viaskodik. Mindenesetre hagyni kell ezt a folyamatot a maga természetességével végbemenni, nem rendreutasítani.¹³

A szabad játék során ugyanis a gyermek lehetőséget kap arra, hogy az ismeretlent megismerje, feltérképezze, a veszélyeket elhárítsa, és a sérelmeket feldolgozza.¹⁴

10 BETTELHEIM, i. m., 192.

11 Uo.

12 I. m., 196.

13 I. m., 231; 236; 249.

14 WÜTRICH, Kathy – HARTER, Klaus: *Das therapeutische Puppenspiel. Ein Spiegel der kindlichen Seele*, München, Kösel Verlag, 2007. 26.

„A realitás és a fantázia kölcsönhatása, azaz a soha véget nem érő megoldási lehetőségek megtapasztalása, kifejlesztenek a gyermekben egy egészséges öntudatot, ami teljes életében elkíséri.”¹⁵

5. A katarzis átélése – egy lehetséges megoldás

A játék egyik sajátos formája a bábjáték, ahogyan az a nevében is benne van. Megkülönböztethetünk tudatosan színpadra vitt, művészi bábjátékot, illetve a gyermek általi animálást, rögtönzött, spontán játékot. Bábozásról beszélhetünk ugyanis akkor is, amikor a gyermek babáival, vagy mackóival játszik, hiszen megfelel a bábjáték fogalmának: életre kelt, azaz animál. A báb ugyanis önmagában halott tárgy, onnantól lesz jelentősége, hogy az ember kézbe veszi, megmozdítja, életre kelti. Ilyen értelemben bármi válhat bábbá – ez az, amit a gyermekek ösztönösen tudnak, éreznek. (székből- kisautó, vagy busz, cérnaszáלבól kigyó stb.)

A bábjáték tehát leképezi a gyermek mágikus gondolkodásmódját, ami lehetővé teszi, hogy bármit átéljen, bármivé átváltozzon.

Másrészt a bábjáték által a gyermek a hőssel, vagy hősökkel azonosul és velük együtt bejárja azt az utat, ami végsősoron a katarzishoz, azaz megtisztuláshoz, feloldódáshoz vezethet. Eközben megküzd saját félelmeivel, szorongásaival, leküzdhetetlennek látszó akadályokkal és megtanulja, hogy a problémákat meg lehet oldani. Ha egy bábelőadás során megfigyeljük a gyermekek arcát, láthatjuk, hogy micsoda drámák játszódnak le bennük – együtt szenvednek, együtt éreznek, örülnek, vagy oldódnak a hőssel, amikor a világ rendje helyreáll.

„Egy bábjáték aktív átélése kétségtelenül azt a megnyugtató megállapítást kínálja, hogy bár a világ kaotikussá válhat, de végülis minden probléma kézben tartható, még a gyerekek számára is, akik annyira azonosulnak a színpadon levő hőssel.”¹⁶

A bábjátékot közönséggént élvező gyermeknek ezen kívül közösségi élményben is része van. Ez pedig lehetővé teszi az indulatok kezelését, ezen keresztül a katarzist, a megtisztulást, a felemelkedést.¹⁷

15 I. m., 27.

16 Uo.

17 POLCZ Alaine: A bábjáték lélektana, in: HORVÁTHNÉ Fülep Éva (szerk.): *Báb, Játék, Bábjáték. Szöveggyűjtemény a korszerű pedagógiai bábjáték és a művészi bábjáték köréből*, Debrecen, Didakt Kiadó, 2003. 34.

Polcz Alaine a bábjátékról szóló tanulmányában arra hívja fel a figyelmünket, hogy a gyermek érzelmi és értelmi élete nem kicsinyített mása a felnőttének, hanem teljesen más, azaz sajátos törvényszerűségek szerint működik. Ezért a neki szóló jelzések is mások.¹⁸

A bábjáték az az eszköz, amivel könnyű, ugyanakkor közvetlen módon hathatunk a gyermek érzelmi életére. Mint láttuk igaz ez abban az esetben is, ha nézőként lesz részese egy játéknak, de még direkter akkor, ha a gyermek maga játszik, mert a bábfigura szerepében minden kalandot átélhet, megoldhat. Ilyenkor a gyermek rendelkezésére kell bocsátani különböző figurákat (alaptípusokat: király, királynő, boszorkány, orvos, stb.; állatfigurák: farkas, róka, nyúl, egér), amelyek segítségével a rögtönzött játékban megleveníti azokat a problémákat, amelyek foglalkoztatják. Ennek diagnosztikai szerepe is van, azaz a felnőtt, a terapeuta, a pedagógus, vagy szülő számára is világossá válhat az az élethelyzet, szituáció, ami a gyermeket mozgatja.¹⁹

Közös játék során pedig a gyermek szociális viselkedése válik nyilvánvalóvá. Kiderülhet a bennük lappangó ingerlékenység, agresszivitás, ellenségeskedés, hatalmaskodás, ugyanakkor a gátlásosság, félénkség, szolgai engedelmesség is.²⁰ A bábjáték, vagy bábokkal való játék során tehát a gyermekek megnyílhatnak, anélkül, hogy fel kellene vállalniuk saját indulataikat, érzelmeiket mások előtt. Ezeket az érzelmeiket áttehetik a bábra, aki „helyettük” cselekszik, beszél. Bruno Bettelheim különösen nagyobb gyermekek esetében ajánlja azt, hogy eljátszanak különböző szituációkat, szerepeket, mert ezt anélkül tehetik, hogy az érettségüket fenyegetné, ugyanakkor az is módjukban áll, hogy gyerekesen viselkedjenek, vagy koruknál jóval érettebben, ha ennek érzik szükségét.²¹

A gyermek a fel nem dolgozható élményeket, traumákat, sérüléseket újra és újra eljátszhatja, így könnyebben el tudja viselni. A játék során, háromféle módon alakíthatja a történeteket:

- eljátssza magát a problémát (ilyenkor ő a szenvedő fél)
- megszabadul az indulatoktól (felcseréli a szerepeket és ilyenkor ő a szenvedést okozó fél)
- pozitív hatásokat vesz fel (a történetet úgy játssza el, ahogy jó lett volna).²²

18 I. m., 32.

19 POLCZ, i. m., 36.

20 I. m., 36–37.

21 BETTELHEIM, i. m., 193–194.

22 POLCZ, i. m., 39.

Még direkter és közvetlenebb az élmény akkor, ha saját maga alkothat meg egy figurát (ez nem csak gyerekekre érvényes), mert a saját készítésű bábbal, saját történetet eljátszani azt jelenti, hogy az ember a belső képeit, világát materializálja, formába önti. Ezek a belső képek, lelki folyamatok többnyire tudattalanul játszódnak le bennünk, amikor azonban bábót készítünk megismerésesítődnak.²³ Ezért a saját készítésű bábok mindig a készítő, illetve annak lelkiállapotát tükrözik vissza. A velük való játék során pedig a bábbal beledolgozott érzelmek verbális és vizuális formában is megjelennek, és lehetőséget adnak arra, hogy azokra kívülről is rátekinthessünk.

Kisgyermekeknél ez a folyamat teljesen intuitív módon megy végbe – számukra nem probléma megalkotni egy saját figurát. Pontosan tudják mi az, amire legbelül rá kell tekinteni. Pubertás kortól kezdődően azonban nehezebben ragadják meg a belső impulzusokat. Ilyenkor érdemes azokat különböző technikákkal felszínre hozni (pl. asszociációkkal, imaginációs gyakorlatokkal, történetekkel stb.).²⁴

Az alkotás folyamán a fej, a szív és a kéz mindig együttműködik – ezért nagyon személyes élménnyé válik, amikor megszületik egy-egy figura.

A bábjáték, bábkészítés tehát nem csupán „kézműveskedés”, vagy „történetmesélés”²⁵, hanem személyiség – és létformáló eszköz (erő) is.

6. Befejezés

Abból a tényből indultunk ki, hogy a gyermek számára az jelenti az élethez szükséges erőt, biztonságérzetet, ha maga mellett tudhatja azokat, akikhez ragaszkodik, akiket a világon a legjobban szeret. Ez az állapot egyik pillanatról a másikra felborulhat, megváltozhat, a világ rendje összekuszálódhat. Sajnos ennek a következményeit csak későn vesszük észre, vagy nem úgy reagálunk rá, ahogyan kellene. A sértett, sérült gyermekben ilyenkor csak fokozódik a világgal szembeni ellenállás és az a tudat, hogy az élet keserűséggel teli.

„Nem a gyermek a még tökéletlen felnőtt, hanem a felnőtt a már tökéletlen gyermek.”(Weöres Sándor). Ha ebből indulunk ki – mondja Kádár Annamária, - más perspektívából látjuk a gyermeki világot. Ebből a nézőpontból ugyanis a gyermeket nem kezdetleges egyszerű lénynek kell tekintenünk, akihez le kell ereszkedni, hanem egy olyan kozmikus lénynek, akihez felnőtt-

23 WÜTRICH–HARTER, i. m., 28.

24 I. m., 29.

25 I. m., 31.

ként felemelkedhetünk, hogy eljuthassunk az ő értelmén kívüli fantáziavilágába. Így maradhatunk gyermeklelkű felnőttek, akik nem a törpék között akarunk óriások lenni, hanem a törpék között derekabb törpék, mint a többiek.”²⁶

A felelősségünk tehát abban áll, hogy kinyissuk magunkat a gyermek előtt, felmérjük a helyzetét és, ha mást nem tehetünk, engedjük játszani, adjunk teret alkotó fantáziájának, azoknak a folyamatoknak, amelyek által gyógyulhat.

„Hallgass meg
Amikor arra kérlek, hogy hallgass meg,
És te elkezded tanácsokat adni,
Nem azt teszed, amire kértelek.
Amikor arra kérlek, hogy hallgass meg,
És te magyarázni kezded, miért nem kellene
Így éreznem,
Beletaposol az érzéseimbe.
Amikor arra kérlek, hogy hallgass meg,
és te úgy érzed, tenned kell valamit,
hogy megoldd a gondjaimat,
cserben hagysz, bármilyen furcsán hangzik is.
Talán ezért működik jól az imádság egyeseknél.

Mert
Isten hallgat...
Nem osztogat tanácsokat,
nem próbálja megoldani a dolgokat.
csak meghallgat és rád bízva, hogy
te magad találj rá a kulcsra.
Így hát kérlek, csak hallgass meg és figyelj rám.
És ha szólni akarsz, várj néhány percet,
amíg te következelsz, és
ígérem,
meghallgatlak.”²⁷
(Ismeretlen szerző)

26 KÁDÁR Annamária: *Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*, Szekszárd, Kulcslyuk Kiadó, 2012. 42.

27 NEWMAN, i. m., 25.

Látni a láthatatlant A láthatatlan színház kapcsolata a spiritualitással

E tanulmányban bemutatom doktori értekezésem¹ témaválasztásának legfontosabb indokait, majd néhány gondolatban a *láthatatlan színház* műfaját írom le. Vázlatosan foglalkozom a módszertannal, részletesebben pedig a színház gyakorlati teológiai párhuzamait tárom fel, különösen a műfaj Istenhez közeledésben játszott szerepét vizsgálom, összevetve a legfontosabb eszközökkel, amelyek a spiritualitást segítik és elmélyítik.

Bevezetés

Témaválasztásomat többek között az a sürgető aktualitás ösztönözte, amely „spirituális megatrendként”² szociokulturális és vallásos kontextusban is megnyilvánul napjainkban.

A korábban kegyességnek nevezett viszonyulást ma, a posztkeresztyén világban, a spiritualitás fogalma és irányvonala képviseli. A *kegyesség, jámborság, avagy pietizmus* – nevezzük bárhogyan is, „teljes élet utáni olthatatlan vággy”³-ként él bennünk és spiritualitásként kezd lassan kifejeződni.⁴ Ugyanakkor szakteológusok megállapítják, hogy „a protestáns teológusok félnek mindentől, ami kegyes”⁵, és „a múltban újra és újra találkozunk azzal

1 Az értekezés teljes címe: *Látni a láthatatlant. A láthatatlan színház elmélete és gyakorlata. A látás redukciójával történő dramatizálás /LRD/ módszere. A műfaj és a módszer teológiai párhuzamai*. Hozzáférhető az Evangélikus Hittudományi Egyetem honlapján: <https://teol.lutheran.hu/index.php/hu/di/disszertaciok>

2 A bécsi vallásszociológiai intézet megállapítása mellett ezzel foglalkozik Paul M. ZULEHNER: *Spiritualität – mehr als ein Megatrend?* Schwabenverlag, 2004, vagy például BAKAS, Adjiedj: *World Megatrends. Towards the renewal of humanity*, Oxford, Infinite Ideas, 2009. 209–231.

3 RIESS, Richard: *Sehnsucht nach Leben*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1991.

4 Lásd ezzel kapcsolatban THILO, Hans-Joachim: *Frömmigkeit. Aus dem Reichtum der Traditionen schöpfen*, München, Kösel Verlag, 1991.

5 Josuttis ezt a jelenséget a protestáns teológusok „belső szekularizációra” való hajlamával hozza összefüggésbe”. JOSUTTIS, Manfred: *Der Pfarrer ist anders. Aspekte einer zeitgenös-*

az ellenvetéssel, hogy a protestáns egyházakban nem is lenne legitim helye a spiritualitásnak.”⁶ Konjunktúráját éli a vallás és egészség, a spiritualitás és az ellenálló képesség közötti kapcsolat tudományos kutatása is, – sok országban a kórházi betegellátás minőségbiztosítása előírja, hogy biztosítani kell a beteg számára a *spiritual care* ellátását, azaz a spirituálisnak helyet kell kapnia a kezelésben.⁷

Ezek azok a fő, mindennapos gyakorlatban is érvényesülő irányvonalak, amelyek munkámat ösztönözték. Értekezésem fő célja a Magyarországi Evangélikus Egyházban született színházi műfaj, a *láthatatlan színház* módszertanának rendszerbe foglalása, lehetővé téve így a műfaj megfelelő alkalmazását. Ez a láthatatlan színház elméletének kifejtését és működésének leírását jelenti.⁸ Tapasztalatokból kiindulva igazolom, hogy a műfaj, e munkában leírt módszertan szerinti alkalmazása, a hit tartalmaihoz – jelesen a keresztény élet céljához és a spiritualitáshoz – vezető segédeszköz.

A láthatatlan színház műfaja

A műfaj alapötlete a látás érzékszervének ideiglenes kikapcsolása. A módszer a kilencvenes évek végén jelent meg a Magyarországi Evangélikus Egyházban, az Egyetemi Lelkészségen. Egy olyan missziós eszközzé vált az évek során, amely megtapasztalható élményközelségre engedi a Szentírás erejét.

A láthatatlan színházi előadásokon a nézők bekötött szemmel élhetnek át olyan hétköznapi vagy biblikus tartalmakat, amelyek látás nélkül katartikus élménnyé válhatnak. Színház, játék és dráma tehát egyszerre a műfaj, ugyanakkor több is ezeknél, mivel beavat a színházba, játékba, drámába. A néző szó szerint *bőrén érzi*, érzékszervein keresztül tapasztalja a történeteket, *vele* történik minden. Olyan kapu ez a színház, hogy a rajta való átlépés *befelé* és *felfelé* vezet. A műfaj színészei a *révészek*. Ők vezetnek és segítik a hagyományos színházi előadások nézőit, akiket *vándoroknak* nevezünk. Az előadás egy jól végiggondolt koncepció alapján, előre megírt forgatókönyv szerint

sischen Pastoraltheologie, München, Kaiser Verlag, 1982. 191.

6 ZIMMERLING, Peter: *Evangelische Spiritualität, Wurzeln und Zugänge*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2003. 283.

7 Ennek aktualitását adja Debrecenben a 2018-ban induló „Lélekfürdő” program dr. Móré Csaba, a Kenézy Gyula Egyetemi Kórház Felnőtt Pszichiátriai Osztályának osztályvezető főorvosa vezetésével, amelyben a Tiszántúli Református Egyházkerület Pasztorációs Intézetének külső munkatársaként a szerző is részt vesz.

8 A láthatatlan színház műfajából alkottam meg a *Látás Redukciójával történő Dramatizálás* (LRD) módszerét, amelyet értekezésemben szintén bemutatok, jelen tanulmány keretei között azonban erre nincs mód bővebben kitérni.

történik. A történet dramatizálásának helyszínei a stációk, amelyeken a be-
kötött szemű vándort a révészek segítik, mozgatják, illetve beszélnek hozzá
a darab mondanivalója szerint. A vezetett és segített „nézők” saját lelkük és
képzeletük által emelt díszletek között járják végig az előadás útját, miköz-
ben a továbbra is zavartalanul működő érzékszerveiken keresztül dramati-
zálják a történetet.

A szemlélet

A láthatatlan színház két évtizedes múltja alapján, olyan alternatív színházi
műfajként tárgyalom értekezésemben, amely több tekintetben multidiszcip-
lináris, segítve ezzel a műfajban rejlő lehetőségek megértését.

Így leíró megközelítembe emelek színházelméleti, fiziológiai, drámape-
dagógia, pszichológiai és spiritualitással kapcsolatos elemeket, amelyek a
műfaj művészetfelfogását tágitják. A pszichodramához, valamint a pszicho-
terápiás feltételrendszerhez való kapcsolódással a módszer terápiás alkalmá-
zási lehetőségeit alapozom meg. Egyházi területeken pedig missziós és lelki-
gondozói lehetőségként kívánom felmutatni a láthatatlan színházat.

A multidiszciplinaritást a teológia mellett az orvostudomány, a pszicholó-
gia, a színházstudomány és a művészetek képviselik, amelyek mind hátárterü-
letei a műfajnak, továbbá a gyakorlati terápiás vagy diagnosztikai módszerek
közül a pszichodráma, mint csoportpszichoterápia, a bibliodráma, a szoma-
todráma, a szisztemikus-fenomenológikus rendszerterápia is sok szempont-
ból kapcsolódik a téma megközelítéséhez.

Teológiai párhuzamok

A láthatatlan színház egy lelki zárandoklat. A dramatikus út, a vándorlás, a
vándor bizalma, a ráhagyatkozás készsége, a révészek segítsége, a biztonság-
érzet, a csend, a műfaj spiritualitása csak néhány olyan jellemvonás, amely
párhuzamba állítható az Istenkereséssel, a vallással. Azzal az úttal, amelynek
kezdeté az emberben van, de célja az Istennel való közösség megtapasztalása.

A teológia Tillich szerint a keresztény hit tartalmának módszeres ér-
telmezése,⁹ tehát azzal a *láthatatlan*, de *érzékelhető* valósággal foglalkozik,
amely e két tulajdonsága alapján analógiába hozható a színházzal. Továbbá
a műfaj, mint lelki zárandoklat párhuzamba állítható a vallás és spiritualitás

9 TILICH, Paul: *Rendszeres teológia*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 41.

bizonyos fogalmaival, így biblikus keretei és hatásmechanizmusa által útjelző lehet jelen korunk keresztényei számára vallásuk mélyebb megélésében.

Jelen összegzésnek a célja, hogy ezt az útjelző szerepet megvilágítsa. Ezért az Istenhez közeledés, a tág értelemben vett imádság több formájára térek ki, bemutatva őket azon fő sajátosságuk mentén, amely összefüggésbe hozható a láthatatlan színház műfajával.

Az Istenhez közeledés legfontosabb formái

Ha a spiritualitást általánosságban Istenhez való közeledésként fogjuk fel, – ami végső soron Isten vonzása és nem a teremtmény érdeme – akkor az távolságot feltételez ember és Isten között. Ez nem térbeli és nem időbeli távolság, hanem inkább egyfajta elszakítottság. Ennek az elszakítottságnak a leküzdése, az isteni vonzásnak való teremtményi engedelmesség tág értelemben véve imádság.

Az imádság Jézus szerint keresés,¹⁰ a Királyság keresése, vagy ami ugyanazt jelenti: az Atya keresése, Istenkeresés. Ennek a törekvésnek természetéből adódóan fokozatai vannak. Az imaéletnek van kezdete és fokozatos haladás tapasztalható gyakorlásában. Az alábbi néhány forma kiemelésével olyan sajátosságokra irányítom a figyelmet, amelyek párhuzamba állíthatók a láthatatlan színház jellegzetességeivel, ilyen értelemben elindíthatják a résztvevőt ezen az úton, vagy útjelzőkként, az úton maradásra ösztönözhetik. Mindenek előtt azonban szólnunk kell az Istenhez közeledés kereszténységen belüli kiindulási pontjáról, a keresztségről. Azért is ezzel kell kezdenünk, mert tartalma és „iránya” alapvetően meghatározza a spirituális praxist.

A kerestség mint bemerítés

„Aki hisz, és megkeresztelkedik, üdvözülni fog, aki pedig nem hisz, elkárhozik” (Mk 16,16). Dogmatikai alapja ez az ige annak, hogy az üdvösségnek, mint a keresztény élet céljának előfeltétele a kerestség. Luther mind a Kis Kátében, mind a Nagy Kátében központi szerepet szán a kereszténység eme alapvető fogalmának.¹¹ Vagyis a megkeresztelt, a bemerített, a beavatott – e bemerítés során és által válik új emberré. Ez a bemerítés annak a halálnak az „átélése”

10 Vö. „Én is azt mondom nektek: kérjétek, és adatik, keressetek, és találtok, zörgessetek, és megnyitattik nektek.” Lk 11,9.

11 LUTHER Márton: *A nagy káté*, megjelent: *Luther Márton négy hitvallása*, (ford. PRÖHLE Károly), Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1996. 242.

és „megélése”, amelynek révén az ó-ember önmaga »ó«-ságát leveti és »új«-ságát felölti. A „halál” ebben az esetben legáltalánosabb értelemben veendő: állapotváltozásként.

Mivel a láthatatlan színház egy dramatikus út, ezért rendkívül érzékeny és összetett folyamat, amelynek során állapotváltozások történnek, amelyek erős érzelmi megrázkódtatásokkal járnak, mintegy hordozva ezzel a beavatások külső jellegzetességeit. Belátás, rálátás, felismerés, tudatosodás, egyfajta egység-tapasztalás történik. Szimbolikusan fogalmazva a keresztség végső soron az ember Istentől való el-nem-szakítottságának újra felidézése. Ez a fajta egység-megtapasztalás pedig nagyon sokszor előfordul vándoraink visszajelzéseiben.

A szóbeli ima

Az imádság minden időben és helyzetben megélhető személyes kapcsolat Istennel, ha pedig személyes kapcsolat, akkor Istent megszólító dialógus, illetve válasz Isten megszólító szavára.¹² Egyrészt emberi tevékenység, másrészt isteni, és minden formájában nélkülözhetetlen az előkészület. Origenész egyik munkája¹³ alapján az imádkozás a következő előkészítő mozzanatokat igényli: megállás és összeszedettség; zavaró gondolatoktól való megszabadulás; Isten jelenlétének felidézése; az elme, az értelem, a lélek és a test Istenre irányítása.

A szóbeli imádság – és bármilyen imádság – előkészítő része tulajdonképpen azt a célt szolgálja, hogy az ember lelki, akarati súlypontja önmagáról Istenre helyeződjön át. Jálics Ferenc a szóbeli imáról azt írja, hogy szövegének végső célja az Istenre irányított figyelem. Ezért a szóbeli ima végső kritériuma, hogy mennyire emel fel az Úrhoz. Ez a szerepe – mint minden imaformának – és ezért eszköz, de nem cél önmagában. Amennyiben szerepét nem tölti be, már nem szolgálja a célt.¹⁴

Ha a láthatatlan színháznak ezt az Istenhez emelő szerepét, vagy eszköz-jellegét nézzük, akkor egyértelművé válik a párhuzam, mert lehet imádság, amennyiben az Istenhez emel. Formaiságában a szóbeliség – a dramatikus út szövegei, és a vándor belső gondolatai – járulhatnak hozzá ehhez az emelkedéshez.

12 SZABÓ Lajos: Bevezetés a Visszhang című kötethez, in: SZABÓ Lajos – GALGÓCZI Andrea (szerk.): *Visszhang. Imádságok, olvasmányok*, Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 2001. 14.

13 ORIGENÉSZ: Az imádság, in: SZABÓ Flóris (vál. és ford.), „Így imádkozzatok!” – Egyházatyák tanításai az imádságról és az Úr imádságáról, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1999. 136.

14 JÁLICs Ferenc: *Tanuljunk imádkozni*, Kecskemét, Korda Kiadó, 1999. 15–18.

Elmélkedés

Thomas Merton gondolati imának nevezi az elmélkedést.¹⁵ Aquinói Szent Tamás és Clairvaux-i Szent Bernát nyomában járva olyan igazságkeresésnek hívja ezt a tevékenységet, amely vallási és filozófiai jellegű, és célja, hogy egész lényünket kapcsolatba hozza egy természet felett álló végső valósággal.

Az elmélkedés latin szava a *meditare*. Elsősorban azt jelenti, hogy mérni, átgondolni, végiggondolni, származékaiban: előkészülni, gyakorolni. Ez a szó a fegyelem jelentésárnyalatát hangsúlyozza: a meditáció olyan művészet, amit gyakorolni kell.¹⁶ Az elmélkedés tehát szellemi munka, olykor nehéz szellemi munka, de ugyanakkor a szeretet és a vágy műve is, a kegyelemmel való együttműködés előkészülete. Egyetlen mondatban megfogalmazott célja: fölébreszteni benső énünket, és ráhangolódni a Szentlélekre, hogy képesek legyünk megfelelni kegyelmének. Az elmélkedésnek a gyakorlatban tehát mindig társulnia kell Isten akaratára és működésére való ráhagyatkozással.

Ez a fajta ráhagyatkozás, hittel és szeretettel történik. Akarat, emlékezés és érzelmek szerepe is jelentős a folyamatban. A láthatatlan színház pedig ezeket az elemeket használja: bizalmat, ráhagyatkozást, emlékezést, érzelmeket, gondolatokat, az ember egész lényét kapcsolatba hozza azzal a nagyobb egységgel, amelynek sokszor érzelmi, élménybeli, katartikus lecsapódásai lehetnek.

A szemlélődő ima

„Mert az az igazi imádkozás, mikor rajta csüngünk szívvel-lélekkel az imádság minden szaván s gondolatán elejétől – végig!” Luther Így imádkozzál c. művéből valók e sorok. Akár a szemlélődő ima meghatározását is adhatnák. Kulcs és kiindulópont a szív és a lélek együttes részvétele, amellyel Isten jelenléte a leginkább átélhető lesz számunkra.

A szemlélődést leginkább a kontempláció szóval szoktuk megjelölni. A latin *contemplari* ige az elmélkedéstől a szemlélődésig sokféle módszert összefoglaló szó. De amíg az elmélkedés inkább a hit igazságainak, sejtéseinek racionális-diszkurzív mérlegelését jelenti, szemlélődésen az Isten színe előtti csendes, szótlán időzést értjük, melynek során a meditáló racionális megkülönböztetések nélkül egyszerűen ráhagyatkozik Isten közelségére, és ekkor tudja megtapasztalni a Teremtő jelenlétét. Ősmintája ennek Szűz Mária: „Íme, az Úr szolgálóleánya: történjék velem a te beszéded szerint!” (Lk 1,38) kijelentése.

15 MERTON, Thomas: *Lelkivezetés és elmélkedés*, Budapest, Márton Áron Kiadó, 1989. 54.

16 ZERFASS, Rolf: *Nevedet hirdetem*, Budapest, Szent István Társulat, 1995. 238–239.

A láthatatlan színházban ez megfelel magának a ráhagyatkozás készségének. A befogadás tapasztalata áll előtérben, a passzivitásé. Ez a vándor-hozzáállás az, amely megengedi, beengedi az élmény megtörténtének lehetőségét.

Liturgia – utazás az Országba

Megannyi elnevezése van az Istentiszteletnek – kultusz, liturgia, mise, eucharisztia, szolgálat, gyülekezet – amelyek bár rokon értelmű kifejezések, de mindegyik az Istennel való kapcsolat eltérő sajátosságára világít rá. E rítusok azért nagy jelentőségűek, mert közösségben átélhető személyes útkereséseket és érzéseket fogalmaznak meg, valamint az ember Istenhez fűződő kapcsolatában egyfajta folyamatosságot és állandóságot teremtenek.¹⁷

Jóllehet a liturgia fontos része Isten iránti tiszteletünk, imádatunk kifejezése is, valójában a „mozgás iránya” éppen ellenkező: nem mi teszünk valamit, hanem Isten cselekszik velünk.¹⁸

Az ortodox liturgia ezzel az ünnepélyes doxológiával kezdődik: »Áldott az Atya és Fiú és Szentlélek Országá most és mindenkor s örökkön örökké.« Már a kezdet leszögezi, hogy a liturgia voltaképpen lényege utazás az Országba. Oda készülünk, de nem szimbolikusan, hanem valóságosan. A Biblia nyelvén áldani az Országot nem egyenlő egy egyszerű üdvözléssel. Azt jelenti, hogy célként, minden vágyunk és kívánságunk céljaként ismerjük fel, minden létező alapvető és végső értelmeként fogjuk fel. Áldani nem más, mint elfogadni a szeretetben, és a szeretett és elfogadott lény felé haladni.¹⁹

Az utazás hasonlata a láthatatlan színház esetében megkerülhetetlen. De a liturgiának komoly szerepe van a színháztörténetben is, mivel szakrális cselekedetek ismétlésében gyökerezik e profán forma, mutatva ezzel liturgikus, rituális eredetét, vagyis azt, hogy a szó legnemesebb értelmében valójában magáért a résztvevőért, a népért végzett munka.

17 MÖLLER, Christian: *Einführung in die Praktische Theologie*, Tübingen und Basel, A. Francke Verlag, 2004. 72.

18 HAFENSCHER Károly: *A keresztény istentisztelet*, Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszék – Magyar Egyházzenei Társaság, (Egyházzenei füzetek, I/7), 1999. 17.

19 SCHMEMANN, Alexander: *A világ életéért*, Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, 2001. 33.

Eucharisztia

Amint a hit és a keresztség (Jn 3,5.18), éppúgy az eucharisztia is (Jn 6,22-59) elengedhetetlen a keresztyény élet céljának beteljesítéséhez, az üdvösséghez: „Ha nem eszitek az Emberfia testét, és nem isszátok a véré, nincsen élet tibenetek” (Jn 6,53). A szentség egyetlen mozzanatára térünk itt ki, amely nyilvánvalóan az Istenhez közeledést segíti elő. Az oltáriszentség az új élet éltető ereje: „Azért adatott tehát ez a vigasztalás, hogy ha szívünk úgy érzi, hogy már nem bírja a terhet, akkor itt új erőt és feliüdülést szerezzen.”²⁰

A keresztség egyszer felvehető szentség, mivel csak egyszer születünk. Az úrvacsorához „gyakran” járulhatunk, mert aki egyszer megszületett annak gyakran kell ennie, hogy fenntartsa új életét. Ezáltal az oltáriszentség magunkhoz vétele nemcsak találkozás Krisztussal, hanem részesedés Krisztusból. Ily módon Vele való egyesülés. A kettő egy lesz, és ezért nevezik évszázadok óta az Úr Vacsoráját *Communiónak*, közösségnek.²¹

Lélektani fogalommal kifejezve ezt az egységélményt, Erikson nevéhez kötött ösbizalom fogalmához²² jutunk, amely bár pszichológiai megfogalmazása valamilyen tartalomnak, de tapasztalása meghatározó mértékben befolyásolja a személyes életet, az abban való megküzdést. A láthatatlan színház működésének lelki motorja, és az emberi létállapotban tükrözi az Istentől való el nem szakíttóságunk tudatát.

Zarándoklat

A keresztyény élet e világon átvezető útja zarándoklat Krisztus birodalma, a mennyei Jeruzsálem felé. A latin *peregrinus* szó eredetileg olyan idegent jelöl, aki elhagyta hazáját, s otthonától távol, bizonyos mértékig száműzetésben él. Ilyen értelemben Ábrahám, aki az Ígélet Földjéért elhagyja szülőhazáját, az egyik első idegen. A „héber” szó maga is *vándorlót, átutazót* jelent.²³ Az „idegentől” a „zarándok” kifejezésig a kora középkorra jut el a jelentéstartalom, amikor az már önként vállalt száműzetést, aszkézist, gyakorlatot jelent. A 11. századtól kezdve rendkívül határozottan nyilvánul meg az a törekvés, hogy Krisztus még hatékonyabb követése érdekében minden olyan helyet

20 LUTHER, i. m., A nagy káté, 249.

21 SJÖGREN, Per-Olof: *A Jézus-ima. A szív imádsága*, Budapest, Nexus-Verdes Kiadó, 1991. 33; 39.

22 ERIKSON, Erik H.: Az emberi életciklus, in: BERNÁTH László – SOLYOSI Katalin (szerk.), *Fejldéslélektan olvasókönyv*, Budapest, Tertia Kiadó, 1997. 27–41.

23 SIGAL, A. Pierre: *Isten vándorai*, Budapest, Gondolat, 1989. 7.

felkeressenek, ahol Krisztus élt a földön.²⁴ Az elindulás, az úton levés és a megérkezés szimbólumai át meg átszövik a profán életet is, és halványan, de még talán sejtetik az élet eredendően vallásos természetét, és általa való meghatározottságát.

E profán oldalhoz tartozik a láthatatlan színház zárandoklat természete. Dramatikus útról és utazásról van szó, amely belső, lelki terekben történik. Nagyon személyes és egyedi, célja van és a vándorok személyes állapot-változásokat tapasztalhatnak ennek során magukban. Ezért az egész folyamatot illeti a lelki zárandoklat elnevezés.

Lelkigyakorlat

Az „exercitia spiritualia” Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatai²⁵ és könyve alapján terjedt el az Istenhez közeledés ezen összetett módja.²⁶ Lényegében a lélek előkészítéséről és alkalmassá tételéről van szó, amelyet spirituális gyakorlatok segítenek elő. Ez az előkészítés arra való, hogy a lélek eltávolítson magától minden rendetlen hajlamot, így az isteni akarat könnyebben eltalál hozzá, hogy segítse az élet rendezését az üdvösség felé vezető úton. A lelkigyakorlatok összegzik és rendszerbe foglalják mindazokat az eszközöket, amelyekkel az isteni Gondviselés, az Egyház, a józan ész és a tapasztalat az Istenhez való közeledést segíti elő.

A lelkigyakorlat vezetője a teológus és pap szerepét tölti be, akinek tapasztalatához és tudásához igazodnia kell a lelkigyakorlatozónak, de szerepe inkább segítő és kísérő, nem léphet Isten és az ember közé, és nem avatkozhat a döntésbe.

A láthatatlan színház kísérő révésze segíti a vándort a dramatikus úton. Nem avatkozik a belső világ megteremtésébe, csupán annak külső kereteit, feltételeit tartja, megteremti az elmélyedés lehetőségét. A műfaj spirituális alapélményt berobbantó minősége miatt, híven tükrözi a lelkigyakorlatok dinamikáját, adott esetben segítheti kiteljesedését.

24 I. m., 9.

25 Az elnevezéssel valójában Nagy Szent Gertrúd imádságos gyűjteményében találkozunk először. Később 1500 körül Garcia de Cisneros bencés, montserrati apát „Exercitationes vitae spiritualis” címen bocsátott közre elmélkedéseket. Lásd: MÜLLER Lajos S. J.: *Aszkétika és misztika I. Aszkétika*, Budapest, Korda Rt., 1932. 129–137.

26 LOYOLAI Szent Ignác: *Lelkigyakorlatok*, Kecskemét, Korda Kiadó, 2002, 63.

A misztikus tapasztalat

A múlt század kiemelkedő katolikus teológusának, Karl Rahnernek sokat idézett mondása – „*A jövő kereszténye vagy misztikus lesz, azaz olyan ember, aki megtapasztalt valamit, vagy nem lesz keresztény...*”²⁷ – veti fel a vallás és a misztika viszonyának kérdését. Mert, ami a vallásos embert megakadályozza abban, hogy misztikussá váljék, vagyis abszolút gyakorlativá tegye teológiáját, Isten felé fordulását az nem más, mint alapvető elégedettsége spirituális-egzisztenciális állapotával. A misztika ugyanis a „solus Deus” elvének következetes, végsőig vitt alkalmazása minden lehetséges területen és síkon.²⁸

Itt kapcsolódik a misztika a *szentség* fogalmához, amelynek révén az ember életterében megjelenik valami, ami Isten szubsztanciájához tartozik. A látszólagos megosztottság ekkor eltűnik, és az emberi világ ezen *szent* része azonossá válik az istenivel, az *egység* helyreáll. Olyan történés ez, amelyre csak a misztérium, titok szavak szolgálhatnak külső megjelölő burokként. A szentség így a vallás alsóbb formáinak betetőződése, a misztika ellenben meghaladása ennek a vallásosságnak, átlépés egy új dimenzióba. A szentség emberi tökéletesség, a misztika viszont isteni tökéletesség. A szent az emberi állapotban benne rejlő legmagasabb lehetőségeket aktualizálja, a misztikus ellenben azokat a lehetőségeket, amelyek nem az ember ember-voltából fakadnak, hanem az ember Istenbe gyökerezettségéből, az ember Istenképűségéből.²⁹

A láthatatlan színház minden sajátosságával, a révészek vándorokhoz való hozzáállásával, eszközeivel, a vándorok élményeinek széles körével az ember Istenképűségét idézheti fel, vagy legalább elindíthat annak felismerése felé.

27 RAHNER, K., *Schriften* VII, 22. c. művét idézi WALDENFELS H., *Kontextuelle Fundamentaltheologie*, Paderborn–München–Wien–Zürich, Ferdinand Schöningh Verlag, 1988. 149.

28 BUJI Ferenc: A misztika helye a vallásban, és a tauleri misztika, megjelent: TAULER, Johannes: *A hazatérés útjelzői*, Beszédok a misztikus útról, Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, 2002. 14.

29 I. m., 15–16.

A Jézus-ima

A Jézus-imát³⁰ jelenlegi formájában már a 6. század óta használják a sinai-hegyi Szent Katalin kolostorban. Onnan a 14. században Sinai György révén jutott el a macedoniai Athosz-hegyre. Így vált a Szent Hegy a Jézus-ima imádkozásának központjává, és a mai napig az maradt. A nyugati kereszténység csak a 20. század közepén ismeri meg, melynek oka az lehetett, hogy a római katolikus és protestáns áhítathagyományok túlságosan zártak voltak ahhoz, hogy figyelembe vegyék ennek az imának keleti érintését és lelki mélységét.

Az ima így hangzik: „*Uram, Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam bűnösön.*” Rövidebb formájában: „*Uram, Jézus Krisztus, könyörülj rajtam.*” Vagy pusztán „*Jézus, Krisztus.*” Már az Ószövetségben megtaláljuk az Isten szívéhez kiáltó imát.³¹ Ez a kiáltás végigvonul az Újszövetségen is,³² és így már akkor elkezdtek imádkozni, amikor Jézus még a földön járt. Görög változata a *Kyrie eleison*, tulajdonképpen Istentől való alamizsnakérést jelent. A latin változatai: a *miserere nobis*, és a *misericordia*.

A Jézus-imának sok meghatározása úgy szól, mint a szív beszélgetése Istennel. Éppen ezért a Krisztussal való bensőséges közösség kifejeződése is. Krisztus élő jelenlétével számol, kiindulópontja az állítás: *Krisztus bennünk van*. A Szentlélek az, aki bennünk tartja, mert úgy, ahogy magától senki sem tud hinni Jézusban, vagy nem képes eljutni hozzá, ugyanúgy senki sem tud magától imádkozni hozzá.³³

A láthatatlan színház műfaja két ponton is érintkezik az imaformával. Egyrészt a test szerepe, a test tartása fontos kapcsolódási pont közöttük, másrészt az a figyelmes, tudatos, de bizonyos tekintetben önfeledt jelenlét, amelybe a egész előadás során a révések helyezkednek, formáját tekintve megfeleltethető a Jézus-imát imádkozó jelenlétének.

30 A Jézus-imával kapcsolatos néhány fontosabb irodalom: *A zárándok*, Nyíregyháza, Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 1989.; BLOOM, Anthony: *Az élő ima*, Budapest, Odigitria – Osiris, 2002.; valamint SJÖGREN, *A Jézus-ima...*, i. m.

31 „*Nincs senkim rajtad kívül a mennyben, a földön sem gyönyörködöm másban.*” (Zsolt 73,25)

32 Vö. Mk 10,47; Mt 15,22; Lk 17,13

33 Vö. „...és senki sem mondhatja: „Jézus Úr”, csakis a Szentlélek által.” (1Kor 12,3)

Összegzésképpen az alábbi táblázatban kiemeljük az Istenhez közeledés fentebb tárgyalt formáinak láthatatlan színházzal rokonítható hasonlóságait:

ISTENHEZ KÖZELEDÉS FORMÁI	LÁTHATATLAN SZÍNHÁZZAL ROKONÍTHATÓ PÁRHUZAMOK
Keresztség	Állapotváltozás
Szóbeli ima	Istenhez emelkedés lehetősége
Elmélkedés	Bizalom, ráhagyatkozás, emlékezés, érzelmek, gondolatok szerepe az egység-élmény előidézésében
Szemlélődés	Ráhagyatkozás, befogadás, passzivitás
Liturgia	Utazás, színház, rituálé
Eucharisztia	Ősbizalom, egységélmény
Zarándoklat	Dramatikus út, utazás, cél
Lelkigyakorlat	Spirituális élmény irányába érzékenyít
A misztikus tapasztalat	Sajátosságok, hozzáállás, eszközrendszere révén lehetőség az Istenképűség felismerésére
A Jézus-ima	Test-tartás, jelenlét.

Zárszó

Értekezésem e kivonatával szándékom volt magasabb viszonylatrendszerbe ágyazni a leírást, amely a műfaj és a módszertan mögötti spirituális kapcsolatokat emeli ki. Korunk műfajaként, a láthatatlan színház a spiritualitás, avagy a kegyesség útjelzőjeként illeszkedik abba a “megatrendbe”, amely az Istenhez közeledés eszközévé avathatja sajátos formájával és formájában. Erre minden lehetősége adott, és amennyiben szakmaiságának kritériumai érvényesülnek – vagyis készségeit az arra hivatott lelkészek, hittanárok, gyülekezeti munkatársak elsajátítják – a *láthatatlan* meglátása és érzékelése, vagyis a spiritualitás meglevenítése e dramatikus eszközzel is elősegíthető.

Hangsúlyos viszont, hogy a láthatatlan színház elméleti és gyakorlati elemeinek teljes körű megvalósítása is csupán csak előkészülete lehet a *láthatatlan* meglátásának. Hogy ez valóban megnyilvánul és érzékelhetővé válik, az leginkább az Istenhez közeledés fent bemutatott eszközein, de leginkább magán a *Láthatatlanon* múlik.

Het lied in het pastoraat Een praktijkgerichte bijdrage

Er is een bijzondere beeldspraak die we gebruiken voor het leven: levensreis, levensweg, levenspad. Het zijn stuk voor stuk oeroude beelden, waarmee we tot uitdrukking brengen hoe we ons leven ervaren. In het alledaagse leven van mensen en in de geloofstraditie wordt tegen deze achtergrond het leven vaak beschreven als een onderweg zijn, een op weg zijn of ook wel als een pelgrimsreis.¹

Dat is begrijpelijk, want zo begint het leven van ieder mens: met op weg gaan. Het geboortekanaal door, naar buiten toe, een nieuwe wereld in. Met je geboorte ben je op weg gegaan. Dat blijft zo, je leven lang. Steeds ga je ergens uit, laat je het oude achter je om een nieuwe fase, een nieuwe situatie binnen te komen. Voor alle mensen geldt dat ze onderweg zijn in het leven. We kunnen niet anders. Het gaat van baby naar peuter, naar kleuter, naar kind,

1 Gebruikte literatuur: BRADLEY, Ian: Pilgrimage. A Spiritual and Cultural Journey, Oxford, Lion, 2009., FICTOOR, Chris: Spiritualiteit en muziek, in: BOUWMAN, Kitty – BRAS, Kick (red.): *Werken met spiritualiteit*, Baarn, Ten Have, 2001. 326–337., FIRET, J.: *Spreken als een leerling. Praktisch-theologische opstellen*, Kampen, Kok, 1987. 151–175. (itt: 172)., JANSEN, Hans: *Relato Refero. Verzamelde artikelen over liturgie en kerkmuziek*, Zoetermeer, Boekencentrum, 1997. 189–194., DE LANGE, Jaap J.: Geloofsinhoud en geloofsoverdracht, in: *Analecta Bruxellensia. Jaarboek van de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid* (4), Brussel, 1999. 7–22., DE LANGE, Jaap J.: Spiritualiteit en godsdienstonderwijs. Aandachtspunten en mogelijkheden, in: *Analecta Bruxellensia. Jaarboek van de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid* (13), Brussel, 2008. 172–186., DE LANGE, Jaap J.: (red.), *Spiritualiteit voor onderweg. Het lied in het pastoraat*, Utrecht, 2013., *Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk*, 's Gravenhage/ Zoetermeer, 2013., MEULEN, H. C. van der: *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit en geestelijke begeleiding*, Zoetermeer, Boekencentrum, 2013., VROOM, H. M.: *Religies en de waarheid*, Kampen, Kok, 1988. 247. kk.

naar ... En ook al maken we allemaal dezelfde reis, voor niemand verloopt die hetzelfde.

Die beelden van levensreis, levensweg en pelgrimage zijn zo vertrouwd, dat we daarmee heel gemakkelijk de ontwikkelingen in ons leven vanaf ons kind-zijn kunnen duiden. Wat overkwam mij op mijn weg door het leven tot nu toe aan mooie en aan schokkende dingen? Wat kwam er op mijn levenspad? En zeker ook, wie? Welke kruispunten waren er? Hoe en waarom koos ik op dát moment nou juist die richting? Wat of wie was het die mij tot stilstand bracht? Wie liet ik onderweg achter me? Of wie ging er juist van mij weg, een andere kant op? Wat verloor ik onderweg of juist wat vond ik, onverwacht? Wie liep steeds weer met me mee? Wie kwam erbij? Wat inspireerde toen ik ervoor koos om ...?

De vragen zijn vanuit de begrippen levensreis en levensweg moeiteloos uit te breiden en te specificeren. Ze geven een manier van kijken naar ons leven aan. In alle tijden en in vele culturen zien wij mensen onszelf vaak als mensen die onderweg zijn.

Liederen

Die beeldspraak is ook in liederen terecht gekomen. Zo bezingen we het leven. Dat is niet verwonderlijk, want in die beeldspraak brengen liederen allerlei aspecten, existentiële vragen en ervaringen van ons leven tot uiting. Daarmee appelleren ze aan thema's, die wij onderweg in ons leven hebben opgedaan en aan gevoelens die aan bepaalde momenten in ons leven kleven. Dat maakt dat een lied ons zo maar kan raken. Dat kan met een seculier lied net zo goed als met een religieus en een godsdienstig lied. In alle drie kunnen mensen hun gevoelens herkennen, uiten en kanaliseren.

Godsdienstige liederen hebben daarbij iets eigens. Ze heffen gevoelens met de symbooltaal van het geloof op tot binnen de ruimte van een geloofstraditie of een geloofsgemeenschap. Dat biedt vaak op een directe wijze een extra dimensie, die in seculiere liederen meestal meer verhuuld ook naar voren kan komen. Je vraag, je ervaring, je gevoel wordt verwoord ten overstaan van de Eeuwige. De traditie waarin je opgroeide, waarmee je vertrouwd bent, biedt je daarvoor woorden aan. Soms gebeurt dat in situaties, waarin het jezelf aan woorden ontbreekt.

Uiteraard is dat niet voor iedereen op dezelfde wijze zo. Mensen verschillen en het ene lied is het andere niet. Het gaat om het zó herkennen van jónw gevoelens in een lied, dat je je er door aangesproken, door geraákt voelt. Daarin spelen veel factoren een rol. Het heeft bijvoorbeeld te maken met

de levenssituatie waarin je het lied voor het eerst hoorde, met jouw wijze van leven en geloven, met de (geloofs-)ontwikkeling, die je doormaakte, met taalgevoel. Kortom, voor iedereen heeft dit een volstrekt eigen achtergrond.

Het leven als een pelgrimsreis

Liederen bij het zoeken van de weg in het leven vinden we ook in de Bijbel, in het bijzonder in het boek van de Psalmen. Ook specifieke pelgrimsliederen kom je daar tegen. Denk bijvoorbeeld aan Psalm 84. In de tijd van de Bijbel ondernamen mensen dan ook concrete pelgrimsreizen. Heel bekend is in dit verband een verhaal uit het Nieuwe Testament. In Lukas 2: 31 e.v. trekt de jonge Jezus met Jozef en Maria voor het paasfeest naar Jeruzalem. Ze doen dat volgens een gewoonte die terug gaat tot op voorschriften uit het Oude Testament (Ex 23 en 34). Vandaag de dag zingen we pelgrimsliederen ook in overdrachtelijke zin, als liederen voor en over onze levensreis. Van een letterlijke naar een figuurlijke pelgrimsreis. Ook daar zijn in de Bijbel al sporen van terug te vinden (Heb 11: 13-16).

Toch moeten we voor een goed begrip wel eerst een onderscheid maken. Want we kunnen tussen onze levensreis en een pelgrimage niet zomaar een 'is gelijk teken' zetten. Aan een pelgrimsreis begin je *bewust*. Je breekt uit het dagelijkse leven en je gaat op weg, op zoek naar verdieping, naar welbevinden, naar een geestelijke impuls misschien. In die zin scharniert een pelgrimsreis heel concreet om vier momenten. Dat is allereerst het *afscheid nemen* van het dagelijks bestaan. Bewust laat je de dagelijkse gang van zaken, alles wat tot dan toe je leven uitmaakte, achter je. Je gaat op reis. Sommige mensen gaan letterlijk op stap: ze gaan lopen. Met elke stap laten ze hun thuissituatie verder achter zich en richten ze zich op wat komen gaat. Maar het einddoel is nog achter de horizon. *Onderweg* ben je en je weet niet wat of wie de dag jou zal brengen. Je hebt een lange weg te gaan. Als je over de helft bent, gaat het tintelen, het verlangen er werkelijk te komen. En op een dag is het zover. Het derde kernmoment, *de aankomst* op je plaats van bestemming. Je hebt het gehaald. *Onderweg* heb je allerlei ervaringen en gedachten opgedaan. Op deze plaats, die je als einddoel koos, kijk je daarop terug. Voor anderen vóór jou is dit misschien een plaats van inspiratie geweest, een plaats van devotie, van aanbidding. Misschien kan, na de lange reis, deze plaats ook voor jou een bron worden van nieuwe gedachten en inzichten, waarmee je terug kunt gaan. *Terug naar huis*, want dat is het vierde moment van een pelgrimage. Je keert weer terug naar je thuissituatie, waar je je ervaringen integreert in je dagelijkse leven. Ook dat is een essentieel onderdeel van de

pelgrimage. Wat heeft deze reis je gebracht met het oog op je levensreis? Wat heb je geleerd over jezelf, voor jezelf? Hoe ga je nu verder? Zo zijn mensen alle eeuwen door letterlijk op weg gegaan. Zo ook reizen mensen vandaag de dag naar Taizé, naar Rome, naar Iona, naar Santiago de Compostella of, zoals eens de dichter van Psalm 84, naar Jeruzalem. Nog altijd zijn er mensen te vinden op de pelgrimroutes in onze wereld.

Zo vertegenwoordigen pelgrimslieiders dus een eigen genre. Het gaat om liederen die gemaakt zijn tijdens of voor een concrete reis. Natuurlijk overkomt een mens ook op zo'n reis van alles, maar de inzet van het lied wordt bepaald doordat het om een bewust aangegane tocht gaat. In die zin zijn het bij uitstek liederen voor onderweg.

Tegen deze achtergrond kennen wij de pelgrimsreis als een beeld voor onze levensreis. Daarbij is het wel belangrijk dat we aan de kenmerken van de pelgrimage niet zo maar voorbij gaan. Want het leven verstaan als pelgrimsreis veronderstelt in dit verband een meer eschatologische gerichtheid. Ook nu vraagt het bewust zijn of bewust worden van de keuzes, die je maakt over zaken als: je roeping als mens; wat het is, waardoor je je wilt laten leiden in het leven en waarop je je wilt richten; wat je jezelf ten doel stelt; hoe je daar nu al op probeert in te spelen; en natuurlijk betekent het ook nadenken over welke keuzes je maakt op de kruispunten van het leven. Voor wie zo terugkijkt op haar of zijn leven, blijkt onze levensreis net als een echte pelgrimsreis er een van lopen in de zon tot fluiten in het donker, van vrolijk voortgaan tot verdwalen, van een snelle etappe vooruit tot bij de pakken neerzitten en wachten ... wachten tot het zware weer over getrokken is. Psalm 121, ook zo'n pelgrimslied uit de Bijbel, zegt: 'Hij waakt over je gaan en je komen van nu aan tot in eeuwigheid' (vs. 8). Let in deze zin op de volgorde: gaan, de deur achter je dicht doen, erop uittrekken en vervolgens: komen, aankomen. Zo is ook de gang van het leven, steeds opnieuw: ergens uitgaan, weg trekken en ergens binnenkomen, een deur gaat open naar een nieuwe ruimte.

Spiritualiteit

Als we zo spreken over het zoeken van zin in ons leven, over zingeving en zinverlening, dan betreden we daarmee het veld van de spiritualiteit. Innerlijk leven of vroomheid zijn woorden, die daar in de kerkelijke traditie ook bij horen. Het gaat in al deze begrippen om de gerichtheid op het innerlijke, geestelijke leven. Om misverstanden te voorkomen, dat betekent niet dat het niet meer over het concrete leven zou gaan. Dat zou een onjuiste tegenstelling veronderstellen tussen ons geestelijke en ons concrete, materiële leven.

Die twee horen bij elkaar. Elke binnenkant heeft ook een buitenkant en andersom. Wat ons innerlijk beroert, komt er op de één of andere manier uit en wat ons in het leven raakt materieel of lijfelijk, raakt ons ook van binnen. Dat merken we tot diep in ons hart.

Daarom is het belangrijk spiritualiteit goed te omschrijven. Hier denken we vooral aan een bewust persoonlijk (of gemeenschappelijk) zoeken naar wat een religieuze of godsdienstige oriëntatie op het leven kan geven. We hebben of we zoeken naar een geestelijk centrum in ons leven met levende kennis, die we proberen te verdiepen en te verrijken. Van daaruit gaan we het leven aan en proberen we ons te verhouden tot wat er op ons afkomt. Voor christenen speelt in die levensoriëntatie het zoeken naar de betekenis van Jezus, als geschenk van God, een grote rol. Natuurlijk zijn ook hier persoonlijke verschillen. Die komen bijvoorbeeld voort uit verschillen in achtergronden van mensen, hun karakter en hun levenservaringen. Geen mens is gelijk. Elk mens kent in die zin ook zijn of haar eigen spirituele motieven, ook binnen één en dezelfde kerkelijke denominatie. Het is belangrijk om dat te benadrukken. Ingekaderd in het pastoraat is respect voor het eigene van de spiritualiteit van de ander voorwaarde.

In veel liederen worden onze gevoelens en ervaringen met het leven gekoppeld aan woorden en gedachten van troost, belofte en appel, die vanuit het geloof aan mensen geboden worden. Zo gezien kunnen liederen een grote rol spelen in ons spirituele leven; ze kunnen die voeden, versterken en ons zo helpen in ons leven onderweg.

Muziek

In de zeggingskracht van een lied speelt uiteraard ook de muziek, de toonsoort en de melodie een rol en niet alléén het woord. In de spirituele zeggingskracht van een lied gaat het dan ook om de ervaren eenheid daartussen. De tekst van een lied, dat als gedicht allereerst door het horen en lezen bij ons binnen komt, wordt door de muziek aan klanken verbonden, die de betekenis zullen versterken of zelfs geheel nieuwe gevoelslagen aan de woorden kunnen toevoegen. Juist op muziek gezet raken woorden eens te meer aan ons gevoel en kunnen ze zich verankeren in ons geheugen. Muziek en emotionaliteit gaan immers samen.

Het bijzondere is dat mensen door te zingen of door het inwendig meezingen, zelf aan de woorden klank en kleur geven en daarmee hun woorden als gevoelens kunnen uiten. Als een klacht, als een gebed, als uitroep van vreugde. Op een heel eigen manier kunnen woorden zo resoneren in

de klank en de kleur van de muziek. Zo kunnen mensen zich uiten in het zingen, maar zo kunnen woorden ook bij je binnenkomen in het horen van de muziek. Dan ga je ze wegen en overwegen. Niet alleen wat zeggen ze me, maar vooral ook wat doen ze met me.

Liederen voor onderweg

Het is waardevol om soms een lied te zingen of te lezen voor jezelf. Bij een bepaalde tijd in het kerkelijk jaar, een bepaald levensthema of zo maar ... Liederen voor onderweg zijn op meerdere plekken te vinden. In kerkelijke bundels, zeker. Het liedboek dat in 2013 in Nederland in de protestantse kerken werd geïntroduceerd is op dat punt rijk voorzien. Met name de gezangen 790 tot en met 861 worden daar als liederen voor de levensreis genoemd. Ongetwijfeld zijn zulke liederen ook te vinden in het Hongaarse gezangenboek. In het boek van de Psalmen staan vanouds een aantal pelgrimsliederen bij elkaar: Psalm 120 tot en met Psalm 134.

Naast de liederen uit de kerkelijke liedboeken zijn er ook andere gezangen, die mensen inspireren bij hun leven en geloven. Iemand is naar Taizé geweest, een ander naar Iona. In de spiritualiteit van beide gemeenschappen speelt het lied een belangrijke rol. Goed om daar open voor te staan en belangstellend op door te vragen. Waar staat die tekst? Hoe komt u daaraan? Wat beleeft u daaraan? En waarom ervaart u dat zó?

Bij een pastorale ontmoeting

Tijdens een gesprek kan het helpend zijn om te vragen naar een lied, een psalm of gezang dat in het leven belangrijk is of een lied dat in deze situatie naar boven komt. Mogelijke vragen daarbij: Is er een lied dat u graag hoort of zingt of waar u vaak aan denkt? Is er in deze situatie een lied dat u vooral aanspreekt? In welke situatie hoorde u het lied voor het eerst? Is er een zin die er het meest uitspringt? Waarom is dat? Liggen er eigen ervaringen, vragen, gedachten achter dit lied? Waarin helpt dit lied u? In welke situaties denkt u eraan of zingt u het? Wat doet het dan met u?

Bedenk daarbij dat iemand ook een niet-religieus lied kan noemen, maar een lied van een meer populair genre kiest. Misschien kent u het niet. Laat u uitleggen waar het voor staat en waarom het uw gesprekspartner zo aanspreekt. Vraag naar de tekst, de muziek of de titel en zoek thuis op internet naar een uitvoering, bijvoorbeeld op YouTube. Het helpt u om uw gesprekspartner beter te begrijpen en bij een mogelijk vervolgesprek kunt u erop terugkomen.

Welk lied ook naar voren komt, de kans is groot, dat de gedachten die erbij genoemd worden te verbinden zijn aan verschillende levenservaringen. Dat kan gaan om ervaringen van zowel gebrokenheid en ongerijmdheid, als ook van geluk dat toevalt. Het is op die momenten, dat pastoraat de functie kan hebben om mensen te helpen staande te blijven, hun gevoelens te duiden, te plaatsen, te hanteren misschien. Het is daarom belangrijk na te gaan welke ervaringen worden opgeroepen. In dit verband is het interessant dat Vroom op basis van godsdienstwetenschappelijk onderzoek spreekt over vijf basiservaringen, die ten grondslag liggen aan alle grote godsdiensten. Het gaat daarin om existentiële levenservaringen waar mensen gedachten, verhalen en inzichten bij zoeken. Door hier attent op te zijn openen we de mogelijkheid om in het gesprek tot een zo ruim mogelijk verstaanskader van de ander te komen. Deze vijf basiservaringen hebben betrekking op:

- 1) de ervaringen met en de vragen over de eindigheid van het leven;
- 2) de menselijke verantwoordelijkheid en het menselijk falen; het niet voldoen aan verwachtingen van jezelf en/of van anderen;
- 3) de beleving van het goede, van geluk, vrede, liefde, welvaart en zin;
- 4) het ontvangen van inzicht, van een wijze, inspirerende gedachte ten aanzien (van een aspect) van het leven;
- 5) het kwaad en het lijden.

Als in een lied één van deze existentiële momenten de sfeer bepaalt, is het misschien mogelijk het gesprek in die richting te verdiepen of beter te plaatsen in de biografie van uw gesprekspartner. Op welke van deze basiservaringen haakt het lied in? Wat wil uw gesprekspartner daarmee naar voren brengen? Op welke basale inzichten van geloven kan hier mogelijk teruggegrepen worden? En wat betekent dat voor uw gesprekspartner? Welke vragen om verdere verkenning?

Zingen

Niet iedereen kan even goed verwoorden, waarom een lied aanspreekt. Het kan lastig zijn goede woorden te vinden. Misschien is het dan juist fijn om er samen naar te luisteren of het samen te zingen tijdens het gesprek of aan het einde ervan.

Juist liederen kunnen zich in ons geheugen verankeren. Dat geldt ook voor mensen die meer in zichzelf gekeerd zijn en moeilijk kunnen communiceren. Soms ligt dat in hun aard, soms ligt de oorzaak in blokkerende ervaringen met andere mensen, soms ook in een ziekte of beperking. Met hen of

voor hen zingen, kan dan soms openheid bewerken, nabijheid doen ervaren of een herinnering oproepen. Soms zijn een paar woorden daarna ook genoeg en kan een uitvoerig gesprek daarover makkelijk afbreuk doen aan het bijzondere van het moment.

Bidden

Soms heeft een lied iets van een gebed. Is het te verbinden met: dragen, klagen, wagen of vragen. Soms is een lied ook in de vorm van een gebed te formuleren. Psalm 23 is bijvoorbeeld zo'n psalm, 'De Heer is mijn herder'. De onberijmde psalm of een deel daarvan (bijvoorbeeld vers 1 tot en met 4) is ook in vraagvorm te verwoorden en kan dan als gebed het gesprek verdiepen. Goed kan het dan zijn om de tekst uit te printen en achter te laten.

Psalmen

Achter de berijmde psalmen liggen de psalmen uit de Bijbel. Om een psalmlied inhoudelijk te verkennen kan het belangrijk zijn terug te gaan naar de onberijmde psalm. Soms kan een andere, meer hedendaagse vertaling daar heel goed bij helpen. Waardevol kan het zijn om de gesprekspartner te vragen bij de betreffende psalm zelf een parafrase te maken, waarin dan de eigen gedachten en accenten meer aan bod kunnen komen. Zo kan een psalm een kader bieden om in de lijn van de geloofstraditie een eigen, actuele levenssituatie te duiden. Zoiets kan ook gezamenlijk gedaan worden. Hieronder een voorbeeld van zo'n eigen parafrase bij Psalm 42:

God, wat verlang ik naar de tinteling van het leven ...

Zoals een hert aan het einde van een warme dag
in de avondschemering een beek zoekt
zo verlang ik naar de luwte, koele verfrissing, ont-spanning
-eindelijk kunnen opademen-
God, wat is dat lang geleden

Het leven is een last
het drukt op me
ik huil wat af
dag en nacht
en ik denk
God, waar ben je?!
ik zie de mensen denken ...
ze beklagen me ...

Maar ik laat me niet klein krijgen
ik werk me er wel boven uit
en ik roep weer in herinnering
hoe het was
toen
eens
samen met de anderen,
dat ik mee deed
dat ik zong
dat er muziek was en feest,
en dat we dansten ...
sprankelend was het leven

God, wat ben ik toch onrustig
wat is er toch met me
ik moet het mezelf voorhouden
-veel meer heb ik ook niet-
ik moet tegen mezelf zeggen:
Blijf hopen,
eens wordt het anders,
eens zal ik weer zingen!

Een negatieve ervaring

Soms roept de vraag naar een bekend lied een onverwachte reactie op. Er valt uw gesprekspartner een negatief ervaren lied in, waar zij of hij maar niet van kan loskomen. Het wordt verbonden met een vervelende situatie, een nare ervaring of met een beklemmende geloofsopvatting. 'Dat lied... vreselijk!' Ook dan is het belangrijk goed te luisteren en door te vragen. Misschien is het vervolgens mogelijk om vanuit het negatieve te komen tot het positieve:

‘Als dát het voor u niet is, waaraan zou een lied dan wel moeten voldoen om tegemoet te komen aan uw manier van geloven, of aan hoe u zich voelt? Welke gedachte zou daarin naar voren moeten komen?’ Kent u misschien ook zo’n lied, dat in de plaats kan komen van deze blokkerende gedachten?

Mediteren

Er zijn verschillende manieren om bij een lied te mediteren en op door te denken. We noemen afrondend nog twee andere mogelijkheden.

Beeldmeditatie in een groep(je): We lezen of luisteren naar een bepaald lied. Uit een stapel foto’s met hedendaagse situaties kiest ieder daar één of twee foto’s bij. Je laat de foto’s aan elkaar zien. Wat is er concreet te zien? Wat verbeelden ze? Wat voegen deze beelden voor u toe aan het lied? Tot slot lezen of luisteren we nog een keer naar het lied. Mogelijk kunnen we het ook zingen.

Persoonlijke meditatie: Een lied kan verinnerlijkt worden door het in lettergrepen op de ademhaling te reciteren. Liefst meerdere keren achter elkaar. Dat kan voor jezelf, in jezelf. Je moet je concentreren op de tekst en tegelijkertijd brengt het bewuste ritme van ‘adem-in, adem-uit’ rust en ontspanning. Met een lied van de Nederlandse dichter Huub Oosterhuis dat een mens op deze manier kan ontspannen en haar of hem toekomstgericht open stelt voor de wereld rondom, besluiten we²:

Wek mijn zachtheid weer.
Geef mij terug de ogen van een kind.
Dat ik zie wat is.
En mij toevertrouw.
En het licht niet haat.

In het Hongaars:

Gyengédségemet ébreszd fel bennem.
A gyermeki szemeket add vissza nékem.
Hogy láthassam ami van.
És átadhassam magam.
És ne utáljam a fényt.

2 Met dank aan Kovács Gyöngyi voor de Hongaarse vertaling van het lied.

A Heidelbergi Káté útján vagy arról letérve? Újorthodox és liberális református antropológiák a Biblia fényében

Az ember egyik nagy kísértése mindig az volt, hogy önmagát állította a közép-pontba és teremtő Istenét a háttérbe szorította, kizárta vagy éppen azonosította magát vele. Sokszor ezt tudatosan tette, máskor – mint például a magyar liberális teológiában is történt – többek esetében észrevétlenül épült be a gondolkodásba. A Heidelbergi Káté a nyolcadik kérdésétől kezdve, egy gondosan felépített érvrendszerrel világít rá az ember nyomorúságára. A káté írói ezt Canterbury Anzelmustól átvéve örökítették át a reformáció kálvini ágába. A magyarázók közül Fekete Károly azt emeli ki, hogy „*az ember képtelen a jóra, mert teljes természete megromlott (totius naturae depravatio)*”.¹ Később pedig így foglalja össze a református dogmatika egyik fontos sarokkövét: „*Az emberiség minden egyes tagja úgy születik meg, mint aki tehetetlen a jóra, de hajlamos minden gonoszra, ezért mindenkinek „új kezdetre” van szüksége, hogy minden másképp folytatódhasson. Egyedül Isten Lelkének van hatalma arra, hogy az ember gonoszra hajlása soha ne bontakozhasson ki a maga teljességében.*”² Viktor János a kátét magyarázva itt azt emelte ki, hogy „*Az ember rendeltetéséről szóló felemelő tanítás után, amely a Káténak egyik szépségével különösen kiemelkedő pontja, vissza kell térnünk a tulajdonképpeni leglényegesebb témánkhoz az egyetemes emberi bűnösségnek, vagy ahogy nevezni szoktuk: az „eredendő bűnnek” a valóságához. Amaz, a rendeltetés, amelyre Isten teremtette az embert, eljátszott lehetőség, és egyben – a megváltás révén – a jövődőnek a reménysége. Emez a jelenbeli valóság. „Eredendő bűnnek”, vagyis pontosabban: „eredet szerinti bűnnek” azért nevezzük, mert nem egyéni esetlegesség, amely egyeseknél bekövetkezik, másoknál elmaradhat, hanem mindnyájan magunkban hordozzuk, mint ugyanazon, a maga egészében megromlott emberiségnek a leszármazottai.*”³ Barth pedig arról írt, hogy

1 FEKETE Károly: *A Heidelbergi Káté magyarázata*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2013. 62.

2 I. m., 63.

3 VIKTOR János, *A Heidelbergi Káté 1–85. kérdés-feleletének magyarázata*. (Eredetileg megjelent: *Az Út című református hetilapban*, folytatásokban, 1950–1952 között (letöltve:

az ember teljes romlottságának ténye, hit kérdése: magyarán vagy elfogadja a keresztyén ember ezt a bibliai tanítást vagy pedig hamis teológiai képet fabrikál magának önmagáról és a bálványimádás hibájába esik.⁴ Arra, hogy ez a kérdés mennyire élesen vetődött fel a tizenkilencedik századi hazai teológiában, a következőkben eredeti források elemzésével kívánok rámutatni. Először bemutatom a liberális teológia antropológiáját, majd ez után a debreceni újortodoxia hitvallásokat szerető, ahhoz ragaszkodó állásfoglalását járom körül.

A liberális teológia a dogma- és teológiatörténetben bűvópatakként jelen lévő, az ember jóságáról vallott vélekedést propagálta. A társadalmi és a teológiai liberalizmus között nagyon szoros volt az összefüggés. Nem a keresztyén teológia határozta meg az új, modern gondolatokat, hanem az *utóbbi* alá rendelődték a liberális teológia. Ballagi Mór teológiai antropológiájának gyökere éppen társadalmi liberalizmusában rejtett. A mozgalom atyja, aki a budapesti teológián tanított, a Protestáns Egylet megalapításakor világosan kifejtette a kettő összekapcsolódását: *„A természet felfogásában eszközölt e nagyszerű forradalom lassanként azon tudományokra is áthatott, melyeknek tárgyát a szellem birodalma, az erkölcsi világ képezi. Vizsgálat alá vették az embert, mint szellemi lényt s úgy találták hogy e tekintetben első leglényegesb attribútuma az, hogy öncselekvő meghatározással bír, hogy maga ura, e szerint a társadalom szervezetének mindenek előtt oda kell irányulnia, hogy az intézmények a társadalom érdekinek megóvása mellett az egyéni szabadságnak mentül tágabb tért engedjenek. E célból az Isten kegyelméből való abszolút hatalmak helyébe a társadalom természetéből folyó hatalmasságokat lépteték át, a polgárok politikai jogegyenlőségét és törvény előtt egyenlőségét megállapították, és oda törekednek, hogy a társadalom semmiféle cím alatt avatkozhassék az egyén életébe oly dolgokat illetőleg, melyek más ember jogkörébe nem vágnak. E szerint, az hogy én mikép képzelem viszonyomat istenhez, mit hiszek vallásos igazságnak, mit nem, minthogy ezzel senki jogát nem sértem, a társadalom joghatósága alá nem tartozhatik s abba senkinek, sem állam, sem egyház nevében szólója nem lehet.”*⁵ Itt Ballagi a társadalomban érvényes politikai liberalizmust alkalmazta az egyházi életre nézve is. Politikai világnézeti látásmódját reflektálatlanul, vagy éppen nagyon tudatosan, átvitte a vallási

2018. november 1.). <http://mek.oszk.hu/06600/06632/06632.htm#10>

4 BARTH, Karl: *Die christliche Lehre nach dem Heidelberger Katechismus*, München, Kaiser Verlag, 1949. 71.

5 N. N.: Ballagi Mór felolvasása, in: KOVÁCS Albert – LAUKÓ Károly (szerk.) *A Magyarországi Protestáns Egylet Évkönyve*, Budapest, 1871. 6–23. (itt: 19.)

életre és ott olyan radikális álláspontot képviselt, amely az egyház lényegével nem egyezik. Az egyház tiszteli ugyanis az egyes tagok hitbeli meggyőződését, de ha valaki az egyházhoz kíván tartozni, akkor a közösség hitvallása az egyéni vélekedés felett áll. Még pontosabban, aki az egyházhoz tartozik, az egyénként azért csatlakozott a közösséghez, mert azonosult annak világnézeti, hitvallási elveivel, és ugyanúgy vélekedik, ahogy a közösség többi tagja, amelyet a hitvallás fejez ki. Ballagi itt az egyéni, emberi szabadságot tette meg az abszolút kritériumnak, amely a „maga ura” és „öncelekvő meghatározással bír”.

Simén Domokos szintén levonta a társadalmi liberalizmusból a teológiára vonatkozó következtetéseket. Ő is vallotta, mint az ortodoxok, hogy a Szentírás azt mondja: Isten az embert a maga képére teremtette, azonban ezt már nemcsak a Szentírásból találta igazolhatónak, hanem *„ezt bizonyítja a józan ész és a kebel benső sugallata is”*.⁶ Simén vallotta tehát, hogy Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette, de más következtetést vont le abból, mint az egyetemes hitvalló teológia. *„Ha arra teremtette, akkor istenies tulajdonokkal, végtelenül tökéletesedhető szellemi tehetségekkel és teljes szabad akaratral ruházta fel. E tényből következik, hogy a lélek minden belső és külső befolyástól függetlenül cselekedhetik, az emberi vizsgálódás tárgyait vizsgálhatja, azokat, azok viszonyait megítélheti, azokból törvényt vonhat, az igazság felé közeledhetik, a fejlődés fokozatain megszerzett igazságot, s magát minden tekintély ellen biztosíthatja, egyedül saját alanyi meggyőződését tekintvén zsinórmértékül. Ez jog, törvény és szabadság mindegyike egyes ember lelkébe be van írva. Jelentkezett is ez az emberi mivelődés folyamának minden fasisán; mert isten evel minden értelmes gyermekét felruházta; mert ez immanens törvény az emberben.”*⁷ Így vált az ember, az egyes emberben levő ‘szellemi’ és ‘isteni’ a Szentírás kritériumává. Nem a transzcendensen, a Bibliában látható isteni kinyilatkoztatáson van a hangsúly, sőt még csak nem is a Jézus Krisztusban adott kijelentésen, hanem az emberben megnyilatkozó istenin. Simén vélekedése szerint ez határozza meg az embernek a teremtőjéhez való viszonyát, aki állandóan tökélesedhetik, s ebben senki meg nem akadályozhatja. Az *„emberi lélek természetében”* van ennél fogva az a képesség, hogy nem *„csak gondolni és megfogni”* tudja az „istenséget”, hanem *„szabad neki*

6 SIMÉN Domokos: A szabaderányú keresztyénség állása, előnye és teendője a keresztyénségben, in: KOVÁCS Albert (szerk.): *A Magyarországi Protestáns Egyház Évkönyve*, Budapest, 1872. 79–109. (itt: 83).

7 Uo.

a teremtés és istenség mélyébe be is pillantani”.⁸ Az emberbe vetett határtalan optimizmus tükröződik vissza itt. A liberális teológia hitt az ész jó voltában, amely az embernek adatott és vallotta: „Az (ember) bölcsessége az, amely kimutatja, hogy a vallás az embert teremtőjével egyesíti és bebizonyítja, hogy e viszony nemcsak ésszerű és természetes, hanem szilárd és szeretetre méltó is.”⁹ A liberális teológia a korszellemnek igyekezett megfelelni, amikor átvette és elfogadta az ember jó voltában való hitet. A liberális teológia nem ateista, nem úgy racionalista, hogy elveti az Istent, annak létét és tagadja a vallás szerepét az emberi életre nézve. Ellenkezőleg, Kovács Ödön, nagyenyedi tanár, aki dogmatikát és vallásbölcseletet tanított, a *Protestáns Tudományos Szemle* lapjain így fogalmazta meg a liberális teológia egyik alapelvét: „A jelenség, hogy az ember vallásos lény tagadhatatlan evidenciával tűnik fel, azt tagadni lehetetlen. Isten és a szellemet tagadhatom, de tény, hogy az ember istent hisz és szelleminek nevezett tulajdonságokkal bír, tagadni épp oly esztelenség lenne, mint tagadni a tűz éget, a fény világosít.”¹⁰

Ezt ismételte meg a *Vallásbölcselet kézikönyve* című nagy művében: „az ember természeténél fogva vallásos lény. A szellemi élet legelső nyilatkozataival együtt felébred az ember vallásos szükséglete is, és ezen szükséglet kielégítést keres”.¹¹ A liberális teológia állította, hogy az emberben eleve, természet-szerűleg ott van az istenség, a szellemi valóság. Innen már csak egy lépés választotta el a liberális teológiát attól, hogy kinyilvánítsa: az isteni, amely az emberben lakozik, egyenlő az Abszolút Szellemmel. Nem meglepő, hogyha az emberről szóló dogmatikai tanítását pozitív megközelítés jellemezte. Az eredendő bűn helyett az emberben lévő isteni természetet hangsúlyozta, amely istenkeresésre indítja az embert: „Mert ha az ember Isten gyermeke, úgy az istennel való rokonság lényegében fekszik, maga is isteni természetű s rendeltetése az istenhez való hasonlóságra egyszersmind saját tulajdon lényegének tehetéke; az erre való törekvés kötelessége nem egyéb, mint azon törvény, mely már épen magában ezen tehetékben megvan.”¹² E felfogás szerint tehát az emberre jellemző istenképűség annyira lényegének részét képezi, hogy önmagában is képes istenkeresésre és az igazsághoz való eljutásra. Emiatt van

8 Uo.

9 I. m., 91.

10 Kovács Ödön: A teológia és a vallástudomány, *Protestáns Tudományos Szemle* 1 (1869)/12, 179.

11 Kovács Ödön, *A vallásbölcselet kézikönyve*, II. kötet: A vallás lényege, vagy a vallásos eszmék bölcseleti felfogásának története, Budapest, Magyarországi Protestáns Egylet, 1878. (Protestáns teológiai könyvtár, 8), 301.

12 Kovács Ödön: Jézus mennyország hirdetése, *Egyházi Reform* 3 (1873)/2, 40–46. (itt: 42).

az, hogy a keresztyén hitre sem úgy tekintett, mint amely Isten kijelentésére épülne, hanem „csupán” a legfejlettebb vallásalaknak tartotta. Sokan azonban nem elégedtek meg azzal, hogy az emberben levő istenit hangsúlyozzák, hanem az emberről szóló teológiai tanítás másik aspektusát is bonckés alá vették, és tagadták az eredendő bűnt.¹³ Az *Egyházi Reform* írója részletezte is, hogy melyek dogmákat és hitcikkelyeket tartja a modern „korszellemmel” össze nem egyeztethetőnek: „az eredendő bűn, vagyis a teljes megromlottság tana, az elégtétel tana, vagyis hogy Isten csak úgy tudja megbocsátani a bűnt, ha bűneinkért egy isteni lény szenved kielégítő büntetést.”¹⁴

Azt, hogy a 'modern teológia' mennyire át kívánta írni az alapvető keresztyén dogmákat, jól szemlélteti Simén 1871-es nyilatkozata: „az eredendő bűn dogmája a bibliai helyek téves értelmezéséből származik.”¹⁵ A korszellem teológiája itt már *explicit*e kinyilvánította véleményét, miszerint az ortodox hitrendszer „alapjában, és részleteiben lényegileg összeférhetetlen” az újkori tudományossággal.¹⁶ Simén az embert alapvetően jónak tartotta. Ebből a kiindulási pontból szemlélte az önismeretet, önbizalmat és önbecsülést, amely szemben áll az „ortodox dogmával”, hogy „születésétől fogva minden ember elvetemült gonosz az ördög fajtája”.¹⁷

Ezek után nézzük meg, hogy a debreceni vezetéssel formálódó újortodoxia miként alakította ki teológiai állásfoglalását a sokszor szélsőségekbe forduló hazai liberális teológiával szemben. Siménnel, Ballagival, Kovács Ödönnel és más liberális teológusokkal szemben a konfesszióhoz ragaszkodó teológusok vallották az ember esendőségét, hogy „mi is bűnösök vagyunk” és a Szentírás tanúsága szerint az embernek nincs Isten előtt igazsága.¹⁸ A „rossznak a gyökere” kimagyarázhatatlan és bennünk van.¹⁹ Ha ezt a tant nem fogadjuk el, akkor értelmetlenné válik a váltságról, kiengesztelődésről és az újjászületésről szóló bibliai tanítás.²⁰ Az ember eredendő bűnösségéről szóló tanítás sarokdogma. Voltak, akik elfogadták, hogy van eredendő bűn,

13 SIMÉN Domokos: A keresztyén vallás, mint ahogy az Krisztus prédikálta, *Egyházi Reform* 1 (1871)/5, 137–145. (itt: 144.)

14 ZSIGMOND Sándor: Gondolat-töredékek és néhány vonás a magyarországi modern teológiai irányról II., *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* 6 (1875)/3, 117–142. (itt: 117).

15 SIMÉN, *A szabadirányu...*, i. m., 90.

16 NAGY Gusztáv: A vallásreform és a magyarországi protestáns egyet, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* 3 (1872)/5–6, 190–228. (itt: 208).

17 SIMÉN, *A szabadirányu...*, i. m., 93.

18 „EÜDOKIA”: Bűnösség és váltság, *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875)/7, 63–64. (itt: 63).

19 Uo.

20 Uo.

de hangsúlyozták, hogy az ember önerejéből képes kivívni a bűn feletti győzelmet. Kálmán Lajos rámutatott, hogy még az is tévtanítás, ha bár valaki vallja az eredendő bűnt, de nem Isten Krisztusban megjelent kegyelmének tulajdonítja az üdvösséget, hanem magát az embert teszi meg a megváltás eszközének.²¹ A Szentírás és a hitvallások az ember teljes, totális romlottságát hangsúlyozzák, aki semmit se tehet önmagáért. Erre gondolva a debreceni teológusok hitvallása kiemelte, hogy Isten „*elnéző kegyelmére van szüksége az embernek*”.²² A kegyelem mindenkinek fel lett ajánlva Jézus Krisztusban. Ha az egyén elfogadja és „*sietve megragadja az ajánlkozó egyetlen mentő horgonyt*”, akkor hálára lobban a szíve Krisztus iránt. Ez az alapja a „*valódi vallásos erkölcsi életnek*”.²³ Nem az emberi érdem, nem az emberi törekvés, hanem Isten kegyelme az alapja a helyes ’valláserkölcsi életnek’, mely terminust mindkét teológiai irányzat használta, de másként magyarázta.

Az ortodoxia Istenre, az ő önközlésére és az emberhez lehajló szeretetére helyezte a hangsúlyt. Ezzel szemben a liberális teológia, Heiszler József (Tófalvi Jónás) értelmezésében az emberbe helyezte hitét: „*az Isten szellem önközlő munkásságának hite helyett*”.²⁴ Antropológiája az Istenről vallott teológiai felfogásából következik. Heiszler Istent nem kívánja úgy látni – ahogy vélekedése szerint a liberálisok látják – mint egy „*holt világszellem, (aki) alszik a világ thronán, teljes nyugalomba helyezve fellázadt gyermekei által*”. Ő olyan Istent kíván, aki „*élő (tehát cselekvő) személyes (tehát öntudatos) Isten*”.²⁵ A reformatori teológiának megfelelően, élesen elhatárolta az Isten és az ember szféráját. Isten „*legyen több, hatalmasabb, biztosabb, mint a földi ember*” írta apologizálva a liberálisokkal. Istent ő is „*abszolút szellemnek*” gondolta, mint a liberálisok, de ezen „*személyes*” Istent ért, aki teremtette az embert, és aki teljesen más, mint az ember. Ez a meggyőződése szemben állt a darwinizmust a teológiába szélsőséges módon átültető liberálisokkal, mert nem tudta elképzelni, hogy az ember „*Darwin ősmajmának fajzata, vagy valamely ős sejtnek a rovara!*”.²⁶ Amellett érvelt, hogy ha a teológiai liberalizmus el-

21 KÁLMÁN Lajos: Észrevételek Kisantal Sámuel hitvallására II. *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875)/33, , 293–294. (itt: 294).

22 MENYHÁRT János – TÓTH Sámuel – TÓTH Mihály – BALOGH Ferenc: A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban II., *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875)/2, 13–15. (itt: 15).

23 Uo.

24 TÓFALVI Jónás: Az egyházi reform embereihez, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* 2 (1871)/7–8, 377–381. (itt: 378.)

25 Uo.

26 Uo.

fogadja az észvallást, akkor következésképpen el kell fogadnia az „ésszerű” , modern tudományos teóriát a darwinizmust, és szükségszerűen tagadnia kell a teremtést is, amelyet azért a liberális teológia mégiscsak fenntartott és elfogadott. Heiszler itt a következtetlenség vádjával illette a liberális teológiát. Az emberről szóló bibliai antropológiából következik az üdvösség bibliai tanítása. Ez előbbi feltételezi az utóbbit, meghatározva annak mondanivalóját.

Végül hadd világítsak rá, hogy milyen gondolatrendszer állt a liberális teológiai antropológia kialakulásának hátterében. Mint utaltam rá, a liberális teológia a korszellemet ültette át saját rendszerébe, figyelme az egyénre összpontosult. Tárgyát – ahogy Kovács Ödön felfogásában is láttuk – az emberben kereste, és azt – önmagából kiindulva – önmagából vetítette ki. Gondolkozásának központjában az emberi, a gondolkodó alany, valamint az őt körülvevő valóság, a tárgyi lét, a természet, és a szellemvilág állt, amely vele azonos. „Amit az emberben találok, az tehát a tárgy” – fogalmazta meg találóan Márkus.²⁷ A liberális teológia tehát vallástudományi antropológia, nem pedig hitvalló teológiából formálódó keresztyén bizonyosságtétel Isten és az ember totális különbözőségéről, ahogy az Kálvin és Barth is tanítja.²⁸ Ballagi határtalan önbizalommal jelentette ki: „következetes gondolkodás útján azon meggyőződéshez jutott a tudomány, hogy Isten legmagasabb önkijelentése az ember személyes szellemében történik”.²⁹ Így vált az ember a kijelentés mércéjévé. A liberális teológia törekvése egyáltalán nem bibliai, mert a Szentírás és a hagyományos teológia által ténynek tartott valóságokat nem tudta elfogadni. Alapvető törekvése volt, hogy a Szentírás alapján objektív igazságnak tartott kijelentéseket és tanításokat, illetve nemcsak a keresztyén dogmákat, hanem a bibliai kijelentés minden elemét a gondolkodó emberi ész ítélőszéke elé állítsa. Munkamódszerében, bármilyen teológiai téma tárgyalása során, ez a változatlan hozzáállás tükröződik. E teológia – amely inkább vallástudományi antropológia – legalapvetőbb jellemzője volt a természetfeletti tagadása. Balogh Ferenc, a debreceni új ortodoxia szellemi vezére rámutatott, hogy „ez a felismerés két forrásból táplálkozik: a természet-tudományok hatásából és az antropomorphismusból. A liberális teológia megfosztja Istent szabadságától, függetlenségétől, műve feletti legfőbb úrságától. Megtagadja tőle a morális és természeti világba való különleges módon való beavatkozás képességét, bebörtönözi őt mozdíthatatlan törvények keretébe,

27 MÁRKUS Jenő: A liberális szellem a református egyházban. A magyar református liberális teológia, Budapest, Kálvin Kiadó, 2005. 61.

28 KÁLVIN János: *Institutio. A keresztyén vallás rendszere*, Budapest, 2014. 181 kk. és 215 kk.

29 BALLAGI Mór: *Bibliai tanulmányok*, Pest, Engel és Mandelló, 1865. 78., 80.

mely törvényekkel zavarja össze Istent”,³⁰ E felfogásból származott Isten személyi valóságának, tudatának és atyai mivoltának tagadása, mely ugyancsak sajátosan liberális dogmának tekinthető. Ezzel a lépéssel pedig a vallástudományi, másként liberálisnak, vagy éppen modernnek is nevezett teológia le-tért arról az útról, amit a Heidelbergi Káté tanít a Biblia alapján és ’új vallást’ kezdett megalkotni.

30 BALOGH Ferenc: Nyílt válasz Ballagi Mór úr 3. nyílt levelére IV., *Evangeliumi Protestáns Lap* 1 (1875)/17, 153–156. (itt: 154). Balogh forrását is megnevezi: *Revue Chrétienne*, 1874. 274.

Miért jó tankönyv Ravasz László Homiletikája?

A tankönyv hatástörténete a 20–21. századi magyar homiletika oktatásban¹

Ravasz László igehirdetői életműve mérföldkő a hazai gyakorlati teológiában. Munkássága akkor is kutatásra méltó lenne, ha csak a prédikációi maradtak volna fenn. Az viszont óriási ajándék, hogy Ravasz László „*A gyülekezeti igehirdetés elmélete*” című könyvével olyan művet alkotott, amely a homiletika tárgykörét átfogóan, koncepciózusan és rendszerbe foglaltan tárgyalja. Csak sajnálni tudjuk, hogy egyházkormányzói feladatai miatt ilyen méretű egységes művet a későbbi életszakaszaiban már nem tudott alkotni.

Előadásomhoz egy idézetet választottam Makkai Sándortól (1890–1951), aki hűséges tanítványa, barátja és harcostársa volt Ravasz Lászlónak.² Minden benne van ebben az idézetben, ami Ravasz László életművet jellemzi, ugyanakkor Makkai minden szava igaz Ravasz homiletikai tevékenységére is: „*a magyar református egyházi irodalom legkiválóbb és eddig legmagasabb rangú képviselője. Szellemének ösvonásai a poéta és a filozófus, amelyek az aesthetában olvadtak össze, másfelől művészi látó és szemléltető erővé egyesülnek a theologusban és igehirdetőben. A theologiát a pozitív, modern, építő irány fundamentumára vitte át, megőrizve a tudományosság és az evangéliumi hit teljes létérdekét megalkotta a sajátos theologiai tudományt, a gyakorlati theologiának vallásos értékrendszerré és az értékrendszer megvalósítási módjának előíró tudománnyá való átformálásával, újjáteremtette és ragyogó virágzássá érlelte az igehirdetést, maradandó becsű művészi alkotásokban fejezve ki az Igét a magyar lélek számára... korszakalkotó jelentősége kétségtelen.*” (Makkai Sándor)³

1 Elhangzott a „Ravasz Homiletika 100” konferencián a Károli Gáspár Református Egyetemen.

2 Vö. ifj. FEKETE Károly: Ravasz László és Makkai Sándor kapcsolata, in: Szűcs Ferenc (szerk.): *Teológia a reménység örömeiben – Tanulmányok dr. Szahmáry Sándor tiszteletére*, Budapest, Doktorok Kollégiuma, 1999. 54–74.

3 MAKKAI Sándor: *Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*, Kolozsvár, Az Út, 1925. 37.

A homiletika oktatás helyzete a XX. század elején

Ha Ravasz László könyvét összevetjük azokkal a tankönyvekkel, amelyekről már említést tett Kozma Zsolt professzor úr az előző előadásban, akkor sem méretükben, sem minőségükben nem közelítik meg ezek a tankönyvek Ravasz László művét. A legkorábbi ezek között Zsarnay Lajos műve, de írt homiletikát Kovács Lajos, Mitrovics Gyula és Csiky Lajos professzor is. A XX. század első éveiben használt homiletikai tankönyvek egy letűnő teológiai korszak termékei voltak. Ezek közül a legeredetibb munka Mitrovics Gyuláé volt, amelyben meredek megállapításokkal is találkozunk, amiket ma már nem tartunk irányadónak, de érdemes rajta elgondolkodni.⁴

A XX. század elején homiletikát oktató magyar református teológiai tanárok – Kovács Lajos Sárospatakon, Csizmadia Lajos Pápán és Csiky Lajos Debrecenben – koruknál és képzettségükönél fogva is teljesen más korosztályt képviseltek. A kezeik közül kikerülő kurzusok leíró munkák maradtak. Tóth Ferenc XIX. századi homiletikájához képest alig változott a szemléletük.

Árulkodóak a tankönyvek elnevezései is: Zsarnaynál azt a címet olvassuk, hogy *Paptan*, a többiekénél azt, hogy *Egyházi szónoklattan* vagy összevonva *Egyházszónoklattan*. A cím egyben jelzi a műfajt és a teológiai irányultságot is. „Sok hasznos tanácsot és útmutatást találunk ezekben a magyar homiletikákban, de ...szerzőink nem látták annak a nagy tudománytani változásnak a következményeit, amely Schleiermacher óta a gyakorlati teológiában és a homiletikában végbement. ... Először Ravasz László látta meg teljes tudatossággal. A maga korában szintén modern Tóth Ferenc óta először Ravasz Homiletikája emelkedett a kor színvonalára.”⁵

Schleiermacher hatására a homiletika lett az igehirdetés elméletének legkedveltebb elnevezése. Ettől kezdve a prédikáció elmélete lett a gyülekezeti igehirdetés tudománya. A homiletika név lefordítása, a „gyülekezeti igehirdetés elmélete” hosszabb és nehezekebb, míg a kor közkeletű elnevezései, mint az „egyházi szónoklattan” vagy „egyházszónoklattan” kifejezések téves elnevezések, mást fejeznek ki. Czeglédy Sándor szerint: „A probléma nem is a névben, hanem az általa kifejezett ekleziasztikai programban van. ... alapja egy olyan egyház- és gyülekezetfogalom, amely a Schleiermacher-féle vallásfogalomra vezethető vissza. ... ezekben a homiletikákban a gyülekezeti

4 Ehhez a korhoz és a tankönyvek értékeléséhez lásd Szetey Szabolcs doktori disszertációját: SZETEY Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1783–1878 között*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2016. 191–328.

5 CZEGLÉDY Sándor: *A prédikáció gyülekezetszerűsége*, Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, 1938. (A pápai református teológiai akadémia kiadványai, 25), 86–87.

igehirdetés a missziói prédikációtól elválasztott igehirdetést jelenti.”⁶ Továbbá: „A theologiátörténet különös ironiája az, hogy a ’gyülekezeti’ igehirdetés fogalma akkor jött létre, mikor Schleiermacher elvesztette, illetve feladta a gyülekezet igazi fogalmát és annak helyére olyan ecclesia-fogalmat állított, amelyben nem az a döntő, amit Isten tett és tenni fog, hanem amit az Ember elgondol és megvalósít.”⁷

Mik a jó tankönyv kritériumai?

Hogyha a tankönyvelméletben tájékozódunk és ennek a mérlegére tesszük Ravasz László művét, akkor az a tankönyvelmélet terén is megáll, mert Ravasz módszertani szempontból pedagógiai tudatossággal írta meg tankönyvét. Gazdag didaktikai apparátust használt és erőteljes a tudományos kritikai szemléletmódja. Itt érdemes arra is kitérni, hogy Ravasznak nagyszerű humora volt, és a homiletika történeti fejezet jellemrajzaiban nem csak a szépet tudta esztétikusan megrajzolni, hanem olykor kíméletlenül kemény kritikát tudott alkotni.

Ravasz tankönyvét teológiai-filozófiai alapozású ismeretelmélet, gyakorlatias logika, rendszerelméletű beágyazódás jellemzi. Kiemelkedő a jellemvonások között a mű pszichológiai megalapozottsága és módszertani kultúrája, nyelvi-stiláris tisztasága, világos fogalmazása. Szakirodalmi értékét tovább növeli Ravasz frappáns definíció-alkotó tanári attitűdje.

A tankönyv a tudományág „szükséges” és „elégéses” ismeretanyagát gazdaságosan adja elő, vagyis nem túl bőbeszédűen és terjengősen, de nem is túlságosan szűkszavúan. Mert ha valami nagyon szűkszavú, akkor abból előbb-utóbb szimplifikálás lesz, azaz a lényeg elvész, és csupán egy leegyszerűsítés marad.

A legfontosabb az, hogy az ismeretanyagot hézagmentesen tárja elő Ravasz. Erre a legjobb példa a könyv történeti része. Beismeri maga is, hogy körülbelül nyolc olyan nagy irányzat volt, amit ő prédikációk alapján tanulmányozott, a többi korszakban nem sikerült a prédikációk szintjéig elmélyülnie, mert rövid volt az idő, de olyan szakkönyveket és olyan tájékozási

6 CZEGLÉDY Sándor: A „homiletika” problémája, in: RÉVÉSZ Imre (szerk.): *Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla hetvenedik születésnapjára*, Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda-vállalata, 1944. 115.

7 CZEGLÉDY, A *prédikáció...*, i. m., 133. – „A *schleiermacheri* prédikációfogalom alapvető hibája éppen az, hogy a prédikáció lényegét nem közvetlenül az igehirdetés isteni parancsából, hanem a vallásból, a kultusból, a gyülekezetből vezeti le.” (CZEGLÉDY, A *„homiletika” problémája...*, i. m., 121. 6. lábjegyzet)

pontokat választott, ami a történeti folyamatot hézagmentessé teszi. Mindezt úgy, hogy olyan igényes megállapításokat tesz az egyes irányok képviselőire, hogy ebben a reprezentatív válogatásban az embernek nincs hiányérzete, sőt az a meglepetés éri, hogyha kezébe veszi az adott szerző prédikációit, akkor azokra a jellemvonásokra talál rá, amiket Ravasz bemutat.

Ravasz homiletikájának filozófiai-teológiai megalapozottsága

A XX. század második felének jelentős evangélikus teológusa, Wolfhart Pannenberg figyelmeztet bennünket arra, hogy: „*A filozófia beható ismerete nélkül nem érthető meg a történelem során alakot öltött keresztyén tan, és nem alakítható ki önálló, megalapozott vélemény a keresztyén tan korunkban támasztott igazságigényéről.*”⁸ (Wolfhart Pannenberg)

Ravasz László a maga korában ezt az igazságigényt támasztotta magával szemben is, meg az alkotás közben is, ezért hálásak lehetünk neki. Ravasz munkásságában az a szerves elvi összefüggés, ami az egész gyakorlati teológiát jellemezte, a tudományok egyetemébe emelte be azt. Ami addig valamiféle szertartástan volt, valóban a technikai-eszközi leírása annak, hogy valamit az egyházi élet gyakorlatában elvégezzon a lelkipásztor, az Ravasznál átfordult az elvi-teológiai alap bemutatásába, tudatosításába, hogy elmélyüljünk benne és előíró módon adja elő azt, ami szükséges a gyülekezeti igehirdetésre való felkészüléshez.

A Böhm Károly filozófiai iskolájához tartozó Ravasznál szépen egymásra talált az építő-teológia és érték-teológiai irány.

A kolozsvári teológusok teológiai tanulmányaikkal párhuzamosan áthallgathattak a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem bölcsész karára. Bartók György és Ravasz, valamint Makkai Ernő⁹ és Makkai Sándor tanítványai voltak a rendszeralkotó és iskolateremtő magyar filozófusnak, Böhm Károlynak (1854–1911). Böhm tanári munkája a Kolozsvári Teológia indítá-

8 PANNENBERG, Wolfhart: *Teológia és filozófia. A Két tudomány viszonya és közös története*, Budapest, L'Harmattan, 2009. 11.

9 Makkai Ernő (1882–1923), Makkai Sándor igen szeretett és tisztelt bátyja, aki éppen ebben az időben volt növendéke Böhm Károlynak. Később a kolozsvári református kollégium tanára lett. Mint református tanár Böhm alapelvei szerint kutatta a történetfilozófiai kérdéseket, ennek dokumentuma „*A történelem megértése*” című tanulmánya, in: KAJLÓS (KELLER) Imre (szerk.): *Dr. Böhm Károly élete és munkássága*, III. köt. Besztercebánya, Madách Társaság, 1913. 113–142. – Munkásságához lásd névaláírás nélkül írt nekrológját és Kovács Dezső beszédét a *Református Szemle* 1923. 22. oldalán; továbbá MAKKAJ, *Az erdélyi református...*, i. m., 43–44.

sától kezdve kimutathatóan és döntően rányomta bélyegét a teológiai képzés karakterére is.

Ravasz jellemzése szerint: „Az egyetemnek Böhm Károly volt a legnagyobb és legmagányosabb egyénisége. Komoly, határozott, súlyos, bátor és igaz ember. Mindig a forrásból merített, mindig az igazság volt legfőbb mértéke, mindig az igazat mondta s mindig megmondta az igazat. Sikert, tapsot, népszerűséget nem keresett, elnézett a bámulók, irigyek és rosszakaratúak feje fölött. Az emberi szellem legnagyobb kérdései foglalkoztatták és legnagyobb képviselőivel társalkodott. Tudományában a legnagyobbra vállalkozott: beszámolni az emberről és világról. Körülbelül a legnagyobb cél, amit magyar ember maga elé tűzött. Szellemének egyetemessége, munkájának rendszeressége, abstractiójának magassága s az az erkölcsi súly, amellyel gondolatai mögött megállott – azokért kiállott –, olyan imponáló fölényt biztosítottak neki, amelyet mindenki érzett és önkénytelen tisztelettel ismert el. Politikába nem elegyedett, s a nyilvánosság nem érdekelte; a gondolkodásnak élt. Mikor egyszer felkérték, hogy valami nagy társadalmi ünnepen tartson felolvasást, azt felelte: Aki az én véleményemre kíváncsi, jöjjön el az egyetemre vagy az akadémiára, ott szoktam a gondolataimat közölni. Érezte, hogy hallgatói igen nagy része nem érti őt s akik talán értenék, nem érdeklődnek iránta. 'Három teológus diák figyelt fel rám: Tankó Béla, Bartók György és Ravasz László', mondta egyszer, élete vége felé.”¹⁰

Ravasz Homiletikája a gyülekezeti igehirdetés elméletét szerves és elvi összefüggésben látja az egész gyakorlati teológiai tudománnyal, viszont a gyakorlati teológia helyét – az újkori tudományfogalom égisze alatt – úgy tudta kijelölni a tudományok egyetemében, mint ahogy azt addig egyetlen magyar elődjének sem sikerült.

Ravasz László nevéhez kötődik a definíció: „A gyakorlati teológia az anyaszentegyház élettana, mely normák gyanánt az egyház életének törvényeit írja le és elő.”¹¹

Ravasz a gyakorlati teológia tudományát három csoportba sorolta:

a) Ravasz vezeti be az *oikodometika* fogalmát a magyar református szakirodalomba, a hitben való építés törvényeinek tanát. Az oikodometika megnevezést Ernst Christian Achelis (1838–1912), a XIX–XX. század fordulóján élt nagy gyakorlati teológus használta először: az egyház maga-építéséről szóló tan. Niebergall nyomán homiletikai irányzattá vált az építő-teológia.

10 RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1992. 66.

11 RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, Pápa, Magyar Református Egyház, 1915. (Református egyházi könyvtár, 11), 7.

b) Az *agapétika*, a szeretetmunkásság elmélete, ahol a poimenika és a koinonika¹² helyezkedik el.

c) A *paideütika*, az egyház reprodukálódásának szolgálata, így mondja Ravasz, amelyikben az egyik a katechetika, a másik a missziológia területe.

Ravasz homiletikájának alapelvei 1915-ben:

- Az Ige, mint a kultusz középpontja és csúcspontja.
- A gyülekezeti elv, mint az igehirdetés szabályozója. Az egyházsónoklattal, és a paptan nem foglalkozott a gyülekezettel, de Ravasz újra meghatározó tényezővé emelte.
- Az igehirdetés építő jellegű, de nem csak módja szerint, „*hanem arról a belső folyamatról, személyes állapotváltozásról, amelyet az igehirdetésnek el kell érnie.*”
- Az épülés fogalmát Ravasz értékgyarapodásnak nevezi. Ha az igehirdetést átélem, üzenetét magamévá teszem, attól több leszek.
- Az épülés szemléletében a prédikáció tanítói, esztétikai és etikai tendenciája egybefonódik.
- Az igehirdetés lélekvezetés, psychagogia: a hívek vallásos életének egy alsóbb, kevésbé értékes pontjáról egy magasabb, értékesebb álláspontra juttatása.
- Az igehirdető mennyei javakat közvetít, amit Ravasz homiletikai értékeknek nevez.
- Az épülés Ravasz szerint valláserkölcsei gyarapodás. Ez az antropológiai meghatározottságú álláspont korhoz kötött felfogást tükröz.
- Az Ige axiológiai jelentőségét tanítja Ravasz.
- Az igehirdető feladata, hogy a Biblia homiletikai értékeit a jelenbe áthelyezze, transzponálja. Következmény: az igehirdető érdeklődését az köti le, hogy hogyan találhatja meg a Szentírásban az embert, vagyis nem az az egyetlen gondja, hogy hogyan hirdethetem azt, amit Isten mond. Inkább azt kérdezi: hogyan teheti az ember Isten igéjét „használhatóvá” a saját hiányainak pótlására?

Ravasz felfogása 1915-ben még nem tudott kitörni abból a teológiai gondolatkörből, hogy a gyülekezetnek hiányai vannak, ezeket a hi-

12 Közösségi lelkigondozás, ami a gyülekezetben kellene, hogy megvalósuljon, a koinonikáról utoljára Makkai Sándor írt egy vázlatos művet, amit sajnos már nem tudott kidolgozni. MAKKAJ Sándor: *Élő gyülekezet. Tanulmányok, előadások a gyülekezeti misszió közösségi szolgálatának köréből*, Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1948.

ányokat ki kell pótolni. Az igehirdetés segít kipótolni, ezért figyel az emberre. Ravasznak ebben az életszakaszában az köti le a figyelmét, hogy hogyan találhatja meg a Szentírásban az embert. Azóta Karl Barth teológiai munkássága korrigálta ezt az álláspontot: azt hirdetjük, amit Isten mond – Deus dixit, vagyis arra került Barthenál a hangsúly, és saját útját bejárva Ravasz Lászlónál is, hogy hogyan töltheti be Isten igéje az ember hiányait. Az antropológikus felfogás alulról, az ember szempontjából keresi a mennyei javakat. A dialektika teológia viszont azt tanította, hogy az Ige felülről tör be az ember életébe.

A mű kritikája és Ravasz önkritikája

Ravasz László műve megjelenésének centenáriuma nem ünneprontás, ha megemlíjtük, hogy az elismerő recenziók után, egy következő korszakban megalapozott kritikai elemzésben is részesült „A gyülekezeti igehirdetés elmélete”. Sőt Ravasz László egy másik teológiai korszakában maga is önkritikát gyakorolt visszatekintve könyvére.

A Ravasz Lászlótól fiatalabb gyakorlati teológus nemzedékből ifj. Czegléd Sándor, a későbbi debreceni professzor tette ezt meg, aki 1938-ban, „A prédikáció gyülekezetszerűsége” című tanulmányában tette kritikai vizsgálata tárgyává Ravasz félezer oldalas művét. Nagy tisztelettel, határozott teológiai felkészültséggel és egy más teológiai felfogás szempontjai szerint fogalmazza meg bíráló megjegyzéseit. A sok ide illő bekezdés közül most csak egyet idézek *A homiletika problémája* című fejezetből: „De mit jelent az 'ideális' és az 'empirikus', a 'kellő' és a 'való' gyülekezet szembeállítása? Hát nem azt, hogy a gyülekezetet itt egy idealisztikus filozófiai szemléletmód tárgyává tettük? Mert az ecclesia igazi fogalmát nem a való és kellő, ideális és empirikus világ dialektikája határozza meg, hanem az a polaritás, amely az inkarnáció és a paruzia között feszül. A prédikációt hallgató gyülekezet tagjai nem a beati possidentes, de nem is a vallásos kenosisban szenvedő emberek sokasága, akiknek ez vagy az a valláserkölcsei hiányossága pótlásra szorul, hanem atyafiak, akikért Jézus Krisztus meghalt, és akik Krisztus egyszersmindenkorra véghezvitt válságművétől útban vannak az eljövendő teljes válság felé.”¹³

Ravasz László nem tartotta rangján alulinak, hogy ezt a kritikát figyelembe vegye. Homiletikai művére harminc év múlva visszatekintve, így nyilatkozott arról:

13 CZEGLÉDY, A „homiletika” problémája..., i. m., 123.

„Ma már a vak is látja, hogy ez a theologiai világkép inkább antropológia, a humánnumra épül és hiányolhatja belőle az igazi theológiát. A vallásos emberről beszél és nem a teremtő Istenről. Középpontjában a Názáreti Jézus személyisége áll, de nincs szó benne helyettes elégtételről, praeexistenciáról, a világ végéről, testi feltámadásról. Nagyon erősen hangsúlyozza a személyes keresztyénséget és élő hitet, de a megtérést nem állítja központi döntésül oda, és az újjászületés csodáját nem emeli ki úgy, mint ahogy a pietizmus teszi. Az egyház életét nem a megtérésre való felhívásban látja, s megnyugszik abban, hogy a látható egyház gyalomjában hívők és hitetlenek együvé gyűjtenek s a különválasztás a dolgok végén, az ítéletben lesz. A kritérium kérdését magában az emberi szellemben találja meg, s úgy képzei el, hogy az öntudat, a vallásos élményben saját lénye legbensőbb megrezdülését fedezi fel, s ezt a subjectív meggyőződést nevezte a Szentlélek belső bizonyágtételének. Háborús idők, nagy egyéni szenvedések, az ifjúkori világlátás derűjének elborulása, egyéni szomjúság, a bizonyosság és a teljesség után meg-megmutatgatták ennek a theologiai felfogásnak a hibáit. Lelki alakulásom itt is inductive haladt.”¹⁴

Hatástörténet

Ravasz László teológiai életműve szempontjából is fordulópont az 1915-ben megjelent homiletika könyve, hiszen ezzel országos ismertségre tett szert. Ennek a műnek az írása közben jutott arra az elhatározásra 1915-ben, hogy egy olyan új folyóiratot alapít, amelynek a lelkipásztori munka irányítását tűzte ki céljául. Ravasz László így ír erről: „Még a háború alatt hozzáláttam, hogy a református lelkipásztor nemzedék ifjabb részét nagy leszámolásokra való felkészülésekre bírjam rá. Két tanítványommal, akkor már belső barátommal – Makkai Sándorral és Imre Lajossal – megalapítottuk Az Út című gyakorlati theologiai folyóiratot; mire a háború vége felé járt, már észrevétlenül kész volt az új program: az erdélyi egyházi élet átszervezése az élő hit, a missziói öntudat alapján, tudományosan kipróbált módszerekkel. [...] Elhatároztuk, hogy olyan lelkipásztori szaklapot adunk ki, amelyik szigorú tudományos alapon foglalkozik a lelkipásztori praxis, általában az építő egyházszolgálat kérdéseivel, de egészen gyakorlati céllal: mit és hogyan csinálj. Az egyházpolitikát a lapból kizárjuk; nem lesznek pártok, irányok, csak igazságok és elvek. Négy teológiai diszciplína területén mozgunk: ekleziasztika, kultusz, igehirdetés, vallásos nevelés, intézményes és személyes lelkipásztorság. Az összeomló Közép-

14 RAVASZ László: *Magamról*, Debrecen, Coetus Theologorum, 1944. (Theologia önéletraj-zokban, 1), 31–32.

*Európában és a vele együtt szétmálló monarchiában irtózatos küzdelmek között (Az Út, [1915-ben] ezt a címet adtuk a lapnak) fenn tudtunk maradni, sőt virágozni az ország feldarabolásáig. Akkor a lap is megszűnt, hogy évek múlva a romániai magyar reformátusság egyházi lapja legyen.*¹⁵

Ravasz László homiletika tankönyve ma is etalon. Megszületése, megjelenése, használata egyértelmű sikertörténet, mert teológiatörténeti mérföldkő lett a magyar református teológiai munkák között.

Még ha 1948 után árnyékba is került Ravasz László egyházpolitikai megítélése, homiletika könyvének hatása akkor is jelen volt a hazai szakirodalomban.

Nekem különösen is szerencsém volt, mert debreceni homiletika tanárain (Czeplédy Sándor, Pásztor János, id. Fekete Károly) azok közé tartoztak, akik Ravasz László munkásságát nem elhallgatták, hanem tanították, kötelező olvasmánnyá és vizsgaanyaggá tették.

Az a szintézis, amit Ravasz László létrehozott a maga korában a liberális teológia korszakából indulva, de az építő teológiai irányból táplálkozva, sajátos úton vezette el őt az ige teológiájához.

Az Ige teológiájának hatása sajátosan érintette Ravaszt, aki iskolás módon nem csatlakozott Barth teológiai irányzatához, de annak formáló, motiváló ereje alól sem vonta ki magát. Ravasznál ez élete kései igehirdetéseiben látszott a leginkább. Egyensúlyba került nála Isten Igéje és az ember szüksége. Ha ezt a szintézist meg tudjuk ma alkotni, akkor azt gondolom, hogy méltó utódai leszünk Ravasz Lászlónak. De addig még van bőven mit tanulnunk Ravasz Lászlótól.

15 I. m., 32–33. Hasonlóan nyilatkozott Ravasz az 1960-ban lezárt későbbi önéletrrásában is: *Emlékezéseim...*, i. m., 116.

Vigasztaljátok népemet! Közösségi traumák és az igehirdetés

Amennyiben a keresztyén gyülekezeti életformát – a 21. századra sok tekintetben megtépzott helyzetére is érzékenyen reagálva – a keresztyén hívők természetes és elsődleges közösségi terének tekintjük, akkor az ebben a közösségben végbemenő történések és cselekmények a lelki formálódás és épülés szempontjából is központi jelentőségűek. A veszteségek, a gyászok és traumák megélése, megközelítése és gyógyulása természetes része a gyülekezet életének az emberi kapcsolatok „testvéri közelsége” miatt éppúgy, mint az Atya, a Fiú és a Szentlélek Isten új, hívő életre hívó kinyilatkoztatásából és ígéreteiből fakadóan is.

A gyakorlati teológia közelmúltbeli disputája arról, hogy a gyülekezeti igehirdetés milyen mértékben, illetve milyen formában lehet eszköze a lelkigondozásnak, ugyancsak ezt az egyháztan, a homiletika és a poimenika metszéspontján tapasztalható hatalmas isteni kihívást és emberi elvárást érzékelve zajlott le elsősorban Rudolf Bohren (1920–2010) és Christian Möller (1940–) markáns álláspontjai között. Bohren elutasító és Möller megengedő véleményének ismeretében állapítja meg Bodó Sára: *„A gyászoló emberre tekintve mindenképpen elfogadható, hogy a prédikáció lelkigondozás is lehet... A prédikáció alapvetően hozzátartozik ahhoz a szocializációs folyamathoz, amelyben a gyülekezet tagjai a gyászfolyamatra is készülhetnek. Ezért a temetési igehirdetés speciális lelkigondozói vigasztalásán túl, a gyülekezeti igehirdetés is hozzájárulhat ahhoz, hogy a majdani gyászoló miként fogja veszteségét elhordozni.”*¹

A hazai egyháztörténet közelmúltja, a 20. század második fele rendkívüli örökséget hagyott ránk mind a homiletika, mind a poimenika területén. A baloldali totalitarizmus és ateista diktatúra körülményei között a társadalmi gettóba szorított egyház megjelenései és megszólalásai többnyire torzult lehetőségeken keresztül valósultak meg. Erős nyomás alatt állt ez

1 BODÓ SÁRA: *Gyászidőkben. A gyászoló lelkigondozásának lehetőségei*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2016. 196–197.

a belső egyházi nyilvánosság is, miközben ugyancsak kontrollált volt az a társadalmi nyilvánosság, amelyhez erős szűrőkön keresztül lehetett csupán hozzáférni. Az Isten igéjének szólásszabadságát feltételező homiletika és a lelki gyógyulásra hívás diktatórikus korlátozását el nem ismerő poimenika gyakran gúzsba kötve vészelte át ezeket az évtizedeket, különösen is az egyházak nyilvános szolgálatában. Az előzetes állami, hatósági jóváhagyás és az állambiztonsági kontroll kockázata minden nyilvános megszólalás, így az igehirdetések esetében is megkerülhetetlenek voltak. Az egyéni és kisközösségi gyászok és veszteségek kazuális szolgálatain túl hatványozottan volt ez igaz a közösségi gyásztraumák megélése és gyógyulása szempontjából, amit a rendszerváltozás éveinek a rehabilitációs és – különösen is – az újrateremtési ünnepei elementáris erővel juttattak kifejezésre. Az „el nem gyászolt gyászok” lelkiileg, szellemileg és közösségi erejüknel fogva is – forradalom híján – a nemzet újjászületésének első élményeivé váltak. Ennek ismeretében tartozunk a közelmúlt feldolgozásának számos adóssága között azzal is, hogy a diktatúra évtizedeinek elfojtott időszakából megvizsgáljuk az ilyen vonatkozású egyházi nyilvános megszólalásokat, kiemelten figyelve az igehirdetési szolgálatokra.

A Magyarországi Evangélikus Egyház életében Káldy Zoltán püspök (1919–1987, püspök: 1958–1987) nemcsak egyházvezetőként, hanem igehirdetőként is kiemelkedő szerepet játszott. Fiatal kora ellenére a második világháború után megélnékvált, gyökereiben és felfogásában erősen pietista evangelizációs mozgalom egyik meghatározó prédikátora lett. Lelkészi szolgálatát a háborús évektől 1958-as püspöki beiktatásáig Pécsen végezte, majd a forradalom vérbe fojtása után félreállított egyházi vezetők megüresedettnek nyilvánított helyeinek egyikére őt engedélyezte az államhatalom, és választották meg a gyülekezetek a Déli Egyházkerület élére. Három évtizedes egyházvezetői szolgálata egybeforr a szocialista Magyarország kontextusában megfogalmazott „diakóniai teológiával”, amely az egyház és a rendszer világnézeti szembenállásának leszögezésén túl a megkülönböztetés nélküli társadalmi szolgálat programját hirdette meg. A szolgálat (diakónia) ebben az időszakban fokozatosan a gyülekezeti és egyéb nyilvános igehirdetések kötelezően elvárt aspektusává vált, ami ugyanakkor semmiképpen sem érte el az igehirdetések teljes uniformitását.

A történelmi traumák összefüggésében akár a világháborúról, akár a megrázkódtatásokkal teli totalitarizmusról legyen szó, vér, veszteség és gyász megkerülhetetlen tapasztalatok voltak. Akár egy gyülekezeti kisközösség lelkeseként, akár egy szélesebb társadalmi térre tekintő egyházvezetőként elmondott igehirdetéseit vesszük szemügyre, tanulságos észrevételeket tehe-

tünk Káldy Zoltán szolgálatáról. Mindenekelőtt nagyheti és húsvéti időben elhangzott prédikációi jelenthetnek ebben hasznos kiindulási pontot.

A szocializmus kontextusában a nagy nyilvánosság előtti igehirdetés is – mint általában a teológiai megközelítések a globalizálódó nagyvilágban – kontextuálissá lett. A Káldy által képviselt diakóniai teológiai irányzatnak alapvonása, hogy teljes nyitottsággal kell a szenvedő ember, emberiség felé fordulni, amiben Jézus Krisztus példáját követjük. E koncepció egyik leg-feszültebb pontja az, hogy Jézus megváltó kereszthalála ennek a megváltói szolgálatnak a csúcspontja, vagy pedig a szeretetszolgálatot megalapozó és lehetővé tevő döntő esemény. Az erre adandó válasz nemcsak a hitből fakadó üdvösség és a jócselekedetek érzékeny témakörét érinti, de szembesít azzal az egyháztani alapkérdéssel is, hogy e világban hogyan különböztethető meg egymástól – s egyáltalán: megkülönböztethető-e – „az egyház” és „a nem egyház”? Ebben az összefüggésben sokat elárul Káldy felfogásáról egy 1979-ben *Páratlan áldozat* címmel (Zsid 5,1-9) publikált nagypénteki igehirdetésének néhány részlete:

*„Arról beszélnek költők és történészek, hogy vannak még más nagyok is, akik nagyot tettek az emberiségért, sőt többet is, mint Jézus. Vannak még mások is, mondják, akik életüket adták egy eszméért, egy gondolatért, börtönt szenvedtek, gyűlöltek őket és kínos halállal végezték életüket. Hogy beszélhet az egyház Jézusról úgy, mint akinek a halála egyedüli módon váltságshalál, mint aki páratlan, mint akihez nem lehet mást hasonlítani, mint aki mindenkinél másabb? Mi nem tagadjuk, hogy az emberiségnek nem is egy óriása van, akik sokat tettek az emberiségért, tudósok, filozófusok, politikusok, és mi is tisztelettel és megbecsüléssel vagyunk irántuk, mégis erről a szószékről meg kell erősítenem: igen, hitünk szerint Jézus mindenkinél másabb! Páratlan! Egyedülálló! Összehasonlíthatatlan! Nincs még egy, aki ugyanaz lehetne, mint ő, vagy nagyobb lehetne nálánál!”*²

Arra a továbbvezető kérdésre, hogy „miben van Jézus páratlansága?”, a folytatásban poimenikai jelentőségű kifejtést is ad:

„Jól értsétek meg, Ő nem olyan alkalmazkodó ember volt, aki jól bele tudott helyezkedni a másik ember gondolat- és érzésvilágába, meg tudta érteni a másik ember gondolkodását, gondolatsorát és

2 KÁLDY Zoltán: *Páratlan áldozat*, in: Uő. *Hanem hogy ő szolgáljon*, Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztály, 1979. 192.

érzésvilágát, hanem azokban az élethelyzetekben élt, mint minden ember, mert ember volt ő maga is. Nem volt előtte ismeretlen egyetlen emberi körülmény sem... Mondjátok még élethelyzetet, ti mondjátok – akik ismeritek az életnek ezer oldalát, és ki tudja, mi mindenben mentetek keresztül világháború alatt, világháború után, problémák tömegében, egyedülvalóságban, özvegységben, árvaságban, kenyértelenségben –, igen, ti mondjátok olyan élethelyzetet, amelyben Ő nem volt! Mindezt azért, mert ember volt, és mert szolidáris volt velünk.”³

A kereszttáldozatból fakadó szolgálat velejét végül ezekkel a szavakkal foglalja össze:

„Mindez szép, de azért a szívért, amit a Golgotán Jézus maga a két lator között megáldozott, senki sem adhat kevesebbet, mint a saját szívét! Az egész életét! A szívét, az egész életét szánja oda neki s abból majd kivirágzik a szeretet, a csendesebb szó, a szentebb, igazabb élet, a szolidaritás az emberekkel és a jobb emberi életért való munka.”⁴

Az emberiség javára végzett szolgálat ebben a prédikációban különleges formában kapcsolódik össze az evangelizációs szolgálatra jellemző közvetlen, személyes és konkrét felhívásokkal, ami Káldy igehirdetői tevékenységére általánosságban is jellemző maradt mindvégig. Az egyházvezetői megközelítésből fakadó, szélesebb áttekintés mellett eleven a konkrét gyülekezeti dimenzió, melyben megszólalhat a személyes lelkipásztori hang is. Különleges élmény megfigyelni, hogy négy évtizedes lelkészi szolgálata alatt miként lett egyre teljesebb a hagyományos hitébresztés mellett a hitből fakadó életre szóló felhívás és tanítás – igaz, minél inkább kötődött ez az egyházpolitikai összefüggésekhez, annál jobban mutatkozott meg ennek formalításokba hajló, globális megfogalmazása is, melynek csekélyebb lelkipásztori relevanciája mutatkozott.

Igehirdetői pályája kezdetén mindez még másképpen jutott kifejezésre. 1946. március 21-én, a második világháború fejezése utáni első húsvétkor még így prédikált (118. zsoltár 24.) az általa minden megpróbáltatás idején hűségesen pásztortolt pécsi gyülekezetben:

3 I. m., 194.

4 I. m., 195.

„Ez a zsoltár nem egyéb, mint húsvéti harangoknak a zúgása és húsvéti harangoknak az öröme, amely mind erőteljesebben és mind hatalmasabban ömlik bele az embereknek a lelkébe és szívébe. Ezek a hangok, a zsoltár minden egyes versének a hangja, túlharsog ma minden egyéb hangot, ezek a hangok túlharsogják a temetőt járóknak a zokogását, a betegágyon fekvőknek a sóhajtasát és nyögéseit, túlharsognak minden emberi fájdalmat, a lihegő, kenyér és ruha után rohanó embereknek a jajgatását, túlharsognak ezek a hangok minden sírást, minden zokogást, minden fájdalmat, minden lihegést. Túlharsognak, mert erejük hatalmasabb, mint az emberi fájdalom, hangjuk erőteljesebb, mint az emberi kiáltás, mert húsvéti örömet hirdetnek.”⁵

A fiatal igehirdetőre jellemző nyersebb hang mellett is félreismerhetetlen a sokszor minden emberi reménytől megfosztott gyülekezetnek hirdetett húsvéti reménység, mely Krisztus feltámadásából táplálkozik: „Nincs ott már halott Krisztus, most már csak élő Krisztus van, az a Krisztus, aki nagypénteken kiengesztelést szerzett, kiengesztelte az Istent.” A később visszatérő fordulat már itt is elhangzik:

„Vajon nem volt-e veled sokszor, álmatlan éjszakákon, mint drága társ? Vajon nem volt-e veled bűneidben, mikor kiáltottál, hogy kicsoda szabadít meg engem – és Ő azt mondta: majd én megszabadítlak. Nem volt-e veled a kísértésekben, akkor, amikor azt hitted, hogy elesel és Ő megfogta a kezéd. Nem volt-e veled betegágyon és betegágy mellett, mikor sírva kiáltottál segítségért? Nem volt-e veled koporsó mellett, mikor úgy érezted, hogy megszakad a szíved, és nem tudsz tovább élni, és Ő éltetett téged? Veled volt az életednek minden boldog érzésében, minden boldog pillanatában, minden nyomorúságában és könnyeiben! Hát beállhatsz a sorba Te is! Megtapasztaltad, vallhatod: én tudom, hogy az én Megváltóm él!”⁶

5 KÁLDY Zoltán: *Húsvéti igehirdetés*, Pécs, 1946. március 21. (kézirat, Evangélikus Országos Levéltár, KÁLDY Zoltán hagyatéka, 4. doboz) f. 1.

6 I. m., f. 2.

A lelkipásztori hang, mely az öröme és boldogságra alapozva a terheket is Jézussal közösségben láttatja, a reménységgel igyekszik megerősíteni:

„Minden koporsó, minden halottas ágy mellett van valami adventi várakozás és karácsonyi fenyőillat, hogy várjuk, mi lesz az a csoda, az az ajándék, amelyet az Isten nekünk ad? Olyan lesz, mit szem nem látott és fül nem hallott, és amelyet az Isten elkészített a húsvéti sír népeivel a mi számunkra...”⁷

A második világháború nyomán elszenvedett fájdalomokról természetesen nyíltan is lehetett szólni a rákövetkező években, és utána is – igaz, szovjetizált változatban – része maradt a közös emlékezéskultúrának. Sokkal nehezebb volt a kommunista rendszerrel összefüggő traumáknak akárcsak említése is, hiszen mindez súlyos következményekkel járó tabutörésnek, a rendszer szempontjából pedig rendszerellenes bűncselekménynek minősített dolognak számított. Az 1956-os forradalom, illetve a szovjet és kádári rendszerrel kapcsolatos bármiféle negatív észrevétel szinte elképzelhetetlen volt. A forradalom után másfél évvel másodjára is eltávolított Ordass Lajos püspök helyét Dezséry László foglalta el, majd gyors lemondása után került sor Káldy Zoltán megválasztására. Püspöki beiktatása – a kormányzat fanyar cinizmusával – 1958. november 4-én történt meg Budapesten, püspöki szolgálatával kapcsolatban nyíltan megfogalmazott elvárás volt a rendszerrel szembeni bármiféle kritika elhallgatása és elhallgattatása. Az evangélikus egyház sorsa – a többi történelmi felekezethez hasonlóan – szorosan össze volt kötve a visszarendeződő rezsim belső és külső konszolidációjával, melyben a külpolitika sokszor nagyobb mozgásteret jelentett, mint a hazai, belső társadalmi környezet.⁸ Az elszenvedett traumákról – 1956 Magyarország, 1968 Csehszlovákiája, 1981 Lengyelországa – semmiféle, a közösségi feldolgozást segítő megnyilatkozás sem volt elképzelhető. Az egyetlen globális krízis, amelyről az egyházak hallathatták a hangjukat, a teljes civilizáció elpusztításával fenyegető fegyverkezési verseny és az ezzel összefüggő gyarmati/befolyási övezetekhez kötődő háborús konfliktushalmaz volt, erről azonban a kétpólusú világrendben való elhelyezkedés határozta meg az elvárt tartalmat.

Ezért számított különleges eseménynek, hogy Káldy Zoltán – immár az evangélikus egyház püspök-elnökeként – az 1968 augusztusában végrehajtott csehszlovákiai katonai beavatkozást követő húsvéton, 1969. március 30-

7 I. m., f. 3.

8 Vö. KORÁNYI András: *Hanem szeretni is. Káldy Zoltán püspök szolgálata itthon és külföldön.* Budapest, Luther Kiadó, 2012.

án hozzányúlt a kényes témához a győri gyülekezet szószékén. Az egyébként a rendszerrel kapcsolatos megnyilatkozásaiban lojális püspök a prédikáció során (Jn 10,17-21) meglepő megjegyzést tett:

„Valaki a múltkor azt mondta nekem: ugyan kérem, mit ismételgetik azt, hogy Jézus leteszi az életét?! Nem hallanak arról, hogy emberek le tudják tenni életüket, hogy ezzel népük igazságát ország-világ előtt bizonyítsák? Nem hallanak azokról a vietnámi-akról és csehszlovákokról, akik önmagukat égetik el? Mi különbség van a maguk Krisztusa és a vietnámi és szlovákiai önkéntes tűzhalálba mentek között? Igen, mondtam, le még letehettek az életüket, csak felvenni nem tudták! Az a Krisztus, aki a miénk, az letette életét a kereszten, önként, szabadon, hatalma birtokában, de fel is vette a húsvéti sírból, amikor a halál keze nem tudta fogva tartani, hanem húsvét hajnalán mint fiatal kilépett, s azóta él és uralkodik. A hívő emberek ezt valóban látják: él és uralkodik!”⁹

Mindazoknak, akik nem éltek még a szocialista diktatúra időszakában, talán inkább lagymatagnak tűnik ez az utalás, azonban néhány hónappal a szovjet rezsim bosszúját követően nyilvánosan említeni a bevonulás ellen tiltakozó, magukat Prága főterén felgyújtó forradalmárokat legalábbis meglepő illusztráció volt. Annál is inkább, hiszen a vietnámi háborúban a nyugati hatalmak akcióinak áldozatául eső katonák és civilek egyértelműen a szocialista szolidaritás pozitív hősei voltak, tehát a csehszlovákiai protestálók melléjük állítása nem felelt meg a rendszer hivatalos interpretációjának. Habár a prédikációban Jézus életáldozatának összehasonlításában az elégtelen emberi oldal példajaként említette, Káldy az emberi értékrend szempontjából nézve viszont a kiemelkedőkhöz sorolta be őket. Egy ilyen gesztus nagyon ritka példája lehetett a Csehszlovákia lerohanásában részt vevő Magyarország korabeli nyilvánossága előtt is az újabb történelmi trauma kapcsán a segítő feldolgozásnak.

A Káldy Zoltán evangélikus püspök prédikációiból vett néhány példa alapján megállapíthatjuk, hogy a második világháborút követő bipoláris világrendben irányított nyilvánosság uralkodott, mely akár Keleten a szocialista diktatúrák közegében, akár Nyugaton pl. a gyarmatok elvesztése ellen vívott irtalmatlan háborúk kapcsán számos történelmi traumát, tragédiát, közösségeket érintő gyászeseményt szorított a tabuk kategóriájába. Ezeknek

9 KÁLDY Zoltán: Húsvéti igehirdetés, Győr, 1969. március 30. (kézirat, Evangélikus Országos Levéltár, Káldy Zoltán hagyatéka, 4. doboz)

a feldolgozása csak részlegesen – és többnyire mesterségesen végrehajtott torzításokkal – mehetett végbe, valójában azonban a legtöbbjük az „el nem gyászolt gyászok” rétegébe tokozódott be. A kimondás, az emlékezés-kultúrába való beemelés fokozatosan valósul meg a közösségi rítusokon keresztül. Az egyházak igehirdetői szolgálatában azonban – a nemzetközi ökumenében bevett kifejezéssel élve – a „gyógyító emlékezés” nem csupán felidézheti a mélybe nyomott negatív történelmi örökséget, hanem a megélés és gyógyulás új összefüggéseibe is helyezheti azt az igével mint Isten élő szavával való kapcsolatban. Ebben a vigasztaló munkában – ahogyan Ézsaiás próféta küldetése volt vigasztalni a történelme által meggyötört népét (40,1) – az egyháztörténet és a gyakorlati teológia ismét együttes erővel támogathatja egymást és az egyház igehallgató népét.¹⁰

10 A lábjegyzetekben eddig hivatkozott munkák mellett, a szerző a tanulmányírás során a következő irodalmat is felhasználta: KÁLDY Zoltán (szerk.): *Örömhír. Igehirdetések az egyházi esztendő minden vasárnapjára*, Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1964.

Hitünk megerősítése hétköznapijainkban

„Erősítsd meg Istenünk, amit cselekedtél értünk...”

*„Adja meg az Isten,
Mit adni nem szokott,
Száz bús vasárnap helyett
Sok, víg hétköznapot,
Adja meg az Isten.”*

(Ady Endre)

1. Meddig él bennünk egy különleges hitbeli élmény?

Meddig tart egy csodálatosan szép egyházi alkalom fénye és ereje? Meddig hat bennünk egy ünnepen énekelt, himnikus erejű és lendületű reformatori ének tartalma és zenéje? Meddig visszhangzik bennünk? Meddig hallatszik? Meddig élő és lelkesítő erő egy ünnepélyes eskü, fogadalom vagy egy ne-
vünkre szóló, személyes áldás fennkölt, katarzist teremtő élménye?

Ha vissza tudunk gondolni rá és élő erő ez bennünk, akkor segít, fele-
mel, hitet, reménységet és életkedvet ébreszt. Azzal tisztában vagyunk, hogy
nagy szükségünk van ezekre a forrásokra, hogy fel tudjunk állni nehéz lelki
helyzetekben vagy lendületet nyerjen életünk egy-egy időszakasza és tovább
tudjunk lépni kríziseken, botlásokon és sérüléseken. Nagyon sokan ekkor
érkeznek meg az egyházi közösségekbe is, hogy ott segítséget és támaszt ta-
láljanak.

Ki őrizheti meg sokáig az ünnep lángját? Ki tarthatja ébren az erőt adó
pillanatok nagy élményeit? Vigyázunk-e eléggé mi magunk ezekre a nem
mindennapi tapasztalatokra és örömekre? Keressük-e a hatásukat az éle-
tünkben? Vannak-e például különleges úrvacsorai alkalmaink, amelyekre
ma is emlékezünk? Vannak-e olyan istentiszteletek az emlékezetünkben,
amelyeket őrzünk, és nem engedünk el, nem adtunk át a feledésnek?

A hit naponkénti megerősítése ebben a bennünk tovább élő és mindig
újra ébredést és frissességet adó folyamatban történik meg. Legyen mihez
visszatérni, és legyen miből meríteni! Lelkészeknek és gyülekezeti tagoknak

egyaránt fontos erről meg nem feledkezni. Protestáns területen kevesebbet foglalkozunk ezekkel a lelki élményekkel, pedig a reformátoraink élettörténete szép példákat ad ezzel kapcsolatban is. Luther lelkesedését sokszor emlegetik nem csak egyházi, hanem világi területen is, mint olyan személyt, aki a zenében, a családban, a házasságban és egyáltalán a környezetében mindig inspiráló, életkedvet sugárzó hatással élte meg a kapcsolatait. Nagy szükség lenne ma is erre a felszabadult, örvendező és bátorító motivációra a protestáns hit megélésének területén.

Egyre többeket foglalkoztat egyházi körökben mostanában az a kérdés is, hogy vajon mit lehetne tenni annak érdekében, hogy a *konfirmációnak* vagy magának a *lelkézszentelésnek* a legmeghittebb pillanatai ne vesszenek el. Hogy az együtt énekelt Confirma (Evangélikus Énekeskönyv, 39. ének) Szentlélek erejét kérő és erőt adó dallamát a templomi istentisztelet ünnepi és emelkedett hangulatából elvigyük magunkkal, hogy megmaradjon felemelő erejével a hétköznapi szürkeségében és nehéz, küzdelmes helyzetekben is. Legyen élethosszig tartó forrás, ahová vissza lehet majd térni.

Érdemes kicsit közelebb engedni magunkhoz ezt a Confirma szöveget. Jó elmélyülni benne. Tiszta, ünnepi és magasztos szöveg. Zsoltármintára írt és egy szép dallamra helyezett alkotás. Nem hétköznapi, hanem igazán a szent időbe és a szent térbe illő, ünnepi szavak és mondatok. Jó elolvasni. Jó hallani. Jó elénekelni. Olyan erő árad belőle, amit nem lehet nem érezni, átvenni és magunkba tölteni. Belopja magát az életünk belsejébe és nagyon mélyen képes átrendezni érzéseket és gondolatokat bennünk.

Miközben énekeljük, ráébredhetünk arra, hogy mégis van erőnk, és mégis van képességünk, mégis van esélyünk és lehetőségünk megújulásra, regenerálódásra és arra, hogy a lelki értékek uralják az életünket és a döntéseinket. Hogy létezik egy másik dimenzió. Van egy új perspektíva. Van kiút és új kezdet. Nem törvényszerű, hogy sorsunk legyen a kiégés, elfáradás és leállás vagy éppen a hitben való meglankadás és Istentől való eltávolodás. A negatív állapotok nem szükségszerűen állandósulnak, hanem legyőzhetők és hitünk gyakorlati megélésével mindig lehet kiutat találnunk. Vajon eszünkbe jutnak-e nehéz órákban, kilátástalanságban ezek a mondatok? Amikor ma azt látjuk, hogy egy népes konfirmandus csoportból évek múlva már csak néhányan érkeznek meg a templomba és még kevesebben vesznek részt aktívan a gyülekezetben, akkor elgondolkodunk-e az aktuális egyházi munka hatásfokán és minőségén?

„Confirmára” direkt és átvitt értelemben is mindig újra szükségünk van. Ha többször elénekelnénk, ha gyakrabban megszólaltatnánk ezeket az ősi, megerősítő sorokat és dallamokat, akkor talán nagyobb esélyünk lenne az élő

hit megmaradására és a megújuló lelki aktivitásra. Mindenkinek szüksége van a folyamatos megerősítésre az egyházban és a személyes életében is. Az egyház küldetésének része ez, a személyes hitgyakorlásnak pedig elengedhetetlen eszköze. A közösségi és személyes lelki megerősödés mindennapos igény és egyben esély a megújuló életre.

Megerősödni csak aktivitásban lehet. Erőt akkor kapunk, ha mi magunk megmozdulunk, keressük és küzdünk érte. Mindenkinek fontos tudatosan küzdeni a hit megerősítéséért. Azoknak is, akik nagyon biztosan érzik, hogy él és lüktet a hitük, de azoknak is, akik lankadnak, elbizonytalanodnak, vagy csak éppen elkalandoznak másfelé és nincs valaki a környezetükben, aki frissítené, újítaná és elevenítené bennük a hitet. Az elbizakodottságban, de a kétségbeesésben is megszólaló régi dallamnak és erőteljes mondatnak mindig nagy ereje van. Önkritikára, útigazításra, újratervezésre vagy akár életmentő korrekcióra sokszor van szükség a hit útján egyetlen ember életében is. Ez a hit fejlődésének természetes folyamata, de a hit gyakorlati megélésének lehetséges lépései is ezek, amelyekkel élni fontos része az életünknek. A hit mindig képes újulásra, gyógyulásra és változásra. Csak el ne hallgassunk, és el ne fáradjunk a belső, lelki küzdelemben! Csak el ne forduljunk indulatosan! Csak el ne hanyagoljuk a már nekünk adott lelki értékeket és kincseket! Bátran térjünk vissza! Nyugodtan időzzünk ott, ahol már korábban gyógyultunk és rendeződtünk lelkiekben!

Addig él bennünk a különleges lelki élmény, ameddig nem felejtjük el az egyszer már személyesen megértett, elfogadott és megszeretett ígéket, szavakat és imákat. Ameddig nem szakad el a kötődés a többiekhez, a közösséghez, a lelkészhez és Istenhez, addig újra és újra dialógusokba kerülünk, megszólítottak és megszólítók lehetünk. Ennek a képességnek a fenntartását kell szolgálnia az egyház poimenikai munkájának minden időben. Isten mindig kész meghallgatni és komolyan venni a mi személyes, néha el-elhalkuló, vagy elcsukló, de legfőképpen a bajban és a veszélyben megismételt, megerősítést kérő mondatainkat és dallamainkat. Ezt a készséget el ne veszítsük! Ez a tudás ne felejtődjön el! Ez a gyakorlat ne szűnjön meg! Edzésben kell tartanunk ezt a képességünket, amely a lelki éberséget fenntartja. Újra és újra felfedezni a mélyben rejlő hitélményeink aktív mai hatását. Nem kell félni a hit élményszerű megélésétől a protestáns egyházban sem! Isten közelre érkezik hozzánk és képes Szentlelkének erejével a legmélyebb pontról is felemelni és újra elindítani, akár szó szerint a reformátori megfogalmazás értelmében: minden ellenkező látszat ellenére is.

Idézzük fel ezt a szép, megerősítő éneket!

„Erősítsd meg, Istenünk, amit cselekedtél értünk, és ne hagyd el népedet, kezeid alkotását!

Erősítsd meg, Jézusunk, amit cselekedtél értünk, és tartsd meg, akiket megváltottál véred árán!

Erősítsd meg, Szentlélek Isten, amit cselekedtél értünk, és egyesítsd híveidet békeességben!

Dicsőség az Atyának és a Fiúnak és a Szentléleknek, miképpen volt kezdetben, most és mindenkor és mindörökkön-örökké. Amen.”

Ünnepélyesség, tökéletes tartalom és forma jellemzi. Egyetlen szót sem lehetne elvenni belőle, vagy átírni. Ez a trinitárius forma így teljes és egész. Bár eredetileg egymondatos forma volt csupán, Pröhle Károly mint gyakorlati teológiai professzor írta át ebbe a klasszikus trinitárius formába akkor, amikor az általa szerkesztett Agenda készült 1963-ban. A szöveg forrása az 1931-ben megjelent, majd 1936-tól, a Magyarországi Evangélikus Egyházban bevezetett Raffay-féle liturgiában még rövid formában és latinul szerepelt: „*Confirma Deus hoc opus, quod operatus est in nobis, in monte tuo sancto Jerusalem.*” Ezt ismételve éneklük, majd folytatódik tovább: „*Gloria sit Deo Patri, Filio et Spiritui Sancto, sicut erat in principio, ita et nunc et semper, et in saecula saeculorum! Amen.*”¹

Korábbi előfordulásra hiába kérdeztem rá mai evangélikus liturgika kutatóktól, nem tudtak felvilágosítást adni. Azt azonban nyugodtan állíthatjuk, hogy a mostani magyar nyelvű változat tökéletes és hibátlan, tökéletesen megfelel a liturgikai kritériumoknak. Teljes forma. De az is elmondható róla, hogy ezzel a mindenre kiterjedő áldáskéréssel a fülünkben és a lelkünkben emelkedetten léphetünk ki a mindennapi életbe a hitünk megélésének kiemelt és ünnepi alkalmáról. Lelki erőt adó mondatok ezek. Lükttető, dinamikus és szépen sugárzó dallam. Abban a bizonyosságban és tudatban hangzik fel, hogy egyedül Isten a cselekvő és kezdeményező. Ő az egyedüli alkotó. Ő az egyedüli megvalósító. Tőle indul el minden és hozzá is érkezik meg. Ő képes arra, hogy megteremtse, fenntartsa és megújítsa az emberi élet minden helyzetében a hitet. Másnak nincs erre ereje, esélye és képessége. Csak egyedül neki. Nem véletlenül énekeljük a lelkészi ordináció liturgiájában, mert a lelkészi élet legalapvetőbb kérdéseire is igaz az, hogy egyedül Isten indíthat, őrizhet és újíthat meg valakit a papi hivatásban, szolgálatban.

1 RAFFAY Sándor: *Agenda. Az evangélikus lelkészi teendők vezérkönyve*, Budapest, Scholtz Testvérek kiadása, 1932. 294.

Isten közelében van az emberi életnek olyan útja, amely képessé teszi arra, hogy úgy viselkedjen, úgy alkosson és úgy éljen, ahogyan azt a Teremtője elképzelte és megalkotta. Ezért tud az ember ezen a helyen, az Alkotó közelében nehéz helyzetben is felállni és újrakezdeni. Ahogyan ezt a speciális lelki szilárdságot nagyon szépen fejezte ki Szabó Magda író egy megnyilatkozásában a kálvini reformáció örökség értékeléseként: *„A kálvinizmus nem pusztán teológiai kategória, bizonyos magatartás, életvitel is. Az itt állók, másként nem tehetek attitűd. Igen, ez az igazi predestinációs életforma, amelyben az ember élete nem rendül meg annyira senkitől és semmitől, hogy ne lenne ereje belekapaszkodni ebbe a velünk az Istenbe, s ne lenne ereje talpra állni, tovább menni, írni, szólani, álmodni.”*²

A protestantizmus fennmaradása és mai élete is tanúsítja azt, hogy egyedül Isten jelenlétében és Jézus megváltói munkája nyomán van megmaradásunk és megújulásunk ebben a földi világban és az örökéletben. Személyes sorsunkban és közösségeinkben. Az egyház megújulásának a nyitja is ez a mindig megismétlődő új felfedezés, ez az új rácsodálkozás és újra talpra állás.

Költői kérdésnek tűnhet, mégis nagyon is valóságos: tart-e eddig a Confirma üzenete, megerősítő szövege és dallama ma is bennünk? Lehet-e ekkora lelki hatóereje? Eljutunk-e az újrakezdés valóságához életünk kritikus pontjain? Egy egyház, de egy gyülekezet életén is mindig észrevehető, hogy „frissen tartott” állapotban vannak-e a tagjai, vagy romló emlékezet és feledékenység jellemzi őket. Kérdések sorozatát tehetjük fel magunknak. Mennyire valóságos az újrakezdési energia ma bennünk? Milyen erővel él bennünk az Isten erejébe való belekapaszkodás vágya? Mennyire fontos számunkra, hogy bajban, kétségbeesésben és erőtlenség idején hozzá érkezzünk meg először, és csak utána lépünk más segélyforrások felé? Elkezdjük-e még mondani és énekelni a segítséget és az erőt kérő, egykor nagyon eleven énekeinket, igéinket és imáinkat? A legreménykeltőbb az számunkra, hogy ezt elkezdni mindig „időben” lehet. Amíg halljuk a biztatást, és amíg szól felénk az ige, amíg érkeznek hozzánk a figyelmeztető követek, addig mindig van értelmük az újra vagy először kimondott mondatoknak és énekeknek, a megerősítésért való könyörgésnek. Amíg nem hűl ki és nem üresedik ki a beszédünk, hanem ereje, varázsa és lelkesedése van ma is. Egyetlen ember, de egy gyülekezet is visszahúzhat és leépülhet, ha nincs benne parázs és nincs benne tűz. Erre utal Anselm Grün bencés szerzetes is, amikor azt mondja, hogy *„Egy olyan ember mellett, aki hideg nyelven*

2 Fekete Károly emlékbeszéde Szabó Magda születésének 100. évfordulóján, in: FEKETE Károly – TÓTH-MIHÁLY Veronika (szerk.): *Tiszántúli Egyházkerületi Körkép 2017*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2018. 159.

beszél, csak megfagyni lehet. Az ember önkéntelenül menekül tőle. Kellemetlen őt hallgatni. Ez a beszéd már önmagában is bomlaszt. Hiányzik belőle a parázs, a szikra, amely alapvető része a beszédnek. Elszakadt a szívtől, csak a fejből fakad. Annak a beszédnek, ami megérinti az ember szívét, életet teremt, fantáziát inspirál, ideákat közvetít, amely megjeleníti és táplálja az életet, annak megélt élményekből és szívből kell jönnie. Ne csodálkozzunk azon, hogy a beszéd – a politikai és az egyházi közlések ugyanúgy – gyakran nem éri el az embereket, arról nem is szólva, hogy megtöri a lelkesedést. Hatástalan marad, ha olyan emberektől jön, akik ki vannak égve, bár lehet, hogy tele vannak jóakarattal, de nem vigyáztak a lelkükre és nem őrizték meg a szikrát, a tüzet magukban.”³

A körülöttünk és bennünk gyorsan kialakuló válsághelyzetekre nézve is igaz, hogy leküzdésükben élnünk kell a hitünk tapasztalatával és aktív lehetőségével. Ne hideg beszédek vegyenek körül minket! Váljon megélhetővé mindaz, amit a hitről tudunk, ismerünk és megtanultunk! Ahogyan egy bencés szerzetes, Guido Kreppold is kifejti: nem attól kell tartanunk, hogy az életünkben halmozódnak a válságok, hanem attól, ha mi magunk nem látjuk meg, és nem találjuk meg a kivezető, szabaduló utakat ezekből. Az a baj, ha a keresztény embernek nincsen válságból kivezető stratégiája. Vagy elfelejtette. Jézus működése és cselekedetei mind azt adják tudtunkra, hogy éppen ezekből a nehéz válsághelyzetekből lehet felállni, megkönnyebbülni és új bizalommal és életörömmel tovább menni. Az emberi lélek nagy erőket rejt magában Isten ajándékeként. A mélyről sok plusz erő törhet a felszínre, lelkiek is. A bencés szerzetes így fogalmazza meg ezt a helyzetet: „A cél a korábbiaknál teherbíróbb, széleskörűbb és hasznosabb új erők és értelmi összefüggések feltárása. Az emberi lélek vagy a tudattalan mérhetetlen kincseket rejt magában, csak felszínre kell hozni őket. Legfontosabbként a vallásos tapasztalat kiaknázását említhetnénk. Épp a válsághelyzetben kellene újból végiggondolni Jung mondatát, mely szerint az emberi léleknek megvan az az alapvető képessége, hogy észlelje Isten közelségét. Legfőbb ideje, hogy észrevegyük: hiába dicsérjük a fényt és prédikálunk róla, ha senki sem látja. Inkább szükség lenne arra, hogy elsajátíttassuk az emberrel a látás művészetét.”⁴

A hívő életgyakorlathoz is szükség van az ilyen „látás” megtanulására. Az ehhez szükséges képesség úgy alakul ki, hogy benne élünk a hitben és gyakoroljuk naponta.

3 GRÜN, Anselm: *Einfach leben. Das große Buch der Spiritualität und Lebenskunst*, Freiburg, Herder, 2014. 257–258.

4 KREPPOLD, Guido: *A válságok – életünk fordulópontjai*, Mészáros Erzsébet (ford.), Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2006. (Bencés Léleki Sorozat, 41), 34.

Sok közismert ember, mondhatni celeb is vall erről, néha nagyon meglepő módon. Egy kiragadott példa lehet néhány mondat az idősebb korosztály körében nagyon népszerű énekessel, Szikora Róberttel készült riportból: *„Tele a naptára, sőt, külföldön is gyakran fellép. Hogy bírja ezt energiával? – Én mindennap megyek templomba szentmisére. Amikor átlépek a szakrális világba, teljesen feltöltődöm. Nekem ez tökéletes kikapcsolódás. Ami még teljesen kitisztítja az agyamat, az a tenisz vagy bármilyen más sport. Akkor csak azon gondolkodom, merre megy a labda, és hogy győzni kell, de ez hasonlít a koncerthez, mert ott is győzni kell.”⁵*

Ez a meglepő vallomás is mutatja, mekkora ereje van a fenntartott és megélt mindennapi vallásos gyakorlatnak. Nem állunk le és nem hagyjuk abba. Tudjuk és valljuk, hogy csak így találjuk meg és fedezhetjük fel Isten közelségét mindennapi életünkben. Isten végtelen hatalma és ereje teszi lehetővé azt, a Szentlélek munkájával, hogy az ember tényleg békében élhesen és egységben tudja megélni hitét az egyházban. Nem felejtve az egykori élményeket, szavakat és hangokat, felfedezhetjük az új és a jelenlegi élethelyzetben minket elérő lelki élményeket is. Ebben az értelemben legyünk „naprakész és gyakorlati” keresztények válságmentes vagy akár válsággal teli élethelyzetünkben!

2. Hétköznapi kereszténység – kontra vasárnapi hit?

Magától értődő a közgondolkodásban, hogy a keresztény hit kérdései inkább a vasárnapokon és az ünnepnapokon kerülnek elő, és inkább ott éljük meg a hitünket, mint a hétköznapiokban. Ha azonban egy kicsit is tovább visszük a gondolatot, akkor hamar belátjuk, mennyire nem elhanyagolható a mindennapok szerepe a hit megélésével és gyakorlásával összefüggésben. Sőt talán éppen az a döntő, hogy mit és hogyan élünk meg a mindennapokban! Mire van bátorságunk és mire van indítatásunk. Miben leszünk aktívak és mitől tartjuk távol magunkat.

Nemcsak a külső megítélés jelzi – időnként kritikusan, időnként tán túl megértően is –, ha valakinél a vasárnapi kereszténység és a mindennapoké, a munkanapok magatartása és az ünnepnapok viselkedése nincs összhangban egymással, hanem egy belső visszajelzés is rámutat erre. Vagy úgy, hogy nem sikerül átvinni az ünnepi vallásosság hatását és fényét a hétköznapiokba, vagy úgy, hogy állandóan küzdve keressük azt a megoldást, hogy a kettő ne legyen

5 <http://blikkruzs.blikk.hu/sztarok/magyar-sztarok/szikora-robi-nem-kisnyugdijas-beszelt-arrol-milyen-szinvonalon-el/3dd1slc> (Letöltés: 2018. 11. 21.)

távol egymástól és ne különüljön el. A hitünk ünnepi öröme és a hétköznapi megpróbáltatásai legyenek közel egymáshoz. Ne felejtsem el a vasárnapi erőforrást és feltöltekezést a hétköznapiakon. Legyen fényem és sugárzásom akkor is keresztény emberként, amikor nem a templom falain belül mozgok és élek. Az első egy figyelmeztetés (ne felejtsem el!), a második pedig egy céltudatosság (legyen fényem!). Mindkettőre szükség van. Mindkettővel küzdünk a hitünk fejlődése során, és nagyon fontos, hogy mindig szinkronban legyenek. A kiszámítható és megbízható, lelkiileg megalapozott emberek jelenléte fontos a keresztény közösség számára. Mindig szükség van azokra az élő hitű egyháztagokra, akiknél a figyelmeztetés és a céltudatosság harmóniája érződik, és épp emiatt vonzó emberek a gyülekezet közösségében. Ők az igazi oszlopok és tartópillérek. Rájuk lehet számítani. Ők adnak erőt másoknak is, megmutatják, miért érdemes a keresztény életutat választani ma is. Lelki példaképek ők.

De hogyan éljük meg és hogyan élhetjük meg a hitünket a mindennapokban? Hogyan élünk a kínálkozó lehetőségekkel? A profán környezet reakciói és elvárásai sok esetben ellentmondásosak. Van, amikor azt jelzik, hogy szükség van a keresztény megnyilvánulásra nyíltan és jól láthatóan, van, amikor inkább az az igény fejeződik ki, hogy ne kerüljenek előtérbe a hit megnyilvánulásai. Ilyen esetekben a semlegesség és a vallásos meggyőződés kikapcsolása a cél, mert azt gondolják sokan, hogy a nagyon határozott vélemények kimutatása esetén nincsen esélyegyenlőség, és nem egyforma súllyal szólalhatnak meg az emberek, az egyes véleményeknek nem lesz azonos jelentőségük. Nem várhatunk tehát egyértelmű igényt a környezetünk részéről. Kinek-kinek magának kell minden alkalommal eldöntenie, hogy milyen viselkedést, milyen kiállást vagy milyen mértékű szembefordulást valósít meg ezekben a helyzetekben. A személyes vélemény képviselése egyben a saját vallásos meggyőződésnek is a kifejezése és kinyilvánítása.

A keresztény hitnek olyan megélése is létezik a hétköznapiakban, hogy valaki maximumot szeretne nyújtani és nagy teljesítményeket megvalósítani a munkájában és az élet minden területén, mert komolyan veszi és gyakorolni szeretné a keresztény életvitelt. Ez néha olyan sajátos üzenetet közvetít, mintha tökéletesen és teljesen megtudnánk valósítani a krisztusi életet a mindennapokban. Mintha erre lehetőségünk és képességünk volna. Ugyanakkor viszont számolni kell azzal, hogy a hibák és a tévedések ugyanúgy hozzátartoznak a keresztény ember életéhez, mint bárki máséhoz. Épp az a döntő, hogy ezekkel a hibákkal, rossz döntésekkel és téves lépésekkel ki hogyan bánt. Mennyire képes ezeket reálisan és önkritikusan is nézni, vagy mennyire ignorálja őket, és viselkedik úgy, mintha nem is lennének és

nem is okoznának sokaknak kellemetlen és kemény percek a hívó ember környezetében. Talán azért is törekszik valaki keresztényként tökéletes teljesítményre és hibátlan döntésekre, mert úgy gondolja, illene mindig példakép szerepbe kerülnie a hétköznapijokban. Családban, munkahelyi és más közösségekben egyaránt. Olyan keresztény ember szeretne lenni, akire felnéznek. Akit követnek. Akit sokra tartanak.

Általában nem könnyű tudomásul venni azt, hogy a vasárnapi kereszténységet őszintén megélő ember is ugyanúgy kiborul, elakad, hibázik, mint bárki más. Ugyanúgy szembesül a mindennapi élet durvább és erőszakosabb helyzeteivel és megnyilvánulásaival, mint más. És ugyanúgy reagálhat hibásan, alacsony színvonalon vagy épp bántóan, mint bárki más. De nem egyszerűen ezek a rossz reakciók vagy elakadások okozzák keresztény hitünk hétköznapi megélésében a problémát, inkább akkor van igazán baj, ha nem érezhető az őszinte odaadás, a vállalás és a lelkesedés a hétköznapijokban, ha a tűz hiányzik belőlünk. Ha ez hiányzik, akkor hiányzik a megelégedettség is és nincs belső béke sem. A hit pedig nemhogy erősödne, inkább csak gyengül és élni próbál valami korábbi tartalékból a legjobb esetben. Ebbe azonban hamar bele lehet fáradni. A tartalékok hamar kimerülnek.

3. Mire elég az ünnepi hit többletenergiája? Mikor van szükségünk megerősítésre? Hogyan őrizhető meg a „hit lángja” bennünk?

A személyes hitünk megélésében jelentős szerepük van a megtapasztalt és átélt szubjektív emlékeknek. Ami már bennünk él, annak hatalmas ereje van, és képes lehet arra, hogy reménységet és új perspektívát teremtsen lelki életünk számára. Az átélt élményekhez mindig vissza lehet térni. Benzinkutak, üzemanyag felvevő helyek ezek az életünkben. De nem akármilyen használattal és nem akármilyen értelemben. Szükség van egy speciális magatartásra, hogy meríthessünk ezekből a forrásokból. Anselm Grün erre a speciális magatartásra utal, amikor arról értekezik, hogy kimerültségben és fáradtságban hogyan meríthetünk a Szentlélek erejéből: *„Természetesen ez a forrás nem egy tank, amelyből kiszolgálhatom magam, hogy mindig továbbhaladjak. Inkább csak akkor tudok meríteni belőle, ha áteresztő vagyok, ha háttérbe helyezem az egóm. Akkor már nem nekem kell valamit teljesítenem. A dolgok inkább rajtam keresztül áramlanak. Bár fáradt vagyok, de mégis kreatív ötletek születnek meg bennem. S követni tudom a beszélgetést. Am ilyenkor nem összeszedem magam, nem erőlködöm,*

*hanem fáradtságomban és tehetetlenségemben áteresztővé válok a Szentlélek forrása számára.*⁶

A hit megerősödése szempontjából az a cél, hogy az egykor már átélt és megtapasztalt élmény újra elérhető legyen egy aktuális belső vágy számára, ami bennünk él, és egyre erősebben igényli a feltöltődést. Ezt a bennünk élő vágyat fejezte ki nagyon megragadóan Latinovits Zoltán színművész egy-mondatos vallomásában: *„Emlékszem a röplés boldogságára. Hiszem, hogy szárnyaaim újránőnek.”*⁷

Ezek azok a „belső kutak”, amelyek táplálják és megerősítik a hitünket, akkor is, ha – Anselm Grün kifejezésével élve – épp sivatagélményben van részünk. Vagyis csak szárazságot és ürességet érzünk önmagunkban, és nem látunk kiutat. Ilyen sivatagélmények idején van szükségünk különösen is arra, hogy elérjen minket egy olyan lelki hatás, amely képes a kimozdításra. Sokszor talán csak annyit kell tennünk, hogy lassítunk, megállunk egy kis időre és meghallgatunk prófétai, pásztori vagy lelkigondozói szavakat. *„Am ha engedjük, hogy ezek a szavak behatoljanak a bensőnkbe, érintkezésbe hoznak belső kutunkkal, amellyel mindannyian rendelkezünk. E kútból mindig ihatunk. Csak meg kell állnunk, el kell csendesednünk, s csendben befelé figyelni. Akkor lelkünk mélyén felfedezzük ezt a kútat.”*⁸ Ma is adhat minden istentisztelet és minden igehirdetés esélyt a belső kút megtalálására.

Azt az istentiszteletet és prédikációt szoktuk pozitívan elismerni, attól lelkesedünk igazán, amelyik közel áll a mindennapi életünkhöz, és olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek valóban az aktuális életkérdéseink. Azon az istentiszteleten érezzük magunkat megszólítva, ahol azok a kérdések kerülnek elő, amelyekkel beléptünk a templomba. Ide jó megérkezni és itt jó töltekezni. Lehet letenni és lehet felvenni. Lehet összekavarodottan beesni és kisimultan távozni. Ide szeretünk visszatérni és kérni azt a megújulást és hiterősödést, amelyet Latinovits Zoltán mondata kifejezett. Lehet, hogy hoztuk ezeket a konkrét életkérdéseket tudatosan magunkkal, lehet, hogy csak a mélyben voltak bennünk, de az igehirdető szavai a felszínre hozták őket. Akármilyen sorrend, a lényeg az, hogy a lelki élmény megérinti, és mi elkezdjük feldolgozni őket. Tisztulni kezdenek zürzavaros gondolataink. Erősítést kapunk. Irányt hallunk. Ez a töltekezés azonban nem magányban, hanem közösségben történik. A gyülekezeti közösség megélése része ennek az élménynek.

6 GRÜN, Anselm: *Hogyan kerüljük el a kiégést? Lelkünk életet adó forrásai*, Budapest, Jel Kiadó, 2014. 146.

7 https://www.citatum.hu/szerzo/Latinovits_Zoltan (Letöltés: 2018. 11. 13.)

8 GRÜN, *Hogyan kerüljük el...*, i. m., 147.

Különösen is igaz ez például az élet egyik legkritikusabb szakaszára, a gyászolás folyamatára. Bodó Sára sok kutatást végzett ebben az összefüggésben, és gyakorlati teológiai mélységekben vizsgálta meg az egyház és a gyülekezet szerepének fontosságát a gyász kérdésében. Rámutat a gyülekezeti hitmegélés pozitív és negatív esélyére, amikor ezt írja: „Az igehirdetés nem elszigetelten hirdet meg egy igazságot, hanem azt mögötte, mellette megerősíti, vagy hitelteleníti a teljes egyházi kontextus. A gyülekezetben a gyászra, gyászolóra nézve ez azt jelenti, hogy hiába szól a prédikáció a Szentháromság Isten vigasztaló, elfogadó hatalmáról, ha épp az élet és halál határán nem tapasztalhatja meg a haldokló és gyászoló a gyülekezet közösségének odahajló és együtt-szenvedő szeretetét. A prédikáció ebben az esetben is maradandó hatásokat okoz, szocializációs tényező marad, de nem arra, hogy a gyászban erősítsen, eligazítson, hanem, hogy még jobban elbizonytalanítson.”⁹

Az emberi élet legnehezebb napjai épp úgy, mint a legkönnyedebb időszakok igénylik a hitbeli értékeket. Lelkileg jobban megélhető és átélhető lesz minden esemény akkor, ha az ünnepnap lelki erőgyűjtés és a hétköznapi felhasználás valódi lehetőség számunkra. Ennek az állandósága ad krízishelyzetekben komoly biztonságérzetet és lelki energiát.

Vajon a vasárnap hallott igei válaszok tényleg mélyen hatnak-e ránk a mindennapokban? Megmaradnak bennünk? Irányítanak minket? Vezetnek minket? Fenntartanak bennünket? Mennyire jönnek velünk a vasárnapi gondolatok hétfőtől szombatig? Merítünk-e olyan erőt az ünnepi órában, hogy tudatosabban és felelősebben, nem utolsó sorban pedig bátrabban, kevesebb félelemmel és szorongással éljünk a hétköznapiakban? Van-e bennünk olyan többletenergia és hit, hogy kisugározzuk ezt a templomon kívüli környezetünkben élőkre a hétköznapiakon?

Minden bizonnyal azt tudjuk válaszolni, hogy igen. A hallottak és az átéltek megerősítenek és mozgósítanak. Az ünnepi óra bátorságot ébreszt a hétköznapi világomhoz. A fennkölt és magas gondolatvilág leereszkedik és eléri az én személyes élethelyzetemet. Az elvontnak látszó, vagy nagyon elméletinek tűnő gondolat egyszer csak átalakul és befolyásolja a mindennapi döntéseimet és küzdelmemet.

De az újra meglett vagy erősödő hitet is ápolni kell. Egyáltalán mennyi idő és mennyi energia marad hitünk ápolására a hétköznapiakon? Vannak-e olyan visszatérő perceink, lelki rítusaink, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy frissüljön és újuljon a hitünk? Minden olyan kis mozzanat és esemény,

9 Bodó Sára: *Gyászidőben. A gyászoló lelkiigondozásának lehetőségei*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2013. 198.

amelyikben Isten közelségét és jelenlétét érezzük, és erre odafigyelünk, nagy kincs. Egy-egy kialakult szertartásos, szinte kultikus mozgás, megtartott csend vagy védett idő nagyon sokat ér. A reggelnek és az estének kiemelt esélye van ebben az értelemben. Mennyire próbáljuk megkeresni és felépíteni az ilyen időpontok személyes „lelki” pillanatait? Keressük-e tudatosan a félrevonulást, a belső csend pillanatait? Hihetetlen nyomás nehezedik mindenkre ma az idő hasznosságát és kihasználását illetően, komoly ellenállásra van szükségünk, hogy fenntartsunk a lelkünk számára percek a saját lelki megerősödésünk érdekében. Nem szabad elengednünk ezeket a percek könnyedén. A modern világban is jól hangzik Spurgeon egy mondata a hétköznapi és ünnepi hitmegéléssel kapcsolatban: *„A hit a lakószobába, és nem a vendégszobába való.”*

A hit megerősödéséért elénekelt zsoltárok egyike határozottan kifejezi, mekkora szükség van az őszinte kiáltásra, amely az élet mélyéről hangzik és hatalmas belső vágyat tükröz.¹⁰ Legyen ez a mi zsoltárunk is!

„Tiszta szívet teremts bennem, Istenem, és az erős lelket újítsd meg bennem!

Ne vess el arcod elől, és szent lelkedet ne vedd el tőlem!

Add vissza nekem szabadtásod örömét, és az engedelmesség lelkével támogass engem.

Hadd tanítsam útjaidra a bűnösöket, hogy a vétkezők megtérjenek hozzád.”
(Zsolt 51, 12-15)

10 A lábjegyzetekben eddig hivatkozott munkák mellett, a szerző a tanulmányírás során a következő irodalmat is felhasználta: BÖJTE Csaba: *Zarándoklat az Atyai házban*, Budapest, Helikon Kiadó, 2017., KLESSMANN, Michael: *Seelsorge. Ein Lehrbuch*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2010., ZINK, Jörg: *Maroknyi remény*, Békefy Lajos (ford.), Budapest, Kálvin Kiadó, 2000.

Ajánló bibliográfia dr. Bodó Sára publikációihoz

1993

Overlegorgaan, van Joden en Christenen in Nederland (OJEC); in: BODÓ Sára – TENKE Sándor: *Zsidóság és katechézis: Irányvonalak arról, hogy hogyan tanítsunk a zsidóságról az egyházban és az iskolában*, Budapest, Budapesti Református Teológiai Akadémia, 1993. 31p.

Katechetikai Központ – egyházkerületünk jövődjéért, in: *Református Tiszántúl* 1 (1993)/1, 10–11.

1995

Jöjj, Szentlélek Isten! *Református Tiszántúl* 3 (1995)/2, 1.

„Vesszőszál hajt ki Isai törzsekéből...” (Ézs 11,1-10), *Református Tiszántúl* 3 (1995)/4, 5.

1996

A gyermek világa és a Szentírás, in: BARCZA József – IFJ. FEKETE Károly (szerk.): *„Krisztusért járva követségben...” Tanulmányok Fekete Károly és Lenkeyné Semsey Klára professzorok tiszteletére*, Debrecen, Debreceni Református Theológiai Akadémia, 1996. 166–176.

1997

Lelkigondozási szempontok a gyermekkatechézisben, *Református Tiszántúl* 5 (1997)/2, 18–20.

1998

BODÓ Sára – IFJ. FEKETE Károly: *Üdvözítő született. Igehirdetések és vázlatok a karácsonyi ünnepkörre*, Debrecen, DRHE, 1998. 124p.

BODÓ Sára – IFJ. FEKETE Károly (szerk.): *Katechetikai és valláspedagógiai szöveggyűjtemény*, DRHE, 1998. (Gyakorlati teológiai tanszék füzetek, 9), 234p.

Hitre nevelés a Szentírásban, in: BODÓ–IFJ. FEKETE, *Katechetikai és valláspedagógiai...*, i. m., 18–31.

DINGEMANS, G. D. J.: Munkamódszerek, (ford. BODÓ Sára) in: BODÓ-IFJ. FEKETE, *Katechetikai és valláspedagógiai...*, i. m., 200–220.

JUCH, Harry: Csoportmunka a lelkigondozásban és a katechézisben, (ford. BODÓ Sára) in: BODÓ-IFJ. FEKETE, *Katechetikai és valláspedagógiai...*, i. m., 221–234.

1999

Az időskor bibliai nézőpontja, *Református Tiszántúl* 7 (1999)/2, 18–20.

„Engedjétek, és ne tiltsátok őket!” A gyermekek és fiatalok Isten országának részeseiként Jézus tanítása tükrében. *Képes Kálvin Kalendárium 2001*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2000. 65–67.

2000

Lelkész a gyászoló mellett, *Kharón – Thanatológiai Szemle* 4 (2000)/nyár, 46–53.

Biblia a katechézisben, *Theológiai Szemle* 44 (2000)/1, 21–23.

2001

A sírkert édenkertté válik, *Református Tiszántúl* 9 (2001)/2, 2–3.

A menekülő Isten menekít, *Nagytemplomi Gyülekezeti Élet* 12 (2001)/4, 2–5.
Kövess engem! Hittankönyv 8. Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 2001. 210p.

A gyászhoz kapcsolódó fogalmak Pál apostol leveleiben 1. *Theológiai Szemle* 44 (2001)/4, 202–204.

2002

Via activa – via contemplativa, in: ALBERT GÁBOR – TENKE SÁNDOR – TÖKÉCZI László (szerk.): *Szárszó 1992-2001. A Református Értelmiségi Konferenciák előadásai*, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 2002. 619–621.

Mikor kezdődik a Krisztusban kapott új élet? *Református Egyház* 54 (2002)/1, 4–5.

Az öröm – képesség vagy ajándék? *Református Tiszántúl* 10 (2002)/6, 11–12.

A gyászhoz kapcsolódó fogalmak Pál apostol leveleiben 2. *Theológiai Szemle* 44 (2002)/1, 7–11.

A gyász mint a keresztyén ember krízise és a lelkigondozás lehetőségei, Debrecen, DRHE – Böszörményi Jenő Alapítvány, 2002. 200p.

2003

- Látvány mögött a láthatatlan, *Református Egyház* 55 (2003)/7-8, 145.
Kétségek közt is leborulni a teljesség Istene előtt, *Református Tiszántúl* 11 (2003)/2, 12.
A gyászolók lelkipásztori támogatása, in: PILLING János (szerk.): *Gyász*, Budapest, Medicina Könyvkiadó, 2003. 302–337.

2004

- Útkeresés konfirmációi gyakorlatunkban 1. *Református Egyház* 56 (2004)/1, B/III.
Útkeresés konfirmációi gyakorlatunkban 2. *Református Egyház* 56 (2004)/2, 48–49.
Útkeresés konfirmációi gyakorlatunkban 3-4. *Református Egyház* 56 (2004)/3, 67–70.
Útkeresés konfirmációi gyakorlatunkban 5-6. *Református Egyház* 56 (2004)/4, 96–97.
Útkeresés konfirmációi gyakorlatunkban 7-8. *Református Egyház* 56 (2004)/6, 138–139.
Útkeresés konfirmációi gyakorlatunkban 9-10. *Református Egyház* 56 (2004)/7-8, 185–186.
Útkeresés konfirmációi gyakorlatunkban 11-12. *Református Egyház* 56 (2004)/9, 216–217.
A gyermek joga – a jó hírre: A hit- és erkölcsstan tanterv kritikai elemzése az 5 év tapasztalatai alapján, *Magyar Református Nevelés* 5 (2004)/1, 19–21.
Egy új szövetség vacsorája (Lk 22,14-20), *Református Tiszántúl* 12 (2004)/2, 2–3.
A bizalom kockázata, *Theologiai Szemle* 47 (2004)/2, 63.

2005

- Emlékszünk-e még a méz ízére? *Református Tiszántúl* 13 (2005)/6, 11.
A boldogság kék madara, *Református Tiszántúl* 13 (2005)/6, 8–9.
Gyász a családban, *Református Tiszántúl* 13 (2005)/5, 11–12.
„...Ha el is ítélné a szívünk, nagyobb Isten, mint a mi szívünk, és tud mindent” (1Jn 3,23-24), in: LENKEYNÉ SEMSEY Klára: *Az eljövendő világ erejével e világban. János apostol leveleinek magyarázata*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2005. 158–160.
A gyászhoz kapcsolódó fogalmak Pál apostol leveleiben 1-2. in: GYŐRI István (szerk.) *Hit és Tudomány. Tanulmányok dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára professzor asszony ötvenévi teológiai tanári és kutatói munkája jubileumára*, Debrecen, DRHE, 2005. 16–31.

2006

Nőként az egyházban, *Reformátusok Lapja* 50 (2006)/29, 1.

A Theológiai Szemle mint lehetőség és forrás a teológiai oktatásban, *Theológiai Szemle* 49 (2006)/1, 43–46.

2007

Jövel, Uram, Jézus! Csűri Lajos lelkipásztor szekeresi temetési igehirdetése, *Református Tiszántúl* 15 (2007)/1, 20–21.

A katekézisiről és a lelkigondozásról a Református Szemle 100 évfolyamában, *Református Szemle* 100 (2007)/6, 1307–1312.

Jákób gyásza, *Református Tiszántúl* 15 (2007)/5-6, 12–14.

Hitoktatás értékválságban? Egy életre bátorító katechézis esélyei, in: GERÉB Zsolt (szerk.): *Isteni megszólítás... emberi válasz. Jubileumi tanulmánykötet Eszenyeiné dr. Széles Mária professzor asszony tiszteletére*, Oradea, Partium Kiadó, 2007. 155–162.

A családi egyensúly mint a személyiség megtartó ereje, *Református Tiszántúl* 15 (2007)/4, 3–6.

A keresztelestől a konfirmációig, *Collegium Doctorum. Magyar református teológia* 3 (2007)/1, 120–126.

2008

Karácsonyi csendek, *Református Tiszántúl* 16 (2008)/6, 11–12.

„Életlevél”, *Református Tiszántúl* 16 (2008)/5, 4.

Hodossi Sándor laudációja, *Református Tiszántúl* 16 (2008)/3-4, 21–22.

Dr. Fekete Károly nyugalmazott teológiai professzor emlékezete, *Református Tiszántúl* 16 (2008)/3-4, 9–10.

A hit- és erkölcstan tartalmi korszerűsítése, in: KÁLMÁN Attila – MÁRKUS Gábor – PAPP Kornél (szerk.): *Református Oktatási Stratégia. A Magyarországi Református Egyház középtávú nevelési-oktatási terve*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 2008. (Református Pedagógiai és Katechetikai Füzetek, 11), 192–195.

Az elengedés bőjtje, *Reformátusok Lapja* 52 (2008)/9, 3.

A vigasztalás mint a keresztyénség közös hitvallása és feladata – a gyász teológiai értelmezése, *Theológiai Szemle* 51 (2008)/1, 20–24.

Glauben leben – Glauben feiern, in: HANISCH, Helmut – REIHER, Dieter (Hrsg.); Unter, Mitarb. von BODÓ Sara: *Miteinander feiern – voneinander wissen. Feste im Kirchenjahr*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2008. 8–22.

2009

- Nem vagyunk messze Isten országától (Mk 12,28-34), *Református Tiszántúl* 17 (2009)/5, 2–3.
- Emmaus felé Krisztushoz érkezni (Lk 24,13-35), *Igazság és Élet* 3 (2009)/2, 166–174.
- Az észrevétlen advent, *Reformátusok Lapja* 53 (2009)/48, 1.
- Bibliai történet és/vagy mese? A bibliai történetek meseszerű átélése kisiskolás korban, *Magyar Református Nevelés* 10 (2009)/3, 2–10.
- Kálvin a gyermekekről, *Képes Kálvin Kalendárium 2009*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2008. 88–91.

2010

- Kelj fel, és járj! (ApCsel 3, 1-10), *Református Tiszántúl* 18 (2010)/2, 2–3.
- A hit továbbadása közösségben. A családokkal való gyülekezeti együttműködés szükségessége, lehetőségei, korlátai, *Lelkipásztor* 85 (2010)/10, 402–407.
- Isten a jövőnk! (1Péter 5,6-11), *Igazság és Élet* 4 (2010)/3, 460–468.
- Támasz, bátorítás, megértés: Spirituális kérdések a gyászolók segítségével, *Embertárs* 8 (2010)/1, 85–92.

2011

- A gyermeklélektan katechetikai kapcsolódásai, *Magyar Református Nevelés* 12 (2011)/2, 2–9.
- Félelem és bátorság. Tematikus hittanóravázlatok 8-9 éves gyerekek számára, *Igazság és Élet* 5 (2011)/1, 113–127.
- Egység és békesség Krisztusban, *Reformátusok Lapja* 55 (2011)/21, 14.
- A konfliktus a Bibliában, amely megtart, vagy elveszt: „Nem bocsátlak el, amíg meg nem áldasz engem,” (1Móz 32,27b), *Református Tiszántúl* 19 (2011)/1, 11–12.

2012

- Lelkipásztori hivatás és spiritualitás, in: FAZAKAS Sándor – FERENCZ Árpád (szerk.) „Krisztusért járva követségben...” *Teológia – igehirdetés – egyház-kormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára*, Debrecen, DRHE, 2012. 303–320.
- Illusztrációs lehetőségek a prédikációban, in: HANULA Gergely (szerk.): *Logos és akeos – Az ige megszólalása és megszólaltatása. Tanulmányok a 60 éves Vladár Gábor tiszteletére*, Pápa, Pápai Református Teológiai Akadémia, 2012. 179–186.

Csoma Judit laudációja, *Református Tiszántúl* 20 (2012)/3-4, 16–17.
Szászi Andrea laudációja, *Református Tiszántúl* 20 (2012)/3-4, 15.

2013

Igehirdetés szenvedés idején, in: SZABÓ Lajos (szerk.) *Homiletika ökumenikus palettán. Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*, Budapest, Luther Kiadó, 2013. 191–197.
Igehirdetés, lelkigondozás, tanítás, in: CZÖNDÖR István – KENDEH, K. Péter (szerk.): *„Örömmel adom örökségül”. Evangélikus közösségi jövőképek*, Budapest, Luther Kiadó, 2013. 65–77.
Gyászidőben. A gyászolók lelkigondozásának lehetősége, Budapest, Kálvin Kiadó, 2013. 224p.
Böjt 5. vasárnapja (Judica) 1Móz 18,20-33: Igehirdetési előkészítő, *Lelkipásztor* 88 (2013)/2, 75–77.
A másik ember ajándéka, *Lelkipásztor* 88 (2013)/2, 42–46.

2015

Megélt zsoltár (Jn 4,46b-54), in: SZABÓ Lajos (szerk.) *Színek harmóniája. Ökumenikus igehirdetés-gyűjtemény*, Budapest, Luther Kiadó, 2015. 256–260.
Igehirdetés, lelkigondozás, tanítás... A lelkeszi szolgálat súlypontjai a mai magyar keresztény közösségekben, *Embertárs* 13 (2015)/1, 3–14.

2016

A betlehemes pasztorációja, *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 61 (2016)/2, 90–102.
BODÓ Sára – MÓRÉ E Csaba (szerk.): *Pasztoráció: bizalom, beharangozó, meditáció, bátorító, zarándoklat, életre valók, tudástár*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Pasztorációs Intézete, 2016. 56p.

2017

Az egyházi iskola és a családi funkciók, in: POMPOR Zoltán (szerk.) *Alapvetés. Háttér tanulmányok a református iskolarendszer fejlesztéséhez*, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 2017. 71–84.

2018

Imádság a zaj korában, in: SZABÓ Lajos (szerk.) *Szavak és hallgatások az imádságban*, Budapest, Luther Kiadó, 2018. 57–77.

A kötet szerzői

- BALOG MARGIT nyelvi lektor, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Újszövetségi Tanszék
- DR. BARÁTH BÉLA LEVENTE egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Egyháztörténeti Tanszék
- DR. BUGÁN ANTAL klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta, c. egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Népegészségügyi Kar, Magatartástudományi Intézet
- DR. FEKETE KÁROLY egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Gyakorlati Teológiai Tanszék
- GACSÁLYI ZSOLT lelkész, Debrecen-Józsai Református Egyházközség
- GÉMES ISTVÁN ny. evangélikus lelkész, Stuttgart
- DR. HÉZSER GÁBOR lelkész, pasztorálpszichológus
- DR. HODOSSI SÁNDOR főiskolai docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Gyakorlati Teológiai Tanszék
- DR. HODOSSY-TAKÁCS ELŐD egyetemi docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék
- HORSAI EDE egyetemi lelkész, Debreceni Református Hittudományi Egyetem
- DR. JAAP J. DE LANGE ny. egyetemi tanár, Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid, Brüsszel
- DR. KÁLMÁNCHEY ALBERT pszichiáter, addiktológus, Debrecen
- KIS KLÁRA tanársegéd, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Gyakorlati Teológiai Tanszék
- DR. KORÁNYI ANDRÁS egyetemi tanár, Evangélikus Hittudományi Egyetem, Egyháztörténeti Tanszék
- DR. KOVÁCS ÁBRAHÁM egyetemi docens, Református Hittudományi Egyetem, Dogmatikai Tanszék
- DR. KUSTÁR ZOLTÁN egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Ószövetségi Tanszék

KUSTÁRNÉ ALMÁSI ZSUZSANNA központvezető, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Katechetikai Központ

LÉVAI-MAGYAR NOÉMI doktorandusz hallgató, Debreceni Református Hittudományi Egyetem

DR. MÉZES ZSOLT LÁSZLÓ evangélikus lelkész, mentálhigiénés szakember, a Tiszántúli Református Egyházkerület, Pasztorációs Intézetének külső munkatársa

DR. NYITRAI ERIKA egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék

DR. SOLTÉSZ JÁNOS teológiai tanár, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza

DR. SZABÓ LAJOS ny. egyetemi tanár, Evangélikus Hittudományi Egyetem

SZABÓNÉ MÁTRAI MARIANNA ny. intézetvezető, Evangélikus Hittudományi Egyetem, Gyakorlati Intézet

DR. VLADÁR GÁBOR egyetemi tanár, Pápai Református Teológiai Akadémia, Biblikus Intézet

A sorozat eddig megjelent kötetei

1. PERES IMRE (szerk.): *Kezdetben volt az Ige. Tanulmánykötet Lenkeyné Semsey Klára tiszteletére 80. születésnapja alkalmából*, 2011.
2. FEKETE KÁROLY – KUSTÁR ZOLTÁN – KOVÁCS ÁBRAHÁM (szerk.): *Átjárható határok. Ünnepi kötet dr. Gaál Botond professzor 65. születésnapjára*, 2011.
3. FAZAKAS SÁNDOR – FERENCZ ÁRPÁD (szerk.): *„Krisztusért járva közösségben...” Teológia, igehirdetés, egyházkormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára*, 2012.
4. BALOG MARGIT – KÓKAI NAGY VIKTOR (szerk.): *Újszövetség és eszkatológia. Tanulmánykötet Peres Imre tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*, 2013.
5. HODOSSY-TAKÁCS ELŐD (szerk.): *A tíz Ige. Tanulmánykötet Marjovszky Tibor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*, 2013.
7. KÁROLY FEKETE – ZOLTÁN KUSTÁR (ed.): *Commitment, belief, knowledge. Celebratory volume on the occasion of the 475th anniversary of the Debrecen Reformed Theological University*, 2014.
8. BARÁTH BÉLA LEVENTE (szerk.): *Hittel és humorral. Tanulmánykötet a 60 éves Hörcsik Richárd születésnapjára*, 2015.
9. BÖLCSKEI GUSZTÁV: *Krisztus világossága. Tanulmányok, igehirdetések, meditációk* (szerk.: Kustár Z.–Kovács K.), 2017.
10. DR. LENKEYNÉ DR. SEMSEY KLÁRA: *Jakab és Filemon levelének magyarázata*, 2017.
11. KUSTÁR ZOLTÁN – NÉMETH ÁRON (szerk.): *Az Ószövetség és a reformáció. Tanulmányok a héber nyelvű Ószövetség és a protestantizmus kapcsolatának múltjából és jelenéből*, 2018.
12. PÓTOR ÁRON: *Czeglédy Sándor teológiai munkásságának alapvonásai*, 2018.

